

959.35
ท ศ 11 ก
51
2478

8

พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์

มณฑลที่ ๑

ทรงพระกรุณาโปรดให้พิมพ์

พระราชทานแจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ
พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์
ที่พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส

๒๔๗๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ทำพระจันทร์ พระนคร

คำชี้แจง

ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ ณพระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส พุทธศักราช พ. ศ. ๒๔๗๘ สำนักพระราชวังได้แจ้งความมายังกรมศิลปากร ขอให้ช่วยเลือกเรื่องหนังสือ สำหรับพิมพ์เป็นของแจกในการกุศลทักษิณานุปทานคราวนี้ กรมศิลปากรเห็นว่า หนังสือที่จะแจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ ควรจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องในราชสกุลจักรีวงศ์ จึงเลือกได้พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉะบับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงชำระ

หนังสือพระราชพงศาวดารสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส พระมหาสมณะเจ้า ได้ทรงนิพนธ์เรื่องในตอนรัชกาลที่ ๑ ไว้ในท้ายพระราชพงศาวดาร ฉะบับพิมพ์ ๒ เล่ม ต่อมาเมื่อ พ. ศ. ๒๔๑๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้เรียบเรียงพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ ตลอดมาจนถึงรัชกาลที่ ๔ ครั้นเมื่อ พ. ศ. ๒๔๔๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงชำระพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ตั้งมีข้อความแจ้งอยู่ในบานแผนกนั้นแล้ว

หนังสือพระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ที่
สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ ทรงชำระขึ้น ได้พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔) นับถึงเวลานี้ก็กว่า ๓๐ ปี
แล้ว จึงเป็นหนังสือที่หาจะบัพได้ยาก เป็นความลำบากแก่ผู้
ที่ประสงค์จะอ่านและศึกษาค้นคว้าหาความรู้ในทางประวัติศาสตร์
ที่ได้จัดพิมพ์ขึ้นใหม่แพร่หลายครั้งนี้ จึงเห็นว่าเป็นการสมควร
อย่างยิ่ง

อนึ่ง สำนักพระราชวังได้เรียบเรียง พระประวัติพระเจ้าบรมวงศ์
เธอ กรมหมื่นอนุวัตินจาตุรนต์ ส่วนในกึ่งรวมศิลปากรจัดพิมพ์
ไว้ในหนังสือเล่มนี้ด้วย

กองศิลปวิทยาการ

กรมศิลปากร ๑๖ พฤศจิกายน ๒๔๗๘

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์
ทรงถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑

พรอรุณหมู่
ทรงถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์
ทรงถ่ายที่ยุโรป เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕
พร้อมด้วยหม่อมเจ้าคัสตารัสจักรพันธ์

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์
ทรงถ่ายพร้อมด้วยหม่อม
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์
ทรงถ่ายพร้อมด้วยหม่อม, โอรสและธิดา
เมื่อ พ. ศ. ๒๔๗๕

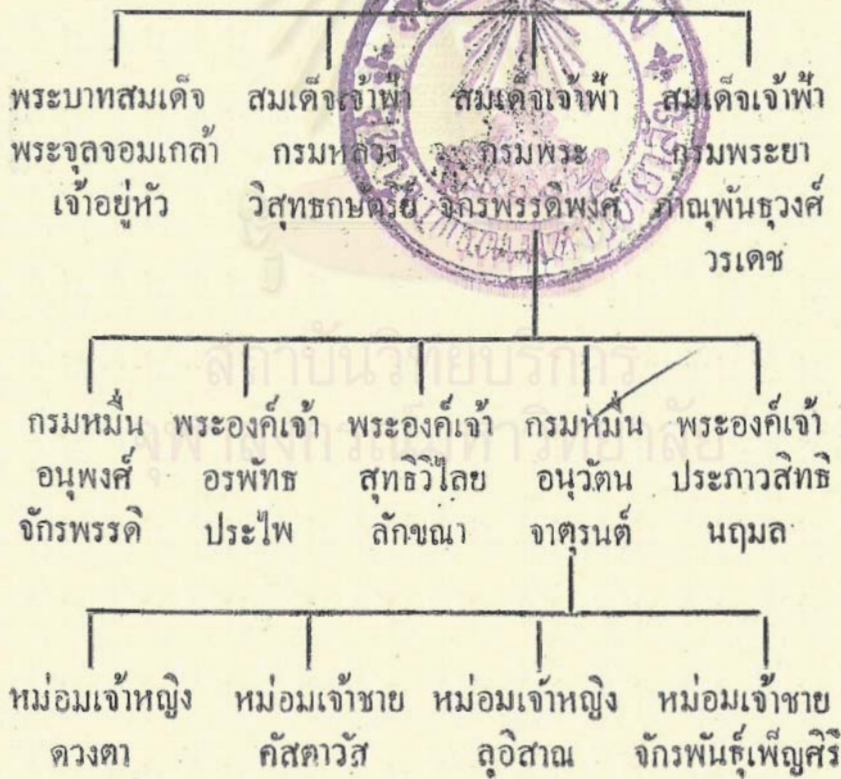
พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์
ทรงถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔
ภายหลังได้ทรงดำรงตำแหน่ง
ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

พระประวัติ

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตินจาตุรนต์

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตินจาตุรนต์ ก. จ. ก; ท. จ. ว;
เดิมทรงพระนาม พระองค์เจ้าอศคารนุทิศ เป็นพระโอรส
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักร
พรรดิพงษ์ กับหม่อมราชวงศ์สว่าง จักรพันธ์ มีอุปนิสัยสืบทาย
ลงมาดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นายพันเอก พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์
ประสูติที่พระราชวังเดิม ธนบุรี เมื่อณวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๔๒๖
ทรงศึกษาวิชาทหาร ได้ทรงรับราชการทหาร ดำรงพระยศ นาย
พันเอก กับทรงดำรงตำแหน่งราชเลขาณการในพระองค์ ในรัชช
กาลที่ ๗ คราวหนึ่ง ถึงเวลาเริ่มรัชชกาลที่ ๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗
สภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ประ
กอบด้วย นายพันเอก พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์
จาตุรนต์ เป็นประธาน

สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๔๗๘ ทรงพระกรุณา
โปรดพระราชทานพระลองค์น้อยประกอบพระโกศทรงพระศพ
ประดิษฐานไว้ที่วังถนนพระอาทิตย์

ถึงวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๔๗๘ ทรงพระกรุณาโปรดพระ
ราชทานพระลองค์ใหญ่ประกอบพระโกศทรงพระศพ ไปด้วย
กระบวนทหารกองเฉลิมพระอิสริยยศ พร้อมด้วยกระบวน
ประจำพระอิสริยยศ ไปพระราชทานเพลิงที่พระเมรุวัดเทพ
ศิรินทราวาส

สารบัญ

บานแผนกใหม่	หน้า	๑
บานแผนกเก่า	"	๓
<u>พ. ศ. ๒๓๒๕</u>		
สร้างกรุงรัตนโกสินทร์ ✕	"	๗
พระราชพิธีปราบดาภิเษก ✕	"	๘
ประดิษฐานพระราชวงศ์ ✕	"	๑๐
✓ สมเด็จพระอนุชาธิราช เสด็จเถลิงพระราชมนเทียร ที่พระมหาอุปราชา	"	๑๐
ตั้งข้าราชการวังหลวง	"	๑๓
แบ่งหัวเมืองจีน กลาโหม มหาดไทย กรมท่า	"	๑๕
✓ ตั้งข้าราชการวังหน้า	"	๒๐
ตั้งตำแหน่งพระราชอาคัน	"	๒๑
✓ พงศาวดารเขมร	"	๒๕
✓ พระราชทานกินพระบางและให้เจ้านันทเสน ไปครองเมืองลานช้าง	"	๓๕
✓ ออเจ้าเมืองญวนเข้ามาฟังพระบรมโฑธิสมภาร	"	๔๐
✓ เรื่องพงศาวดารญวน	"	๔๒
✓ พระยาบังกลีมาเจ้าเมืองกำปอดแข็งเมือง	"	๕๔
พงศาวดารพะม่า	"	๕๕

พ. ศ. ๒๓๒๖

✓	อภัยภักดี ๒ คนเข้าวังหน้า	หน้า	๕๘
✓	เจ้าพระยาอภัยภูเบศรไปรั้งเมืองเขมร	"	๖๐
✓	ทัพพระยานครสวรรค์ไปตีเมืองไช้แง่อน	"	๖๒
	สร้างพระนคร	"	๖๓
	สร้างพระราชมณฑลเพชร	"	๖๕
✓	สร้างพระราชวังบวรสถานมงคล	"	๖๘

พ. ศ. ๒๓๒๗

	ทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์ไปตีเมืองไช้แง่อน	"	๖๖
	สร้างพระมหาปราสาท	"	๖๘
	สร้างวัดพระแก้ว	"	๖๘
X	ตำนานพระแก้วมรกต	"	๗๐
	ปฏิสังขรณ์วัดสลัก	"	๗๕
	ปิดคลองลาด	"	๗๖
	ทำศพเจ้ากรุงธนบุรี	"	๗๗
	ได้ช้างสำคัญ	"	๗๗
	ลดตำแหน่งพระเจ้านครศรีธรรมราช และตั้ง		
	เจ้าพระยานครพิศ	"	๗๘

พ. ศ. ๒๓๒๘

	พระราชพิธีบรมราชาภิเษก	"	๘๐
--	------------------------	---	----

เสนาบดีมุขมนตรีทุกเหล่า ๆ ถวายสรีราชสมบัติ	หน้า	๙๖
สมโภชพระนคร	"	๕๐
กรมหลวงอิสรสุนทร เสด็จมาอยู่พระราชวังเดิม	"	๕๑
น้ำมากข้าวแพง	"	๕๒
๑) ศักพะม่าครั้งที่ ๑ ✓	"	๕๒
โปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ๆ		
เสด็จพระราชดำเนินยกพลยกโยธาทัพหลวงไปรบ		
ทัพพะม่า ✓	"	๕๗
รบพะม่าเมืองกาญจนบุรี ✓	"	๕๘
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิน		
ยกพลยกโยธาทัพหลวงออกจากกรุงเทพมหานคร	"	๑๐๒
สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ๆ ทรงพระ		
ดำริเป็นกลศึก ✓	"	๑๐๔
สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ๆ มีพระ		
✓ บันฑูรดำรัสสั่งให้ยกพลออกกระดมตีค่ายพะม่า	"	๑๐๕
รบพะม่าเมืองราชบุรี	"	๑๐๖
✓ กรมพระราชวังบวร ๆ เสด็จแหลมมะลายู	"	๑๐๘
รบพะม่าทางเมืองเหนือ	"	๑๐๕
ทัพหลวงเสด็จพระราชดำเนินยกไปเมืองเหนือ	"	๑๑๐
ทัพพะม่าแตกฉานทั้งค่าย	"	๑๑๕

ตั้งกรมพระราชวังหลัง	”	๑๑๖
รับพระมาทางแหลมมะลายู	”	๑๑๗
พระมาแตกทัพกระจัดพลัดพราย	”	๑๒๑
↓ปราบเมืองมะลายู	”	๑๒๒
✓ พระยาไทร พระยาคลังตัน พระยาตรังกานู เกรงกลัว กฤษฎาเดชาธิการ แต่งเครื่องราชบรรณาการ นำมาทูลเกล้าฯ ถวาย	”	๑๒๓
✓ ให้เชิญสมเด็จพระอนุชาเสด็จยาตราพยุหที่พัลลวง กลับคืนพระนคร	”	๑๒๔
หล่อปืนใหญ่	”	๑๒๕
ตั้งท้าวเทพสตรี ท้าวศรีสุนทร	”	๑๒๖
✓ สร้างวังเจ้าเขมร	”	๑๒๗
✓ องเชียงสือหนีจากกรุงเทพ ฯ	”	๑๒๗
✓ กรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จพระราชดำเนินตามองเชียงสือ	”	๑๒๘
<u>พ. ศ. ๒๓๒๘</u>		
✓ คักพะมาครั้งที่ ๒	”	๑๓๒
✓ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระอนุชา ธิราช กรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จพระราช ดำเนินพยุหยาตรานาวาที่พัลลวงจากกรุงเทพ ฯ	”	๑๓๔
✓ ทัพพะมาแตกหนีไปยังเมืองเมาะตะมะ	”	๑๓๖

พระองค์เจ้าฟ้า

หน้า ๑๕๓

✓ สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ๑ มี
 ✓ โบบอกเข้ามากราบบังคมทูลถวายครอบครั
 พระยาท้าวเวียงมากรุงเทพฯ ๑

๑๕๖

✓ พ. ศ. ๒๓๓๖

✓ ยกทัพหลวงไปตีเมืองพะม่า

๑๕๕

ท้าวเวียงเป็นกบฏ

๒๐๐

✓ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ ค่อมองสวย

๒๐๑

โปรดให้ถอยกองทัพลงมาแม่น้ำน้อย

๒๐๔

✓ เจ้าอนันท์ยกขบวนให้หัวเมืองช่วยการทัพ และถวาย
 ต้นไม้ทองเงินครั้งที่ ๓

๒๐๖

พะม่าขอเป็นไมตรี

๒๐๖

✓ ญวนไถ่เงินขอเป็นไมตรี

๒๐๕

พ. ศ. ๒๓๓๗

ตั้งสมเด็จพระสังฆราช (สุข)

๒๑๒

✓ ตั้งนักพระองค์เองออกไปกรุงกัมพูชา

๒๑๓

✓ ถอดเจ้านครล้านช้าง

๒๑๔

ได้ช้างเผือกพระอินทร์ไอยรา

๒๑๕

พ. ศ. ๒๓๓๘

ตั้งศึกพะม่าครั้งที่ ๓

๒๑๖

เชิญพระพุทธรูปหิงค์มากรุงเทพฯ ฯ	หน้า ๒๑๖
✓ กรมพระราชวังบวร ฯ ทรงผนวช	” ๒๒๐
✓ สมเด็จพระนารายณ์รามารับอาภัพครอบครัว ไปเมืองเขมร	” ๒๒๑
✓ เจ้าอนันท์กัถวายต้นไม้ทองเงินครั้งที่ ๔	” ๒๒๒
<u>พ. ศ. ๒๓๓๕</u>	
การพระเมรุพระบรมอัฐิสมเด็จพระชนกาธิบดี	” ๒๒๒
✓ เจ้าอนันท์กัถ และสมเด็จพระนารายณ์รามาริบัติ แต่งทูต ให้คุมสิ่งของเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวาย	” ๒๒๓
✓ เกิดเหตุบาดหมางในระหว่าง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล	” ๒๒๔
<u>พ. ศ. ๒๓๔๐</u>	
✓ สมเด็จพระนารายณ์รามาริบัติพระเจ้ากรุงกัมพูชาพิราลัย	” ๒๒๖
✓ มีพระราชโองการสั่งให้ส่งศพสมเด็จพระนารายณ์รามาริ บัติเข้ามา	” ๒๒๗
✓ ข้าราชการผู้ใหญ่กราบบังคมทูลมิให้พาศพสมเด็จพระ นารายณ์เข้ามา	” ๒๒๗
✓ ขาวสีกพะม่า กรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จเมือง เชียงใหม่	” ๒๒๘
✓ เจ้าอนันท์กัถวายต้นไม้ทองเงินครั้งที่ ๕	” ๒๒๙

✓ นล่องพระมณฑปวัดพระศรีรัตนศาสดาราม	หน้า ๒๓๐
<u>พ. ศ. ๒๓๔๑</u>	
ข้าวศึกพะมา	” ๒๓๐
<u>พ. ศ. ๒๓๔๒</u>	
สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์	” ๒๓๒
✓ โปรดให้กองทัพเขมรไปช่วยเจ้าอนัมกัก	” ๒๓๓
<u>พ. ศ. ๒๓๔๓</u>	
เพลิงไหม้สำเพ็ง	” ๒๓๔
สร้างและนล่องวัดพระเชตุพน	” ๒๓๔
<u>พ. ศ. ๒๓๔๔</u>	
✓ เจ้าอนัมกักถวายต้นไม้ทองเงินครั้งที่ ๖	” ๒๔๔
ได้ช้างเผือกพระเทพกษัตริย์	” ๒๔๔
เพลิงไหม้วัดพระศรีสรรเพชญ์	” ๒๔๘
<u>พ. ศ. ๒๓๔๕</u>	
✓ เก้าอนัมกักได้เมืองญวนและตั้งตัวเป็นพระเจ้า กรุงเวียตนามยาลอง	” ๒๔๕
พะมาขอเป็นไมตรี	” ๒๕๑
ศึกพะมาครั้งที่ ๔	” ๒๕๑
✓ สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ ทรงพระ ประชวรพระโรคนี้ว่า ที่เมืองเถิน	” ๒๕๒

กรมพระราชวังหลังเสด็จยกกองทัพตามขึ้นไป

เมืองเถิน

หน้า ๒๕๖

เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ยกกองทัพไปตั้งค่าย

ล้อมพะม่าไว้

” ๒๕๗

✓ นักองจันท์ นักองสงวน เข้ามาเฝ้า

” ๒๕๘

พ.ศ. ๒๓๔๖

✓ พระเจ้าเวียงคานถวายของสนองพระคุณ

” ๒๕๙

กองทัพไทยไปตีเมืองเชียงแสน

” ๒๖๑

✓ กรมพระราชวังบวรฯ กรมพระราชวังหลัง ยกกองทัพ

กลับพระนคร

” ๒๖๑

ตั้งเจ้าเชียงใหม่

” ๒๖๒

✓ ไต่ทางสีทองแดงพระบรมฉัททันต์

” ๒๖๓

✓ ราชทูตไปเมืองญวน

” ๒๖๓

✓ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลสวรรคต

” ๒๖๔

✓ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นไปประทับแรม

ทรงพยาบาลสมเด็จพระอนุชาธิราช ในพระราช

วังบวรฯ

” ๒๖๔

✓ พระราชประวัติกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

” ๒๖๖

✓ สิ่งซึ่งกรมพระราชวังบวรฯ ได้ทรงสร้าง

” ๒๖๗

✓ เรื่องหม่อมถาดวน หม่อมอินทปัต

” ๒๗๐

เลื่อนกรมขุนเสนาณรงค์และตั้งกรมขุนพิทักษ์มนตรี หน้า ๒๓๓

พ. ศ. ๒๓๔๓

- กองทัพลองเทพหริรักษ์กลับจากเมืองเชียงใหม่ ๒๓๓
- ✓ การพระเมรุกรมพระราชวังบวรสถานมงคล " ๒๓๔
- ✓ พระเจ้าเวียงคนามมีราชศาสน์มาทูลเตือนให้ตั้ง
กรมพระราชวังบวร ฯ " ๒๓๖
- ✓ โปรดให้จัดสิ่งของพระราชทานตอบแทนพระเจ้า
เวียงคนาม " ๒๓๗
- ✓ เกณฑ์ทัพไปตีเมืองเชียงตุงเชียงรุ่ง " ๒๓๘
- ตั้งเจ้าฟ้าคุณทศทิพยวดี " ๒๓๘
- ✓ ตั้งเจ้าอนุครองเมืองเวียงจันทน์ " ๒๓๕
- ✓ กรมหลวงหริรักษ์สิ้นพระชนม์ " ๒๔๐
- ชำระกฎหมาย " ๒๔๐

พ. ศ. ๒๓๔๘

- ได้ช้างสำคัญ พระบรมนันทมณีและพระบรมมคชลักษณ " ๒๔๒
- ✓ ได้เมืองเชียงตุง เชียงรุ่ง และเมืองลือ สิบสองปันนา " ๒๔๓
- ✓ พระเจ้ากรุงเวียงคนามมีราชศาสน์ถวายบรรณาการ " ๒๔๖

พ. ศ. ๒๓๔๕

- ✓ ราชทูตไปเมืองญวน " ๒๔๘
- กรมพระราชวังหลังทิวงคต X " ๒๕๐

✓ ดั้งนักองจันที่เป็นสมเด็จพระอุทัยราชาเจ้ากรุงกัมพูชา	หน้า	๒๕๐
พระราชพิธีอุปราชาภิเษกเจ้าฟ้ากรมหลวงอิสรสุนทร	”	๒๕๒
ตั้งพระบัณฑูรน้อย และ ตั้งกรมเจ้านาย	”	๒๕๖

พ. ศ. ๒๓๕๐

การพระเมรุกรมพระราชวังหลัง	”	๒๕๘
พระเจ้าเวียงคานามีพระราชศาสน์ทรงยินดีในการ อุปราชาภิเษก	”	๒๕๘
กรมหลวงจักรเจษฎาสิ้นพระชนม์	”	๒๕๕
ได้ช้างสำคัญ	”	๓๐๐
✓ สมเด็จพระอุทัยทูลขอ นักองอี่ นักองเกา	”	๓๐๐

พ. ศ. ๒๓๕๑

เชิญพระพุทธรูปพระศรีศากยมุนีมากรุงเทพฯ	”	๓๐๑
✓ ปราบปรามเมืองยี่ริง	”	๓๐๑
เจ้าฟ้ากรมขุนศรีสุนทรเทพสิ้นพระชนม์	”	๓๐๒
โสกันต์เจ้าฟ้ากฤษณาภิรมย์	”	๓๐๓
แห่สะพานใหญ่ แห่พระกฐิน และมีกะจาดใหญ่ กั้นที่เทศน์มหาชาติ	”	๓๐๕
ผลประโยชน์แผ่นดิน	”	๓๐๖
วัดที่ได้ทรงปฏิสังขรณ์	”	๓๐๗
พระราชทานกิจ	”	๓๐๘

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณมุนีการวชิรมงคล
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณมุนีการวชิรมงคล

พ. ศ. ๒๓๕๒

งานสมโภชพระแก้วมรกต ×	หน้า ๓๑๐
สวรรคต ×	” ๓๑๒
พระราชประวัติ ×	” ๓๑๓
เสนาบดีในรัชกาลที่ ๑	” ๓๑๗
มหาดไทย	” ๓๑๗
กลาโหม	” ๓๑๘
กรมท่า	” ๓๑๙
กรมเมือง	” ๓๒๐
กรมวัง	” ๓๒๐
กรมนา	” ๓๒๑
รายงานทูตเกล้า ๆ ถวาย	” ๓๒๓

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บานแผนก

ศุภมัสดุ จุลศักราช ๑๒๖๓ ปีฉลูนักษัตร รัตนโกสินทร
ศก ๑๒๐^๑ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า ทุกวัน^๒ การเล่าเรียน
แพร่หลายไปบุคลยชนในพระราชอาณาจักรเป็นอันมาก และความ
รู้พงสาวดารของบ้านเมือง ย่อมนับว่าเป็นคุณอันสำคัญในการเล่า
เรียนอย่างหนึ่ง หนังสือพงสาวดารกรุงสยามได้ลงพิมพ์แล้วแต่
หนังสือพงสาวดารเหนือและหนังสือพระราชพงสาวดารที่พระเจ้า
อัยยกาเชอ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีจิกนโรส ทรงเรียบเรียง
กล่าวความตั้งแต่แรกสร้างกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาโบราณมา
เพียงเริ่มตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ เรื่องพระราชพงสาวดารกรุงรัตน
โกสินทร์ความต่อนั้นมา ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี เรียบเรียงขึ้นไว้แต่เมื่อปี
มะเส็งเอกศก จุลศักราช ๑๒๓๑ ปี^๒ มีฉบับอยู่ยังหาได้ลง
พิมพ์ให้แพร่หลายไม่

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้อยยาเชอ กรม
หลวงดำรงราชานุภาพ ตรวจชำระหนังสือพระราชพงสาวดารกรุง

รัตนโกสินทร์ ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้เรียบเรียงไว้นั้น และ
โปรดเกล้าฯ ให้ลงพิมพ์ไว้ให้เป็นประโยชน์แก่การเล่าเรียนของ
กุลบุตรทั้งหลายสืบไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศกุนต์ลุ จุลศักราช ๑๒๓๑^๑ สืบปีสังวรณ์วิชาฆาตชน
บักย์ พารสดีถักรวาร เป็นปีที่ ๒ ในรัชกาลปัตยุบันนี้ พระบาท
สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฎ
บุรุษรัตนราชรวังศ์ วรุตมพงศบริพัตร วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุ
รันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราช
บรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า
จดหมายเหตุพระราชพงสาวดารซึ่งพระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระ
พระปรมาณูชิตชินโนรส ศรีสุกตขัตติยวงษ์ ทรงเรียบเรียงไว้ สืบ
ลำดับพระวงศ์พระเจ้าแผ่นดินสยาม ตั้งแต่แรกสร้างกรุงเทพ
ทวารวดีศรีอยุธยา จนถึงกรุงเก่าเสียแก่พม่าเข้าศึกนับได้ ๓๓
พระองค์ จึงได้ตั้งกรุงธนบุรี นับเป็นปีได้ ๑๕ ปี แล้วพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงได้ทรงสถาปนากรุงเทพมหานคร
อมรัตนโกสินทร์ มหินทรายุชยา ในประเทศบางกอก ประดิษ
ฐานพระบรมราชวงศ์สืบมา เรื่องความในรัชกาลที่ ๑ ก็ยังหา
ตลอดไม่ ค้างอยู่เพียงเจ้าพระยามรราชออกไปราชการทัพเมือง
ทวาย เมื่อปีกุน ตรีศก จุลศักราช ๑๑๕๓^๒ เป็นปีที่ ๑๐ เท่านั้น
ข้อราชการเก่าต่อมา มีพระราชประสงค์จะทรงทราบอย่างใดอย่าง

๑ พ. ศ. ๒๔๑๒.

๒ พ. ศ. ๒๓๓๔.

หนึ่ง มีพระราชดำรัสถามว่าทุลละองธูลพระบาทฝ่าหน้าฝ่าใน
ก็กราบทูลเกล้าถวายหาญถูกต้องกันไม่ เพราะไม่มีเรื่องที่เรียบเรียง
ทำไว้เป็นฉบับ เมื่อกาลล่วงนานไปภายหลัง ก็จะต้องเสื่อมสูญไป
ทุกชั้นชั่วบุรุษ จะค้นหาความเก่า ๆ ก็จะไม่ได้อีก ด้วยมีอันตราย
ต่างๆ ขจัดขายหายสูญไป ถึงมีผู้พากเพียรจะเรียบเรียงทำขึ้น
ใหม่ก็จะไม่สำเร็จประโยชน์ดังประสงค์ได้ ครั้นที่ทรงพระราชดำริ
เห็นว่า เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี มีสติปัญญาคัมภี
รศาสตร์ และมีความพอใจในการเรียบเรียงหนังสือต่าง ๆ อยู่
จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสเหนือ
เกล้า ๆ สั่งให้เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี นานาไพรช
ไมตรีบริรักษ์ บุคติธรรมพิทักษ์ราชศักดิ์ดานุการ ราชสมบัติสาร
พิพัฒน์ ประทุมรัตนมูธาธร สมุทรรัตนกรเกษตราธิบดี สรรพ
ดิตถการมหิศวรฤทธิธาดา พิพิชกุศลจริยาภิธาศัย อภัยพิริย
บรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการนานาประเทศ ถือกักดินา ๒๐๐๐๐
รับจัดการเรียบเรียงพระราชพงศาวดาร โดยลำดับพระบรมราชวงศ์
นี้ เริ่มมาแต่ในรัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลที่ ๕ ให้บริบูรณ์เป็น

๑. พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระยา
ดำรงราชานุภาพ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘. ฉบับของ
เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ยังไม่เคยพิมพ์. พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๓
และที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗

หอสมุดกลาง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ฉบับขึ้นไว้ จะได้เป็นเกียรติยศสำหรับแผ่นดิน และมีคุณแก่
ข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวงสืบต่อไป เจ้าพระทิพากรวงศมหา
โกษาธิบดี ได้รับพระบรมราชโองการดำรัสสั่งดังนี้ มีความยินดียิ่ง
นัก จึงกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า การเรื่องนี้ ก็คงจะฉลองพระเดช
พระคุณเม้าช้านานแล้ว ได้จัดหาเรื่องความต่าง ๆ มาเรียงไว้บ้าง
กว่าปีมาแล้ว แต่กำลังซึ่งจะทำไปแต่ผู้เดียวเห็นจะไม่ตลอด
ขัดข้องอยู่ด้วยจะค้นหาเรื่องความแต่เจ้าพนักงานนั้น ๆ ไม่ใคร่จะ
ได้ อ้างว่าปลวกทำอันตรายเสียบ้าง ผู้เบียดไปเสียบ้าง ศูนย์หาย
ไปเสียบ้าง ถ้าอาศัยพระบารมีพระบรมเดชานุภาพโปรดเกล้า ๆ
ดังนี้แล้ว การเห็นจะสำเร็จได้โดยง่าย ท่านจึงได้ค้นหาเรื่อง
ความเก่าแก่ที่ต่าง ๆ ได้ที่ปุมบ้าง และค้นได้ที่กรมมหาดไทย
กรมพระกลาโหม กรมพระอาลักษณ์บ้าง จนสิ้นเชิงแล้ว จึงได้
กราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมขุน
บำราบปรปักษ์ ขอจดหมายเหตุตำราเก่า ๆ ท่านก็มีพระทัยยินดีจัด
มาให้ และช่วยสืบหาที่อื่น ๆ ได้อีกบ้าง ได้ความมาเป็นอันมาก
และในกรมท่า ความเรื่องจีน ญวน เก่า ๆ มีอยู่โดยมาก ด้วยใน
รัชกาลที่ ๑ นั้น เจ้าอนันท์ก็ฝ่ายญวนยอมถวายต้นไม้ทองเงิน
เป็นเมืองขึ้นกรุงเทพมหานคร ความที่ในกรุงมีสิ่งใดขึ้นก็บอกไป
ทุกครั้ง โดยไม่มีความรังเกียจ แล้วจึงได้รวบรวมเรื่องความทั้งปวง
เรียบเรียงขึ้น พอติดต่อกันตลอดมาได้ทั้ง ๔ แผ่นดิน และความ

ที่กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเรียบเรียงไว้ในตอนต้น
 ในระหว่าง ๑๐ ปี ยังสังเขปอยู่นั้น ก็ได้เพิ่มเติมเข้าบ้าง ครั้นเสร็จ
 แล้วจึงให้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ทรงทอดพระเนตรแล้ว ได้ทรง
 แก้ไขเพิ่มเติมเพื่อความชัดเจนบ้าง แล้วทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้าฯ ให้พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ
 และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ชำนาญในการหนังสือสืบสวนชำระ
 ค่องไป ในกรมพระอภัยมณี พระยาศรีสุนทรโวหาร ที่เจ้ากรม ๑
 หล่งสารประเสริฐ ปลัดกรม ๑ ได้ตรวจดูเรื่องความและอักษร
 แก้ไขถูกต้องแล้ว

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑

สร้างกรุงรัตนโกสินทร์

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เริ่มตั้งแต่ปีขาล
จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๔๔ ปี^๑ เมื่อพระบาทสมเด็จพระบรมมพิตร
พระเจ้าอยู่หัว พระองค์เป็นปฐมในพระบรมราชวงศ์ปัตถุบัน^๒
ได้ทรงรับอัญเชิญของเสนามาตย์ราษฎรทั้งหลาย เสด็จเถลิง
ถวัลยราชสมบัติครอบครองสยามประเทศ และทรงปราบปราม
ความจลาจลในกรุงธนบุรีเรียบร้อยแล้ว จึงทรงพระราชดำริว่า
เมืองธนบุรี^๓ ฝั่งปากตะวันออกเป็นที่ช้ำกุ่มดีกว่าที่ปากตะวันตก
โดยเป็นที่แหลมมีลำแม่น้ำเป็นขอบเขตอยู่กว่าครึ่ง / ถ้าตั้งพระ
นครข้างฝั่งตะวันออก แม่น้ำลำน้ำจะกั้นมาติดถึงขานพระนครก็จะต่อ
สู้ป้องกันได้ง่ายกว่าอยู่ข้างฝั่งตะวันตก (ฝั่งตะวันออกนั้นเสียแต่
เป็นที่ลุ่ม เจ้ากรุงธนบุรีจึงได้ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกซึ่งเป็นที่ดอน) แต่ก็
เป็นที่ทองค้ำน้ำเซาะทรุดพังอยู่เสมอไม่ถาวร พระราชนิเวศน์มน

๑ พ.ศ. ๒๓๒๕.

เที่ยวสถานที่ ก็ตั้งอยู่ในอุปจาร ระหว่างวัดแจ้งและวัดท้ายตลาด
 ขนาบอยู่ทั้ง ๒ ข้าง ควรเป็นที่รังเกียจ ทรงพระราชดำริดังนี้ จึง
 ดำรัสสั่งให้พระยาธรรมการณณ์กับพระยาวิจิตรนาวิ เป็นแม่กอง
 คุมช่างและไพร่ไปวัดกะที่สร้างพระนครใหม่ข้างฝั่งตะวันออก ได้
 ตั้งพิธียกเสาหลักเมือง เมื่อวันอาทิตย์เดือนหกขันธ์คำ ฤกษ์
 เวลาอรุณแล้ว ๕๔ นาที พระราชวังใหม่ให้ตั้งในที่ซึ่งพระยาราชา
 เศรษฐ์และพวกจันอาศัด้ตั้งบ้านเรือนอยู่แต่ก่อน โปรดให้
 พระยาราชาเศรษฐ์และพวกจันย้ายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สวน ตั้ง
 แต่คลองวัดสามปลื้มไปจนถึงคลองวัดสามเพ็งแล้ว จึงได้สถาปนา
 สร้างพระราชนิเวศน์มณฑลสถาน ล้อมด้วยปราการระเนียดไม้
 ไว้ก่อน พอเป็นที่ประทับอยู่ควรแก่เวลา

พระราชพิธีปราบดาภิเษก

ครั้นวันจันทร์เดือนแปดบุรพาษาฒขึ้นค่ำหนึ่ง ปีชวด
 จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๔๔ ปี^๑ ให้ตั้งการพระราชพิธีปราบดาภิเษก
 โดยสังเขป นิมนต์พระรชาคณะสวดพระปริตรพุทธมนต์ครบ
 ๓ วันแล้ว รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดีเดือนแปดบุรพาษาฒขึ้นสี่ค่ำ
 เวลาอรุณแล้ว ๔ บาท ได้มีหามงคลฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระบรม

นารถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จทรงเรือพระที่นั่งบัลลังก์ศรี
 สักหลาด ประดับด้วยเรือจันทน์ท้าวพระยาข้าทูลละอองธุลีพระ
 บาททั้งปวง แห่โดยชะบวนพยุหยาตราหน้าหลังพร้อมเสด็จ
 ข้ามป่าริมคงคามณฝั่งตะวันออก เสด็จขึ้นฉนวนหน้าพระราชวัง
 ใหม่ ทรงพระราชยานตำรวจแห่หน้าหลังเสด็จขึ้นยังพระราชมน
 เทียรสถาน ทำการพระราชพิธีปราบดาภิเษก ขณะนั้นพระชนมายุ
 ได้ ๔๖ พรรษา ได้เสวยไอศวรรยาธิปัตติถวัลยราชย์ดำรงแผ่นดิน
 สยาม ในกาลครั้งนั้น สมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะ
 ผู้ใหญ่ประชุมพร้อมกัน ได้คิดขนานพระนามถวายจารึกลงในพระ
 สุพรรณบัฏว่า พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรี
 สีนทรบรมมหาจักรพรรดิราชาธิบดีมหารัทธิราชธรรมาธิราช รัตน
 ภาสกาภิศกรวงศ์ องค์ปรมาธิเบศร ตรีภูวเนตรวรนาถนายก ดิลก
 รัตนราชาติอาชาวศรัย สมุทัยคโรมนต์ สกลจักรวาฬาธิบดี
 สุริเยนทราชาธิบดีมหารัทธิราชธรรมาธิบดี ศรีสุวิบูลยคุณเอชนันธุ์
 ฤทธิราเมศวรมหันทน์ บรมธรรมิกราชาธิราชเดโชไชย พรหม
 เทพาคีเทพนฤบดีนทร์ ภูมินทรปรมาธิเบศร โลกเชษฐวิสุทธิ
 รัตนมกุฎประเทศคตามหาพุทธางกูร บรมบพิตร พระพุทธเจ้า
 อยู่หัว ณกรุงเทพมหานครบวรทวารวดี ศรีอยุธยามหาดิลกภ
 นพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมพระราชนิเวศน์มหาสถาน ตาม
 โบราณจารีตสืบมา

ประดิษฐานพระราชวงศ์

ทรงสถาปนาพระราชวงศานุวงศ์ ให้มีอิสริยยศศักดิ์ในราชตระกูล เป็นเจ้าฟ้า ๑๕ พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าพี่นาง ๒ สมเด็จพระอนุชาธิราช ๑ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ๔ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ ๑๑ และพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าตา มีความชอบโดยได้เชิญพระบรมอัฐิสมเด็จพระชนกนารถ และพระมหาสังข์อตุรราชของเดิมมาทูลเกล้าฯ ถวาย โปรดให้เป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าด้วยอีกพระองค์ ๑ พระราชวงศานุวงศ์นอกจากนี้ โปรดให้เป็นพระองค์เจ้าและหม่อมเจ้า หม่อมราชนิกุล โดยสมควรแก่บรรดาศักดิ์ ตามโบราณราชประเพณีปราบดาภิเษกประดิษฐานพระราชวงศ์ใหม่

แล้วโปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช เสด็จเถลิงพระราชมนเทียรที่พระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จประทับณพระราชวังบวรฯ ซึ่งทรงสร้างใหม่ข้างเหนือพระราชวังหลวง ใกล้คุกหอสถานที่ประทับเดิมของพระองค์

และโปรดให้สถาปนาสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์ใหญ่ เป็นกรมพระเทพสุดาวดี ตั้งเจ้ากรมเป็นพระยา สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์น้อย เป็นกรมพระศรีสุตารักษ์ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าตา เป็นกรมหลวงจักรเจษฎา ประทับอยู่นิเวศน์

เดิมของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

โปรดให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าทองอิน ซึ่งเป็น
พระยาสุริยภักย์ เป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง
อนุรักษ์เทเวศร พระราชทานเครื่องสูง ๓ ชั้นคันประดับมุกด์
และเรือตั้งแห่คู่ ๑ เป็นเครื่องประดับพระเกียรติยศ โดยความ
ชอบมีมากกว่าพระราชภาทินายพระองค์อื่น กรมหลวงอนุรักษ์
เทเวศรตั้งวังอยู่ที่สวนลั่นจี่ ในเมืองเดิม ฟากตะวันตก ริมคลอง
บางกอกน้อย และดำรัสให้ข้าหลวงไปเชิญสมเด็จพระเจ้าหลาน
เธอเจ้าฟ้าบุญเมือง ซึ่งเป็นพระอภัยสุริยา เข้ามาแต่เมืองนคร
ราชสีมา โปรดตั้งเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง
ธิเบศรบดินทร์ ให้เสด็จไปอยู่พระราชวังเดิม ที่เจ้ากรุงธนบุรี
ตั้งอยู่นั้น ครั้นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าทองอินที่เป็นหลวง
นายฤทธิ ซึ่งเป็นอุปทูตออกไปกรุงปักกิ่งกลับเข้ามาถึง จึงโปรด
ให้แต่งเรือไปรับขึ้นมาแต่เมืองสมุทรปราการ โปรดตั้งเป็น
สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทร์ธนะเศศ ไปตั้ง
วังอยู่สวนมังคุดเหนือวัดบางว่าใหญ่ และกรมหลวงทั้ง ๓ พระ
องค์นี้ เป็นพระโอรสสมเด็จพระเจ้าฟ้างเอกพระองค์ใหญ่ แต่
พระราชภาทินายซึ่งเป็นพระธิดาในกรมพระเทพสุธาธิบดีนั้น โปรดให้มี
อิสริยยศ เป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าภาณุ รวมอยู่ใน
กรมนี้

อนึ่งเจ้าพาดัน พระราชภาคินัย ซึ่งเป็นพระโอรสสมเด็จพระเจ้า
 พระเจ้าฟ้างรองพระองค์น้อยนั้น โปรดตั้งเป็นสมเด็จพระเจ้า
 หลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ พระราชภาคินัย ซึ่ง
 เป็นพระธิดาในสมเด็จพระศรีสุดารักษ์ อีกสองพระองค์นั้นโปรด
 ให้มีอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าภายใน รวม
 อยู่ในกรมนั้น และนายกวดมหาดเล็กหุ้มแพร เป็นพระสาม
 พระองค์เจ้ากุ ซึ่งพระกนิษฐภคินีต่างพระชนนีนั้น โปรดตั้ง
 เป็นกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์พระนาม
 เดิม หม่อมมุก เป็นบุตรสมเด็จพระเจ้าพระยามหาสมบัติครั้งกรุงเก่า

อนึ่งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าทั้งสองพระองค์ ทรงสถาปนา
 พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ให้เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้า
 ฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร พระราชธิดาองค์ที่สองนั้น ให้เป็นสมเด็จพระ
 เจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนศรีสุนทรเทพ พระราชโอรสที่สาม
 เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาณรงค์ พระราช
 ธิดาพระองค์ที่สี่นั้น พระราชทานพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูก
 เธอ เจ้าฟ้าประภาวดี

กรมหลวงอิศรสุนทร กรมขุนเสนาณรงค์นั้น โปรดให้เสด็จ
 อยู่พระราชनिเวศน์เดิม ซึ่งตั้งอยู่ริมอู่กำปั่นวัดระฆัง และพระ
 ราชวงศานุวงศ์ห่างออกไปนั้น ก็ทรงพระกรุณาโปรดตั้ง เป็นเจ้า
 ราชินิกุลโดยลำดับ คือ ตรัสเอาหม่อมต้วเป็นพระภรรยาสุริยวงศ์

ตรีศเอาหม่อมเงิน เป็นพระบำเรอราช ตรีศเอาหม่อมฮาบ เป็น
พระอนุชทูทเวา ตรีศเอาหม่อมทองคำ เป็นพระราชนางค์

ตั้งข้าราชการวังหลวง

ทรงพระกรุณาโปรดตั้งตั้งข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย และ
ข้าหลวงเดิมทั้งปวง ตามมีความชอบมากและน้อยโดยควรแก่
ฐานานุศักดิ์

ตรีศเอาพระอักษรสุนทรเสมียนตราในกรมมหาดไทย ช่อ
สน ข้าหลวงเดิม ซึ่งมีความชอบได้โดยเสด็จพระราชดำเนินไป
งานพระราชสงครามหลายครั้ง และทำราชการฉลองพระเดชพระ
คุณต่างพระเนตรพระกรรณมิได้มีความผิด เป็นเจ้าพระยารัตนา
พิพิธ ที่สมุหนายก

ตรีศเอาพระยาเพชรบูรณ์ ช่อหม่อมปลัด บุตรพระยา
กลาโหมคลองแคลบ มีความชอบได้ทำศึกสงครามด้วยพระ
องค์แต่ก่อนมาได้คิดแก้ไขชีวิต โปรดให้เป็นเจ้าพระยามหาเสนา
ที่สมุหพระกลาโหม

ตรีศเอาหลวงอินทราชบิดีสี่หราชรองเมือง ช่อไม่ปรากฏ
ได้ทำราชการสงครามหลายครั้ง มีความชอบ แล้วเป็นคนแก่รู้
ขนบธรรมเนียมในกรมพระนครบาล โปรดให้เป็นพระยาขมราช

ดรัสเอาหม่อมปิ่น มีความชอบได้โดยเสด็จพระราชดำเนิ
การสงครามหลายครั้ง ต้องศาสตราวุธข้าศึก แล้วสอสวนชวน
นายทัพนายกองมาตีเอากรุงธนบุรีได้ มีความชอบมาก โปรดให้
เป็นเจ้าพระยาพลเทพ

ดรัสเอาพระยาธรรมมาชิกรณณ์ แผ่นดินกรุงธนบุรี ชื่อบุญรอด
บุตรพระยามณเฑียรบาลกรุงเก่า ซึ่งมีความชอบได้โดยเสด็จพระ
ราชดำเนิไปการสงคราม และสัจย์ซื่อรักใคร่ในพระองค์ รุ้ชอบ
ธรรมเนียมในกรมวัง จะยกไปกรมอื่นไม่ได้ โปรดเลื่อนขึ้นเป็น
เจ้าพระยาธรรมมาชิกรณณ์

ดรัสเอาพระยาพิพัฒน์โกษา กรุงธนบุรี ชื่อ สน เป็นเจ้า
พระยาพระคลัง

ดรัสเอาพระยาตักโตโหมแผ่นดินกรุงธนบุรี ซึ่งได้โดยเสด็จ
พระราชดำเนิไปงานพระราชสงครามหลายครั้ง มีความสัจย์ซื่อ
สุจริตในพระองค์ มีความชอบ โปรดให้เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมา
ชิราษ แล้วได้ตั้งตำแหน่งทุกขราษฎร์หัวเมืองบักขั๊ตฝ่ายเหนือ
ด้วยทั้งสิ้น

ดรัสเอาหลวงสรวิชิต ชื่อนน มีความชอบนำเอาข้อราชการ
ในกรุงธนบุรีออกไปกราบทูลให้ทราบถึงด้านพระจาร์ก โปรดให้
เป็นพระยาพิพัฒน์โกษา ภายหลังได้เป็นที่เจ้าพระยาพระคลัง

ดรัสเอานายบุญนาค บ้านแม่ตา ซึ่งเป็นต้นคิ๊ดปราบจลาจล

ในกรุงธนบุรี มีความชอบ เป็นเจ้าพระยาไชยวิชิตผู้รักษากรุงเก่า
 ภายหลังได้เป็นที่พลเทพ ให้หลวงชนะซึ่งร่วมคิดด้วยนาย
 บุญนาค ช่วยปราบปรามการจลาจล มีความชอบ เป็นพระยา
 สรรคนบุรี ให้หลวงสุระ ซึ่งมีความชอบร่วมคิดด้วยหลวงชนะ
 เป็นพระยาสีหราชเดโชไชย

ตรัสเอานายแสง ซึ่งมีความชอบได้ทุลเกล้า ๆ ถวาย
 หนังสือลับให้ทรงพระราชดำริรักษาพระองค์ เป็นพระยาทิพ
 โภชา ตรัสเอานายหงษ์ เสมียน เป็นคนเก่า ซึ่งสัจย์ซื่อสุจริต
 รู้ขนบธรรมเนียมราชการใช้สอยได้ดั่งพระทัย เป็นพระยาพิพิธ
 ไอศูรย์ จางวางชาวที่ พระราชทานเกดจួយให้เป็นภรรยา ตรัสเอา
 พระยาราชนิกุล ซึ่งมีความสวามิภักดิ์ในพระองค์ เป็นพระยามหา
 อำมาตย์ ให้ขุนไชยเสนข้าหลวงเดิม เป็นพระยาราชนิกุล ให้
 พันพัฒอนุราช เป็นพระยาราชสุภาวดี ให้นายเสมียนพล
 ข้าหลวงเดิม เป็นพระยาประชาชีพ ให้นายบุญจันบ้านถลุงเหล็ก
 ข้าหลวงเดิม เป็นพระยากำแพง ให้พระยาอินทรอรรคราช ปลัด
 เก้าเมืองนครศรีธรรมราช เป็นพระยาราชวังเมือง ให้พระยา
 เจ่งรามัญ เป็นพระยามหาโยธา ว่ากองมอญทั้งสิ้น ให้ขุนโลกที่ป
 เป็นพระโหราธิบดี ให้กาไชยโยคเป็นขุนโลกที่ป

ตรัสเอาหลวงพิเรนทร์ ซึ่งเป็นข้าหลวงเดิมมา ได้โดย
 เสด็จพระราชดำเนินงานพระราชสงครามหลายครั้ง เป็นพระยา

ท้ายนี้ ตรีศเอาหลวงภักดีภูธรซึ่งมีความชอบเป็นนายทัพนาย
กอง ต้องศาสตราวุธข้าศึก เป็นพระบารามกำแหง ตรีศเอาหลวง
ภักดีสงครามซึ่งมีความชอบสวามีภักดี โดยเสด็จพระราชดำเนิน
งานพระราชสงครามทุกครั้ง เป็นประยาพิไชยรณฤทธิ ตรีศเอา
หลวงสัจจา ซึ่งมีความชอบได้โดยเสด็จพระราชดำเนินไปงาน
พระราชสงคราม มิได้ย่อท้อแก่ข้าศึก เป็นพระยาวิจิตรรงค์
ตรีศเอาหลวงพิไชยรณรงค์ ซึ่งเป็นคนสัจย์ซื่อสุจริตในพระองค์
เป็นพระยาพิไชยสงคราม

ตรีศเอาหม่อมบุณนาค บุตรพระยาจำแสนยากรครึ่งกรุงเก่า
มิได้คิดเข้ามาทำราชการหายศบรรดาศักดิ์ ฟังแต่พระเดชพระคุณ
ให้ไช้สอย ได้ตามเสด็จไปการพระราชสงครามทุกครั้ง มีความ
ชอบตั้งให้เป็นพระยาอุทัยธรรม ภายหลังได้เป็นที่สมุหพระ
กลาโหม ตรีศเอาหม่อมบุญมา บุตรพระยาจำแสนยากร
พี่หม่อมบุณนาค แต่ต่างมารดา เป็นที่พระยาตะเกิง ภายหลัง
ก็ได้เป็นที่สมุหพระกลาโหม

หลวงกลางเป็นคน สวามีภักดีในพระองค์มาช้านานมีความ
ชอบ ได้เป็นพระยาราชสงคราม ตรีศเอาขุนบ้องพลจันทร์ เป็น
พระยาจุฬาราชมนตรี นายอยู่ข้างทอง เป็นพระยาศรีไกรลาส
ตรีศเอาขุนกลาง ผู้มีความชอบได้โดยเสด็จพระราชดำเนินไปงาน
พระราชสงคราม ต่อรบด้วยข้าศึกเป็นหลายครั้ง แล้วมีความสัจย์

ซ่อมมาก เป็นพระยาอภัยรณฤทธิ์ ตรัสเอาขุนจ้อยเป็นข้าหลวงเดิม
 มาช้านาน เป็นพระยาอนุชิตราชา ให้ขุนยกกระบัตร ซึ่งมีความ
 ชอบ ได้โดยเสด็จพระราชดำเนินไปงานพระราชสงคราม เป็น
 พระยารักษมณฑลเข็ญ ให้หลวงอินทร์ เป็นพระยาเพชรพิไชย
 ให้หมื่นธานี เป็นพระยาศรีสุริยพาห ให้พระราชประสิทธิ์ ซ้อคุณ
 เป็นพระยาศรีพิพัฒน์ ภายหลังได้เป็นที่สมุหนายก ให้นายบุญจัน
 เป็นพระยาวิชิตภักดี จางวางพระคลังในซ้าย ให้หลวงพลแผ่นดิน
 ทะยาน เป็นพระยาพิพิธเดชะ ให้นายปานเสมียน เป็นพระเทพ
 วรชุน ให้นายทองกอง เป็นพระสมบัติธิดา ให้นายทองสุข เป็น
 พระเสนาภิมุข ให้นายทองดี เป็นจมนศรีสรภักย์ ภายหลังได้
 เป็นที่ธรรมมา ให้หมื่นศรีเสนา เป็นจมนไวยวรรณาด ให้หลวงราม
 เป็นพระกำแหง ให้หมื่นไชยเสน เป็นหลวงราชนิกุล ให้นายสา
 เสมียน เป็นพระราชรองเมือง ให้นายสุจริต เป็นพระพิเรนทรเทพ
 ให้นายบุญเมืองเป็นพระมหาเทพ ให้หมื่นสนิทเป็นพระมหา
 มนตรี ให้หลวงวังเป็นพระจันทราทิตย์ ให้หลวงพิไชยเป็น
 พระยาจำแสน ให้ขุนสิทธิรักษ์ เป็นหลวงเทพสมบัติ ให้หมื่น
 สนิท เป็นหลวงราชวงศา ให้รองจำเป็นหลวงอินทรมนตรี ให้
 นายสุต เป็นหมื่นทิพยรักษา ให้นายสั้ม เป็นหมื่นราชาบาล
 ให้นายมูลเป็นหมื่นราชามาตย์

ครั้นทรงตั้งขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยในกรุงเสร็จแล้ว ทรงตั้งผู้

ความชอบออกไปเป็นพระยาพระหลวงครองหัวเมือง เอก โท ตริ
 จัตวา บัณฑิตฝ่ายเหนือทั้งปวงทุกๆ เมือง ให้พระพิมาย มีความ
 ชอบได้โดยเสด็จพระราชดำเนินไปการพระราชสงคราม ได้สู้รบ
 แก่ข้าศึกหลายครั้ง และมีความสามัคคีดีในพระองค์ เป็น
 พระยานครราชสีมา ให้หลวงนา ซึ่งมีความชอบเป็นคนสัตย์ซื่อ
 และเข้มแข็งการสงคราม เป็นพระยาพิษณุโลก ให้พระวิเชียร
 เป็นพระยาสุโขทัย ให้หลวงพลพูน เป็นพระยาเพชรบุรี ให้
 หลวงพิทักษ์เสนาหา เป็นพระนนทบุรี ให้หลวงสิทธิสงคราม เป็น
 พระยาปรางจินบุรี ให้หลวงเมือง เป็นพระวิไชย ให้นายแสง
 เป็นพระยาสมุทรสงคราม ภายหลังได้เป็นที่สมุหพระกลาโหม ให้
 พระศรีสงครามเป็นพระพรหมบุรีนทร์ ให้ขุนศรีภักดี เป็นพระ
 อินทรบุรี ให้พระไชยบาดาล เป็นพระยาอ่างทอง ให้หลวงไชย
 ณรงค์ เป็นพระนครสวรรค์ ให้ขุนวิเศษ เป็นพระชัยนาท
 ให้หมื่นวิเศษ เป็นพระกาญจนบุรี ให้หลวงณรงค์ เป็นพระ
 อุทัยธานี ให้หลวงเทียม เป็นพระนครชัยศรี ให้ขุนแพ่ง
 เป็นพระไชยบาดาล ให้ขุนเทพอาญา เป็นพระเพชรบูรณ์ ให้
 หลวงปลัดเมืองพิมาย เป็นพระพิมาย ให้หลวงนา เป็นพระยา
 พิจิตร ให้ขุนด่าน เป็นพระสวรรคโลก ให้พระยาราชบุรี
 เลื่อนเป็นเจ้าพระยาราชบุรี ให้นายสังมีความสามัคคีดีในพระองค์
 ได้คุมพวกช่วยรบเจ้ารามลักษณ์ ด้วยสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ

กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ เมื่อยังดำรงที่พระยาสุรโยภักย์อยู่นั้น มีความชอบ ตั้งเป็นพระยาเทพสุดาวดี เจ้ากรม

แบ่งหัวเมืองขึ้น กลาโหม มหาดไทย กรมท่า

ครั้นเสร็จตั้งขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยแล้วทรงพระราชดำริว่า เมื่อครั้งกรุงเก่า เมืองบักขี้ไต้ยกมาขึ้นแก่กรมท่านั้น เพราะกลาโหมมีความผิด บัดนี้เจ้าพระยามหาเสนา ที่สมุหพระกลาโหม มีความชอบมาก จึงให้แบ่งหัวเมืองบักขี้ไต้ฝ่ายตะวันตก ซึ่งขึ้นกรมท่า ๑๕ เมือง กรมมหาดไทย ๑ รวม ๒๐ เมือง คือ เมืองสงขลา ๑ เมืองพัทลุง ๑ เมืองนครศรีธรรมราช ๑ เมืองไชยา ๑ เมืองหลังสวน ๑ เมืองชุมพร ๑ เมืองปทิว ๑ เมืองคลองวาน ๑ เมืองกุย ๑ เมืองปราณ ๑ เมืองตะนาวศรี ๑ เมืองมฤต ๑ เมืองกระ ๑ เมืองตะกั่วป่า ๑ เมืองตะกั่วทุ่ง ๑ เมืองพังงา ๑ เมืองถลาง ๑ เมืองกาญจนบุรี ๑ เมืองไทรโยค ๑ รวม ๑๕ เมือง กับเมืองขนมหาดไทย ๑ คือ เมืองเพชรบุรี รวม ๒๐ เมือง พระราชทานให้ยกมาขึ้นกรมพระกลาโหม ยังคงเมืองขึ้นกรมท่าอีก ๘ เมือง คือเมืองนนทบุรี ๑ เมืองสมุทรปราการ ๑ เมืองสาครบุรี ๑ เมืองชลบุรี ๑ เมืองบางละมุง ๑ เมืองระยอง ๑ เมืองจันทบุรี ๑ เมืองตราด ๑ แล้วยกเอาเมืองสมุทรสงคราม

ซึ่งชนกรรมหัดไทยเดิม ให้กรมท่า ๑ รวมเป็น ๕ เมือง เมือง
ฉะเชิงเทราเมือง ๑ แต่โบราณชนกรรมพระกลาโหม ครั้นต่อมา
ตกอยู่มหัดไทย ก็ให้คงอยู่ตามเดิม

ตั้งข้าราชการวังหน้า

ฝ่ายตำแหน่งขุนนางข้าราชการในกรมพระราชวังบวรนั้น
สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ก็มีพระ
บัตหุโรโปรดตั้งแต่งโดยควรแก่ความชอบ ตามลำดับฐานานุศักดิ์
ตรีสเอาพระยาพลเทพเดิม ให้เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยา ตรีสเอาพระ
ไชยบุรณ์ปลัดเมืองพระพิษณุโลก เป็นพระยากลาโหมราชเสนา
ตรีสเอาพระพลเมืองพระพิษณุโลก เป็นพระยาจำแสนยากร ตรีส
เอาหม่อมสดทนายข้าหลวงเดิม เป็นพระยามณฑิยบาล ภายหลัง
ได้เป็นที่เจ้าพระยาธรรมมา ตรีสเอานายทองอินข้าหลวงเดิม
เมืองพิษณุโลก เป็นพระยาเสน่หาภูธร จางวางมหาดเล็ก แล้ว
ตั้งแต่งข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงครบตามตำแหน่งในพระ
ราชวังหน้าทั้งสิ้น อนึ่งหม่อมเรือง ชาวเมืองชลบุรี ข้าหลวงเดิมมี
ความชอบในพระองค์มาแต่ก่อนเป็นอันมาก เป็นคนสนิทเหมือน
เป็นเชื้อพระวงศ์ โปรดตั้งเป็นเจ้าราชนิกุล ให้ชื่อเจ้าบำเรอภูธร
ภายหลังโปรดให้มีอิสริยยศต่างกรม เป็นกรมขุนสุนทรภูเบศร

ตั้งตำแหน่งพระราชาคณะ

ในปีขาลจัตวาศกนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า ฝ่ายข้างอาณาจักรได้ตั้งแต่งข้าราชการตามตำแหน่งเสร็จแล้ว ควรจะจัดการข้างฝ่ายพุทธจักร ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งเสื่อมทรุดเศร้าหมองนั้น ให้วัฒนารุ่งเรืองสืบไป จึงดำรัสให้เสวกพระวันรัต (ทองอยู่) กับพระรัตนมุนี (แก้ว) ออกเป็นขรवास ดำรัสว่าเป็นคนอาศัยศัสตรียสอพโลทำให้เสียแผ่นดินและโปรดตั้ง นายแก้ว รัตนมุนี เป็นพระอัครกษัตริย์ตามเดิม ให้เป็นผู้ขนานพระนามพระองค์เจ้าต่างกรม แต่นายทองอยู่ วันรัตนั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวรสถานมงคลลงพระอาชญาแล้วจะให้ประหารชีวิตเสีย ด้วยมีความผิดแก่พระองค์มาแต่ก่อน มีพระบรมราชโองการขอชีวิตไว้ แล้วโปรดให้เป็นหลวงอนุชิตพิทักษ์ อยู่ในกรมมหาดไทย ดำรัสให้สมเด็จพระสังฆราช พระพุฒาจารย์ พระพิมลธรรม ซึ่งเจ้ากรุงธนบุรีให้ลงโทษถอดเสียจากพระราชาคณะ เพราะไม่ยอมถวายบังคมนั้น โปรดให้คงที่สมณฐานันดรศักดิ์ตั้งเก่า ให้ขึ้นไปอยู่ครองพระอารามตามเดิม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ดำรัสสรรเสริญว่า พระผู้เป็นเจ้าทั้ง ๓ พระองค์นี้ มีสันดานศัสตรียข่มั่นคง ดำรงรักษาพระพุทธศาสนาโดย

แท้ มิได้อาลัยแก่ร่างกายและชีวิต ควรเป็นที่นับถือให้วันบ
 เคารพสักการบูชา แม้มีข้อสงสัยสิ่งใดในพระบาลีไปภายหน้า
 จะให้ประมุขพระราชคณะใดถาม ถ้าพระผู้เป็นเจ้าของทั้ง ๓ ว่า
 อย่างไม่แล้ว พระราชาคณะอื่นๆ จะว่าอย่างอื่นไป ก็คงจะเชื่อ
 ถ้อยคำพระผู้เป็นเจ้าของทั้ง ๓ ซึ่งจะเชื่อถ้อยฟังความตามพระราช
 คณะอื่นๆ ที่เป็นพวกมากนั้นหาไม่ได้ ด้วยเห็นใจเสียครั้นแล้ว
 แล้วโปรดให้พระสงฆ์วัดบางว่าใหญ่และวัดโพธารามเข้ามารับมณฑ
 ภาตในพระราชวัง ทั้ง ๒ พระอาราม ให้ผลัดเวรกันวัดละ ๑
 วันเป็นนิจกาล แล้วให้รอดำหนักทองของเจ้ากรุงธนบุรีนั้น
 ไปปลูกเป็นกุฎถวายสมเด็จพระสังฆราชวัดบางว่าใหญ่ แล้ว
 ดำรัสว่าพระสังฆราช (เช่น) วัดหงษ์ ซึ่งเจ้ากรุงธนบุรีตั้งขึ้นใหม่
 นั้น ก็เป็นพวกอาศัยส่อพลอพลอยว่าตาม นายแก้ว นายทองอยู่
 ไป มิได้เป็นต้นเหตุ แต่รู้พระไตรปิฎกมาก เสียตายอยู่ อย่าให้เสีย
 เสียเลย และที่พระวันรัตน์นั่งอยู่หาตัวมิได้ จึงโปรดตั้งให้เป็น
 พระธรรมราชา牟尼 ว่าที่พระวันรัต อนึ่งพระราชคณะทั้งปวงนั้น
 ก็ว่าตามกันไป ด้วยกลัวพระราชอาญา ทรงพระกรุณาให้ยกโทษ
 เสียทั้งสิ้น แต่ที่พระธรรมโคตมนั้น ต้องกับนามพระสัพพัญญูเจ้า
 จึงดำรัสให้เปลงนามเสียใหม่ โปรดให้พระเทพแก้ว เลื่อนขึ้น
 เป็นที่พระธรรมอดม ให้พระธรรมโฆษาวัดปากน้ำ เป็นพระเทพ
 กวี ให้มหันตากร เปரியุเอก วัดบางว่าใหญ่ เป็นพระพุทธโฆษา

จารย์ ให้มหาเรื่อง ข้าหลวงเดิมวัดบางว่าใหญ่ เป็นพระเทพมุนี
 ให้มหาเถรเปรียญโท วัดโพธาราม เป็นพระญาณสิทธิ์ อนึ่งที่
 พระอุปาฬนั้นก็ตั้งกับนามพระอรหันต์ จึงดำรัสให้แปลงนาม
 เสียใหม่ ให้มหาเปรียญเอก วัดเลียบ เป็นพระวินัยรักจิต แทน
 ที่พระอุปาฬ และพระพุฒาจารย์วัดบางวัน้อยนั้นชรา อาพาธ
 ลงก็ถึงแก่มรณภาพ ทรงพระกรุณาให้กระทำฌาปนกิจแล้ว ให้
 นิมนต์พระเทพมุนีไปอยู่ครองอารามวัดบางวัน้อยแทน จึงโปรด
 ให้พระพรหมมุนีวัดบางว่าใหญ่ เลื่อนที่เป็นพระพุฒาจารย์ โปรด
 ให้มหาทองดี เปรียญเอก วัดหงษ์เป็นพระนิกรมุนี ไปครองวัด
 นาค แล้วโปรดให้พระครูเทพสิทธิเทพาธิบดี เป็นพระครูศรี
 สุนทรากษรวิจิตร เป็นตำแหน่งคู่สวดในสมเด็จพระสังฆราช ไป
 อยู่วัดกลาง แล้วโปรดให้นิมนต์พระอาจารย์วัดท่าหอย กลอง
 ตะเคียน แขวงกรุงเก่า มาอยู่วัดพลับ ให้เป็นพระญาณสังวรเถร
 ให้พระอาจารย์ศรีวัดสมอราย เป็นพระปัญญาวิศาลเถร ให้พระ
 ญาณไตรโลกวัดเลียบ เลื่อนที่เป็นพระพรหมมุนี อนึ่งหลวง
 ธรรมรักษา เจ้ากรมสังฆการีขวา ซึ่งเป็นพระพิมลธรรมก่อนนั้น
 ต้องสึกครั้งแผ่นดินกรุงธนบุรี ว่าต้องอธิกรณ์อกินนาทาน ทรง
 แคลงอยู่ จึงให้พิจารณาไล่เลียงดูใหม่ ก็บริสุทธิ์อยู่ หาขาด
 สิกขาบทไม่ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้กลับบวชเข้าใหม่ ให้เป็น
 พระญาณไตรโลกอยู่วัดสลัก โปรดให้มหาปากแดงเปรียญเอก

วัดคอกกระบือ เป็นพระโพธิวงศ

อนึ่งพระราชกณะฝ่ายรามัญนั้นยังหาตัวมิได้ จึงทรงพระ
กรุณาให้จัดหาพระมหาเถรฝ่ายรามัญ ซึ่งรู้พระวินัย ปริยัติ ได้ ๓
รูป ทรงตั้งเป็นพระมหาสุเมธาจารย์องค์หนึ่ง พระไตรสรณชัย
องค์หนึ่ง พระสุเมธน้อยองค์หนึ่ง เมื่อสมเด็จพระอนุชาธิราช
กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงสร้างวัดตองปุขึ้นใหม่ โปรด
ให้พระสงฆ์รามัญมาอยู่วัดตองปุ และให้พระมหาสุเมธาจารย์
เป็นเจ้าของวัด พระไตรสรณชัยนั้น มีพระราชโองการให้ไปอยู่
วัดบางหลวง เป็นเจ้าคณะรามัญ ในแขวงเมืองนนทบุรีและ
สามโลก พระสุเมธน้อยนั้น โปรดให้ครองวัดบางยี่เรือใน

อนึ่งตำรับว่าวัดแจ้ง วัดท้ายตลาด ทั้ง ๒ พระอารามนี้ แต่
ก่อนเป็นวัดภายในพระราชวังไม่มีพระสงฆ์อยู่ จึงทรงพระกรุณา
ให้สร้างกุฏิ เสนาสนะสงฆ์ทั้ง ๒ อาราม แล้วโปรดให้นิมิตต์พระ
เทพโมลีวัดพลับ กับพระสงฆ์อันดับมาอยู่ณวัดท้ายตลาด แล้ว
โปรดให้พระปลัดสมเด็จพระสังฆราช เป็นพระโพธิวงศาจารย์
โปรดให้พระครูเมธังกร เป็นพระศรีสมโพธิ ให้นิมิตต์พระราช
กณะทั้ง ๒ องค์ กับพระสงฆ์อันดับมาจากวัดบางว้าใหญ่ ลงมา
อยู่ณวัดแจ้ง ให้มีพระสงฆ์ขึ้นทั้ง ๒ พระอาราม

อนึ่งเมื่อครั้งแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น พระสงฆ์ราชา
คณะภูพานนุกรมและเปรียญ ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดเหมือน

กับข้าราชการ ทรงพระราชดำริเห็นว่าไม่สมควร จึงทรงพระ
กรุณาโปรดให้พระราชทานนิตยภัตต์เป็นรายเดือนสับสามมิได้ขาด

พงศาวดารเขมร

ตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรีจนนักองเองเข้ามาอยู่กรุงเทพ ฯ

ฝ่ายข้างกัมพูชาประเทศ นักองตนได้ทรงราชย์ตั้งแต่ปีชาติ
สัมฤทธิ์ศก จุลศักราช ๑๑๒๐^๑ มีนามว่าองค์สมเด็จพระนารายณ์
ราชาธิราชรามาริบัติ อยู่มาเกิดวิวาทกับนักองโนน ซึ่งมีนาม
ว่าพระรามราชา ซึ่งเป็นญาติวงศ์ร่วมบียยิกาเดียวกัน จะจับพระ
รามราชามาเสีย พระรามราชาสู้ไม่ได้ จึงหนีเข้ามาพึ่งเจ้ากรุง
ธนบุรี

ในปีฉลูเอกศก จุลศักราช ๑๑๓๑^๒ เจ้ากรุงธนบุรีมีศุภอักษร
ไปถึงสมเด็จพระนารายณ์ราชา เจ้ากรุงกัมพูชา ว่ากรุงศรีอยุธยา
ได้ตั้งชนใหม่ ปราบปรามบ้านเมืองเรียบร้อยเหมือนแต่ก่อนแล้ว
ให้สมเด็จพระนารายณ์ราชา จัดต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณา
การเข้ามาถวายเหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยาเก่า เจ้ากรุงกัมพูชามีศุภ
อักษรตอบเข้ามาว่า ไม่ใช่เชื่อเจ้านายเก่าไม่ยอมเป็นเมืองขึ้น เจ้า
กรุงธนบุรีทรงขัดเคือง จึงดำรัสสั่งให้จัดกองทัพ พระบาทสมเด็จพระ

๑. พ. ศ. ๒๓๐๓.

๒. พ. ศ. ๒๓๑๒.

พระเจ้าอยู่หัว แต่ยังคงพระยศเป็นพระยาอภัยรณฤทธิ์ กับ
สมเด็จพระอนุชาธิราช แต่ยังคงพระยศเป็นพระยาอนุชิตราชา
เป็นแม่ทัพ ๑ พานักองโนนซึ่งเป็นพระรามราชาไปด้วยในกอง
ทัพ พระยาโกษา (ลำย) เป็นแม่ทัพอีกทัพ ๑ ยกออกไปตี ได้
เมืองนครเสียมราฐและเมืองพระตะบอง สมเด็จพระนารายณ์
ราชา แต่งให้พระยากลาโหม (บาง) เป็นแม่ทัพออกมาต่อสู้ ก็
สู้กองทัพกรุงธนบุรีไม่ได้ พระยากลาโหม (บาง) ตายในที่รบ
ไพร่พลก็แตกกระจัดกระจายไป กองทัพไทยจะยกตามลงไป พอ
ได้ข่าวเล่าลือออกไปถึงกองทัพว่า เจ้ากรุงธนบุรีไปสิ้นพระชนม์ที่
เมืองนครศรีธรรมราช กองทัพไทยก็ยกกลับเข้ามากรุงธนบุรี

ครั้นปีเถาะตรีศก จุลศักราช ๑๑๓๓^๕ นักพระโสภิตเป็น
ใหญ่ในเมืองเปียม มีคุณแก่สมเด็จพระนารายณ์ราชา แต่ยัง
ชื่อนักองตนมาแต่ก่อน นักองตนยอมเป็นบุตรเลี้ยง ครั้น
นักองตนมีไชยชนะพระรามราชา ได้เป็นใหญ่แต่ผู้เดียวแล้ว
นักพระโสภิตก็มีความกำเริบ เกลี้ยไพร่พลในแขวงเมืองบันทาย
มาศและเมืองกรัง เป็นกองทัพมาตีเมืองตราด เมืองจันทบุรี
กวาดต้อนเอาครอบครัวไปเป็นอันมาก เจ้ากรุงธนบุรีทรงพระ
พิโรธ จึงดำรัสให้จัดกองทัพบก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เวลานั้นดำรงพระยศเป็นเจ้าพระยาจักรี ได้เป็นแม่ทัพยกไปทาง

เมืองปราจีนบุรี พานักองโนนพระรามราชาไปด้วยในกองทัพ ส่วนกองทัพเรือนั้น เจ้ากรุงธนบุรีเป็นจอมพลเสด็จไปเอง ทัพ หลวงตี่ได้เมืองบ้านทายมาศ แล้วยกไปตามคลองเล็ก ถึงเกาะพนมเพ็ญ ฝ่ายกองทัพเจ้าพระยาจักรี ตี่ได้เมืองพระตะบอง เมืองโพธิสัตว์ และเมืองบริบูรณ์แล้ว ก็ยกถ่วงลงไปตี่ได้เมืองบ้านทายเพ็ชร สมเด็จพระนารายณ์ราชาสู้รบต้านทานไม่ได้ ก็พาครอบครัวหนีไปเมืองญวน เจ้าพระยาจักรีก็ยกกองทัพไปตี่ได้เมืองบาพนมอีกเมือง ๑ แล้วก็มาสมทบทัพหลวงที่เกาะพนมเพ็ญ

ครั้งนั้น ครั้นกองทัพไทยเลิกกลับมา สมเด็จพระนารายณ์ราชาก็พากองทัพญวนขึ้นมารักษาเมืองดั่งเก่า เจ้าพระยาจักรีเดินทัพกลับมากลางทาง ทราบว่าญวนขึ้นมาช่วยเขมร ก็กวาดต้อนครอบครัวเมืองบาราย เมืองโพธิสัตว์ และจับได้ขุนนางเขมร คือ พระยายมราช ข้อควร พระยาราชาเดชะ ข้อมู พระยาไกร ข้อลาย พระยาแสนท้องฟ้า ข้อลาย รวมกับครอบครัวที่ได้ในครั้งนั้นหมั้นเสก ส่งเข้ามากรุงธนบุรี แล้วยึดเอาเมืองพระตะบอง เมืองนครเสียมราฐรักษาไว้ ครอบครัวเขมรที่เข้ามาครั้งนั้น เจ้ากรุงธนบุรี โปรดให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่เมืองราชบุรี

ส่วนพระรามราชานั้น เจ้ากรุงธนบุรี ให้ตั้งอยู่ณเมืองกำแพง และให้กองทัพไทยอยู่ด้วยกอง ๑ และทรงตั้งพระยาพิพิธผู้ช่วยราชการในกรมท่า ให้เป็นพระยาราชาเศรษฐี ว่าราชการเมืองนั้น

ทายมาศ ภายหลังทรงพระดำริเห็นว่า เมืองบันทายมาศอยู่ล่อ
แหลมนักจะรักษาไว้ไม่ได้ จึงมีตราให้หาพระยาราชาเศรษฐีกลับ
เข้ามากรุงเทพ ฯ คงรักษาไว้แต่เมืองกำแพง เมืองพระตะบอง
และเมืองนครเสียมราฐ ๓ เมือง

ครั้นปีมะโรงจัตวาศก จุลศักราช ๑๑๓๔^๑ สมเด็จพระนารายณ์
ราชาก็กลับขึ้นมาบ้านเมือง ตั้งอยู่แพรยกษ์ปรัศ เจ้าเวียดนามัก
ให้องเบาสอกุมไพร่พลขึ้นมาอยู่ด้วย ในครั้งนั้นเพื่อเกิดจลาจลขึ้น
ในเมืองญวน สมเด็จพระนารายณ์ราชาก็ดำริว่า ที่เมืองเว้ก็เกิด
หยุกหยิกอยู่ แล้วไทยก็ยึดเอาเมืองบันทายมาศ เมืองกำแพง
เมืองพระตะบอง และเมืองนครเสียมราฐไว้ จะไม่อ่อนน้อมเสีย
จะขึ้นอยู่กับญวนฝ่ายเดียวกันไม่เป็นสุข จึงให้พระองค์แก้ว
ขอตัวเข้ามาหาแม่ทัพไทยที่เมืองพระตะบอง ขอเลิกการรบเสีย
เขมรจะยอมเป็นเมืองประเทศราชขึ้นตามเดิม แม่ทัพไทยก็ส่ง
พระองค์แก้วเข้ามากรุงธนบุรี กราบทูลประพฤติเหตุทรงทราบ
แล้ว ดำรัสว่าความเรื่องนั้นไม่จริง ให้เอาตัวพระองค์แก้วไปจำคุก
ไว้ ภายหลังพระองค์แก้วทำเรื่องราวให้มุขมนตรีกราบบังคมทูล
พระกรุณาว่า ได้รับพระราชอาชญาจำนานแล้ว ซึ่งจะคิดการ
ทรยศอย่างหนึ่งอย่างใดนั้นหามิได้ ถ้าทรงสงสยอยู่ ขอให้มิผูก
อักษรรอกไปให้ส่งมารดาบุตรภรรยาครอบครัวเข้ามาไว้ณกรุงเทพ

มหานคร จะขอทำราชการฉลองพระเดชพระคุณอยู่ในกรุงเทพ ฯ
 ไม่คิดกลับไปออกไปเมืองเขมรแล้ว เจ้ากรุงธนบุรีทรงพระกรุณาให้
 ถอดพระองค์แก้วออกทำราชการอยู่ที่กรุงเทพ ฯ

ลจตุศักราช ๑๑๓๗^๑ ปีมะแมสัปตศก สมเด็จพระนารายณ์
 ดำริว่า การที่รบพุ่งฆ่าฟันกันนี้ ก็เพราะปรารถนาสมบัติ ถ้าจะ
 นั่งอยู่ดังนี้ ราษฎรก็ไม่มีความสุข จึงประชุมท้าวพระยาพระเขมร
 ผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นผู้เข้าใจเหตุผลในราชการ และพระสังฆราชเป็น
 ต้น แล้วชี้แจงข้อเหตุว่า นักองโนน สมเด็จพระรามราชาก็มีไช
 ฆู่น ตั้งอยู่ที่เมืองกำปอด ใกล้เคียงกับเมืองเรานัก ถ้าจะยกทัพ
 ไปจับกุมเอาตัวมา ความทราบถึงพระเจ้ากรุงธนบุรี ๗ ก็ทรงพระ
 พิโรธเกิดการศึกใหญ่ขึ้นอีก ถ้าจะนั่งเสียนักองโนนก็จะคิดมา
 ทำแก่เราต่าง ๆ เรารักษาด้วยยาก ถ้าเราไปเชิญนักองโนนมาว่า
 กล่าวปรานีประนอมยอมให้เป็นทรงราชย์ ตัวเราจะขอออกเป็นแต่
 อุปโยราช ก็เห็นว่าจะได้ความสุขไปจนสิ้นชีวิต พระสังฆราช
 และมุขมนตรีเห็นชอบด้วยตามกระแสดำริ จึงให้พระสังฆราช
 พระมหาพรหมมุนี กับพระยาพระเขมร ขุนนางมีชื่อ ถือนั่งสื่อ
 ลงมาเชิญพระรามราชาที่เมืองกำปอด พระรามราชาก็ขึ้นไปด้วย
 พระสังฆราช พระมหาพรหมมุนี แล้วก็มีศุภอักษรเข้ามากราบทูล
 เจ้ากรุงธนบุรี ๗ ได้ทรงทราบแล้ว ก็ทรงพระโสมนัส ให้ข้าหลวง

ออกไปเสกนักษัตรโนน เป็นสมเด็จพระรามราชาธิราชบรมพิตร
 ฝ่ายนักษัตรซึ่งเป็นสมเด็จพระนารายณ์ราชา เจ้ากรุงกัมพูชาเก่า
 ก็ลดลงเป็นพระมหาอุปโยราช แบ่งบรรดาขุนนางสำหรับที่ทรง
 ราชย์ถวายสมเด็จพระรามราชา ขุนนางสำหรับที่อุปราชก็แบ่งไปให้
 พระมหาอุปราช เอาแต่ขุนนางสำหรับที่อุปโยราชนั้นไว้ใช้สอย
 สมเด็จพระนารายณ์ราชานั้น ทรงราชย์มาแต่ปีขาลสัมฤทธิ์ศก มา
 ถึงปีมะแมสัปตศก ได้ ๑๘ ปี ชนอายุ ๓๗ ปี

จุลศักราช ๑๑๓๘ ปีวอกอัฐศก ญวนไกเซ็นเป็นกบฏรบ
 กับเจ้าเวียดนาม แล้วมาตีเมืองไซ่ง่อน เจ้าเมืองไซ่ง่อนให้มาขอ
 ไพร่พลเสบียงอาหารไปช่วยรบไกเซ็น สมเด็จพระรามราชาตอบ
 ไปว่า เขมรไม่ได้ขึ้นแก่ญวนแล้วไม่ยอมให้ เจ้าเมืองไซ่ง่อน
 โกรธ จึงให้ยกกองทัพมารบ เอาไชยชนะไม่ได้ ก็ให้ยกกลับ
 ไปเมืองไซ่ง่อน

ครั้นมาถึงปีระกานพศก จุลศักราช ๑๑๓๕ ปี พระยาวิบูลย
 ราช ช่อชู กิดจะเอาราชสมบัติให้แก่พระมหาอุปราชฯ ไม่ยอม
 จึงกลับไปทูลสมเด็จพระรามราชาว่า พระมหาอุปราชกิดกบฏ
 สมเด็จพระรามราชาไม่ทันพิเคราะห์ เชื่อว่าเป็นความจริง จึงให้
 พระยาวิบูลยราชไปคิดฆ่าพระมหาอุปราช พระยาวิบูลยราชจึงให้
 พระยาศรีอรรคราชไปลอบฆ่าพระมหาอุปราชเสีย พระมหาอุปราช

ชนมาอยู่ได้ ๒๒ ปี ฝ่ายพระมหาอุปราชาออกจากที่ทรงราชย์ได้ ๒
ปีก็ป่วย ครั้นแจ้งว่ามีผู้ลอบฆ่าพระมหาอุปราชาอนุชาเสียแล้ว
ก็มีความโทมนัสเป็นอันมาก โรคที่ป่วยอยู่ก็กำเริบขึ้น ถึงแก่
พิราลัยในเดือนยี่ข้างแรม ประกานพศกนั้น ชนมาอยู่ได้ ๓๕ ปี
มีธิดา ๓ องค์ ชื่อนักองเมณ ๑ นักองอ้อ ๑ นักองเกา ๑
โอรสชื่อนักองเอง เกิดเมื่อบมะเส็ง เบ็ญจศก จุลศักราช ๑๑๓๕^๑
องค์ ๑

ครั้นเดือนอ้ายบจอ สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๔๐^๒ เจ้าพระยา
สุรสีห์พิษณวาธิดราช ยกทัพกรุงธนบุรีออกไปหมื่นหนึ่ง ถึงเมือง
บันทายเพชร แจ้งความแก่สมเด็จพระรามราชาว่า จะขึ้นไปตี
เมืองลาวตามลำแม่น้ำโขง ตลอดไปถึงเมืองเวียงจันทน์ ขอไพร่
พลหมื่นหนึ่ง กับเสบียงอาหารด้วย สมเด็จพระรามราชา ให้
เกณฑ์เข้าคนเมืองกระพงสวาย เมืองศรีสุนทร เมืองตะบองกะมุ่ม
รวมได้คนหมื่นหนึ่ง เจ้าพระยาสุรสีห์พิษณวาธิดราช ยกทัพเรือไป
ทางเมืองทะเลหมื่น ถึงเมืองสมบุค สมบูรณ์ ฝ่ายสมเด็จพระราม
ราชา ให้พระยาพระคลัง ช้อธรรม ไปตั้งกองสี่ข้าวสารส่งกอง
ทัพอยู่ที่เมืองกระพงธม เมืองกระพงสวาย เขียนตีเร่งรัดให้สี่
ข้าว ทั้งผู้ชายผู้หญิง ลางคนผิวไปทัพเมื่อกี้ต้องสี่ข้าว ราษฎร
ได้ความเดือดร้อนนัก พวกเขมรที่ไปทัพแข็งดังนั้น ก็หันมาหา

๑. พ. ศ. ๒๓๓๖.

๒. พ. ศ. ๒๓๓๓.

ครอบครัวเป็นอันมาก สมเด็จพระรามาธิบดีทราบข่าวเขมรหนี
 ตาทัพกลับมา ก็แต่งให้ข้าหลวงเที่ยวจับตัวมาทำโทษ ราษฎรก็
 คุมกันเข้าจับข้าหลวงกับพระยาพระคลังฆ่าเสีย แล้วสมเด็จพระ
 รามาธิบดีให้ไปเอาตัวพระยาเดโช ช่อแทน พระยาแสนท้องฟ้า
 ช่อเปียง พระยามนตรีเสนาหา ช่อโส ซึ่งหนีตาทัพหนีมาเมื่อ
 บันทายเพ็ชร ให้ฆ่าพระยามนตรีเสนาหาเสีย แต่พระยาแสน
 ท้องฟ้าร้องพระยาเดโชนั้นให้เขียน ๕๐ ที่ ถอดเสียจากที่ พระยา
 เดโชนั้นให้คงที่อยู่ตามเดิม แล้วให้คนไปอยู่เมืองกระพงสวาย
 ตั้งเก่า

ในจุลศักราช ๑๑๔๑ ปีกุน เอกศก พระยาเดโช (แทน)
 พระยาแสนท้องฟ้าผู้น้อง อพยพครอบครัวหนีไปอยู่แดนเมือง
 ญวน กองทัพสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก และเจ้าพระยา
 สूरสีหพิฆณาธิราช ตีเมืองล้านช้างได้แล้ว ให้เก็บทรัพย์สินของ
 ปันใหญ่ผู้น้อย ครอบครัวเข้ามาณเมืองพันพร้าว แล้วให้ทัพเมือง
 หลวงพระบางไปตีเมืองทัญตี ญวนเรียกว่า เมืองช่อหัง เมือง
 ม้อย ๒ เมืองนี้เป็นลาวทรงดำ อยู่ริมเขตต์แดนเมืองญวน ได้
 ครอบครัวลาวทรงดำมาเป็นอันมาก พาครอบครัวลาวเวียง ลาว
 ทรงดำ ลงมาถึงกรุงในเดือนขีปีกุนเอกศกนั้น ลาวทรงดำนั้น
 โปรดให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่เมืองเพ็ชรบุรี ลาวเวียง ลาวหัวเมือง

พักโขงตะวันออก ก็โปรดให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่เมืองสระบุรีข้าง
เมืองราชบุรีบ้าง ตามหัวเมืองตะวันตกบ้าง อยู่เมืองจันทบุรีบ้าง
ก็มีเชื้อสายมาจนทุกวันนี้

ฝ่ายที่เมืองเขมร สมเด็จพระรามาธิบดีให้ฟ้าทะละหะช่อ
มุ คุมพวกพลไปจับพระยาเดโช (แทน) พระยาแสนท้องฟ้า
ครั้นฟ้าทะละหะ (มุ) ไปพบพระยาเดโช พระยาแสนท้องฟ้า ก็
พูดปรึกษาหารือกันว่า เมื่อครั้งก่อนเราก็ดราราชการเอาแผ่นดิน
ถวายสมเด็จพระนารายณ์ราชา ได้ยังสมเด็จพระรามาธิบดี ถูกลูก
ปืนที่อกไม่เป็นอันตราย พวกเราจับตัวได้ใส่กรงไว้ แล้วมีผู้คัด
กรงพาหนีไปได้ ผูกพยานาทเราอยู่ จะทำราชการไปด้วยก็คงจะ
พาลฆ่าเราเสียวันหนึ่ง ครั้นคิดพร้อมใจกันแล้ว ก็เกณฑ์ไพร่ตั้ง
ค่ายรายทัพลาดตระเวรมาถึงเมืองเปียมแสน สมเด็จพระรามาธิบดี
ได้ทราบข่าว ฟ้าทะละหะไปร่วมคิดด้วยพระยาเดโชเป็นกบฏ ก็
ยกไพร่พลไปต่อรบด้วยพวกกบฏ ฝ่ายพระยาวิบูลยราช (ชู) ซึ่ง
รักษาเมืองบันทายเพ็ชรอยู่นั้นกลับคิดกบฏ ให้ให้พระยารชุน
ช่อหลง ไปหาองเฮาคุณ ขอกองทัพญวนกับทัพพระยาอาทิตย์วงศา
ช่อลวด เจ้าเมืองปัสัก ยกขึ้นมาเมืองพนมเพ็ญ จะโรยจ้าว
พระยาวิบูลยราชนำกองทัพมาถึงเมืองบันทายเพ็ชร เชิญนักอง
เอง บุตรนักองตนสมเด็จพระนารายณ์ราชา ชนมาได้ ๑ ขวบ
กับเจ้าหญิง ๕ องค์ลงเรือแ่งโอ แล้วขึ้นไปเก็บเอาพระราชทรัพย์

และจับเอาบุตรสมเด็จพระรามาธิบดี ๔ องค์ฆ่าเสีย เอาไฟเผา
 มนเทียรสถานใหม่ขึ้น ฝ่ายพรรคพวกของสมเด็จพระรามาธิบดี
 หนีไปทูลสมเด็จพระรามาธิบดีที่เมืองกระพงชรม ทราบความแล้ว
 สมเด็จพระรามาธิบดีก็ยกทัพกลับมาถึงเมืองกระพงชระนัง พบทัพ
 ญวนเขมรอยู่แพรกป่าพัง สมเด็จพระรามาธิบดีสู้ไม่ได้ หนีขึ้น
 บกท่งเรือเสีย ไปอยู่เมืองพนมกำเแรง กองทัพญวนทัพเขมรก็
 ตามไปจับตัวได้ ไล่กรงถ่วงน้ำเสียที่บึงขยง เมื่อเดือน ๔ ปีกุน
 เอกศกนั้น สมเด็จพระรามาธิบดีทรงราชย์มาแต่ปีมะแม สัปตศก
 ได้ ๕ ปี ชนมาอยู่ได้ ๔๐ ปี

ครั้งนั้นฟ้าทะเลหะ (ม) ตั้งตัวขึ้นเป็นสมเด็จพระฟ้าทะเลหะ
 มหาราชบุตร ให้พระยาศรีรัตนเชือกซึ่งเป็นพี่เลี้ยงน้องเอง
 ขึ้นเป็นพระยาวัง พระยาวิบูลยราช (ชู) เป็นพระยาปลาโหม
 พระยาแสนท้อฟ้า (เปียง) เป็นพระยาจักรี สมเด็จพระฟ้าทะเลหะ
 ทำนุบำรุงพระองค์เองว่าราชการแผ่นดินอยู่ ฝ่ายพระยายมราช
 ช้อแบน เป็นข้าเก่าของสมเด็จพระรามาธิบดี เป็นเพื่อนน้ำสวด
 กับพระยาปลาโหม (ชู) ๗ ช่วยคิดแก้ไขไว้จึงไม่ตาย สมเด็จพระฟ้า
 ทะเลหะให้ไปอยู่กับพระยาเดโชณเมืองกระพงสวย ความที่เขมร
 เป็นกบฏจับสมเด็จพระรามาธิบดีฆ่าเสียนั้น ทราบถึงเจ้ากรุงธนบุรี
 ก็ทรงพระพิโรธ ทรงพระดำริว่าพระยายมราช (แบน) ก็เป็นคน
 สุนัขของสมเด็จพระรามาธิบดี ไม่ระวังเจ้านายให้เขาทำร้ายได้ จึง

ใช้ให้พระองค์แก้วเชิญศุภอักษรไปถึงสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ ขอบเอา
ตัวพระยาขมมราช (แบน) มาทำโทษที่กรุง สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ
มอบตัวพระยาขมมราช (แบน) ให้พระองค์แก้วเข้ามาณกรุง แล้ว
รับสั่งให้เอาตัวไปจำคุกไว้ สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก
ก็ทำนุบำรุงพระยาขมมราช (แบน) ให้ได้อยู่ในคุกเป็นสุข

ลุลุศักราช ๑๑๔๓ ปีฉลู ตรีศก^๓ เมื่อเดือนอ้ายนั้น เจ้า
กรุงธนบุรีได้ทราบข่าวว่า เขมรไปฝึกฝืนขึ้นอยู่กับญวนตามเดิม
จึงรับสั่งให้พระเจ้าลูกเธอ กรมขุนอินทรพิทักษ์ กับสมเด็จพระเจ้า
พระยามหากษัตริย์ศึก และเจ้าพระยาสุรสีห์พิชัยธวัชราช ยก
ไพร่พลสองหมื่นแยกไป ๓ ทาง สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์
ศึกขอเอาพระยาขมมราช (แบน) ไปด้วย ยกไปทางนครวัด พระ
เจ้าลูกเธอ กรมขุนอินทรพิทักษ์ ยกไปทางเมืองบันทายเพ็ชร
เจ้าพระยาสุรสีห์พิชัยธวัชราชนั้น ยกไปทางเมืองกระพงสวาย
ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอรู้ความว่ากองทัพกรุงธนบุรียกออกไป ก็
แต่งให้คนไปกวาดครอบครัวที่มีเรือ แต่เมืองนครวัด เมืองพระ
ตะบอง เมืองสะโตง เมืองกระพงสวาย ให้มาอยู่เมืองบันทาย
เพ็ชร ให้พระยาเดโช (แทน) ตระเตรียมไพร่พลเป็นกองรักษา
เมืองกระพงสวาย ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเกณฑ์ไพร่พลตั้งค่าย
รักษากระพงหลวงและเป็ยฆานัดกับท่าเกวียน พระยากลาโหม

(ซุ) ยกทัพเรือไปทางเมืองทะเลสม กวาดครอบครัวเมืองกะแจะ เมืองสมบุคสมบุรณ ลงเรือมาอยู่เกียนสวาย แล้วขอกองทัพญวนมาช่วยรบกองทัพกรุงธนบุรี ฝ่ายกองทัพพระเจ้าลูกเธอ กรมขุนอินทรพิทักษ์ ยกมาทางเมืองพระตะบอง เมืองตะคร้อ เมืองขลุง เมืองครอง เมืองบริบูรณ์ ราษฎรลงเรือหนีมาเมืองพนมเพ็ญ ฝ่ายพระองค์เองหนีไปอยู่ที่เกาะเกิด พระยากลาโหม (ซุ) ตั้งตัวขึ้นเป็นสมเด็จพระยา ให้พระยาวิบูลยราช ชื่อปา เป็นพระยากลาโหมตั้งทัพอยู่จะโรยจางว ฝ่ายเจ้าพระยาสุรสีห์พิฆณาธิราช ยกกองทัพมาถึงเมืองกระพงสวาย ตั้ทัพพระยาเดโช (แทน) แดกหนีเข้าป่าไป เจ้าพระยาสุรสีห์พิฆณาธิราช ยกทัพมาตั้งค่ายอยู่ที่เมืองเปียมช็อง ครั้นเดือน ๔ ปีฉลู ตรีศก เจ้ากรุงธนบุรีเสียดพระจริตเกิดจลาจลขึ้นในกรุงธนบุรี จนพระยาสรร์คคุมพรรคพวกมาจับเอาออกจากราชสมบัติ ความทราบถึงสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ก็ให้ยกกองทัพรีบรุกกลับมาก่อนเจ้าพระยาสุรสีห์พิฆณาธิราช แต่พระเจ้าลูกเธอ กรมขุนอินทรพิทักษ์นั้นหารู้ว่าที่กรุงธนบุรีเกิดเหตุขึ้นไม่ สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกยกเข้ามาถึงกรุงธนบุรี อาณาประชาราษฎร์ร้องทุกข์ต่างๆ ขอเชิญเสด็จให้ทรงชำระเสียดศัตรู และเชิญเสด็จขึ้นครอบครองสิริราชสมบัติสืบต่อไป

ลุคูลศักราช ๑๑๔๔ ปีขาล จัตวาศก^๑ สมเด็จพระเจ้าพระยามหา
 กระษัตริย์ศึก ก็ได้เสด็จด้วยราชสมบัติ ในครั้งนั้นพวกญวน
 ไก่เขินยกมาตีเมืองไซ่ง่อน ฮ่องเชียงสือให้มาขอกองทัพเขมรไป
 ช่วย สมเด็จพระเจ้าพระยา (มู) สมเด็จพระเจ้าพระยา (ชู) แต่งให้
 พระยากลาโหม (ป้า) คุณคนห้าพันไปช่วยของเชียงสือ พระยากลา
 โหม (ป้า) ตายในที่รบ ที่ทุ่งป่าขุ่ย เสียไพร่พลเป็นอันมาก ฮ่อง
 เชียงสือก็หนีลงเรือเข้ามาในเขตต์แดนกรุงเทพฯ ๑ ครั้นเมื่อ
 เดือน ๘ ปีขาลนั้น สมเด็จพระเจ้าพระยา (ชู) ซึ่งเป็นมิตรสหายน้ำ
 สบกับพระยายมราช (แบน) ที่อยู่กรุงเทพฯ ๑ มีหนังสือเข้ามาถึง
 พระยายมราช (แบน) ให้กราบทูตลาออกไปช่วยราชการ จะให้
 คิดเอาเมืองเขมรมาขึ้นกรุงตั้งเก่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ก็โปรดให้พระยายมราช (แบน) ออกไปตั้งเมืองพระตะบอง
 สมเด็จพระเจ้าพระยา (ชู) ทราบแล้วมีความยินดี มารับพระยายม
 ราช (แบน) ไปเมืองบันทายเพชร คิดพร้อมใจกันยกไปรบ
 สมเด็จพระเจ้าพระยา (มู) กับพระยาจักรี (เบียง) สมเด็จพระเจ้า
 พระยา (มู) สู้ไม่ได้ ก็หนีไปอยู่เมืองป่าสัก พระยาอาทิตย์
 วงศา ฆอลวด เจ้าเมืองป่าสัก จับตัวสมเด็จพระเจ้าพระยา (มู) ส่ง
 เข้ามาให้สมเด็จพระเจ้าพระยา (ชู) พระยายมราชก็ฆ่าเสีย พระยา
 จักรี (เบียง) หนีไปอยู่ในป่า จับได้ก็ฆ่าเสียเมื่อเดือนสิบเอ็ด

ข้างขึ้น ครั้นเดือนสิบสองแรมสิบห้าค่ำ พระยายมราช (แบน) ก็ลอบฆ่าสมเด็จพระเจ้าพระยา (ชู) เสีย เพราะด้วยว่าทำร้ายเจ้านายของตัว แล้วก็ฆ่าขุนนางที่ทำร้ายสมเด็จพระรามราชาเจ้าของตัวนั้นเสียหมด แล้วพระยายมราช (แบน) ก็ยกตัวขึ้นเป็นผู้ที่พาทะเลาะ แล้วตั้งขุนนางพรรคพวกของตัวเองขึ้นเป็นผู้ใหญ่ผู้น้อยเต็มตามตำแหน่ง จึงให้พระยาจักรี (แกบ) ไปจับพระยาเดโช (แทน) ที่เมืองกระพงสวาย พระยาเดโช (แทน) หนีไปเมืองจำปริง ฝ่ายพระยามหาเทพ พระยารชุน กับพวกแขกจามเมืองตะบองค่อม คิดกันยกทัพเรือมาเมืองพนมเปญ จะจับพระยายมราช (แบน) พระยาคลาโหม (ปก) ฆ่าเสีย พระยายมราช (แบน) พระยาคลาโหม (ปก) เห็นจะสู้มิได้ ไม่นานจะเตรียมตัว ก็พาพระท้าวสองนางซึ่งเป็นกนิษฐภคินีของสมเด็จพระนารายณ์ราชา กับพระริ้วสามนางซึ่งเป็นบุตร กับนักร้องเองซึ่งเป็นบุตราสมเด็จพระนารายณ์ราชาลงเรือ กวาดต้อนครอบครัวเขมรเข้ารีตมาด้วยประมาณ ๕๐๐ คน หนีเข้ามาขึ้นที่เมืองพระตะบองเข้ามอดกรุง เทพมหานครในป่าลัด จัตุวาศกนั้น ชนมาบุญนักพระองค์เองได้ ๑๐ ปี แต่นักร้องเม่นป่วยถึงแก่พิราลัยเสีย ยังอยู่แต่พระริ้วสององค์ คือ นักร้องอี นักร้องเอา สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้ากราบทุกขอไปเป็นพระสนมเอกในพระราชวังบวรทั้ง ๒ องค์ นักพระองค์เองนั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาเลี้ยงเป็นพระราชบุตรบุญธรรม

แล้วโปรดให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่กับพระท้าวสองนาง และพระยา
 กลาโหม (ปก) พี่เลี้ยงที่ตำบลคอกกระบือ เขมรเข้ารีตพวกออก
 ญาเป็น ออกญานวนนั้น ให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่เหนือวัดสมอราย
 พระยายมราช (แบน) นั้น โปรดตั้งเป็นเจ้าพระยาอภัยภูเบศร
 วิเศษสงคราม รามรินทรบดี อภัยพิริยปรกกรมพาห

พระราชทานคืนพระบาง
 และให้เจ้านันทเสนไปครองเมืองลานช้าง

ฝ่ายข้างมลาวประเทศนั้น เจ้าบุญสาร พระเจ้าลานช้างเก่า
 กลับแต่เมืองคำเกิด มาณเมืองลานช้าง จับพระยาสุโขซึ่งอยู่รัง
 เมืองนั้นมาเสีย แล้วเข้าตั้งอยู่ในเมือง และท้าวเพี้ยขุนนางซึ่ง
 ไม่ยอมเข้าด้วยนั้น ก็หนีลงมาณกรุงเทพมหานคร กราบทูลพระ
 กรุณาให้ทราบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำรัส
 โปรดให้เจ้านันทเสนราชบุตรกลับคืนไปครองเมืองลานช้างสืบไป
 แล้วเจ้านันทเสนกราบทูลขอพระบางกลับคืนไปด้วย ครั้นขึ้นไป
 ถึงเมืองมีเศรษฐีเจ้าบุญสารผู้บิดาถึงแก่พิราลัย แล้วพระเจ้าลาน
 ช้างใหม่กระทำฌาปนกิจเสร็จแล้ว ก็บอกส่งเจ้าอินทร์ เจ้าพรหม
 และเจ้าน้องทั้งปวงลงมาถวาย ทรงพระกรุณาให้เลี้ยงไว้ทำราชการ
 ที่กรุง

องค์เชียงสือญวนเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร

ในปีชวด จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๔๔ ปีนั้น ฝ่ายข้างเมือง
ญวน องค์โกเชินเจ้าเมืองกุยเขิน ยกกองทัพมาตีเมืองไช่จ๋อง องค์
เชียงสือเจ้าเมืองยกพลทหารออกต่อรบ ต้านทานมิได้ก็แตกฉาน
พ่ายหนีทิ้งเมืองเสีย พามารดาและบุตรภรรยาและขุนนางสมัคร
พรรคพวก ลงเรือแล่นหนีมาทางทะเล ขึ้นอาศัยอยู่ณเกาะกระปือ
พระยาชลบุรี พระระยองออกไปตระเวนสลัดถึงเกาะกระปือ พบ
องค์เชียงสือ ๆ เล่าความให้พระยาชลบุรี พระระยองฟังว่า องค์เชียง
สือเป็นบุตรรองคางเวียง เป็นหลานพระเจ้าแผ่นดินญวน บ้าน
เมืองเสียแก่ข้าศึกหนีมา พระยาชลบุรี พระระยอง รู้ความแล้ว
จึงชวนองค์เชียงสือให้เข้ามากรุง องค์เชียงสือยังมีไว้ใจจึงว่า องค์เชียง
สือผู้อันเข้าไปพึ่งพระบรมมคคนหนึ่งแล้ว ท่านก็ฆ่าเสีย พระยา
ชลบุรี พระระยอง จึงบอกว่า เดียวนี้เปลี่ยนแผ่นดินใหม่ พระ
บาทสมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโอบอ้อม
แก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินและอาณาประชาราษฎร์เป็นอันมาก ไม่
ดูร้ายเหมือนพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อน ให้องค์เชียงสือเข้าไป
พึ่งพระเดชพระคุณอยู่ณกรุงเถิด เห็นจะทรงพระเมตตาชุบเลี้ยง
องค์เชียงสือดอก องค์เชียงสือก็ยอมตัวเป็นบุตรเลี้ยงพระยาชลบุรี

พระยาชลบุรีจึงพาองเชียงสือเข้ามาเวะพักที่เมืองชลบุรี แล้วบอกเข้ามาณกรุงเทพมหานคร โปรดให้มิตราให้พาองเชียงสือเข้ามาเฝ้า พระยาชลบุรีจึงพาองเชียงสือเข้ามาถึงกรุงเมื่อเดือนสี่ข้างขึ้นปีชวด จักรวาศก จุลศักราช ๑๑๔๔^๖ เมืององเชียงสือเข้ามาถึงกรุงเทพมหานครนั้น อายุของเชียงสือได้ ๓๓ ปี จึงโปรดเกล้าฯ ให้องเชียงสือกับครอบครัวไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ใต้บ้านต้นสำโรง ซึ่งภายหลังพระราชทานให้กงสุลโปรตุเกสอยู่มาจนทุกวันนี้ พระราชทานเบี้ยหวัดองเชียงสือปีละ ๕ ชั่ง แล้วพระราชทานเครื่องยศถาดหมาก คนโททอง กระบี่บังทอง กลตคันสั้น ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงเหมือนนักร้องเอา โปรดเกล้าฯ ให้องเชียงสือเข้าเฝ้าทุกวัน องเชียงสือนั้น เข้ามาเฝ้าขี้อ้วน ๖ แจกข้าวกัณฑ์ให้ ครั้นเข้าไปเฝ้า โปรดให้เฝ้าข้างพระที่นั่งพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ด้านตะวันตก เหลี่ยมเสาท้องพระโรงหน้าเจ้ากรมพระตำรวจนั่งขัดสมาธิตามเพศฉนวน โปรดให้พระราชมนตร์ล่ำมเข้าไปด้วย มารดาองเชียงสือและองฉนวนที่เข้ามากับองเชียงสือ ก็ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดตามสมควร แล้วโปรดเกล้าฯ ดำรัสสั่งเจ้าเมืองกรมการเมืองสมุทรปราการว่า ฉนวนพรรคพวกขององเชียงสือ จะเข้าออกไปมาหากินตามท้องทะเล อย่าให้พวกด่านห้ามปรามเลย โปรดเกล้าฯ ให้องเชียงสือเรียงจดหมายเหตุในปฐมวงศ์

ขององเชียงสือ สืบลำดับวงศ์พระเจ้าแผ่นดินมาได้ก็แผ่นดิน
จนถึงเสียเมืองแก่พวกองไกอเซ็น องเชียงสือจึงให้องเบ็ดจัด
องเบ็ดตรึง ซึ่งเป็นญวนผู้ใหญ่ และขุนนางที่มาด้วย ช่วยกัน
เรียบเรียงเรื่องพงศาวดารลำดับวงศ์ฝ่ายญวนทุกเกล้า ๆ ถวาย มีความ
ความดังนี้

เรื่องพงศาวดารญวน

เดิมเมืองตังเกี๋ยเป็นเมืองหลวง เจ้าก็มเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
สืบวงศ์มาได้ ๖ พระองค์ พระเจ้าแผ่นดินในที่ ๖ ชื่อหุงเมือง
ครั้งนั้นพระเจ้ากรุงจีนให้เสี่ยวทาง เป็นแม่ทัพยกมาตีเมืองตังเกี๋ย
ได้ เสี่ยวทางจับหุงเมืองและพรรคพวกฆ่าเสียสิ้น แล้วเสี่ยว
ทางก็เป็นเจ้าเมืองตังเกี๋ย เมืองตังเกี๋ยก็ขึ้นแก่เมืองจีนแต่นั้นมา
ภายหลังเกิดผู้มบูญขึ้นชื่อเลเฉยเป็นญวนอยู่ที่บ้านคำเซ็น เลเฉย
นิมิตต์ฝันว่าจะได้เป็นเจ้าแผ่นดิน เวียนกรายจะได้เป็นมหาอุป
ราช เทพดาบอกว่าดวงตรากับกระบี่สำหรับพระเจ้าแผ่นดินอยู่ที่
ห้วยน้ำ ครั้นเวลาเช้าเลเฉยก็ไปเที่ยวดูที่ห้วยน้ำ ได้เห็นดวง
ตรากับกระบี่สมคำเทพดาบอก ก็เอาดวงตรากับกระบี่มาเก็บไว้
ที่เรือน ฝ่ายเวียนกรายเที่ยวมาอาศัยนอนอยู่ในศาลเจ้า เทพดา
สังหรณ์ให้นิมิตต์ฝันว่า เลเฉยจะได้เป็นเจ้าแผ่นดิน เวียนกราย

จะได้เป็นมหาอุปราช ถ้าเวียนกรายจะใคร่พบเลลลยก็ให้ไป
ณบ้านลำเขิน ถ้าไม่รู้จักเรือนเลลลย เวลากลางคืนให้ดูรัศมี ถ้า
รัศมีสว่างอยู่ที่เรือนใด เรือนนั้นเป็นเรือนเลลลย ครั้นต้นขุน
เวลาเช้า เวียนกรายก็ออกจากศาลเทพารักษ์เดินมาถึงบ้านลำเขิน
พอเวลาค่ำจึงเที่ยวดู เห็นเรือนหนึ่งมีรัศมีสว่างสมคำเทพดาบอก
เวียนกรายก็เข้าไปหาเลลลย เลลลยกับเวียนกรายพบกันแล้ว
ก็ได้ตามข้อเสี้ยวจักกันสมตามนิมิตต์ผ่นทั้ง ๒ ฝ่าย เวียนกราย
ขอดูดวงตราและกระบี่ของเลลลย ๆ ก็ให้ดู เวียนกรายไม่มีความ
สงสัยแน่แก่ใจแล้ว จึงว่าเราทั้ง ๒ จะได้เป็นเจ้าเมืองดงเกีย
ให้เลลลยตั้งกองเกลี้ยกล่อมผู้คนอยู่ที่บ้านลำเขิน ตัวเวียนกราย
ไปเกลี้ยกล่อมผู้คนในแขวงเมืองดงเกีย ครั้นเกลี้ยกล่อมคนเข้า
ด้วยมากแล้ว เวียนกรายกับเลลลยก็เป็นกบฏคุมคนยกเข้าตีเอา
เมืองดงเกียได้ จับเจ้าเมืองฆ่าเสีย เลลลยก็ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้า ตั้ง
เวียนกรายเป็นมหาอุปราช ฝ่ายพระเจ้ากรุงจีนรู้ว่า เลลลยกับ
เวียนกรายเป็นกบฏจับเจ้าเมืองดงเกียฆ่าเสียแล้ว จึงแต่งให้กอง
ทัพไปตีเมืองดงเกีย ผู้ใดเป็นแม่ทัพมาหาปรากฏไม่ว่า เลลลยกับ
เวียนกรายรู้ว่ากองทัพเมืองจีนยกมาเป็นอันมากจะสู้รบมิได้ จึง
เอาทองคำทำรูปแทนตัวกับเครื่องบรรณาการ ให้ทูตคุมไปให้
แม่ทัพเมืองจีน ขอโทษด้วยยอมเป็นเมืองขึ้นตามเดิม แม่ทัพ
ได้มีหนังสือบอกขึ้นไปเมืองหลวง พระเจ้ากรุงจีนมีหนังสือ

มาถึงแม่ทัพว่า ให้ตั้งกองเลลเยเป็นเจ้าเมืองตั้งเกียสับวงศ์ตระกูล
 ต่อไปเกิด กองทัพกรุงจีนก็กลับไป และราชการบ้านเมือง
 ก็สัทธิชชาติอยู่แก่เวียนกรายมหาอุปราช เวียนกรายมีบุตรหญิง
 ชื่อ กงจิว ๑ บุตรชายชื่อ จิวเตียน ๑ บุตรหญิงนั้นให้เป็นภรรยา
 ดินเกียมซึ่งเป็นขุนนางในเมืองตั้งเกีย มหาอุปราชทูลเจ้าเมือง
 ตั้งเกียว่า ตัวแก่ชราแล้ว จะขอให้ดินเกียมบุตรเขยว่าราชการ
 ที่อุปราชแทนตัวไปจนกว่าจิวเตียนบุตรชายจะใหญ่ขึ้น ถ้าบุตร
 ชายใหญ่ขึ้นแล้วขอให้บุตรชายเป็นมหาอุปราชสืบไป เจ้าเมือง
 ตั้งเกียก็ยอมให้ ครั้นมหาอุปราชตายแล้ว ดินเกียมบุตรเขย
 ก็คิดจะมาจิวเตียนน้องภรรยาเสีย นางกงจิวพี่หญิงรู้ความ ก็
 กระซิบบอกน้องชายให้รู้ตัวแล้วให้น้องชายทำเป็นคนเสียจริต จิว
 เตียนก็กระทำตามคำพี่หญิง พี่หญิงจึงคิดอุบายบอกแก่ดินเกียม
 สามว่า จิวเตียนเป็นบ้าดังนั้น จะเลี้ยงไว้ก็จะได้อภัย
 ขาหน้า ขอให้ขับไปเสียให้พ้นบ้านเมือง ดินเกียมสามไม่
 ทนพิจารณาเห็นด้วย จึงไปทูลเจ้าเมืองตั้งเกียให้ขับจิวเตียน
 เสียจากเมือง เจ้าเมืองตั้งเกียก็ยอม ดินเกียมจึงแต่งเรือเล็ก
 และคนให้คุมตัวจิวเตียนเข้ามาส่งขึ้นที่ป่า ชื่อ โอจิว เป็นป่า
 สำหรับปล่อยคนโทษ ในเขวงก์ หนทางจะเข้าออกเป็นอันยาก
 ป่านี้พันแดนเมืองตั้งเกีย ๑๕ วัน คนที่มาส่งนั้นก็อยู่ด้วย
 จิวเตียน หากกลับไปไม่ จิวเตียนตั้งกองเกลือกล้อมผู้คนเป็น

ชองอยู่ในป่า ได้ผู้คนมากก็สร้างเมืองขึ้นให้ชื่อเมืองเว้เรียกมา
จนทุกวันนี้

ฝ่ายดินแถมพ้เขยรู้ความดังนั้น จึงให้องค์ลัดเบายกกองทัพ
มาตีเมืองเว้ ใต้รบกันกับองค์ลัดเบาย กองทัพก็แตกกลับไปเมือง
ตัญเกีย จิวเตียนเจ้าเมืองเว้ก็จะเป็นศึกคิดฟันไป จึงแต่ง
เครื่องบรรณาการให้ขุนนางไปคำนับจิมก้ององค์ดินแถมพ้เขย และ
ขอโทษเจ้าเมืองตัญเกียยอมเป็นเมืองขึ้นด้วย เจ้าเมืองตัญเกีย
ก็โปรดให้ จิวเตียนได้ครองเมืองเว้สืบมา ๖ ชั่วเจ้าเมือง จิวเตียน
บุตร เวียนกรายที่ ๑ จิวสาย บุตร จิวเตียน ที่ ๒ จิวเท็ง บุตร
จิวสาย ที่ ๓ จิวเหียน บุตร จิวเท็ง ที่ ๔ จิวคาง บุตร จิวเหียน
ที่ ๕ ถึง องค์เฮี้ยวฮูเวียง บุตร จิวคาง ที่ ๖ ก็ตั้งเข้าเมืองมิได้
ไปขึ้นแก่เมืองตัญเกีย เจ้าเมืองตัญเกียก็จัดกองทัพไปตีเมืองเว้
เป็นหลายครั้งไม่ได้ องค์เฮี้ยวฮูเวียงให้ตั้งด่านทางบกตำบลโปจัน
แห่งหนึ่ง ไปจันนั้นอยู่ริมแม่น้ำชงยันข้างตะวันออก เป็น
แดนเมืองตัญเกีย ด่านโปจันทุกวันนี้เป็นเมืองกวางเบอง ทาง
นั้นให้เอาโซ่ขึงแม่น้ำดงเฮยไว้ ไม่ให้พวกตัญเกียเข้าไปเมือง
เว้ได้ เมืองตัญเกียกับเมืองเว้ก็ขาดกันมาหลายปี เป็นเอกราช
ขึ้นด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย องค์เฮี้ยวฮูเวียงมีบุตร ๕ คน ชื่อ
องค์กมุ ที่ ๑ องค์คางเวือง ที่ ๒ องค์เท็งกวาง ที่ ๓ องค์เซียง
ซุน ที่ ๔ องค์ทง ที่ ๕ องค์กมุ ซึ่งเป็นบุตรใหญ่มีบุตรชาย

ฮ่องวางตนคนหนึ่ง แล้วองค์มุกก็ถึงแก่กรรม ฮ่องวางเวียง
 บุตรที่ ๒ มีบุตร ๓ คน ฮ่องยามา ๑ ฮ่องเชียงสือ ๑
 ฮ่องหมั่น ๑ แล้วฮ่องวางเวียงนั้นก็ถึงแก่กรรมไปก่อนบิดา ครั้น
 ฮ่องเฮี้ยวฮูเวียงบิดาถึงแก่กรรมแล้ว ฮ่องกวกักภอขุนนางผู้ใหญ่ยก
 ฮ่องเท็งกวางบุตรที่ ๓ ขึ้นเป็นเจ้าเมืองเว้ แล้วฮ่องกวกักก็
 เป็นผู้สำเร็จราชการสัทธิศาตอยู่แต่ผู้เดียว เสนาบดีราษฎรไม่
 เต็มใจ บ้านเมืองก็เกิดความจลาจลต่างๆ ครั้นอยู่มาจะเป็น
 ปีเดือนวันใดมิได้ปรากฏ อ้ายอยากเป็นโจรป่าอยู่แดนเมือง
 กุยเยิน อ้ายอยากมีน้องชาย ๒ คนชื่อ อ้ายบาย อ้ายตาม
 ครั้นอยู่มา อ้ายกรมฮวดบิดาอ้ายอยาก อ้ายบาย อ้ายตาม ตาย
 พี่น้องทั้ง ๓ คนหาหมอดูที่ฝั่งศพ หมอว่าที่เขากวางหน้าเป็นที่
 ฮ่องซุ่ยดี มีเขาเป็นรูปปากมังกร ถ้าใครฝั่งศพบิดามารดาลง
 ในที่นั้น นานไปบุตรหลานจะได้ดี แล้วอ้ายอยากกับพี่น้อง
 ก็เอาศพบิดาไปฝังที่เขาปากมังกร ขุดหลุมลงไปใต้ทองคำ ๒
 ไพแฉ แล้วเอาศพฝังลงไว้ที่นั้น อ้ายอยากเอาทองคำมาขาย
 ได้เงินช่วยคนที่ทุกข์ยากปล่อยเสีย แล้วเกลี้ยกล่อมผู้คนได้
 มาก ปรีกษากันคิดจะชิงเอาสมบัติในเมืองเว้ ด้วยเห็นว่า
 ฮ่องกวกักภอฮ่องเท็งกวาง ไม่ตั้งพระทัยอยู่ในราชการแผ่นดิน
 ตั้งแต่เสพสุราแล้วก็เล่นจิวหลงไหลไป บรรดาขุนนางเอาใจ
 ออกหากทงสิน อ้ายอยากกับพี่น้องเห็นการดังนั้นแล้วก็ปรีกษา

กันว่า ผู้คนก็ยินยอมกับเรามากอยู่แล้ว ก็พอจะคิดการใหญ่
 ได้ จึงให้อ้ายบายเอาทองคำหลายลี้ม ๆ ละ ๑๐ ตำลึงเงินใส่กระบะ
 เข้าไปให้เจ้าเมืองกวางหน้า ขอทำราชการด้วยเจ้าเมืองกวางหน้า
 เจ้าเมืองกวางหน้าก็รับไว้ให้ทำราชการอยู่ด้วยช้านาน เจ้าเมือง
 กวางหน้าเห็นว่าอ้ายบายมีสติปัญญาความอดสาหะพากเพียรดี ก็
 ตั้งให้เป็นขุนนางว่าราชการสิทธิ์ขาดแทนตัวต่อไป ด้วยเจ้าเมือง
 กวางหน้าเป็นคนชรา ตั้งแต่นั้นมาคนทั้งปวงก็เรียกอ้ายอวยาก
 อ้ายบาย อ้ายตาม เป็นองญวนชนทั้ง ๓ คนพี่น้อง อองบาย
 เกลียกล่อมให้ไพร่บ้านพลเมืองรักใคร่ ได้พวกพ้องมาก ฝ่าย
 อองอวยากพี่ชาย อองตามน้องชาย คุมไพร่พลอยู่ในป่า คิดกันว่า
 อองเท็งกวาง เจ้าเมืองเว้คนนั้น หาอยู่ในยุคศิธรรมไม้ จึงเข้ามา
 ในเมืองกวางหน้าหาน้องชาย คิดพร้อมใจกันจะยกองวางตน
 ซึ่งเป็นบุตรขององค์กมุขเป็นเจ้า อองวางตนคนนั้นรักใคร่
 มาก คนทั้งปวงก็นิยมเห็นจริงด้วย แล้วองทั้ง ๓ ก็ตั้งแขวง
 เมืองกวางหน้าอยู่ ความรู้ไปถึงเจ้าเมืองเว้ จึงให้อองกอมา
 ขุนนางผู้ใหญ่เป็นแม่ทัพคุมกองทัพมาตีเมืองกวางหน้า ครั้น
 อองกอมามาถึงเมืองกวางหน้า อองบายผู้สำเร็จราชการเมืองกวาง
 หน้า ก็มีหนังสือไปเกลียกล่อมองกอมาแม่ทัพเมืองเว้ว่า ซึ่ง
 คิตราชาครั้งนั้น ก็จะเอาบ้านเมืองให้แก่องวางตน จะยก
 องวางตนขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดิน อองกอมาก็ยอมเข้าด้วยอองบาย

งบายก็มีหนังสือไปถึงพวกโจร และคนเข้าเกลี้ยกล่อม ให้
 ยกเข้ามาสมทบกองทัพองภามาเป็นทัพหนึ่ง แล้วมีหนังสือ
 ไปถึงเมืองตั้งเกี้ยวเจ้าเมืองเว้ไม่ตั้งอยู่ในยุคศิธรรม ก็คิดจะ
 ยกกองทัพไปกำจัดเสีย ยกองวางตนขึ้นเป็นเจ้าเมืองต่อไป
 ขอกองทัพมาช่วย เจ้าเมืองตั้งเกี้ยวก็เห็นชอบด้วย ก็ให้อง
 กวักเลาคุมกองทัพมาช่วยอีกทัพหนึ่ง งบายก็คุมคนเมือง
 กวางหน้าไปด้วย เข้าโจมตีเอาเมืองเว้ได้โดยง่าย เพราะขุน
 นางและราษฎรเกลียดชังเจ้าแผ่นดินมาก ไม่มีผู้ใดออกสู้รบ
 องเทิงกวางเจ้าเมืองเว้เห็นดังนั้น ก็พาองเชียงซุนน้องชาย
 กับองยามา งบาย งบอง งบามัน หลาน ๓ คน หนีมาอยู่เมือง
 ไช้จ๋อง แต่องวางตนไม่หนีเพราะรู้ว่าเขาจะยกตัวเป็นเจ้านาย
 องอยาก งบาย งบอง งบามัน ได้เมืองเว้แล้ว ก็ให้เอาตัวองวางตน
 ไปไว้เมืองกุยเยินเสีย ฝ่ายองทางบุตรที่ ๕ นั้นหนีไม่ทัน องกวัก
 เลาแม่ทัพเมืองตั้งเกี้ยวจับได้ก็พาไปเมืองตั้งเกี้ยว ฝ่ายองวางตน
 เห็นว่าองทั้ง ๓ ไม่สู้จริตก็คิดอุบายจะให้ตัวเป็นแต่เจวีด สำเร็จ
 ราชการแล้วก็จะฆ่าเสีย จึงคิดกับคนสนิทหาเรือเล็กลอบหนีมาอยู่
 ณเมืองไช้จ๋องกับองเทิงกวางด้วยกัน องเทิงกวางจึงปรึกษากับพี่
 น้องและขุนนางว่าจะยกองวางตนผู้หลานขึ้นเป็นเจ้าเมืองไช้จ๋อง
 เพราะเห็นว่าราษฎรนิยม จะได้เกณฑ์กองทัพไปตีเอาเมืองเว้คืน
 กองทัพเมืองไช้จ๋องยังไม่ทันยกไป องอยาก งบาย งบอง

ก็ยกทัพมาตีเอาเมืองไซ่ง่อนได้ จับองเท็งกวาง องวางตนได้ให้
 ฆ่าเสีย องเชียงซุนหนีมาตั้งอยู่เมืองบันทายมาศ องเชียงซุน
 มีบุตรชายชื่อ องกลัก บุตรหญิงชื่อ มุเซ ไทยเรียกว่า โกอเงิน พระ
 เจ้ากรุงธนบุรียกกองทัพไปตีเมืองบันทายมาศ จึงได้อองเชียงซุน
 กับครอบครัวเข้ามาเลี้ยงไว้ในกรุงธนบุรี เมื่อปลายแผ่นดิน เจ้า
 กรุงธนบุรีเสียดพระจวิต นิ่งพระธรรมเห็นไปว่าองเชียงซุนกลั่น
 เพ็ชรเม็ดใหญ่ซ่อนไว้ในท้อง จึงรับสั่งให้หามาได้ตาม องเชียง
 ซุนไม่รับ ภายหลังมีผู้กราบทูลว่าจะหนี จึงรับสั่งให้ประหารชีวิต
 เสียทั้งบุตรชายด้วย ค้นหาเพชรก็ไม่ได้ แต่โกเงินบุตรหญิงของ
 องเชียงซุนหนีให้เอาไปเลี้ยงไว้ในวัง ฝ่ายองยาบา องเชียงสื่อ
 องหมัน ซึ่งหนีองอยากหลบหลีกอยู่ในป่าแขวงเมืองไซ่ง่อน
 องอยากให้สับจับตัวได้แต่องยาบา องหมัน ก็ให้ฆ่าเสีย แต่อง
 เชียงสื่อหนีไปได้ องหยากปราบปรามเมืองไซ่ง่อนเรียบร้อยแล้ว
 ก็ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้า เรียกว่าโกเชิน ยกไปอยู่เมืองกุยเยิน ตั้ง
 เมืองกุยเยินเป็นเมืองหลวง ยกตัวขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่
 จึงตั้งองบายนองคนกลางเป็นเจ้า ซ้อบากบินเยอง อยู่เมืองไซ่ง่อน
 ตั้งองตามนองน้อยเป็นเจ้า ซ้อลองเยอง ไปอยู่รักษาเมืองเว้ และ
 องลองเยองซึ่งเป็นเจ้าเมืองเว้จะไปตีเมืองตังเกีย เพราะด้วย
 พวกเมืองตังเกียขัดเคืองว่าล่อลวงให้ยกกองทัพมาช่วยตีเมืองเว้
 ครั้นตีได้แล้วก็ไม่ต่อองวางตนขึ้น กลับเอาราชสมบัติเสียเอง

เมื่อตัวเกยก็คุมเชิงอยู่ไม่มาอ่อนน้อม ฮ่องเอียงจึงคิดกล
 ุบายเขียนซองเชิงสี่ลงในธงแล้ว ก็ยกกองทัพไป ฝ่ายพวก
 เมืองตั้งเกยและขุนนางเห็นดังนั้น เข้าใจว่าองเชิงสี่เกลย
 กล่อมผู้คนตั้งตัวได้แล้วจึงยกทัพมา ไม่มีความสงสัยก็เปิดประตู
 เมืองรับ ฮ่องเอียงเข้าเมืองตั้งเกยได้ก็ให้จับแต่บรรดาขุนนาง
 พรรคพวกเจ้าเมืองฆ่าเสีย แต่ตัวเจ้าเมืองตั้งเกยนั้นรักเลือดตาย
 และอุปราชก็เชือดคอตาย ฮ่องเอียงจึงได้ตั้งองเจียวทง บุตร
 อังกวางตรี หลานเจ้าเมืองตั้งเกย ให้เป็นเจ้าเมืองตั้งเกยอยู่รักษา
 เมือง ฮ่องเอียงก็เก็บเอาทรัพย์สินสิ่งของบนใหญ่น้อยและเครื่อง
 ศาสตราวุธมาที่เมืองเว้สน้องเจียวทง หลานเจ้าเมืองตั้งเกยคิดแค้น
 จึงมีหนังสือลับบอกกองทัพพระเจ้ากรุงจีน ๆ จึงให้จิ้งตักกวาง
 ตั้งเป็นแม่ทัพมารบองเอียง ๆ ก็ยกกองทัพไปตีกองทัพเมือง
 จีนแตกกลับไป องเจียวทง เจ้าเมืองตั้งเกยกับพรรคพวกพากันหนี
 ไปอยู่เมืองจีน ฮ่องเอียงจึงตั้งโห่องกะวี่ บุตร เป็นเจ้าเมืองตั้งเกย
 ฮ่องเอียงก็กลับไปเมืองเว้ ฮ่องเอียงป่วยตาย ขุนนาง
 จึงยกกองกลัก บุตรที่ ๒ ขึ้นเป็นเจ้าเมืองเว้

และองเชิงสี่อนั้นเมื่อแตกทัพพลัดกันกับพี่น้อง หนีไป
 อยู่ป่าชื่อบ้านไถเตาเป็นบ้านเขมรลับแล ขัดสนด้วยสะเบียง
 อาหารจึงใช้ให้อ้ายจู้ คนสนิทไปเที่ยวหาสะเบียงอาหารมาเลี้ยงกัน
 อ้ายจู้ลงเรือไปหากินที่เมืองเต็กเซี่ย พบองตรีเจ้าเมืองเต็กเซี่ย

อ้ายจู้จึงแจ้งความแก่องตริว่า องเชียงสือหนีมาอยู่ที่บ้าน
 ไทเตาใช้ให้อ้ายจู้มาเที่ยวหา องตริเจ้าเมืองเต็กเซี่ย รู้ความ
 แล้วก็จัดเสบียงอาหารให้อ้ายจู้ไปห้องเชียงสือ องตริจึงสั่ง
 อ้ายจู้ว่า ถ้าสิ้นเสบียงอาหารเมื่อใดก็ให้มาเอาเถิด องตริ
 จะจัดหาไว้ให้มีให้ขาดสน แต่องเชียงสืออาศัยอยู่ที่บ้านเขมร
 ลับแลประมาณ ๓ ปี พวกญวนไปตั้งฝั่งในป่าหลายพวกรู้ว่า
 องเชียงสือ เป็นวงศ์เจ้านาย หนีไป อยู่ที่ บ้านเขมร ลับแล ได้ความ
 ลำบาก ต่างคนก็แบ่งเสบียงอาหารไปให้แก่องเชียงสือทุกคน
 แล้วจันทัดกับญวนคิดอ่านกันว่า องไทเซ็นคิดกบฏจับเจ้านาย
 ฆ่าเสีย ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดินเมืองญวน องเชียงสือบุตรหลาน
 เจ้านายหนีมาอาศัยอยู่ในป่าได้ความลำบากนัก จะคิดอ่านดีเอา
 บ้านเมืองคืนให้องเชียงสือให้จงได้ จันทัดจึงคิดอ่านเกลี้ยกล่อม
 พวกญวนพวกจันในเมืองไซ่ง่อนได้พวกพ้องมาก ยกเข้าตีปล้นเอา
 เมืองไซ่ง่อนได้ แต่องบายซึ่งเป็นมากบินเขื่องหนีไปอยู่เมืองกุย
 เย็น จันทัดจึงตั้งตัวขึ้นเป็นองกงเซินๆ จึงให้คนไปรับองเชียงสือ
 เข้ามาเป็นเจ้าเมืองไซ่ง่อน องเชียงสือจึงตั้งให้จันทัดซึ่งเป็นองกง
 เซินนั้นเลื่อนขึ้นเป็นองเทืองกง ขุนนางผู้ใหญ่ องเทืองกงกลับ
 เป็นกบฏคิดอ่านกับจันที่เป็นพรรคพวกของตัวจะทำร้ายองเชียงสือ
 อ้ายจู้ บ่าวองเชียงสือ เสพสุราเมาไปเที่ยวนอนอยู่ตามโรงเรือนจัน
 ญวน ได้ยินพวกจันเล่าให้กันฟังว่าเดี๋ยวนี้องเทืองกงขุนนางผู้

ใหญ่คิดจะมา อดแข็งสือ เสียบ อ้ายจู้จึงเอาความมาบอกแก่
 อดแข็งสือ ๆ รู้ตัวแล้ว จึงให้จัดการกันมานานไว้ ณ ที่อดแข็งสืออยู่
 ๓ ชั้น แล้วให้คนสนิทถืออาวุธเตรียมอยู่ในม่าน ๒๐ คน อด
 แข็งสือทำเป็นป่วยนอนอยู่ในม่านแล้วส่งคนสนิทว่า ถ้างองเทือง
 กงเข้ามาเยี่ยมถึงที่กันม่าน จะคิดการกบฏจริงก็คงจะมีอุบาย
 เอายาพิษมาให้กิน เมื่อเรารับยาของงองเทืองกงทดลองดูรู้ว่ายา
 พิษจริงแล้วก็จะเทเสียในกะโถน แล้วเราจะเคาะกะโถนเข้า
 เป็นสำคัญ และให้พวกคนสนิทรวมกันเข้าจับตัวองเทืองกงฆ่า
 เสียเถิด ครั้นองเทืองกงรู้ว่าอดแข็งสือป่วย จะขึ้นไปเยี่ยม
 อดแข็งสือ จึงเอายาห่อไปด้วยห่อหนึ่ง พอเข้าไปถึงที่ข้าง
 ม่านนอนอดแข็งสือ ๆ จึงทักว่าองเทืองกงมาเยี่ยมเราหรือ อด
 เทืองกงตอบว่า ข้าพเจ้ารู้ว่าท่านป่วยไปจึงขึ้นมาเยี่ยมและเอา
 ยามาให้ท่านกินด้วย หวังจะให้รีบบำบัดโรคโดยเร็ว ว่าแล้ว
 จึงหยิบห่อยาออกให้องแข็งสือตรวจดู แล้วก็เรียกเอาจับเจี๊ว
 มาดื่ม ครั้นเห็นได้ทีก็แก่เอายาพิษใส่ลงไป แล้วรินลงใน
 ถ้วยส่งให้องแข็งสือ อดแข็งสือเห็นความจริงเหมือนอย่างคิด
 แล้วก็รับถ้วยยามา เอาตะเกียบจุ่มลงไปก็คิดเป็นคราบดำ
 จึงรู้แน่ว่ายาพิษ เทเสียในกะโถนแล้วเคาะกะโถนขึ้นตาม
 สัญญา คนสนิทของอดแข็งสือได้ยินแล้วก็ออกมาช่วยกันจับ

ฮ่องเต้ทรงงงได้เอาไปฆ่าเสียในวันนั้น แล้วองค์เชียงสือ จึงว่าแต่
 บรรดาจีนที่เป็นพรรคพวกของฮ่องเต้จะเอาไว้ไม่ได้ ให้จับ
 ฆ่าเสียให้สิ้น จีนแจ จีนเล็ก เป็นลูกค้าผู้ใหญ่อยู่ในเมือง
 ไช่ฮงอัน จึงเข้าไปว่าแก่องเชียงสือว่า ท่านจะให้ฆ่าพวกจีน
 ในเมืองไช่ฮงอันเสียสิ้น พวกจีนจะยอมตายที่ไหน ก็จะเป็น
 กบฏขึ้น แล้วพวกโกเซินก็จะมาตีเอาเมืองไช่ฮงอันคืน สឹก
 ภายนอกยังไม่ทราบ สឹกภายในก็จะเกิดขึ้นเป็นสองแรง ขอ
 ให้ท่านเอาใจพวกจีนเหล่านี้ไว้ก่อน องค์เชียงสือเห็นชอบด้วย
 ก็ให้งดไว้ ครั้นอยู่มาโกเซินจึงจัดขุนนางทหารคุมกองทัพยกมา
 ทางบกมาตีเมืองไช่ฮงอัน องค์เชียงสือรู้ตัว จึงปรึกษาพวกพ้องว่า
 ถ้าเราจะสู้รบด้วยโกเซิน บัดนี้ก็เป็นสองกั้วลอยู่ จะไว้ใจ
 ไม่ได้ ถ้าไปขณะเมื่อรบพัวพันกันเข้าแล้ว พวกจีนเป็นกบฏ
 ขึ้นข้างหลัง จะถอนตัวยาก จำจะหนีเข้าไปพึ่งพระบารมีที่
 กรุงเทพมหานครอยู่ก่อน แล้วจึงค่อยคิดการตั้งตัวใหม่ ครั้น
 จะสู้รบเดี๋ยวนี้ก็จะเสียทั้งที่ไป ปรึกษาเห็นพร้อมกันดังนั้น
 จึงลงเรือทะเลหนีออกทางปากน้ำสมิถ้อ แล่นมาถึงเกาะกระบือ
 ก็เข้าจอดอยู่ที่นั่น พระยาชลบุรี พระระยอง ไปพบได้
 ชักชวนให้เขามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท สิ้นคำจดหมายเหตุ
 พงศาวดารองเชียงสือแต่เท่านี้

พระยาบึงกลีมาเจ้าเมืองกำแพงเพชรเมือง

ลู่ปีเถาะ เบ็ญจศก จุฬศักราช ๑๑๔๕ ปี^๑ โปรดให้พระยาราชเสวยฐีกลับออกไปรักษาเมืองบันทายมาศตั้งเก่า แล้วทรงเห็นว่าเมืองบันทายมาศเป็นเมืองหน้าศึก ใกล้กันกับแดนเมืองญวน จึงโปรดให้พระยาทศดาออกไปช่วยราชการบึงกันเมืองด้วย ฝ่ายพระยาบึงกลีมา เจ้าเมืองกำแพงเพชรว่า กรุงเทพมหานครศรีอยุธยาแผ่นดินใหม่ ก่กีดกบฏแข็งเมือง มิได้มาขึ้นเป็นข้าขอบขัณฑสีมาเหมือนแต่ก่อน พระยาราชเสวย ฐี พระยาทศดา ก็บอกเข้ามากราบทูล จึงดำรัสให้มีตราตอบออกไป ให้พระยาราชเสวย ฐี พระยาทศดา คิดอ่านจับตัวพระยาบึงกลีมา จำส่งเข้ามาณกรุงเทพมหานคร พระยาราชเสวย ฐี พระยาทศดา ก็ยกกองทัพจากเมืองบันทายมาศมาณเมืองกำแพงเพชร จับตัวพระยาบึงกลีมาได้ จำส่งเข้ามาถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงดำรัสให้เอาตัวพระยาบึงกลีมาไปประหารชีวิตเสีย

พงศาวดารพะม่า

ตั้งแต่มังหม่องเป็นกบฏ จนพระเจ้าปะดุงได้เมืองยะไข่

อนึ่งแต่ครั้งเมอปลอ ตรีศก จุลศักราช ๑๑๔๓^๑ บนน ฝ่ายข้างแผ่นดินภูกามประเทศ พระเจ้าจิงกุกา ผู้เสวยราชสมบัติ ณกรุงรัตนบุระอังวะ ยกกองทัพขึ้นไปนมัสการพระสิงหคอก เหมือเมืองอังวะขึ้นไป ทางไกล ๕ คัน จึงมังหม่องเป็นราชบุตรพระเจ้ามังกตอกผู้เป็นลุงพระเจ้าจิงกุกาบวชเป็นสามเณรอยู่ ตั้งสัจสมผู้คนได้พรรคพวกเป็นอันมาก แล้วสีก้อออกคิดการกบฏ เข้าปล้นชิงเอาเมืองอังวะได้ มังหม่องจึงให้ไปเชิญอาทัง ๓ คน คือ ตะแคงปะดุง ๑ ตะแคงปะดาน ๑ ตะแคงแบ่งตะแล ๑ มาพร้อมกัน แล้วมอบราชสมบัติให้อาทัง ๓ อาทัง ๓ มิได้รับยอมให้มังหม่องเป็นเจ้าแผ่นดิน มังหม่องก็ได้ครองราชสมบัติเป็นเจ้าอังวะ จึงไปขอบุตรอะแซห่วนก็มาเป็นพระมเหสี และพวกข้าไทยมังหม่องนั้นเป็นคนหยาบซ่า เทียวข่มเหงขุนนางอาณาประชาราษฎร์ได้ความเดือดร้อน อะแซห่วนก็จึงคิดการกบฏ เวลายืนมังหม่องเสวยอาหารอยู่ อะแซห่วนก็กีฬาพรรคพวกเข้าไปในพระราชวัง จับตัวมังหม่องประหารชีวิตเสีย และมังหม่องอยู่ในราชสมบัติได้ ๗ วันก็สิ้นชนม์ชีพ อะแซห่วนก็ขึ้นนั่งเมือง

ได้คน ๑ จึงตะแคงปะดุง ตะแคงปะदान ตะแคงแปงตะแล
 หิ้ง ๓ กับขุนนางทั้งปวงพร้อมกัน ยกพลทหารเข้าปล้นเอาพระ
 ราชวัง จับตัวอะเชหฺวุ่นกได้ให้ฆ่าเสีย ขุนนางทั้งปวงจึงเชิญ
 ตะแคงปะดุง ขึ้นเสวยราชสมบัติเมืองอังวะ พระเจ้าปะดุงจึงตั้ง
 ตะแคงพระราชบุตรผู้ใหญ่ เป็นอินแชะ มหาอุปราช แล้วให้มหา
 สี่ลวะอำมาตย์ กับจอกตลุงโบเป็นนายทัพเรือ ๕๐ ลำ คน ๒,๐๐๐
 ยกขึ้นไปจับพระเจ้าจิงกฺจา ซึ่งขึ้นไปไหว้พระสิงหค่อ ได้ตัวมา
 กับทั้งบุตรภรรยาและขุนนางทั้งปวง พระเจ้าปะดุงให้เอาพระเจ้า
 จิงกฺจาถ่วงน้ำเสีย พระราชบุตรและนางสนมกับขุนนางพรรคพวก
 นั้น ให้ประหารชีวิตเสียสิ้น และพระเจ้าจิงกฺจาอยู่ในราชสมบัติ
 ได้ ๖ ปีเศษ

ครั้นจุลศักราช ๑๑๔๕ ปีเถาะ เบญจศก พระม่านคน ๑ ชื่อ
 ะพุง มีพรรคพวกประมาณ ๓๐๐ คน คิดกบฏยกเข้าปล้นเอา
 เมืองอังวะ พระเจ้าปะดุงให้ขุนนางคุมทหารออกต่อรบ ก็แตก
 พ่ายหนีไป พลข้าหลวงติดตามจับตัวะพุงกับพรรคพวกได้ พระ
 เจ้าปะดุงสั่งให้ฆ่าเสียทั้งสิ้น ในปีเถาะ เบญจศกนั้น พระเจ้า
 ปะดุงให้สร้างเมืองใหม่ขึ้นที่ตำบลบ้านทองคำ อยู่ทิศตะวันตก
 ไกลเมืองอังวะทาง ๓๐๐ เส้น ครั้นการเมืองสำเร็จแล้ว จึงให้
 นามเมืองชื่อว่า อมระปุระ พระเจ้าปะดุงยกไปจากเมืองอังวะ ไป

อยู่เมืองใหม่นั้น ตั้งเป็นเมืองหลวง แล้วจัดกองทัพจะยกไปตี
เมืองธัญญาคี คือ เมืองยะไข่ แต่งให้แอกกะบัดระหูน ถือพล
๔,๐๐๐ เป็นทัพหน้า ให้ตะแคงจังกุราชบุตรที่ ๒ ถือพล ๑๐,๐๐๐
เป็นแม่ทัพยกยกไปทางหนึ่ง แล้วให้แม่คองหูนถือพล ๔,๐๐๐
เป็นทัพหน้า ให้ตะแคงกามะราชบุตรที่ ๓ ถือพล ๑๐,๐๐๐ เป็น
แม่ทัพยกยกไปทางหนึ่ง แล้วให้ศรีกระเรียง ๑ แยกองเดชะ ๑ แยก
กะเรอโบ ๑ รวม ๓ นายถือพล ๑๔,๐๐๐ เป็นแม่ทัพหน้า ให้
อินแซะ มหาอุปราช ถือพล ๑๖,๐๐๐ เป็นแม่ทัพยกยกไปทางหนึ่ง
เป็น ๓ ทัพยกไปตีเมืองธัญญาคี และทัพเรือนั้นให้มหาจอแพง
ตละยาเป็นแม่ทัพ กับแยกจออากาศ ๑ แยกจอสมุท ๑ รวม ๓ นาย
ถือพล ๕,๐๐๐ เรือรบทะเล ๓๐๐ ลำ ยกไปทางทะเล และกองทัพ
บก ทัพเรือ ๔ ทัพ ยกไปตีหัวเมืองซึ่งขนยะไข่รายทางไปได้เป็น
หลายเมือง แล้วยกไปบรรจบพร้อมกันเข้าตีเมืองธัญญาคี ซึ่ง
เป็นเมืองหลวงนั้น พระเจ้ายะไข่ให้พลทหารออกต่อรบ สู้ฝีมือ
พะม่าไม่ได้ ทัพพะม่าก็เข้าหักเอาเมืองได้ จับได้ตัวพระเจ้ายะไข่
และขุนนางไพร่พลครอบครัวประมาณ ๕๐,๐๐๐ เศษ กวาดเอา
เมืองอมระปุระ แล้วตั้งจอกชุกุมไพร่พลพะม่า ๑๐,๐๐๐ ให้อยู่
รักษาเมืองธัญญาคี และพระเจ้ายะไข่นั้น พระเจ้าปะดุงให้
เลี้ยงไว้แล้วบวชลงก็ถึงแก่ความตาย

อ้ายกบฏ ๒ คนเข้าวังหน้า

จุลศักราช ๑๑๔๕^๑ ปีเถาะ เบ็ญจศก สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงพระราชดำริว่า พระสงฆ์รับ บิณฑบาตตามบ้านราษฎรไม่ต้องคอยทำอยู่อู้อ้อ ได้รับโดยเร็ว แล้วกลับไปวัดแต่เวลาเช้าๆ แต่ในวังเจ้าและบ้านผู้มีบรรดาศักดิ์ ใหญ่ๆ พระสงฆ์ต้องไปคอยทำอยู่อู้อ้อ ได้รับต่อเวลาสาย ขอนี้ เป็นความลำบากแก่พระสงฆ์ยิ่งนัก ทำบุญแล้วกลับจะได้บาปเล่า ดูไม่สมควร จึงโปรดให้ตั้งพระราชกำหนดใหม่ว่า ในพระราชวัง บวรฯ ให้เจ้าพนักงานเตรียมข้าวทรงบาตรมาตั้งที่ และให้สังฆการี นิมนต์พระสงฆ์มารับให้พร้อมทันเวลา จะเสด็จทรงบาตรณเวลา เข้าโมงหนึ่งเป็นนิตย์ไป ด้วยเหตุนี้ประคูดินพระราชวังบวรฯ จึงต้องเปิดแต่ก่อนเวลาอย่างรุ่ง พวกวิเศษปากบาตรได้ขนข้าว ทรงบาตรเข้าไปตั้งเป็นธรรมเนียมมา จึงมีอ้ายบัณฑิต ๒ คน มา แต่เมืองนครนายก อดตัวว่ามีความรู้ท่องหนายตัวได้ มาสำนัก อาศัยอยู่กับเอยงนายวิเศษปากบาตรเป็นหลายวัน แล้วคบคิดกัน กับขุนนางเป็นหลายนาย พระยาอภัยรณฤทธิ์เป็นต้น กับเอยง นายวิเศษปากบาตรในพระราชวังบวรฯ ครั้นถึงวันศุกร์ เดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ เวลาเช้า พวกหญิงวิเศษวังหน้าขนตะบุงข้าวทรงบาตร

เข้าไปทางประตูดินวังหน้า เสด็จนายวิเศษปากบาตรเป็นต้นคิด
 แต่งอำยบัณฑิตทั้ง ๒ คน หนึ่งผ้าห่มผ้าอย่างผู้หญิง ถอดบาช่อนไว้
 ในผ้าห่ม แล้วพาลอมเข้าไปในพระราชวังบวร ฯ ขึ้นไปแอบ
 อยู่ ๒ ข้างพระทวารพระราชมนเทียร ทางที่จะเสด็จลงทรงบาตร
 คอยจะทำร้ายสมเด็จพระราชอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถาน
 มงคล ด้วยเดชพระบารมีบุญญาภิหาร เวลานั้นนั้นหาเสด็จลง
 ทรงบาตรทางพระทวารมุขนั้นไม่ เทพดาตลพระทัยให้ทรงพระ
 ราชาธิราชจะลงมาเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ พระราชวังหลวง ก็เสด็จ
 ทางพระทวารข้างหน้า แล้วเสด็จมายังพระราชวังหลวงแต่เวลา
 เช้าก่อนทรงบาตร อำยบัณฑิตทั้ง ๒ หาได้ช่องโอกาสที่จะทำร้าย
 ไม่ พอนางพนักงานเฝ้าที่พบเข้าก็ตกใจ วิ่งร้องอ้อลงมาว่า
 ผู้ชาย ๒ คน ถอดบาช่อนมาอยู่ที่พระทวารบนที่ อำยบัณฑิตทั้ง ๒
 ก็ไล่นางเฝ้าที่ลงมา ขณะนั้นพอขุนหมื่นกรมวังคน ๑ คุ่มไพร่เข้าไป
 ไปก่อดนในพระราชวัง อัยกบฏบัณฑิตก็ไล่เอาดาบฟันขุนหมื่น
 ผู้นั้นศีรษะขาด ล้มลงตายอยู่กับที่ พวกเจ้าจอมข้างในและเจ้า
 โขลกก็ตกใจร้องอ้อวิ่งออกมาบอกข้าราชการข้างหน้า พวกข้าราชการ
 ข้างหน้าเป็นอันมากก็เข้าไปในพระราชวัง ไล่ล้อมจับอำย
 บัณฑิตทั้ง ๒ บ้างเอาไม้พลองและอิฐทุบตีขว้างปาเป็นอลหม่าน
 บ้างวิ่งมายังพระราชวังหลวง กราบทูลเหตุให้ทรงทราบ ขณะนั้น
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระอนุชาธิราช เสด็จประทับอยู่ในห้อง

พระโธง ครั้นได้ทรงทราบฉะนั้น จึงดำรัสให้ข้าราชการทั้งปวงและ
 ตำรวจทั้งพระราชวังหลวงและพระราชวังหน้า เร่งขันไปจับอ้าย
 กบฏ ช่วยกับทุบตีล้มลงจับได้มัดไว้ ให้ชำระถาม อ้ายกบฏ
 ให้การชัดพวกเพื่อนที่ร่วมคิดกบฏด้วยกันเป็นอันมาก ถูกข้าราชการ
 ทั้งวังหลวงและวังหน้าเป็นหลายนาย พระยาอภัยภทรณฤทธิ
 เป็นต้น กับทั้งพวกหญิงวิเศษปากบาตรวังหน้า ยังนอกนั้นทั้ง
 นายไพร่อกหลายคน มีพระราชบัณฑูรให้เขียนสอบกับอ้าย
 บัณฑิตรับเป็นสัจย์ และเอียงนายวิเศษปากบาตรให้การว่า หลง
 เชอฟังอ้ายบัณฑิตจนสาบานตัวให้ว่าจะขอฟังบุญ จะยอมยกบุตร
 หญิงให้เป็นภรรยา เมื่อสำเร็จการที่คิดไว้แล้วจะได้เป็นมเหสี
 จึงให้ส่งพระราชอาชญาตามโทษ ดำรัสให้ประหารชีวิตอ้ายบัณฑิต
 กบฏ ๒ คนเสีย กับพวกเพื่อนชายหญิงทั้งสิ้น

เจ้าพระยาอภัยภูเบศรไปรั้งเมืองเขมร

ฝ่ายที่เมืองเขมรตั้งแต่พระยายมราช (แบน) พานักองเอง
 เข้ามาอยู่ณกรุงเทพ ฯ แล้วก็ปราศจากเจ้านาย ทวนเขตแดน
 ตั้งตัวขึ้นเป็นใหญ่อยู่ที่เกาะลัวเอม แล้วตั้งแขกจามพรรคพวก
 ของตนขึ้นเป็นขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยเป็นอันมาก ฝ่ายพระยาเดโช
 (แทน) น้องฟ้าทะละหะ (มู) ตั้งตัวเป็นฟ้าทะละหะ ให้พระยา

ไกรช้อกรอก ว่าที่พระยาเดโชอยู่รักษาเมืองบันทายเพ็ชร ตัวนั้น
ก็ลอบมาเกลี้ยกล่อมขุนนางเขมรเก่า ๆ แล้วยกไปลอบฆ่าตวน
เขตแขกตาย ฟ้าทะเลหะ (แทน) กับพระยาพระเขมรก็มีบอก
เข้ามาขออนักองเองออกไปเป็นเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
โปรดให้มีตราตอบไปว่านักองเองยังเยาว์นักจะรักษาดนไปยังไม่ได้
กลัวจะมีภัยอันตรายขึ้น เชื้อวงศ์เจ้าแผ่นดินกรุงกัมพูชามีอยู่
องค์เดียวแต่เท่านั้นดูจะแก้หาค่ามิได้ เมื่อเติบโตใหญ่ควรแล้วจึงจะ
โปรดให้ออกไปทรงราชย์ แต่เดี๋ยวนี้จะให้พระยายมราช (แบน)
ซึ่งหุบเกล้า ๆ ให้เป็นเจ้าพระยาอภัยภูเบศรออกไปว่าราชการพลาง
ก่อน จึงโปรดเกล้า ๆ ให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศรออกไป ครั้น
เจ้าพระยาอภัยภูเบศรถึงเมืองพระตะบอง จึงจัดให้พระยาจักร์ช่อ
แถบไปอยู่รักษาเมืองปรีสาท ให้พระยายมราชช่อกันไปรักษา
เมืองเสียมราฐ แล้วเจ้าพระยาอภัยภูเบศรจึงย้ายลงไปตั้งอยู่เมือง
อุดงतीไชย เมื่อปีมะโรง ฉศก จุลศักราช ๑๑๔๖ ปี^๑ ให้ทำเป็น
ค่ายระเนียด ค่ายปังกามี่หอรบ ให้ขุดคูตลอดไปข้างเหนือถึงโพ
โคลง ข้างใต้ถึงวัดสมโภช ครั้นนั้นเจ้าพระยาอภัยภูเบศรให้พระยา
พระเขมร เชิญพระขรรค์ไชยศรีแต่ครั้งพระเจ้าประทุมสุริยวงศ์เข้า
มาทูลเกล้า ๆ ถวาย

ทัพพระยาสุวรรณคีไปตีเมืองไช้ก่อน

ในปีเถาะ เบ็ญจศก จุลศักราช ๑๑๔๕ นั้น^๑ ทรงพระกรุณา
 ดำรัสให้พระยานครสวรรค์ยกกองทัพออกไปณกรุงกัมพูชา ให้
 เกณฑ์กองทัพเขมรเข้าบรรจบด้วย ยกไปรบญวน ตีเมืองไช้ก่อน
 คนในท้องเชียงสี่^๔เข้ามาพึ่งพระบรมกฤษฎาภิหาร พระยาแคร
 สวรรค์กราบถวายบังคมลาขกกองทัพออกไปณกรุงกัมพูชาตามพระ
 ราชกำหนด ครั้นถึงกรุงกัมพูชาแล้วก็เกณฑ์กองทัพเขมรเข้า
 บรรจบยกทัพเรือลงไปเมืองญวน และองค์เวียงเจ้าเมืองไช้ก่อน
 ได้แจ้งว่ากองทัพไทยยกล่องแดนลงไป จึงเกณฑ์ทัพเรือให้ขุนนาง
 เมืองไช้ก่อนยกขึ้นมาต่อรบป้องกันเมืองสะแตกซึ่งเป็นเมืองขึ้น
 ใต้อรบกับทัพไทยเป็นสามารภ พระยานครสวรรค์มีฝีมือเข้มแข็ง
 ยกทัพเรือเข้าตีทัพญวนแตกพ่ายไปเป็นหลายครั้ง ได้เรือรบและ
 ไพร่ญวนที่เครื่องศาสตราวุธปืนใหญ่น้อยเป็นอันมาก แล้วส่งคน
 ไปให้แก่แม่ทัพญวน พระยาวิชิตณรงค์กับข้าหลวงมีชื่อเป็น
 หลายนายเห็นว่าพระยาแครสวรรค์กระทำผิดคิดการกบฏจะไปเข้า
 ด้วยข้าศึก จึงบอกกล่าวโทษเข้ามาณกรุงเทพ ฯ ให้กราบทูล
 พระกรุณา พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระ
 พระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวร ฯ ได้ทรงทราบในหนังสือบอก

ก็ทรงพระพิโรธ ดำรัสให้ข้าหลวงถือท้องตราออกไป ให้หากอง
ทัพพระยานครสวรรค์กลับคืนเข้ามาณกรุงเทพมหานคร ทรงพระ
กรุณาให้เสนาบดีพิจารณาได้สวนไล่เลียง ได้ความจริงตามหนังสือ
บอกกล่าวโทษ จึงดำรัสให้เอาตัวพระยานครสวรรค์กับขุนนาง
พรรคพวก ๑๒ คน ซึ่งร่วมคิดด้วยกันนั้นไปประหารชีวิตเสียดั่งเป่า
ข้าวตังโพธารามนอกพระนครข้างทิศตะวันออก

สร้างพระนคร

ในจุลศักราช ๑๑๔๕ ปีเถาะ เบ็ญจศก^๑ โปรดให้ตั้งกอง
สักเลขไพร่หลวงสมกำลังและเลขหัวเมืองทั้งปวง แล้วให้เกณฑ์^๒
ทำอิฐ^๓ขึ้นใหม่บ้าง ให้ไป^๔ร้ออิฐ^๕กำแพงเมืองกรุงเก่าลงมาบ้าง ลงมือ
ก่อสร้างพระนครทั้งพระบรมมหาราชวังและพระราชวังบวรสถาน
มงคลใน^๖นั้น โปรดให้^๗ร้อ^๘บ่อ^๙มิช^{๑๐}เขนทร์ และกำแพง
เมืองธนบุรี^{๑๑}ข้างฟ้า^{๑๒}ตะวันออก^{๑๓}เสีย ขยายพระนครให้กว้างออก
ไป^{๑๔}กว่า^{๑๕}เก่า เกณฑ์^{๑๖}เขมร ๑๐,๐๐๐ เข้ามา^{๑๗}ขุด^{๑๘}คลอง^{๑๙}คู^{๒๐}พระนคร^{๒๑}ด้าน
ตะวันออก ตั้งแต่^{๒๒}บาง^{๒๓}ลำ^{๒๔}ภู^{๒๕}ตลอด^{๒๖}มา^{๒๗}ออก^{๒๘}แม่น้ำ^{๒๙}ข้าง^{๓๐}ใต้^{๓๑}เห็น^{๓๒}วัด
สาม^{๓๓}ปลื้ม ยาว ๘๕ เส้น ๑๓ วา กว้าง ๑๐ วา ลึก ๕ ศอก
พระราชทาน^{๓๔}ชื่อว่า^{๓๕} คลอง^{๓๖}รอบ^{๓๗}กรุง ด้าน^{๓๘}แม่น้ำ^{๓๙}ตั้งแต่^{๔๐}ปาก^{๔๑}คลอง

รอบกรุงข้างใต้ไปจนปากคลองข้างเหนือ ยาว ๕๑ เส้น ๑๖ วา
รวมทางน้ำรอบพระนคร ๑๗๗ เส้น ๕ วา แล้วขุดคลองหลุด
จากคลองคูเมืองเดิม ๒ คลอง ออกไปบรรจบคลองรอบกรุง
ที่ขุดใหม่ และขุดคลองใหญ่เหนือวัดสะแกอีกคลองหนึ่ง
พระราชทานนามว่า คลองมหานาค เป็นที่สำหรับประชาชนชาว
พระนครจะได้ลงเรือไปประชุมเล่นเพลงและสักกระวาในเทศกาล
ฤดูน้ำ เหมือนอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยาเก่า และวัดสะแก
นั้น เมื่อขุดคลองมหานาคแล้ว พระราชทานนามเปลี่ยนใหม่ว่า
วัดสระเกศ และขอแรงเขมรที่เข้ามาขุดคลองให้ช่วยขุดรากทำ
พระอุโบสถใหม่ด้วย

ครั้งขุดคลองและเตรียมอิฐปูนและตัวไม้สำหรับก่อสร้างพระนครพร้อมแล้ว จึงโปรดให้เกณฑ์ลาวเมืองเวียงจันทน์ ๕,๐๐๐ และมีตราให้หาผู้ว่าราชการหัวเมืองตลอดจนหัวเมืองลาว
ริมแม่น้ำโขงฟากตะวันตกเข้ามาพร้อมกันในกรุง แล้วให้ปักปัน
หน้าที่ทั้งข้าราชการในกรุงและหัวเมืองให้คุ้มไพร่ช่วยกันขุดรากก่อ
กำแพงรอบพระนคร และสร้างบ่อนไว้เป็นระยะห่างกัน ๑๐ เส้น
บ้าง ไม่ถึง ๑๐ เส้นบ้าง รอบพระนคร

ในเวลาเมื่อทำการสร้างกำแพงพระนครนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถาน
มงคลเสด็จพระราชดำเนินตรวจการก่อสร้าง ทรงพระราชดำริ

จะให้สร้าง สะพาน ข้างข้ามคลอง รอบกรุงที่ได้ ปากคลอง মহานาค
 จึงพระพิมลธรรมวัดโพธารามไปถวายพระพรว่า ซึ่งจะทรงสร้าง
 สะพานข้ามข้ามคูพระนครนั้น อย่างธรรมเนียมแต่โบราณมา
 ไม่เคยมี แม้มีการสงครามถึงพระนคร ข้าศึกก็จะข้ามมาถึง
 ขานพระนครได้โดยง่าย อีกประการหนึ่งแม่น้ำจะเห่กระบวน
 เรือรอบพระนคร สะพานนั้นก็จะเป็นที่ขัดขวางอยู่ ทรงพระ
 ราชดำริเห็นชอบด้วย จึงโปรดให้ตั้งการสร้างสะพานข้ามเสีย
 เป็นแต่ให้ทำทำสำหรับข้ามข้ามคลองรอบ กรุงที่ตรง สนาม กระบือ
 แห่งหนึ่ง

สร้างพระราชมณฑป

ในปีเถาะเบ็ญจศกนั้น โปรดให้ลงมือก่อกำแพง และ
 สร้างบ้อมสร้างประตูรอบพระราชวัง และลงมือสร้างพระมหา
 ปราสาทราชมณฑปสถานภายในพระราชวังด้วย อนึ่งโปรดให้
 สร้างพระอารามขึ้นในพระราชวังพระอารามหนึ่ง สำหรับเป็นที่
 ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกต

ส่วนพระราชวังบวร ๆ นั้น สมเด็จพระอนุชาธิราช กรม
 พระราชวังบวรสถานมงคล ก็โปรดให้ลงมือสร้างกำแพงพระ
 ราชวัง และพระราชมณฑปสถานภายในชนในคราวเดียวกัน

ทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์ไปตีเมืองไซ่ง่อน

ครั้นถึงณเดือน ๕ ปีมะโรง นศก จุลศักราช ๑๑๔๖^๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสให้ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ เป็นแม่ทัพพลทหาร ๕,๐๐๐ ยกกองทัพเรือไปตีเมืองไซ่ง่อนกันในห้องเชียงสือให้จงได้ โปรดให้ห้องเชียงสือไปในกองทัพด้วย ทับทิมนั้นโปรดให้พระยาวิชิตณรงค์ เป็นแม่ทัพยกไปทางเมืองเขมร เกณฑ์กองทัพเขมรสมทบไปด้วยอีกทางหนึ่ง เจ้าพระยาอภัยภูเบศร จึงเกณฑ์เขมรให้ไปด้วย ๕,๐๐๐ พระยาวิชิตณรงค์นำทัพไทย เขมรยกไปเมืองเป็ยมจ้อซาแตก ถึงแพรกพระยامنสู้รบกับญวน ไก่เงินหลายครั้ง ญวนสู้ไม่ได้ถอยไป พระยาวิชิตณรงค์ ล้วงไปเมืองเป็ยมมารายยกไปตีค่ายบ้านป่ายง ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ท้าวพระยานายทัพ นายกองและองเชียงสือ กราบถวายบังคมลายกกองทัพเรือ ออกไปทางทะเลถึงเมืองบันทายมาศ จึงเกณฑ์กองทัพพระยาราชาเศรษฐี พระยาทัศดา เมืองบันทายมาศ เข้าบรรจบทัพยกไปด้วย เข้าปากน้ำเมืองปาสัก ไปตั้งอยู่คลองวามะนาว ฝ่ายญวนไก่เงินมาตั้งค่ายรักษาที่ปากคลองวามะนาว ทางจะลงไป

ชาแตก ล่องให้ ไช่งอน กองทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์จะหักลง
 ไปไม่ได้ก็ขึ้นตั้งค่ายบนบก หมายถึงค่ายบกของญวนให้แตก
 เสียก่อน จึงยกทัพเรือล่องลงไป ไม่ได้ก็ศิระวังหลัง ครั้น
 นำมากั้นญวนก็เอาเรือรบลัดมาทางคลององเจื่อง ออกแม่น้ำ
 ใหญ่ แล้วมาปิดปากคลองวามะนาวด้านหลังทางไว้ ฝ่าย
 ทัพญวนข้างปากคลองลำน้เมืองไช่งอนก็ตีเข้ามา ข้างฝ่าย
 ลำน้สมิถ์ก็ตีรุกหลังเข้าไป ทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์อยู่ใน
 ระหว่างศึกกระหนาบ ก็ทิ้งเรือรบเรือไล่เสียแตกขึ้นบกหนีไป
 ครั้งนั้นเป็นเทศกาลเดือน ๑๒ หน้ ๆ นองไปทั่วทุ่ง พลทัพ
 ไทยได้ความลำบากลุดน้ำเพียงอกเพียงเอวบ้างหน้ข้าศึกมา และ
 กรมหลวงเทพหริรักษ์นั้น ข้าในกรมจับได้กระบือตัวหนึ่งมาให้
 ทรงลุดน้ำมา พวกนั้นแตกหนีเข้าแดนกรุงก็มพูชาทั้งสิน ทัพบก
 ไทยเขมรรู้ว่าทัพเรือแตกแล้วก็ทิ้งค่ายบายุงเสียหน้มาบ้าง กอง
 ทัพญวนได้ชัยชนะนะมิได้ติดตาม เก็บได้เรือรบและเครื่อง
 ศาสตราวุธปืนใหญ่น้อยไปเป็นอันมาก และจับได้ผู้คนซึ่งหน้
 มิทันนั้นไปได้บ้าง แล้วเลิกทัพกลับไปเมืองไช่งอน และ
 กองทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์กับองเชียงสือ ก็มาหยุดพักพลอยู่
 เมืองกัมพูชา แล้วบอกข้อราชการซึ่งเสียที่แก่ข้าศึกเข้ามา ณ
 กรุงเทพมหานคร กราบทูลพระกรุณาให้ทรงทราบ สมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวและสมเด็จพระอนุชาธิราชทรงพระพิโรธ ดำรัสให้มัตรา

หากองทัพกลับเข้ามาพระนคร แล้วลงพระราชอาญาจำสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ซึ่งเสียทัพแก่ข้าศึกนั้น ครั้นนานมาจึงสมเด็จพระเจ้านางเธอทั้ง ๒ พระองค์กราบทูลขอพระราชทานโทษ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ กรมหลวงเทพหริรักษ์กับทั้งข้าราชการซึ่งรับพระราชอาญาอยู่ในเวรจำนั้น พ้นโทษด้วยกันทั้งสิ้น

สร้างพระมหาปราสาท

พระมหาปราสาทที่สร้างในพระบรมราชวังนั้น โปรดให้ถ่ายขนาดมาสร้างอย่างพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทในกรุงเก่า มีพระปรัศว์ซ้ายขวา และเรือนจันทน์เป็นบริเวณ การสร้างพระมหาปราสาทสำเร็จ ได้ยกยอดเมื่อวันที่ศุกร์เดือน ๔ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะโรง ฉศก จุลศักราช ๑๑๔๖ ปี พระราชทานนามว่า พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

สร้างวัดพระแก้ว

และการวัดพระแก้ว ซึ่งโปรดให้สร้างขึ้นในพระมหाराชวัง

๑. วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๒๗.

นั้น ได้สร้างพร้อมทั้งพระอุโบสถ พระเจดีย์ วิหาร และศาลา
 ายเป็นหลายหลัง ให้ขุดสระน้ำทำหอไตรลงกลางสระหลังหนึ่ง
 พระราชทานนามว่า หอพระมนเทียรธรรม เป็นที่ไว้ตู้พระไตรปิฎก
 แล้วโปรดให้เลื่อนพระอัครกษัตริย์ (แก้ว) เป็นพระยาธรรมปโรหิต
 จางวางราชบัณฑิต เลื่อนหลวงอนุชิตพิทักษ์ (ทองอยู่) เป็น
 พระยาพนาพิมล ช่วยราชการในกรมราชบัณฑิต และให้
 ราชบัณฑิตทั้งปวง บรรดาที่เป็นอาจารย์มาบอกพระปริยัติธรรมแก่
 ภิกษุสามเณรที่หอพระมนเทียรธรรมนั้นต่อมา อนึ่งโปรด
 ให้เชิญพระเทพบิดร คือ พระรูปสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง)
 ซึ่งเป็นปฐมวงศ์สร้างกรุงเก่า มาแปลงเป็นพระพุทธรูปหุ้มเงิน
 บิดทองประดิษฐานไว้ในพระวิหาร พระวิหารนั้นพระราชทานนาม
 ว่าหอพระเทพบิดร การก่อสร้างพระอารามสำเร็จในปีมะโรง ฉศก
 จุลศักราช ๑๑๔๖^๑ ครั้นวันจันทร์เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ จึง
 โปรดให้เชิญพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกตจากโรงในพระราชวังเดิม
 ฟากตะวันตก ลงเรือพระที่นั่งกัมมเรือแห่เป็นกระบวนข้ามมายัง
 พระอารามที่สร้างใหม่ แล้วให้นิมิตพระสงฆ์ราชาคณะประชุม
 ทำสังฆกรรมสวดผูกพัทธสมาในวันนั้น และการพระอารามสำเร็จ
 บริบูรณ์แล้ว จึงพระราชทานนามว่า วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 ไว้เป็นที่ประชุมข้าทูลละอองธุลีพระบาท ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

๑. พ. ศ. ๒๓๒๗.

ชัชฐาน ปละ ๒ ครั้ง คือ เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำครั้งหนึ่ง เดือน ๑๐
แรม ๑๓ ค่ำครั้งหนึ่ง เสมอมาจนทุกวันนี้

ตำนานพระแก้วมรกต

พระพุทธปฏิมากรแก้วมรกตพระองค์นี้ มีเรื่องในหนังสือ
ตำนานโบราณแต่งเป็นภาษามคธไว้ เรียกชื่อว่า "รัตนพิมพวงศ์"
เล่าเรื่องเดิมของพระพุทธรูปแก้วพระองค์นี้สืบมา มีใจความใน
เบื้องต้นว่า พระมหามณเฑียรรัตนปฏิมากรพระองค์นี้เทวดาสร้างถวาย
พระอรหันต์องค์หนึ่งมีนามว่า พระนาคเสนเถระในเมืองปาฏลิมุต
จึงพระนาคเสนเถระเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์อันมีฤทธิ์สำเร็จด้วย
อภิญญา ได้อธิษฐานอาราธนาพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระ
พุทธเจ้า ให้ประดิษฐานอยู่ในองค์พระมหามณเฑียรรัตนปฏิมากร
ถึง ๗ พระองค์ คือ ในพระโมลีพระองค์หนึ่ง ในพระนลาฏ
พระองค์หนึ่ง ในพระอุระพระองค์หนึ่ง ในพระอังสาทั้ง ๒ ข้าง
๒ พระองค์ ในพระขานทั้ง ๒ ข้าง ๒ พระองค์ เป็น ๗ พระองค์
เนื้อแก้วก็ปดมิติดษนิทตเป็นเนื้อเดีวดังเดิม ไม่มีแผลมี
ร่องแลเห็นตลอดเข้าไปเลย พระมหามณเฑียรรัตนปฏิมากรอยู่เมือง
ปาฏลิมุต แล้วตกไปเมืองลังกาทวีป แล้วตกมาเมืองกัมโปษา
เมืองศรีอยุธยา เมืองละโว้ เมืองกำแพงเพชร แล้วภายหลังตก

ไปอยู่เมืองเชียงราย เจ้าเมืองเชียงรายหวังจะซ่อนแก่ศัตรู จึง
เอาปูนทาลงรักปิดทองบรรจุไว้ในพระเจดีย์ที่เมืองเชียงรายนั้น

ข้อความตามตำนานในพงศาวดารมีต่อมาว่า เมื่อจุลศักราช
๗๕๖ ปี^๑ พระแก้วมรกตพระองค์นั้นอยู่ในพระสถูปใหญ่เก่าองค์
หนึ่ง ณเมืองเชียงราย ครั้นพระสถูปเจดีย์นั้นต้องอสันบาตพังลง
แล้ว ชาวเมืองเชียงรายได้เห็นเป็นองค์พระพุทธรูปปิดทองคำทับ
ทั่วทั้งพระองค์ ก็สำคัญว่าพระพุทธรูปศิลาสามัญ จึงเชิญไปไว้
ในวิหารที่ไว้พระพุทธรูปในวัดแห่งหนึ่ง แต่นั้นไป ๒ เดือน ๓
เดือน ปูนที่ลงรักปิดทองหุ้มทั่วพระองค์นั้นกะเทาะออกที่ปลาย
พระนาสิก เจ้าอริการในอารามนั้นได้เห็นเป็นแก้วสีเขียวงาม จึง
แกะต่อออกไปทั้งพระองค์ คนทั้งปวงจึงได้เห็นและทราบความ
ว่าเป็นพระพุทธรูปแก้วที่บึงแห่งบริสุทธิ์ดีไม่บุบสลาย คนชาว
เชียงรายและเมืองลาวอื่น ๆ ก็ตื่นกันไปบูชานมัสการมากมาย
ทั่วเพ็ญผู้รักษาเมือง จึงได้มีใบบอกลงไปถึงเจ้าเมืองเชียงใหม่ ๆ
เกณฑ์กระบวณช้างไปแห่รับเสด็จพระมหามณเฑียรตันปฐมิากรแก้วมา
โดยหลังช้าง ครั้นมาถึงทางแยกซึ่งจะไปเมืองนครลำปาง ช้างที่
รับเสด็จพระมหามณเฑียรตันปฐมิากรแก้วมา ก็วิ่งตื่นไปทางเมืองนคร
ลำปาง เมื่อหมอควานเล่าโลมช้างให้สงบแล้วพามาถึงทางที่จะไป
เมืองเชียงใหม่ ช้างก็ตื่นไปทางเมืองนครลำปางอีก จนภายหลัง

เมื่อเอาช่างเซ็รับเสด็จพระมหามณเฑียรตันปฏิมากรแก้ว ช่างนั้น
 เมื่อมาถึงทันนักตั้นคนไปทางเมืองนครลำปางอีก ด้วยเหตุนี้
 ท้าวพระยาผู้ไปรับก็ได้มีใบบอกไปถึงเจ้าเมืองเชียงใหม่ ครั้น
 เจ้าเมืองเชียงใหม่บัดถือผีสงมากนัก จึงวิตกว่าชะรอยผีซึ่งรักษา
 องค์พระจะไม่ยอมมาเมืองเชียงใหม่ จึงยอมให้เชิญพระมหามณเฑียรตัน
 ปฏิมากรแก้วนั้นไปประดิษฐานไว้ในเมืองนครลำปาง คนทั้ง
 ปวงจึงได้เชิญไปไว้ในวัดที่คนเป็นอันมากมีศรัทธาสร้างถวาย ใน
 เมืองนครลำปางนานถึง ๓๒ ปี และวัดนั้นยังเรียกว่าวัดพระแก้ว
 มาจนทุกวันนี้ ครั้นลุลุดศักราช ๙๓๐^๑ เจ้าเชียงใหม่องค์อื่นได้
 แผ่นดินเชียงใหม่แล้ว ดำริว่าเจ้าเชียงใหม่องค์ที่ล่วงแล้วยอม
 ให้พระมหามณเฑียรตันปฏิมากรแก้วไปประดิษฐานอยู่เมืองนครลำปาง
 นั้นไม่ควรเลย ควรจะไปอาราธนามาไว้ในเมืองเชียงใหม่ คิด
 แล้วจึงไปอาราธนาแก่พระมหามณเฑียรตันปฏิมากรแก้วมา สร้างพระ
 อารามวิหารถวายแล้วประดิษฐานไว้ในเมืองเชียงใหม่ และเจ้า
 เมืองเชียงใหม่ได้พยายามจะทำพระวิหารที่ไว้พระมหามณเฑียรตันปฏิ
 มากรแก้ว ให้เป็นปราสาทมียอดให้สมควร แต่หาสมประสงค์
 ไม่ อสนีบาตลงต้องทำลายยอดที่ตั้งสร้างขึ้นหลายครั้ง จึงได้เชิญ
 พระมหามณเฑียรตันปฏิมากรแก้วไว้ในพระวิหารมีซุ้มจรนำอยู่ในผนัง
 ด้านหลังสำหรับเป็นที่ตั้งพระมหามณเฑียรตันปฏิมากรแก้ว กับทั้ง

เครื่องประดับอาภรณ์บูชาต่างๆ มีบานปิดคังตู้ เก็บรักษาไว้ เปิดออกให้คนทั้งปวงนมัสการเป็นคราวๆ แต่พระมหามณเฑียรต้นปฏิมากรแก้วได้ประดิษฐานอยู่ในเมืองเชียงใหม่มาได้ ๘๔ ปี ครั้นลุลูกศักราช ๕๑๓ ปี เจ้าเชียงใหม่องค์หนึ่งซึ่งครองเมืองในครั้งนั้น ชื่อเจ้าไชยเสรมฐาธิราช เป็นบุตรพระเจ้าโพธิสารซึ่งเป็นเจ้าเมืองเก่า (คือเมืองหลวงพระบาง) เพราะเหตุที่แต่ก่อนนั้นไปเจ้าเชียงใหม่องค์ก่อนได้ขกราชธิดา ชื่อนางยอดคำ ให้ไปเป็นมเหสีพระเจ้าโพธิสาร จึงมีราชบุตรคือเจ้าไชยเสรมฐาธิราช เมื่อเจ้าไชยเสรมฐาธิราชมีอายุได้ ๑๕ ปี เจ้าเชียงใหม่ผู้เป็นอัยกาธิบดีถึงแก่ชีพิตักษัยไป ไม่มีผู้อื่นจะรับที่เจ้าเชียงใหม่ ท้าวพระยากับพระสงฆ์ผู้ใหญ่ทั้งปวง จึงพร้อมกันไปขอเจ้าไชยเสรมฐาธิราชบุตรใหญ่ของพระเจ้าโพธิสารและเป็นนัดดาของเจ้าเชียงใหม่ นั้นมาเป็นเจ้าเชียงใหม่ แดมนามเข่าว่าเจ้าไชยเสรมฐาธิราช ครั้นได้เป็นเจ้าเชียงใหม่แล้วไม่นาน ได้ฟังข่าวว่าพระเจ้าโพธิสารผู้บิดาสิ้นชีพวายชนม์แล้ว เจ้าน้องชายต่างมารดาได้เป็นเจ้าในเมืองเก่า เจ้าเชียงใหม่เสรมฐาธิราช จะใคร่ไปทำบุญในการศพบิดา และจะใคร่ได้ส่วนมรดกด้วย แต่ยังไม่แน่ใจลงว่าจะต้องเป็นเจ้าเมืองเก่าเสีย ไม่ได้กลับมาเมืองเชียงใหม่ หรือจะต้องกลับมาเมืองเชียงใหม่ เพราะเมืองเก่ามีเจ้าแล้ว หรือเมื่อไม่อยู่ ฝ่ายข้าง

เมืองเชียงใหม่จะเป็นประการใด พระวังหน้าพระวังหลังอยู่ จึงได้
 เชิญพระมหามณเฑียรตันปฏิมากรแก้วนั้นไปด้วย อ้างว่าจะรับไปทำ
 บุญและให้เจ้านายญาติวงศ์ในเมืองเช่าได้บูชาทำบุญด้วยกัน แล้ว
 ก็ยกครอบครัวไปหมด เมื่อพระมหามณเฑียรตันปฏิมากรแก้วออกไป
 จากเมืองเชียงใหม่ในครั้งนั้น เป็นข้าล จัตวาสก จุลศักราช ๕๑๔
 ปี เจ้าไชยเสรมฐาธิราชไปถึงเมืองเช่าแล้ว ก็ปราณีประนอม
 พร้อมกับเจ้าน้องและญาติวงศ์ฝ่ายบิดา เชิญพระมหามณเฑียรตัน
 ปฏิมากรแก้วขึ้นประดิษฐานไว้ในปราสาท แล้วก็ฉลองพระและ
 ทำการกุศลส่งบิดาเป็นอันมาก แล้วก็ปรึกษาหารือกันตามญาติ
 วงศ์พี่น้องด้วยมรดกบิดา แบ่งทรัพย์สินของผู้คนข้างม้าพาหนะ
 ซ้ำอยู่ กาลล่วงไปถึง ๓ ปี

ฝ่ายพระยาท้าวแสนผู้รักษาเมืองเชียงใหม่เห็นว่า เจ้าไชย
 เสรมฐาธิราชไปเมืองเช่าเสียนานแล้วไม่กลับ การงานบ้านเมือง
 ค้างขัดอยู่มาก ถ้ามีข้าศึกศัตรูก็จะไม่มีผู้รักษาให้สิทธิขาดได้ จึง
 ได้พร้อมกันปรึกษาเลือกหาได้ภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อ เมกขุณี เป็นเชื้อ
 วงศ์เจ้าเชียงใหม่ที่ล่วงแล้วมาแต่ก่อนนั้น เวลานั้นมีสติปัญญา
 สามารถสมควร จึงพร้อมกันเชิญเจ้าเมกขุณีให้คืนผนวชออกมาแล้ว
 ก็ยอมยกให้เป็นเจ้าเชียงใหม่ พระแก้วมรกตจึงค้างอยู่เมืองเช่า
 ๑๒ ปี จนเมื่อเจ้าไชยเสรมฐาธิราชลงไปถึงเมืองเวียงจันทน์เป็น

เมืองหลวง จึงเชิญพระแก้วมรกตลงไปในเมืองเวียงจันทน์ พระ
 มหามณเฑียรันปฏิมากรได้ประดิษฐานอยู่ในเมืองเวียงจันทน์ถึง ๒๑๕
 ปี ครั้นเมื่อจุลศักราช ๑๑๔๐ ปี^๑ จึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 แแต่ยังดำรงพระเกียรติยศ เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก
 เป็นจอมพลเสด็จขึ้นไปตีหัวเมืองลาวได้ตลอดจนเมืองเวียงจันทน์
 จึงเชิญพระแก้วมรกตมากรุงธนบุรี

ปฏิสังขรณ์วัดสลัก ✓

สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรง
 พระราชศรัทธาให้ปฏิสังขรณ์วัดสลัก ซึ่งอยู่ริมพระราชวังบวร ฯ
 ให้สร้างพระอุโบสถ พระวิหาร และพระมณฑปขึ้นใหม่ และ
 เครื่องพระมณฑปนั้น เดิมทรงพระดำริจะสร้างปราสาทขึ้นในพระ
 ราชวังบวร ฯ ครั้นเมื่ออายุกบฏ ๒ คนเข้าไปแอบจะทำร้ายพระ
 องค์ เมื่อจับกุมเกิดฆ่าฟันกันตายลงตรงที่จะสร้างปราสาท กรม
 พระราชวังบวร ฯ ทรงพระดำริว่า วังจันทรถกเขมขังซึ่งเป็นพระราช
 วังบวร ฯ ครั้งกรุงเก่า ก็ห้ามปราสาทไม่ว่าสร้างปราสาทขึ้นใน
 พระราชวังบวร ฯ จะเกินวาสนาไปกรรมจึงมีเหตุ ทรงพระดำริตั้ง
 นี้ จึงโปรดให้เอาเครื่องปราสาทไปสร้างเป็นพระมณฑปในวัดสลัก

ภายในพระมณฑปสร้างพระเจดีย์องค์เล็ก บรรจุพระบรมสารีริก
ธาตุ ให้ก่อพระระเบียงรอบ และสร้างกุฏิตึก ๓ หลัง พระราช
ทานพระวันรัตผู้เป็นเจ้าอาวาส และสร้างกุฏิเครื่องไม้ฝากระดาน
เป็นเสนาสนะ พอแก่พระสงฆ์ทั้งพระอาราม แล้วสร้างกำแพง
ล้อมรอบพระอารามด้วย ครั้นเมื่อทรงปฏิสังขรณ์เสร็จแล้ว จึง
พระราชทานนามพระอารามเปลี่ยนใหม่ว่า วัดนิพพานาราม

ปิดคลองลัด

ในปีมะโรงคณนั้น คลองปากลัดนั้นกว้างออก น้ำทะเล
ขึ้นแรงเค็มมาถึงพระนคร ครั้นถึงวันศุกร์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำ
จึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับทั้งกรมพระราชวังบวร ฯ
และเจ้าต่างกรม พร้อมกันเสด็จโดยทางชลมารค ลงไปปิดคลอง
ปากลัด ดำรัสให้เกณฑ์ข้าราชการขนมูลดินและอิฐหักถมทำนบ
กันน้ำ แล้วให้เกณฑ์ข้าราชการตามตัวเลข ขึ้นไปรื้อกำแพงกรุง
เก่าบรรทุกเรือลงมา สานชะลอมบรรจุอิฐหักถมทำนบจนสูงเสมอ
ฝั่ง และน้ำเค็มไหลขึ้นมาทางคลองปากลัดมิได้ ไหลไปทางแม่
น้ำใหญ่ทางอ้อมก็มีสุ่เค็มมาถึงพระนคร ราษฎรทั้งหลายได้รับ
พระราชทานน้ำจืดเป็นสุขทั้งสิ้น

ทำศพเจ้ากรุงธนบุรี

ในปีมะโรง ฉศก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระ
ราชดำริ พร้อมด้วยสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ฯ
ดำรัสให้ขุนศพเจ้ากรุงธนบุรีขึ้น ทำการฌาปนกิจที่เมรุวัดบางยี่เรือ
ใต้ ให้มีการมหรสพพอสมควร และเสด็จพระราชดำเนินไปพระ
ราชทานเพลิงทั้ง ๒ พระองค์

๒) ใต้ข้างสำคัญ

ในปีนั้น พระยานครราชสีมา ถวายช่างพลายสีประหลาด
ช่างหนึ่ง พระยาราชบุรีถวายช่างเนียมช่างหนึ่ง ณวันอังคารเดือน
๔ แรม ๓ ค่ำ โปรดให้มีการสมโภชแล้วพระราชทานช่อขันระวาง
ช่างนครราชสีมาเป็น พระบรมไกรสร บวรสุประดิษฐ์ อัฐทิศพงศ์
มงคลาติเรก เอกมหันต์อนันตคุณ สมบูรณ์เลิศฟ้า ช่างหนึ่ง
ช่างราชบุรีเป็น พระบรมไกรสร บวรบุษปพันต์ สุวรรณเลิศกษณา
มหาศุภมงคล วิมลเลิศฟ้า ช่างหนึ่ง

ลตตำแหน่งพระเจ้านครศรีธรรมราช
และตั้งเจ้าพระยานครพัต

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเก่าเสียแก่พะม่าข้าศึกแล้ว และมีผู้ตั้ง
ตัวขึ้นเป็นใหญ่หลายพวกในครั้งนั้น หลวงนายสิทธิซึ่งได้เป็นที่
ปลัดตั้งเมืองนครศรีธรรมราชก็ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าแห่งหนึ่ง ครั้น
เจ้ากรุงธนบุรีมีอำนาจขึ้น จึงยกกองทัพหลวงลงไปตีเมืองนคร
ศรีธรรมราช เมื่อปีฉลู เอกศก จุลศักราช ๑๑๓๑^๑ ได้เมืองนคร
ศรีธรรมราชและจับตัวเจ้านครได้ที่เมืองตานี เจ้ากรุงธนบุรีไม่ได้
ทำอันตรายอันใดแก่เจ้านคร โดยทรงพระดำริว่าต่างคนต่างตั้งตัว
เป็นอิสสรภาพในเวลาบ้านเมืองหาผู้ปกครองมิได้ เจ้านครไม่ได้
เป็นกบฏ เป็นแต่ให้เอาตัวเจ้านครเข้ามาพักไว้ในกรุงธนบุรี และ
ตั้งเจ้านราสุริยวงศ์ หลานเขของเจ้ากรุงธนบุรี ออกไปครอง
เมืองนครศรีธรรมราชอยู่ได้ ๓ ปี เจ้านราสุริยวงศ์ถึงพิราลัย
ที่เมืองนครศรีธรรมราช

ฝ่ายเจ้านครเข้ามาอยู่ในกรุงธนบุรี ได้รับราชการตามเสด็จ
ไปทัพศึก และได้ถวายบุตรทำราชการในพระราชวังเป็นพระสามม
มีโอรสองค์หนึ่ง เจ้ากรุงธนบุรีไว้วางพระทัยในเจ้านคร จึงให้
เจ้านครกลับไปครองเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อปีวอก อัฐศก

จุลศักราช ๑๑๓๘^๑ ได้รับสุพรรณบัฏเป็นพระเจ้านครศรีธรรมราช
เจ้าชั้นทศมา มีเกียรติยศเสมอเจ้าประเทศราช ตั้งพระยาอัคร
มหาเสนาและจตุสดมภ์สำหรับเมืองนครไต้คล้ายกรุงธนบุรี

ครั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเถลิงถวัลยราช
สมบัติ ทรงพระราชดำริว่า ที่เจ้ากรุงธนบุรียกเจ้านครขึ้นเป็น
พระเจ้าประเทศราชนั้นเป็นการเหลือเกินไป จึงโปรดให้ลด

บรรดาศักดิ์ลงเป็นเจ้าพระยานคร และให้ลดตำแหน่งเสนาบดี
เมืองนครลงเป็นกรมการเหมือนหัวเมืองอื่น ๆ และให้ยกเมือง
สงขลาซึ่งขึ้นเมืองนครอยู่ในครั้งนั้นเป็นหัวเมืองขึ้นกรุงเทพ ฯ ด้วย

ต่อมาเจ้าพระยานครศรีธรรมราชแก่ชราว่าราชการบ้านเมือง
พัวพันไป มีตราให้หากักบิดพลิวเสียหลายครั้ง แล้วจึงได้ตัว
เข้ามากรุงเทพ ฯ จึงโปรดให้เอาออกจากตำแหน่งผู้ว่าราชการ
เมืองนครศรีธรรมราช เข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ ทรงพระกรุณา
โปรดตั้งเจ้าฟ้าดี อุปราชเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นบุตรเขยเจ้า
นคร ให้เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช เมื่อปีมะโรง ฉศก จุล
ศักราช ๑๑๔๖^๒ และครั้งนั้นพระยาสงขลาที่มีความผิด จึงโปรดให้
เมืองสงขลากลับไปเป็นเมืองขึ้นเมืองนครศรีธรรมราชดังแต่ก่อน

๑. พ. ศ. ๒๓๑๘. ๒. พ. ศ. ๒๓๒๗.

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก

ลุลุคส์กราช ๑๑๔๗ ปีมะเส็ง สัปตศก" การสร้างพระนคร และพระมหาปราสาทราชธานีเวศน์สำเร็จตั้งพระราชประสงค์ จึงทรงพระราชดำริว่า เมื่อปีขาลจัตวาศก ได้ทำการพระราชพิธีปราบดาภิเษกแต่โดยสังเขป ยังไม่พร้อมมูลเต็มตามตำรา และบัดนี้ก็ได้ทรงสร้างพระนครและพระราชมนเทียรสถานขึ้นใหม่ ควรจะทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ให้เต็มตามแบบแผนโบราณราชประเพณี จะได้เป็นพระเกียรติยศและเป็นศรีสวัสดิ์คิมงคลแก่บ้านเมือง เป็นที่เจริญสุขแก่ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ทั่วไปในพระราชอาณาเขตต์ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมพระราชวงศานุวงศ์ และเสนาพฤตมาตย์กระวีชาติราชบัณฑิตยาจารย์ ซึ่งพอพรหมณ์ปรึกษาพร้อมกันเห็นสมควรแล้ว จึงมีพระราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้จัดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ตั้งมณฑปที่สร้างพระกระยาสนานที่ชนพระขาลา ข้างพระที่นั่งอมรินทราภิเษก เบื้องบูรพทิศ เสาบันทวยนาคช่อห้อยช่อตั้งใบโพธิ์ห้อย และยอดข่มหุ้มด้วยผ้าไหมพัศตร์ มีท่อนธารสัณฐานดั่งฝักประทุมทำด้วยเงิน ช่างน้ำเบญจสุทธคงคาไว้บนเพดานผ้าขาว มีนามว่าสหัสสธารา เพดานนั้นประดับด้วยดาวทอง และพวงพู่ล้วนสุวรรณมาลาดอก

จำปาทอง และพระวิสูตรพื้นผ้าไหมพัสดร์จำหลักลายดอกสุวรรณ
 ประจำทั้ง ๔ ด้าน และมีเตียงเล็กสำหรับตั้งพระพุทธรูปปฏิมาไชย
 เมื่อเวลาทรงตั้งราชวัติและฉัตรทอง ฉัตรนาก ฉัตรเงิน เจ็ดชั้น ที่
 เสาราชวัติประดับด้วย ต้นกล้วย ต้นอ้อย ดอกหมาก ดอกมะพร้าว
 ล้อมรอบพระมณฑป ภายในพระมณฑปปูลาดผ้าไหมพัสดร์ตั้ง
 ถาดทอง แล้วมีตั้งทำด้วยไม้มะเดื่อและไม้ไชยพฤกษ์ ถาดใบไม้
 ข่มนามตั้งบนถาดทองนั้นเป็นที่เสด็จทรง รอบพระมหามนเฑียร
 และพระที่นั่งอมรินทราภิเษกข้างหน้า รายด้วยฉัตรเบ็ญจรงค์เจ็ด
 ชั้น ที่เสาราชวัติประดับด้วย ต้นกล้วย ต้นอ้อย ดอกหมาก ดอก
 มะพร้าว ในพระที่นั่งอมรินทราภิเษกนั้น ด้านบูรพทิศตั้งเตียง
 เว้นพ้ามี่เพดานระบายรอบเป็นเตียงพระมณฑล และเตียงพระ
 มณฑลนั้นเป็นที่ประดิษฐาน พระบรมธาตุ พระพุทธรูปปฏิมาไชย
 พระพุทธรูปปฏิมาห้ามสมุทร ดวงพระชนมพรรษา พระสุพรรณบัฏ
 พระมหามงกุฏ พระมหามงคัล^๑ พระนพ พระมหาสังวาลสร้อย
 อ่อน พระมหาสังวาลพราหมณ์ เครื่องพระพิไชยสงคราม เครื่อง
 พระมนต์พิเศษ หีบพระขำมรงค์ พระเกระนวม พระกุญารัตต
 กัมพล พระอุณาโลมทำแท่ง พัดวาลวิชนี ขารพระกร ฉลอง
 พระบาท พระขรรค์ไชยศรี พระแสงดาบขะเลย พระแสงง้าว
 พระแสงจักร พระแสงตรีศูล พระแสงเกาทัณฑ์ พระแสงเขน

๑. ตั้งในที่พระบรมม

มีคาบ พระแสงทวน พระแสงหอกไชย พระแสงของ้าวเจ้าพระยา
 แสนพลพ่าย พระแสงของ้าวข้างล้ม พระชนะกัณฑ์ พระแสง
 ปืนคาบศิลาท่เคยทรง พระแสงปืนคาบชุกขำแม่ น้ำสะโตง พระ
 เสวตฉัตร พระเสมาธิปัต พระฉัตรไชย พระเกวฬพ่าย ชงไชยกระบี่
 รุช ชงไชยครุฑพ่าห์ และพระมหาสังข์ทักษิณาวัฏ พระสังข์ทอง
 พระสังข์เงิน พระเต้าเบ็ญจกรรภ พระเต้าทอง พระเต้านาก พระ
 เต้าเงิน พระเต้าสัมฤทธิ์ และตั้งตั้งใหญ่ไม้มะเดื่อแปดเหลี่ยม
 ช้ออัฐทิศ กั้นบวรเสวตฉัตรเจ็ดชั้น และตั้งน้อยประจำทิศทำด้วย
 ไม้ฤษีสุก ตั้งน้ำกลศน้ำสังข์และมีรูปเขียนเทพดาทั้งแปดองค์
 ผู้ทรงฤทธิประจำทิศทั้งแปด หน้าเตียงพระมณฑลตั้งเครื่อง
 นมัสการ หลังเตียงพระมณฑลตั้งบาตรน้ำพระพุทธรพนต์ ๕ บาตร
 ทราย ๕ ด้านประจิมทิศตั้งเตียงมีโครงเพดานดาดผ้าขาว ที่สำหรับ
 พระสงฆ์จะได้สวดภาณวารและมหาไชย สำหรับพระราชพิธีมี
 เครื่องทรงนมัสการกะบะมุกด์และตั้งเทียนไชยมีกะโجمหุ้มผ้าขาว
 และตั้งพระที่นั่งภัทรบิฐทำด้วยไม้มะเดื่อหุ้มเงินองค์ ๑ บนพระ
 โถงนั้นลาดหย้าคาและโรอยด้วยแบ่งเข้าสาด มีแผ่นทองคำเขียน
 ปราชสีห์ด้วยเส้นชาดหระคุณทับบนเส้นหย้าคา แล้วคลุมลงด้วย
 กัขาว กั้นพระบวรเสวตฉัตรเจ็ดชั้น ณพระแท่นที่พระบรรทม
 พระมหรามนเทียรข้างใน แต่งอาสนะปูลาดพรมเจียม สำหรับ
 ปืนที่พระสวรมหาราชคณะสมณะ ๕ รูป สวดพระปริตรพุทธรพนต์

และกรมโหรตั้งเครื่องบัตรปลุกเสกเทวดานพเคราะห์ เพื่อเจริญ
พระชนมายุกาล แล้ววงด้ายสายสิญจน์สูตรโยงไปโดยท่ามกลาง
สาย ๑ แล้ววงล้าไปตลอดเตียงพระมณฑลพระพุทธรูปปฏิมาไชย
สรรพเครื่องศาสตราวุธ ตั้งอัฐทิศและพระที่นั่งภัทรบิฐทั้งพระ
มณฑปที่สงพระกระยาसन ตลอดมาถึงห้องพระโรงข้างหน้า
และตั้งโรงพิธีพราหมณ์หน้าพระที่นั่ง ประดับด้วยราชวชิฉัตรกระ
ดาศ ๕ ชั้น มีต้นกล้วย ต้นอ้อย และดอกหมาก ดอกมะพร้าว
ห้อยตามมุมราชวชิ ฉแล้วเชิญเทวรูปทั้ง ๗ องค์ออกตั้ง คือ
พระปรเมศวร พระพรหมชาดา พระนารายณ์ พระเทวกรรม
พระพิฆเนศวร พระอุมาภควดี พระลักษมี ตั้งเครื่องเบญจकरण
นพวรรณหม้อกุดั่นเตากุดั่นโหมเพลิง และไตรทวารทำด้วยไม้
ซีก ประดับด้วยไม้ไผ่ อุณาเทวพรหมโองการทิศละ ๓ อันทั้ง
๘ ทิศ ตั้งกรดสังข์

ครั้นถึงวันพระฤกษ์ เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เมื่อพระสงฆ์ ๔๓
รูป ประชุมพร้อมในพระที่นั่งอมรินทราภิเษก จึงประโคมสังคีต
ดุริยางคดนตรีมหัศจรรย์พิณพาทย์ศัพทนฤนาท พระบาทสมเด็จพระ
นารายณ์มพิตรพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกทรงนมัสการพระศรี
รัตนไตรย์ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ
สมเด็จพระอริยวงษญาณจุดเทียนไชย ทรงรับพระไตรสรณาคมน์
และเบญจศีลเสริ่ง เสด็จขึ้นในพระมหามณฑปที่ห้องพระ

บรรทม ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการแล้วทรงพระมหามงคล ซึ่ง
 สอดด้วยด้ายสายสิญจน์สูตร ทรงสดับพระราชอาถรรพ์สงฆ์สมณะ
 ๕ รูปสวดพระพุทธรมนต์จบแล้ว ประโคมแดรสังข์ฆ้องไชยดุริย
 ดนตรีมโหรีพิณพาทย์ รุ่งขึ้นเวลาเช้าเสด็จออกทรงปฏิบัติพระ
 สงฆ์ ทรงพระราชอุทิศเป็นสังฆทานวัตร พระสงฆ์รับทำภัตตาคาร
 เสร็จแล้วถวายอดิเรกถวายพระพรลา ครบ ๓ วารเป็นกำหนด
 ครั้นรุ่งขึ้นวันคำรบ ๔ เวลาเช้าได้มหาพิไชยมงคลฤกษ์ ต้องอย่าง
 โบราณขัตติยราชประเพณีแต่ก่อนมา หลวงโลกที่ปและพระมหา
 ราชครู จึงกราบทูลอัญเชิญเสด็จสร่ง เจ้าพนักงานชาวพระภุช
 มาลาถวายพระภุชผอด แล้วพระยาราชโกศาเชิญพระไชย หลวง
 สิทธิไชย พระหมอเถ่า เชิญพระพิฆเนศวร พระมหाराชครู พระ
 ครูอัญญาจารย์ไปรยข้าวตอก หลวงราชมนู หลวงสีวจารย์ เป้า
 พระมหาสังข์ทักษิณาวัฏ นำเสด็จเบื่องมฺุขประเทศไปสู่มณฑล
 พระกระยาसन เสด็จสถิตเหนืออุทุมพรราชอาสน์ จึงพระยาราช
 โกศาถวายเครื่องพระกระยาसन หลวงราชวงศาไชยหัตสศารา
 สรงสหัสศาราแล้ว หลวงสิทธิไชย พระหมอเถ่า ถวายพระมหา
 สังข์ทักษิณาวัฏ พระมหाराชครูพิธิ ถวายพระเต้าเบ็ญจกรรภ
 พระครูอัญญาจารย์ ถวายพระสังข์ทอง และพรหมณ์เมฆขอ ถวาย
 พระสังข์เงิน ขุนรัชนีรายณ์ ขุนราชธาตา เป้าพระมหาสังข์
 ทักษิณาวัฏ ๒ องค์ ขุนแก้วนม้ขอเป้าสังข์อุตราวัฏ ๖ องค์ เจ้า

พนักงานประโคมดุริยางคดนตรี มะโหรทึก แตรสังข์ บัณเฑาะว์
 ครั้นเสร็จแล้ว พระยาราชโกศา ถวายพระภูษาทรงพลัดลาย
 เขียนทอง ทรงฉลองพระองค์ครุยทอง เสด็จกลับมาสถิตเหนือ
 พระที่นั่งอัฐทิศ ผันพระพักตร์ไปสู่อุดรทิศเป็นปฐม พราหมณ์
 ถวายน้ำพระมหาสังข์ทักษิณาวัด น้ำกลศ ทรงรับมาทรงพระพักตร์
 และเสวยหน้อยหนึ่ง แล้วผันพระองค์ไปตามทิศอาคเนย์โดย
 ทักษิณาวัด ทรงรับน้ำพระพุทธรมนต์ น้ำสังข์ทั้ง ๘ ทิศแล้ว
 เสด็จพระราชดำเนินมายังพระที่นั่งภัทรบิฐ พระมหाराชครูจึงประ
 คองพระองค์ขึ้นเสด็จประทับพระที่นั่งภัทรบิฐ เหนือแผ่นทองรูป
 ราชสีห์อันมีมหันตเดช พระมหाराชครูพิชอ่านพระเวทสรรเสริญ
 ไกรลาศแล้ว ถวายพระสุพรรณบัฏ เบ็ญจราชกกุธภัณฑ์ คือพระ
 มหามงกุฏ พระแสงขรรค์ ธารพระกร พัดวาลวิชนี ฉลอง
 พระบาท แล้วถวายพระแสงอภัยวุธ คือ พระแสงหอกไชย
 พระแสงดาบเขลย พระแสงขนมัดดาบ พระแสงปืนคาบชุด
 ข้ามแม่น้ำสะโดง พระแสงจักร พระแสงตรีศูล พระแสงเกา
 ทัดเหล็ก พระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย และเครื่องราชู
 ปโภค ประกอบด้วยวิษณุเวทอิศวรมนต์ ทรงรับแล้วส่งให้
 พระยาราชโกศาฯ รับต่อพระหัตถ์แล้วส่งให้เจ้าพนักงาน แต่
 ฉลองพระบาทนั้น พระมหाराชครูรับมาสอดถวาย แล้วถวาย
 พระพรไทยเสร็จแล้ว

พระมหाराชครูพิชักราบบังคมทูลว่า “ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาท ปกเกล้าปกกระหม่อม สิริราชสมบัติอันหาพระมหากษัตริย์จะครอบครองมิได้ ข้าพระพุทธเจ้ากับเสนาบดีมุขมนตรีทั้งปวง ขอพระราชทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย แต่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เป็นที่พึ่งแก่สมณพราหมณาจารย์อาณาประชาราษฎร์สืบไป ขอเดชะ”

หลวงสิทธิไชยพระหมอเถี่ ถวายพระมหาเศวตฉัตรต่อพระหัตถ์แล้วกราบทูลว่า “ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาท ปกเกล้าปกกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายพระมหาเศวตฉัตร เป็นที่เฉลิมสิริราชสมบัติสำหรับบรมกษัตริย์สืบมา แต่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ขอเดชะ” เสร็จแล้ว จึงมีพระราชโองการดำรัสแก่พระมหाराชครูผู้ใหญ่ว่า “พรรณพฤกษ์ ชลธิ์ และสิ่งของในแผ่นดินทั่วทั้งพระราชอาณาเขตต์ ซึ่งหาผู้หวงแหนมิได้นั้น ตามแต่สมณพราหมณาจารย์ ราษฎรจะปรารถนาเถิด” จึงพระมหाराชครูผู้ใหญ่รับพระราชโองการเป็นอุกฤษก่อนว่า “ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทไต่เกล้าไต่กระหม่อม ขอเดชะ” แล้วทรงโปรยดอกพิกุลทอง พิกุลเงิน แล้วทรงหลั่งน้ำทักษิโณทก ทรงพระอธิษฐานตามพระราชอัชฌาศัย แล้วพราหมณ์เฝ้าพระมหาสังข์ประโคมดนตรี มะโหรทึก สุดเสียง

ประโคมแล้ว สมเด็จพระสังฆราชดับเทียนไขย แล้วเสด็จทรง
 ถวายไทยธรรมแก่พระสงฆ์ สมเด็จพระสังฆราชถวายอดิเรก พระ
 สงฆ์ถวายสัพพพุทธาแล้วถวายพระพรลา จึงพระราชครูพิธิ พระ
 หมอเถ่า ไปประพรมน้ำกลศ น้ำสังข์ รอบพระมหามนเทียรข้าง
 ในข้างหน้า อวยไชยถวายพระพรแล้ว จึงเสด็จออกท้องพระโรง
 หน้า ประทับพระแท่นเสวตฉัตร ขณะนั้นพระราชวงศานุวงศ์
 และข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือนเข้า
 มาเฝ้าพร้อมกัน

จึงเจ้าพระยารัตนาพิพิธ ที่สมุหนายก กราบทูลว่า “ขอเดชะ
 ฝ่ายละอองธุลีพระบาท ปกเกล้าปกกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้าขอ
 พระราชทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย พระยาข้างพระที่นั่งต้น
 พระยาม้าพระที่นั่งต้น กับเมืองเอก โท ศรี จัตวา ทั้งไพร่พล
 ฝ่ายพลเรือน แต่พระบาทสมเด็จพระบรมนารถบรมบพิตรพระเจ้า
 อยู่หัว ขอเดชะ”

เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา ที่สมุหพระกลาโหม กราบทูล
 ว่า “ขอเดชะฝ่ายละอองธุลีพระบาท ปกเกล้าปกกระหม่อม ข้า
 พระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย พระมหา
 พิไชยราชรถ เรือพระที่นั่งศรีสมรรถไชย เรือพระที่นั่งไกรสรमुख
 เรือกระบวนใหญ่ผู้น้อย และเครื่องสรรพยุทธทั้งปวง เมืองเอก
 โท ศรี จัตวา ทั้งไพร่พลฝ่ายทหาร แต่พระบาทสมเด็จพระบรม

นารถบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว ขอเดชะ”

เจ้าพระยาธรรมธำชิตกรณ กราบทูลว่า “ขอเดชะฝ่าละออง
ธุลีพระบาท ปกเกล้าปกกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทาน
ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย พระมหามนเทียรปราสาทราชนิเวศน์
มหาสถาน พระราชนครราชยาน ที่เครื่องสูงเฉลิมพระเกียรติยศ
แต่พระบาทสมเด็จพระบรมนารถบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว ขอเดชะ”

พระยายมราช กราบทูลว่า “ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาท
ปกเกล้าปกกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้า
ทูลกระหม่อมถวายกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา แต่พระบาท
สมเด็จพระบรมนารถบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว ขอเดชะ”

พระยาโกศาธิบดี กราบทูลว่า “ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระ
บาท ปกเกล้าปกกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้า
ทูลกระหม่อมถวายเครื่องพระพิทยาการราชสมบัติทั้งสิบสองพระคลัง
แต่พระบาทสมเด็จพระบรมนารถบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว ขอเดชะ”

พระยาพลเทพ กราบทูลว่า “ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาท
ปกเกล้าปกกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้า
ทูลกระหม่อมถวายธัญญาหารแดนสถานลานนาเขตต์ ประเทศ
ทุกตำบล แต่พระบาทสมเด็จพระบรมนารถบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว
ขอเดชะ”

แล้วจึงมีพระราชโองการปฏิบัติสนธิ์การแก่เจ้าพระยาและพระยา

ทั้งปวงว่า “ สิ่งของทั้งนี้ จงจัดทำบำรุงไว้ให้จงดี จะได้ป้องกันรักษาแผ่นดิน ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และพระราชอาณาเขตต์สืบไป ” แล้วอัครมหาเสนาธิบดีรับพระราชโองการกราบบังคมทูลว่า “ ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทใส่เกล้าใส่กระหม่อม ขอเดชะ ” แล้วเสด็จกลับขึ้นข้างในเสด็จประทับเหนือพระที่นั่งภัทรบิฐ

ท้าววรจันทร์ กราบทูลว่า “ ข้าพระพุทธเจ้า ท้าววรจันทร์ ขอพระราชทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย พระสนมสิบสองพระกำนัล แต่พระบาทสมเด็จพระบรมนารถบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว ขอเดชะ ” ทรงพระราชปฏิสันถารตามพระราชอัชฌาศัยเสร็จแล้ว ครั้นได้พระฤกษ์เข้าพนักงานจึงประโคมดุริยางคดนตรีแตรสังข์พินพาทย์มโหรีมีสนับประนังเสียงศัพทนฤนาท เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พระมหรามนเทียร ทรงไปรบดอกพิกุลทอง พิกุลเงิน มีนางชำระพระบาท ๒ นางเชษฐเครื่องราชูปโภค และมีนางเชษฐพระวงศ์ ๖ อุมวิฬาร์ ๑ อุมสิลาบต ๑ อุมพักเขี้ยว ๑ ถ้อยขันข้าวเปลือก ๑ ถ้อยขันถั่วทอง ๑ ถ้อยขันงา ๑ ครั้นเสด็จถึงในที่ ทรงจุดเทียนนมัสการก่อนแล้วเสด็จขึ้นพระแท่นที่บรรทม พระราชวงศ์ผู้ใหญ่ฝ่ายในถวายดอกหมากทำด้วยทองคำหนัก ๕ ตำลึง ทรงรับแล้ววางไว้ข้างที่แล้วท้าวทรงกันดาลถวายกุญแจ แล้วเอนพระองค์ลงบรรทมเหนือพระแท่นที่โดยทักษิณปรศว์เมืองขวาเป็นพระฤกษ์ก่อนแล้ว

และพระวงศ์ฝ่ายในผู้ทรงพระชนมายุถวายพระพรก่อน แล้วพระ
วงศานุวงศ์ท้าวนางข้างในถวายพระพรพร้อมกัน แล้วให้ประโคม
ดุริยางคดนตรี ครั้นสุดเสียงประโคมแล้วเสด็จขึ้น ครั้นเวลาบ่าย
พระราชวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายหน้าฝ่ายในและข้าราชการฝ่าย
ทหารพลเรือนพร้อมกัน เวียนพระที่นั่งเฉลิมพระมหรมาณเฑียร
ตามโบราณราชประเพณีแต่ก่อนมา

สมโภชพระนคร

ครั้นเสร็จการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว จึงทรงพระ
กรุณาโปรดให้จัดการสมโภชพระนครต่อเนื่องกันไป ให้นิมนต์
พระสงฆ์ทุก ๆ พระอารามทั้งในกรุงและนอกกรุง ขึ้น สวดพระพุทธ
มนต์บนเชิงเทินทุก ๆ ใบเสมา ๆ ละรูปรอบพระนคร พระราช
ทานเงินขอแรงให้ข้าราชการทำข้าวกะทงเลี้ยงพระสงฆ์ทั้งสิ้น แล้ว
ให้ตั้งโรงทานรายรอบพระนคร พระราชทานเลี้ยงยากฉวนิพภก
ทั้งปวง แล้วให้ตั้งต้นกัลปพฤกษ์ตามวงกำแพงพระนครทั้งทันทัน
ละซ่ง ๓ วัน สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก ให้มีการมหรสพ
ต่าง ๆ และมีละครผู้หญิงโรงใหญ่ เงินโรงวันละ ๑๐ ซ่ง เป็น
การสมโภชวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้วย ครบ ๓ วันเป็นกำหนด
ครั้นเสร็จการฉลองพระนครแล้ว จึงพระราชทานนามพระ

นครใหม่ให้ตั้งกับนามพระพุทธรัดนปฎิมากรว่า “ กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา มหาดิลกภพ นพรัตนราชธานีบูรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกะทัตติยวิษณุกรรมประสิทธิ์ ” เป็นพระมหานครที่ดำรงรักษาพระมหามณเฑียรปฎิมากร เป็นแก้วอย่างคี่มีสิริอันประเสริฐสำหรับพระบารมีของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ประดิษฐานกรุงเทพมหานคร ตั้งแต่พระราชทานนามนั้นมา บ้านเมืองก็อยู่เย็นเป็นสุขเกษมสมบูรณ์ขึ้น (ครั้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปล่งสร้อยที่ว่า บวรรัตนโกสินทร์นั้น เป็นอมรรัตนโกสินทร์ นอกนั้นคงไว้ตามเดิม)

กรมหลวงอิศรสุนทรเสด็จมาอยู่พระราชวังเดิม

ในปีมะเส็ง สัปตศก นั้น สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงธิดานุเคราะห์ประวรพระโรคนานทะเลลุน ถึงฉวันจันทร์ เดือน ๘ ทศุติยาษาฒ ขึ้น ๑๒ ค่ำก็สิ้นพระชนม์ เสด็จพระราชดำเนินสร้งน้ำพระศพ แล้วเชิญลงโกศ โปรดให้ทำพระเมรุที่วัดแจ้งฟากพระราชวังเก่า แล้วให้เชิญพระโกศขึ้นพระยานมาศแห่เป็นกระบวนไปสู่พระเมรุ ให้มีการมหรสพ ๓ วัน นิมนต์พระสงฆ์สดับปกรณ์ พระราชทานผ้าไตรจิวรรบริกขารไทยธรรม

ต่าง ๆ แล้วพระราชทานเพลิง

ที่วังเจ้ากรุงธนบุรีนั้น ก็พระราชทานให้สมเด็จพระเจ้าลูกยา
เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรเสด็จลงมาอยู่

น้ำมากข้าวแพง

ครั้นวันจันทร์ เดือน ๑๑ ขุน ๑๔ ค่ำ อสนีบาตลงต้อง
ขุมประตุนวนพระราชวังบวร ฯ และลงยอดพระมหาปราสาท
พระบรมมหาราชวังวันเดียวกัน ในเดือน ๑๒ ป็นั้น น้ำมากล็ก
ถึง ๘ สอกกัป ๑๐ นิ้ว ข้าวกล้าในท้องนาเสียเป็นอันมาก บังเกิด
ทุพภิกขภัย ข้าวแพงถึงเกวียนละซ่ง ประชาชนถูกรังหลายได้
ความขัดสนด้วยอาหารกันดารนัก จึงมีพระราชโองการให้กรมนา
จำหน่ายข้าวเปลือกในฉางหลวงออกแจกจ่ายราษฎรเป็นอันมาก

ศึกพะม่าครั้งที่ ๑

ฝ่ายข้างประเทศพะม่า ตั้งแต่พระเจ้าปะดุงได้ทราบข่าวว่า
กรุงสยามผลัดแผ่นดินใหม่ ก็ดำริการที่จะยกกองทัพมาย่ำยีสยาม
ประเทศ แต่หากคิดการปราบปรามเสี้ยนศัตรูภายในเมืองพะม่า
เองยังไม่ราบคาบจึงได้รั้งรอมมา จนปีมะเส็ง สัปตศก จุลศักราช

๑๑๔๗^๑ มังโงฬเซียงซ่งเป็นที่ตะแคงแปงตะแลน่องพระเจ้าปะดุง
 กิดกบฏ พระเจ้าปะดุงจับตัวได้ให้ประหารชีวิตเสีย สิ้นกังวล
 ด้วยเสียนศึกภายในแล้ว พระเจ้าปะดุงจึงให้เตรียมกองทัพที่จะ
 ยกมาตีกรุงสยาม เกณฑ์คนทั้งในเมืองหลวง และหัวเมืองพะม่า
 มอญ ยะไข่ ลาว ลือ เงี้ยว ซ่ง ๗ เมือง ขึ้น เข้าเป็นกองทัพ
 หลายกอง

ให้เนมโยกรุงนระรักเป็นแม่ทัพใหญ่ นั้ดมีแลง ๑ แปรดอง
 จา ๑ ปะเลิงโบ ๑ นั้ดจักโกโบ ๑ ดองพะยงโบ ๑ รวม ๖ นาย
 ๔ ถือพล ๒,๕๐๐ เป็นทัพหน้ายกมาทางเมืองมะริด ให้ยกมาตี
 เมืองชุมพร เมืองไชยา ให้แกงวุ่นแมงยี่ถือพล ๔,๕๐๐ เป็น
 ทัพหนุนยกมาอีกกองหนึ่ง แล้วเกณฑ์ทัพเรือให้ยกขึ้นเป็นแม่ทัพ
 บาวาเซียง ๑ แวงยงเดชะ ๑ บอकिनยอ ๑ รวม ๔ นาย ถือพล
 ๓,๐๐๐ ยกมาตีเมืองถลาง รวมทั้งทัพบกทัพเรือเป็นคน ๑๐,๐๐๐
 ให้แกงวุ่นแมงยี่เป็นโบซุกแม่ทัพใหญ่ ลงมาตีหัวเมืองบักขี้ไต้ฝ่าย
 ตะวันตกทางหนึ่ง

และทางทวายนั้น ให้ทวายวุ่นเจ้าเมืองทวายเป็นแม่ทัพ กับ
 จิกแก ปลัดเมืองทวาย ๑ มนีจ้อซ้อง ๑ สีหะแยจ้อซ้อง ๑ เบ
 ยะโบ ๑ ถือพล ๓,๐๐๐ เป็นทัพหน้ายกมาทางด่านเจ้าขัวว ให้
 จิกสับโบเป็นแม่ทัพ กับตะเรียงยามะชู ๑ มนีสินตะ ๑ สุรินตะ

จอบ้าง ๑ รวม ๔ นาย ถือพล ๓,๐๐๐ ยกหนุนมา และให้เอนอก
กับแฝกคิควุ่นถือพล ๔,๐๐๐ เป็นโบชุกแม่ทัพใหญ่ ทั้ง ๓ กอง
เป็นคน ๑๐,๐๐๐ ยกมาตีเมืองราชบุรีทางหนึ่ง

และทางเมาะตะมะนั้น ให้เมียนวุ่นเป็นแม่ทัพหน้าทีหนึ่ง
ขุนนาง ๑๐ นาย คือ กตาวุ่น ๑ บิลึงยิง ๑ สะเลจอ ๑ ปัญญา
อู ๑ อากาจอแทง ๑ ลันซังโบ ๑ อะคองวุ่น ๑ บันยี่ตะจอง ๑
ละไมวุ่น ๑ ชุยตองอากา ๑ ถือพล ๑๐,๐๐๐ ยกมาทางด้านพระ
เจดีย์สามองค์ แล้วให้เมียนวุ่นเป็นแม่ทัพหน้าทีสอง กับขอย
แหลกายเขยข้อง ๑ จอกาโบ ๑ จอกแยโบ ๑ ตะเรียงบันยี่ ๑
รวม ๕ นาย ถือพล ๕,๐๐๐ ยกหนุนมาอีกทีหนึ่ง และทัพ
สามนั้น ให้ตะแคงกามะ ราชบุตรที่ ๓ เป็นแม่ทัพ กับยานจวุ่น ๑
จิตกองสิริย ๑ แยะเลวุ่น ๑ อะตอนวุ่น ๑ รวม ๕ นาย ถือพล
๑๐,๐๐๐ ยกหนุนมาอีกทีหนึ่ง และทัพทีสี่นั้น ให้ตะแคงจักกุ
ราชบุตรที่ ๒ เป็นแม่ทัพ กับเมมราโบ ๑ อะกัตอ ๑ อากาบัน
ยี่ ๑ มะโยลักวุ่น ๑ รวม ๕ นาย ถือพล ๑๐,๐๐๐ ยกหนุนมา
อีกทีหนึ่ง และกองทัพหลวงพระเจ้าปะดุงเจ้าอั้งวะเป็นทัพที่ห้า
ไพร่พล ๒๐,๐๐๐ ให้อะแซวังมุเป็นกองหน้า กับ จาวาโบ ๑
ยะไซโบ ๑ ปะกันวุ่น ๑ ลอกาซงถ่อวุ่น ๑ เมจุนวุ่น ๑ รวม
๖ นาย และปีกขวานั้น ให้มะขอกวังมุเป็นแม่กอง กับอำมะลอก
วุ่น ๑ ตวนแซงวุ่น ๑ แลจาลอพวา ๑ ยักจอกโบ ๑ งาจวุ่น ๑

รวม ๖ นาย และปีกซ้ายนั้น ให้ตองแมงกูเป็นแม่กอง กับเด
กรุยกีมู ๑ แลแซวุ่น ๑ ยอนจูน ๑ เขกุ้น ๑ สิบจอพวา ๑
รวม ๖ นาย และกองหลังนั้น ให้ฮะนอกวงมูเป็นแม่กอง กับ
ระวาลักวุ่น ๑ ออกกะมาวุ่น ๑ โมกองจอพวา ๑ โมเชียงจอพวา ๑
โมมิกอจอพวา ๑ รวม ๖ นาย และพลทั้ง ๕ ทัพเป็นคน ๕๕,๐๐๐
ยกมาทางเมืองกาญจนบุรีทางหนึ่ง

และทางเมืองตากนั้น ให้ชุกของเวระจอแทงเป็นแม่ทัพ
กับชุกของนระทา ๑ ชุกของสิริยะจจะวา ๑ ถือพล ๓,๐๐๐ เป็น
กองหน้า ให้จ้อซ้องนระทา ถือพล ๒,๐๐๐ เป็นกองหนุน ทั้ง ๒
ทัพเป็นคน ๕,๐๐๐ ยกมาทางหนึ่ง

และทางเมืองเชียงใหม่นั้น ให้สะโตะมหาสิริยะอุจนา เจ้า
เมืองตองอู เป็นโบซุกแม่ทัพ กับนายทัพนายกองเป็นหลายนาย
ถือพล ๒๓,๐๐๐ ยกมาทางหนึ่ง ครั้นมาถึงเมืองเชียงแสนสะโตะ
มหาสิริยะอุจนา จึงบังคับให้นมโยสีหะชุกเป็นแม่ทัพ กับบันยัตะ
จองโบ ๑ ลุยลันจองโบ ๑ ปลันโบ ๑ มัดขุนรันโบ ๑ มิกอโบ ๑
แยจอนนระทา ๑ สารจอชุก ๑ เป็น ๘ นาย ถือพล ๕,๐๐๐ ยก
แยกมาตีเมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองพระพิษณุโลก
ทางหนึ่ง

และทางเจ้าหมื่นนั้น แต่งให้อำประกำนั้น เจ้าเมืองเชียงแสน
เป็นแม่ทัพ กับพะยาของ ๑ พะยาไซ ๑ เชียงกะเล ๑ น้อยอั๊ด ๑

เป็น ๕ นาย ถือพลพะม่าลาว ๓,๐๐๐ เป็นกองหน้า ตัวสะโตะ
มหาสิริยะอุจนาแม่ทัพ กับแจกกายโบ ๑ อะคงวุ่น ๑ อุดิงแจก
กะโบ ๑ เนมโยยันตะมิก ๑ พระยาแพร์ ๑ เป็น ๖ นาย ถือ
พล ๑๕,๐๐๐ ทั้ง ๒ ทัพเป็นคน ๑๘,๐๐๐ ยกมาตีเมืองนครลำปาง
ทางหนึ่ง

และกองทัพพะม่ายกมาครั้งนั้น มากกว่ามากหลายทัพหลาย
กองยิ่งกว่าครั้งก่อนๆ รวมรพลทั้งสิ้นทุกทัพเป็นคนถึง ๑๐๓,๐๐๐
ด้วยกัน สรรพด้วยช้างม้าเครื่องสรรพศาสตราวุธพร้อมทุกทัพทุก
กอง แต่ยกมาหาพร้อมกันทุกทางไม่ ฝ่ายพระเจ้าอังวะ ให้อิน
แซะ มหาอุปราช ราชบุตรผู้ใหญ่ กับอินแซะวุ่นอำมาตย์อยู่รักษา
พระนคร แล้วก็ยกทัพบกทัพเรือพร้อมทัพอยู่ณเมืองเมาะตะมะ
เร่งให้ทัพหน้า ๑ ยกมาตั้งอยู่เมืองสมิ แล้วเดินทัพล่วงเข้ามาถึง
ด่านพระเจดีย์ ๓ องค์ก่อนทัพทางอื่น ๆ ทั้งนั้น

ฝ่ายข้างกรุงเทพมหานคร ถึงณวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๕
ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จุลศักราช ๑๑๔๗ นั้น พวกกองมอญออกไป
ไปตระเวรด่านกลับเข้ามากราบทูลว่า รู้ข่าวว่าพะม่ายกกองทัพมา
ตีอยู่เมืองสมิ จะยกเข้ามาตีพระนคร พระบาทสมเด็จพระบรมบพิตร
พระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบข่าวศึกดังนั้น จึงดำรัสให้ประชุมพระ
ราชวงศานวงศ์ กับทั้งท้าวพระยาเสนาบดีมนตรีมุขทั้งหลายพร้อม

๑ ถ้าว้นอาทิตย์เป็นแรม ๕ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๒๗

กัน ดำรัสปรึกษาราชการสงครามเป็นหลายเวลา จึงมีหนังสือบอก
เมืองชุมพร เมืองกลาง เมืองกาญจนบุรี เมืองราชบุรี เมืองตาก
เมืองกำแพงเพชร เมืองพระพิษณุโลก เมืองสุโขทัย เมืองสวรรค
โลก เมืองนครลำปาง บอกข้อราชการศึกว่า ทัพพะม่ายกมา
เป็นหลายทัพหลายทาง ทั้งบักย์ได้ฝ่ายเหนือ และหนังสือบอก
มาถึงเนื่อง ๆ กัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราช
โองการโปรดให้ สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถาน
มงคล เสด็จพระราชดำเนินยกพลุหโยธาทัพหลวง ไปรบทัพ
พะม่าข้าศึกทางเมืองกาญจนบุรี แล้วโปรดให้เจ้าพระยารัตนาพิพิธ
ที่สมุหนายก คุมกองทัพทั่วพระยาข่า ทุลละของธูลี่พระบาทฝ่าย
พระราชวังหลวง และทัพหัวเมืองทั้งปวง โดยเสด็จด้วยอีกทัพ
หนึ่ง แล้วโปรดให้เจ้าพระยาธรรมมาชิกรณ กับพระยายมราช
เป็นแม่ทัพ ยกกองทัพออกไปรบทัพพะม่าเมืองราชบุรีทัพหนึ่ง
และทางเหนือนั้น มีพระราชดำรัสให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ
เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ กรมหลวงนรินทรนเรศร์ และ
เจ้าพระยามหาเสนา พระยาพระคลัง พระยาอุไทยธรรม และ
ทั่วพระยาข้าราชการในกรุงเทพ ฯ และหัวเมือง ยกกองทัพไป
สู้รบทัพพะม่า ณเมืองนครสวรรค์ทัพหนึ่ง

รบพระมาเมืองกาญจนบุรี

ครั้นถึงวันศุกร์วารมหาพิไชยมงคลฤกษ์ ในมฤคศิรมาสศุกร
 บัณฑิตก็ จึงสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถาน
 มงคล ก็ถวายบังคมลาสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้า เสด็จทรง
 เรือพระที่นั่งบัลลังก์แก้วจักรพรรดิบดทองทับ พระที่นั่งสวัสดิ
 ชิงไชยประกอบพันดำทรงพระไชยนำเสด็จ พร้อมด้วยเรือท้าว
 พระยาขำทูลละอองธุลีพระบาทโดยเสด็จคายนดา ดำเนินพยุหโยธา
 ทัพพลวงจากกรุงเทพ ฯ โดยทางชลมารค ดำรัสให้พระยากลาโหม
 ราชเสนา พระยาจำแสนยกร เป็นกองหน้า ให้เจ้าพระยารัตนา
 พิพิธ ทัสหมานยก เป็นทัพเกยกาย สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
 เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา เป็นยกกระบัตร พระยามนเทียรบาล
 เป็นกองหลัง และพลทหารในกองทัพหลวงทั้งสิ้นนั้น เป็น
 คน ๓๐,๐๐๐ สรรพด้วยช้างม้าเครื่องศาสตราวุธ ปืนใหญ่น้อยเป็น
 อันมาก ดำเนินทัพหลวงไปทางบกทางเรือ ถึงตำบลลาดหญ้า
 เหนือเมืองกาญจนบุรี จึงมีพระราชบัญชาให้หุุดทัพหลวง
 ตั้งณที่นั้น แล้วให้กองหน้ากองหนุน ตั้งค่ายรายกันอยู่เป็นหลาย
 ค่าย ชักปีกกาถึงกันทุก ๆ ค่าย และค่ายหลวงนั้นตั้งห่างค่ายหน้า
 ลงมาทาง ๕ เส้น แล้วให้ขุดสนามเพลาะปักขวากหนามตามทำ
 นองศึกพร้อมเสวี แล้วดำรัสให้พระยามหาโยธา คุมกองมอญ

๓,๐๐๐ ยกออกไปตั้งค่ายขัดตาทัพอยู่ณด่านกรมช้าง

ฝ่ายทัพเจ้าพระยาธรรมราชาธิราช พระยาบรมราช ถือพล ๕,๐๐๐ ยกออกไปตั้งค่ายอยู่เมืองราชบุรีเป็นหลายค่าย กองทัพเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ และกรมหลวงนรินทรธรรมาศร์ ถือพล ๑๕,๐๐๐ ก็ยกไปตั้งค่ายหลวงอยู่ที่เมืองนครสวรรค์ ให้เจ้าพระยามหาเสนาเป็นกองหน้าไปตั้งค่ายอยู่เมืองพิจิตร พระยาพระคลัง พระยาอุไทยธรรม เป็นกองหลังไปตั้งค่ายอยู่ณเมืองไชยนาท ระวังพะม่าจะยกมาทางเมืองอุทัยธานี

ฝ่ายกองทัพเจ้าอังวะซึ่งยกมาทางเมืองเมาะตะมะ ทัพหน้าที่ ๑ ล่วงเข้ามาทางด่านกรมช้าง เข้าตั้งค่ายพระยามหาโยธาแตกพ่ายหนีเข้ามา แล้วเดินทัพเข้ามาถึงตำบลลาดหญ้าซึ่งทัพหลวงออกไปตั้งค่ายรับอยู่นั้น และทัพหน้าที่ ๒ ก็ยกหนุนมาถึงเป็นคน ๑๕,๐๐๐ ด้วยกัน เมียนวุ่นกับเมียนแม่วนแม่ทัพทั้งสองกองก็ให้นายทัพนายกองทั้งปวงเกณฑ์พลทหารตั้งค่ายรายไปเป็นหลายค่าย ชักปีกกาถึงกัน และทัพตะเคองกามะที่ ๓ ก็ยกหนุนมาตั้งค่ายอยู่ที่ท่าดินแดง ทัพตะเคองจ๊กกูที่ ๔ ก็ยกมาตั้งอยู่ที่สามสบ ทัพหลวงพระเจ้าอังวะยกมาตั้งค่ายอยู่ที่พระเจดีย์สามองค์ที่แดนต่อแดน คอยฟังข่าวราชการซึ่งกองหน้าจะบอกไปประการใด จะได้เกณฑ์ทัพหนุนเพิ่มเติมมาช่วย แล้วให้เกณฑ์พลกองลำเลียงขนเสบียงอาหารมาส่งกองหน้าซึ่งมาตั้งอยู่นั้นมิได้ขาด

สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล จึงมีพระราชบัญญัติดำรัสให้ท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวงยกพลทหารออกโจมตีค่ายพะม่า ๆ ต่อบนเป็นสามารภ พลทหารไทยและพะม่าต่างยิงปืนโต้ตอบกันทั้ง ๒ ฝ่าย ล้มตายด้วยกันทั้ง ๒ ข้าง ท้าพไทยจะหักเอาค่ายพะม่ามิได้ก็ถอยเข้าค่าย จึงมีพระราชบัญญัติให้ทำครกทำเสาใหญ่ไว้ในค่ายหลวงสามสำหรับ ดำรัสให้ประกาศแก่นายทัพนายกองและทหารทั้งปวงว่า ถ้าผู้ใดถอยหนีพะม่าเข้าศึก จะเอาตัวลงครกโหลกลเสีย

แล้วดำรัสให้พระยาสี่หาราชเดโช พระยาทำยน้ำ พระยาเพชรบุรี ๓ นายเป็นนายทัพกองโจร พระยารามกำแหง พระยาเสนาณรงค์ เป็นปลัดทัพ ถือพล ๕๐๐ ยกลัดป่าไปคอยสกัดตีกองลำเลียงพะม่าที่ตำบลพุไคร้ช่องแคบ อย่าให้พะม่าส่งลำเลียงกันได้ พระยาสี่หาราชเดโช และท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวงก็กราบถวายบังคมลา ยกพลทหารไปทำการตามพระราชกำหนดคอยสกัดตีกองลำเลียงพะม่า จับพะม่าได้บ้างส่งไปยังทัพหลวงแล้วคิดยอห์ต่อเข้าศึกหลกหนไปประชุมตั้งทัพอยู่ที่อื่น พวกขุนหมื่นในกองทัพมาฟ้องกล่าวโทษให้กราบหลู จึงมีรับสั่งให้พระยามนเทียรบาลและข้าหลวงหลายนาย ยกพลทหารไปจับตัวนายกองโจรทั้งสามนายพิจารณา ถ้าได้ความจริงตั้งใจหักให้ประหารชีวิตเสีย ตักสิระระนำมาถวาย แต่ปลัดทัพทั้งสองนายนั้นให้เอาดาบ

สืบสืบระคนละสามเสี่ยง ให้ขุนหมื่นผู้เป็นโจทก์นำทางไป พระยา
 มนเทียรบาลและข้าหลวงทั้งปวงก็กราบถวายบังคม ลายกออกไป
 ถึงทัพกองโจรซึ่งไปตั้งชุมนุมทัพอยู่ พิจารณาได้ถามไต่ความเป็น
 สัตย์สมคำโจทก์ จึงตัดสืบระพระยาสี่หราชเคโซ พระยาทำยน้ำ
 พระยาเพ็ชรบุรี ทั้งสามนายใส่ชะลอม แล้วเอาดาบสืบสืบระ
 พระยารามกำแหง พระยาเสนาณาทิ คนละสามเสี่ยง ตามพระ
 ราชบัณฑิตจรัสสัง แล้วเอาชะลอมสืบระทั้งสามนายนั้นกลับมา
 ถวายณค้ายหลวง มีพระราชบัณฑิตจรัสสังให้เอาสืบระไปเสียบประจาน
 ไว้หน้าค่ายอย่าให้ผู้ใดเอาเยี่ยงอย่าง แล้วจรัสสังให้พระเจ้าหลาน
 เชอ พระองค์เจ้าขุนเนร ซึ่งเป็นพระโอรสพระเจ้าขุนรามณรงค์
 สมเด็จพระบรมเชษฐา เป็นนายทัพกองโจรกับข้าหลวงหลายนาย
 คุมพลทหาร ๑,๐๐๐ ยกไปบรรจบกับกองโจรเดิม เป็นคน ๑,๕๐๐
 ไปคอยกั้วสะกัตต์ดักกองลำเลียงพะม่าที่ตำบลพุไคร้ตั้งแต่ก่อน อย่า
 ให้พะม่าส่งลำเลียงเสบียงอาหารกันได้ กองทัพพะม่าซึ่งมาตั้ง
 รบอยู่นั้นจะได้ถอยกำลังลง พระองค์เจ้าขุนเนรและนายทัพ
 นายกองทั้งปวง ก็กราบถวายบังคมลายกไปกระทำการตามรับสั่ง
 คอยชุมสะกัตต์ดักกองลำเลียงพะม่า จับได้พะม่าและช้างม้าโค
 ต่างส่งมาถวายเนื่อง ๆ

ฝ่ายแม่ทัพหน้าพะม่าทั้งสองนาย ให้แต่งหอรบขึ้นณค้าย
 หน้าเป็นหลายแห่ง ให้เอาปืนใหญ่ตั้งบนบนหอรบยิงค่ายทัพไทย

จึงมีพระราชบัญญัติให้เอาปืนลูกไม้แต่ครั้งกรุงธนบุรี ขึ้นออกไป
ตั้งหน้าค่าย ยิงค่ายและหอรบพะม่าหักพังลงเป็นหลายตำบล และ
พลพะม่าถูกปืนลูกไม้ล้มตายและลำบากเป็นอันมาก มีอาจออก
นอกค่ายได้ รักษามั่นอยู่แต่ในค่าย ทั้งขัดเสบียงอาหารถอย
กำลังลง จึงมีพระราชบัญญัติให้แต่งหนังสือบอกขอราชการ
สงคราม ให้ข้าหลวงถือเข้ามากราบถวายบังคมทูล แต่พระบาท
สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้า ณ กรุงเทพมหานคร

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบในขอราชการ
สงคราม ก็ทรงพระวิตกเกรงจะเอาชัยชนะแก่ข้าศึกมิได้โดย
เร็ว ครั้นมาถึงวันอาทิตย์ เดือนยี่ขึ้น ๕ ค่ำ จึงเสด็จทรงเรือ
พระที่นั่งบัลลังก์บุษบกพิศาลประกอบพินแดง พระที่นั่งพิมาน
เมืองอินทร์ประกอบพินตำทรงพระไชยนำเสด็จ พร้อมด้วยเรือ
ท้าวพระยาข้าทูลละอองธุลีพระบาท โดยเสด็จพระราชดำเนินเป็น
อันมาก และพลโยธาทหารในกระบวนทัพหลวงเป็นคน ๒๐,๐๐๐
เสด็จยาตราพลนาวาพยุหออกจากกรุงเทพมหานคร รอนแรมไป
โดยทางชลมารคถึงเมืองกาญจนบุรี สมเด็จพระอนุชาธิราชได้ทรง
ทราบ ก็เสด็จพระราชดำเนินลงมาถวายบังคมรับเสด็จ พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงช้างพระที่นั่งเทพลีสสูง ๕ ศอก ๖ นิ้ว
ผูกกุบทอง พร้อมด้วยเครื่องพระกรรภิมและธงไชยกะบี่ชู
ครุฑพ่าห์แห่โดยขนาด พลโยธาหาญล้วนสวมเสื้อสักหลาด

แดงหมวกแดง พรั่งพร้อมด้วยพลสารสินธพและธงทวนกระบวน
 ปืนนกสับ สรรพอนเณกวิชาศาสตราวุธแห่นแห่แลไสว ประโคม
 เบ็ญจดุริยดนตรีแด่สังข์ฆ้องกลองชนะนะคะโครมครึก ก็ยกกองทัพ
 ท้องทรุ่ธยาพนัศมณฑลสถาน สำเนียงพลทหารโห่ร้องบันลือ
 ศัพท์อุโฆษกาหลนฤนาท คดีพลพยุหยาตราโยธาทัพหลวงบรรลุ
 ถึงพระตำหนักค่ายสมเด็จพระอนุชาธิราช เสด็จยาดราคราชาธาร
 เข้าประทับเกยเถลิงราชาคารสถานที่ประทับพลับพลาไชยแล้ว มี
 พระราชโองการดำรัสปริภาษราชกิจการสงคราม กับด้วยสมเด็จพระ
 พระอนุชาธิราชเจ้า ๆ จึงกราบทูลพระกรุณาว่า ทัพพะม่าข้าศึก
 จวนจะแตกอยู่แล้วอย่าทรงพระวิตกเลย ข้าพระพุทธเจ้าจะขอ
 รับพระราชธุระอาสาในราชการงานสงคราม เอาชัยชนะพะม่า
 บั๊จจามิตรสนองพระเดชพระคุณให้จงได้ ขออัญเชิญเสด็จพระ
 ราชดำเนินกลับคืนยังพระนครเถิด จะได้ทรงพระราชดำริจัดการ
 ซึ่งจะต่อสู้ราชศัตรูในทางอื่น ๆ ให้ทันทั่วทั้งราชการสงคราม
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงเห็นชอบด้วย ตามซึ่งสมเด็จพระบรม
 ราชอนุชากราบทูลพระกรุณานั้น ครั้นเวลาค่ำวันนั้น จึงเสด็จ
 ยาดราททัพหลวงโดยกระบวนตราบเท่าถึงเมืองกาญจนบุรี แล้ว
 เสด็จลงเรือพระที่นั่งดำเนินพลนาวพยุหทัพกลับคืนยังพระนคร
 ฝ่ายทัพพะม่าได้ยินเสียงรพล และเสียงฆ้องฆ้องกลองก็
 ก้องสนั่นไปทั้งป่า จึงขึ้นดูบนหอรบเห็นทัพหลวงหนุนมาข้างม้า

รพลเป็นอันมาก ก็คิดครั้นคร้ามขามพระเดชานภาพเป็นกำลัง
 แม่ทัพทั้งสองนายจึงให้เก็บเอาลูกปืนไม้ซึ่งยิงไปตกลงในค่ายนั้น
 ให้คอยยกกับไฟร่นำไปถวายพระเจ้าอังวะ แล้วกราบทูลว่าไทยเอา
 ไม้ทำเป็นลูกปืนได้ ต่อไม่หมดทั้งป่าจึงจะสิ้นกะสุนปืน เมื่อใด
 ไม้ในป่าจึงจะสิ้น จะตีเมืองไทยให้ได้นั้นเป็นเหลือกำลัง ทั้ง
 กองโจรไทยก็มาชุ่มสะกิดตัดตัดลำเลียงเสบียงอาหารซึ่งจะส่งกันก็
 ขัดสน รพลก็อดอยากอดยากำลังลงทุกวัน ๆ จะขอพระราชทาน
 ลำทัพ พระเจ้ากรุงอังวะก็เห็นด้วย จึงตอบหนังสือมาถึงแม่ทัพ
 หน้าว่าให้รื้อรอดูทั่วทั้งก่อน ถ้ารพลอดโรยหนักเห็นจะทำการไม่
 สำเร็จจึงค่อยลำทัพ แต่อย่าให้เสียแก่แก่ข้าศึกได้ แม่ทัพได้แจ้ง
 ในหนังสือรับสั่งพระเจ้าอังวะก็รื้อรอดูอยู่ต่อรบแต่ในค่าย มิได้ยก
 ออกรบนอกค่าย

สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล จึง
 ทรงพระดำริเป็นกลศึก เพลากลางคืนให้ผ่อนช้างม้ารพลลงมายัง
 ค่ายเมืองกาญจนบุรี ครั้นเวลาเช้าจึงให้ยกกลับขึ้นไปยังค่ายหลวง
 ให้เดินพลช้างม้าเร่รายกันเนื่องกันไปอย่าให้ขาดตั้งแต่เช้าจนเย็น
 หลวงพะม่าให้เห็นว่ากองทัพยกหนุนขึ้นมาเป็นอันมาก กระทำดังนี้
 ทุกวัน ๆ

ฝ่ายพะม่าขุ่นดูบนหอรบเห็นดังนั้น สำคัญว่ากองทัพไทย
 ยกเพิ่มเติมมามากขึ้นทุกวัน ก็ยิ่งย่อท้อเกรงกลัวลงเป็นอันมาก

อนึ่งด้วยเดชพระบารมีพระราชกฤษฎาภินิหาร บันดาลให้ผล
พระม้ามังเกิดไข้ทรพิษมีวยเจ็บลำบากล้มตายเป็นอันมาก ทั้งขัด
สะเบียงอาหารกำลังศึกถอยลงทุกประการ

สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรง
สังเกตเห็นว่าข้าศึกย่อท้ออ่อนกำลังลง เป็นท่วงทีแล้ว ครั้นถึง
ณวันศุกร์ เดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ จึงมีพระราชมัญฑ์ดำรัสสั่ง ให้
ท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวง ยกพลทหารออกระดมตีค่าย
พระม้ามุทกทัพทุกกอง ให้เอาปืนใหญ่ลากล้อออกยิงค่ายพระม้ามุทก
ค่าย ค่ายและหอรบหักพังทำลายลงเป็นหลายตำบล พระม้ามุท
รบยิงปืนใหญ่น้อยโต้ตอบอยู่ตั้งแต่เช้าจนค่ำ ครั้นเวลาประมาณ
ทุ่มเศษแม่ทัพพระม่าเห็นเหลือกำลังจะต่อรบต้านทานมิได้ ก็แตก
ฉานออกจากค่ายพ่ายหนีไป พลทหารไทยเข้าค่ายพระม่าได้ทั้งสิ้น
จับได้ผู้คนและได้เครื่องศาสตราวุธปืนใหญ่น้อยเป็นอันมาก จึงมี
พระราชมัญฑ์ดำรัสสั่ง ให้กองทัพทั้งปวงยกติดตามตีพระม่า
ไปจนปลายแดน จับได้พระม่าซึ่งหนีไปไม่ทันกับทั้งช้างม้าเครื่อง
ศาสตราวุธมาถวายเป็นอันมาก ฝ่ายพระองค์เจ้าขุนเณรซึ่งเป็น
กองโจรนั้น ได้แจ้งว่าทัพพระม่าแตกพ่ายแล้วก็ยกออกก้าวสะกด
ติดตามทาง จับได้ผู้คนและเครื่องศาสตราวุธช้างม้าส่งลงมาถวาย
ณค่ายหลวงเป็นอันมาก แล้วยกติดตามไปจนถึงทำดินแดงและ
สามสบ

รบพะม่าเมืองราชบุรี

ฝ่ายตะเคองกามะ แม่ทัพที่ ๓ แจ้งว่าทัพแตกแล้ว ก็แต่งหนังสือบอกให้ม้าใช้รีบถือไปแจ้งแก่ตะเคองจักษ์กูแม่ทัพที่ ๔ และกราบทูลพระเจ้าอังวะ แล้วก็ให้เร่งรีบเลิกทัพกลับไป พระเจ้าอังวะ ได้ทราบในหนังสือบอกว่าทัพหน้าแตกแล้วก็เสียพระทัยสั่งให้เลิกกองทัพทั้งปวงกลับไปณเมืองเมาะตะมะโดยเร็ว

สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อมีชัยชนะแก่พะม่าบัจจามิตร สำเร็จราชการสงครามเมืองกาญจนบุรีแล้ว จึงดำรัสให้ข้าหลวงถือหนังสือบอกเข้ามากราบทูลพระกรุณา ณกรุงเทพมหานคร แล้วมีพระราชบัญญัติดำรัสให้กองทัพพระยาตากโหมราชเสนา กับพระยาเจ้าแสนยากร ยกทัพเดินบกลงมาทางด้านเมืองราชบุรี แล้วเสด็จลงเรือพระที่นั่งเคลื่อนทัพหลวงลงมาโดยทางชลมารคเป็นกระบวนนาวาพยุหมายังเมืองราชบุรี

ฝ่ายกองทัพพะม่าซึ่งยกมาจากเมืองทวายนั้น เดินทัพมาช้าไม่พร้อมกัน ต่อที่พลาดหญ้าแตกไปแล้ว จึงฟังมาถึงด่านเจ้าขว้าว และทัพเจ้าเมืองทวายกองทัพหน้า ล่วงด่านเข้ามาตั้งค่ายอยู่นอกเขวง เมืองราชบุรี ทัพจิกสิบโบกองหนุนยกมาถึงด่าน ทัพอะนอกแฝกคิดุ่นแม่ทัพมาตั้งค่ายอยู่ที่องศาตรี และไพร่พลพะม่ากองหน้าลอบเข้ามาเก็บผลหมากมะพร้าวของสวน ใน

แขวงเมืองราชบุรีเอาไปส่งกองทัพ และเจ้าพระยาธรรมมา พระยา
ยมราช แม่ทัพ ซึ่งตั้งค่ายอยู่เมืองราชบุรีนั้นมีความประมาท มิ
ได้จัดกองลาดตระเวนไปสืบฟังราชการศึก หารู้ว่ากองทัพพะมำ
ยกเข้ามาตั้งอยู่ที่ใดไม่

ฝ่ายกองทัพพระยากลาโหมราชเสนา พระยาจำแสนยก
ยกอ้อมป่ามาทางบก พบค่ายพะมำซึ่งตั้งอยู่ นอกเขนุ ก็จับ
พลทหารเข้าโจมตีหักเอาค่ายพะมำๆ ต่อรบเป็นสามารรถ ยิงปืน
ใหญ่ร้อยโต้ตอบกันทั้ง ๒ ฝ่าย พลทหารไทยเข้าปืนค่ายแย้ง
ค่าย ได้รับความถึงตลุมบอน พลพะมำด้านทานมิได้ ก็แตก
ฉานพ่ายหนีไปเป็นอลหม่าน พลทัพไทยก็ไล่ติดตามไปจน
ถึงด่าน กองหน้าพะมำที่ไทยตีแตกหนีไปนั้น ไปปะทะกองหนุน
ซึ่งตั้งอยู่ด่าน ก็พากันแตกพ่ายหนีไปมิได้ต่อรบ กองทัพไทยจับ
ได้ไพร่พลพะมำเครื่องศาสตราวุธต่างๆ เป็นอันมาก แม่ทัพทั้ง ๒
จึงแต่งหนังสือบอกขอราชการซึ่งได้ชัยชนะแก่ข้าศึก กับทั้ง
ชะเลยและเครื่องศาสตราวุธ ให้นายไพร่ในกองทัพนำเข้ามาถวาย
กรมพระราชวังบวรสถานมงคล พอทัพหลวงเสด็จมาถึงเมืองราช
บุรี ได้ทรงทราบในหนังสือบอกก็ทรงพระพิโรธ มีพระราชบัญชา
ให้ลงพระราชอาญาเจ้าพระยาธรรมมา (บุญรอด) พระยายมราช
แม่ทัพและนายทัพนายกองไว้ณค่ายเมืองราชบุรี แล้วบอกเข้ามา
กราบทูลสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช ณกรุงเทพมหานคร จะขอ

พระราชทานประหารชีวิตแม่ทัพทั้ง ๒ เสีย พระบาทสมเด็จพระบรม
 บพิตรพระเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้มีตราตบออกไป ขอชีวิตแม่ทัพ
 ทั้ง ๒ ไว้ ด้วยมีความชอบมาแต่ก่อน ให้ลงแต่พระราชอาญาทำ
 โทษประจานตามพระอัยการศึก สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระ
 ราชวังบวรสถานมงคล ได้ทรงทราบในท้องตรารับสั่งแล้ว จึงให้ลง
 พระราชอาญาเจ้าพระยาธรรมมาและพระยายมราช ให้โกนศีรษะ
 ๓ แฉก แล้วให้ตระเวนรอบค่าย ให้ถอดเสี้ยจากฐานันดรศักดิ์
 และนายทัพนายกองทั้งนั้น ให้ลงพระราชอาญาเขียนทั้งสิ้น
 แล้วเสด็จเลิกทัพกลับคืนยังพระนคร ขึ้นเฝ้าสมเด็จพระบรม
 เชษฐาธิราช กราบทูลแจ้งข้อราชการสงครามทั้งปวง

กรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จแห่ลมมลายู

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงดำรัสปริภาษราชการด้วย
 สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ฯ ทรงพระราชดำริ
 ร่วมกันว่า กองทัพพะม่าซึ่งยกมาตีหัวเมืองชายทะเลฝ่ายตะวัน
 ตกนั้น ยังหาทันได้แต่งกองทัพออกไปต่อสู้ช่วยหัวเมืองเหล่านั้น
 ไม่ ด้วยศึกติดพันกันอยู่ใกล้พระนคร ต้องต่อรบทางที่ไกลเสีย
 ก่อน บัดนี้ราชการสงครามทางที่ใกล้ก็สำเร็จแล้ว จึงมีพระราช
 ใ้โองการดำรัสให้สมเด็จพระอนุชาธิราช ยাত্রานาวาทัพหลวงออก

ไปทางทะเล ปราบปรามราชดัษกรหัวเมืองบักย์ใต้ฝ่ายตะวันตก
 ส่วนพระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จพระราช
 ดำเนินพยุหโยชทัพลองไปปราบอริราชไพรีทางหัวเมืองฝ่ายเหนือ
 ครั้นตรัสปรึการราชการสงครามเสร็จแล้ว สมเด็จพระอนุชา
 ธิราชเจ้าจึงมีพระราชบัญญัติดำรัสสั่ง ให้จัดเรือรบเรือทะเลเป็น
 อันมาก สรรพด้วยเครื่องศาสตราวุธ ปืนใหญ่ นั้ยพร้อมเสร็จ
 ครั้นถึงวันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ ได้มีหาพิไชยมงคลฤกษ์
 สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ก็กราบ
 ถวายบังคมลาสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้า เสด็จทรงเรือพระที่
 หนึ่งสำเภาท้ายรถ ให้ย้าครามหานาวาพยุหทัพลองออกจากกรุง
 เทพมหานคร ไปโดยทางท้องทะเลใหญ่ ผลรบพลแจว ๒๐,๐๐๐
 เศษ ล้วนแต่ข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวร ๆ ทั้งสิ้น ใช้ใบเรือ
 รบทั้งปวงไปยังเมืองชุมพร เพื่อจะปราบอริราชดัษกรอันมาอย่า
 ยี่ทำพระราชอาณาเขตต์ ณหัวเมืองบักย์ใต้ฝ่ายตะวันตกนั้น

(๒)
 รบพระมาทางเมืองเหนือ

ในขณะนั้นข้างกรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระ
 เจ้าอยู่หัว มีพระราชโองการดำรัสให้พระยาเทพสุดาวดี เจ้ากรม
 ในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์ใหญ่ เชิญสารตรารับสั่งขึ้น

ไปถึงสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ว่า บัดนี้ราชการศึกทางเมืองราชบุรี เมืองกาญจนบุรี สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จพระราชดำเนินพยุหยาตราทัพหลวงไปปราบบั้งจามิตรได้ชัยชนะสำเร็จแล้ว และราชการข้างหัวเมืองฝ่ายเหนือ แม้กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์คิดทำไม่สำเร็จ พระเสียก็จะไม่ได้คงอยู่กับพระกายเป็นแท้ และบัดนี้ทัพหลวงก็จะเสด็จพระราชดำเนินขึ้นมาโดยเร็วอยู่แล้ว

ในปีมะเส็ง สัปตศก จุลศักราช ๑๑๔๗ นั้น ครั้นถึงวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ได้มีหาพิไชยอุดมฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จทรงเรือพระที่นั่งบัลลังก์หินกรสองสี่ลายรดน้ำพินแดง พระที่นั่งมณัจักรพรรดิลายรดน้ำพินเขี้ยว ทรงพระไชยนำเสด็จ พร้อมด้วยเรือท้าวพระยาข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งหลาย โดยเสด็จพระราชดำเนินตามกระบวนพยุหยาตราหน้าหลัง และพลโยธาหาญ ๓๐,๐๐๐ สรรพด้วยเครื่องสรรพยุทธ ให้ยาตรานาวาทัพหลวงจากกรุงเทพมหานคร ประทับรอนแรมไปโดยทางชลมารค ถึงเมืองอินทบุรี ให้ตั้งค่ายและพระตำหนักพลับพลาไชย เสด็จประทับอยู่ณที่นั้น

ฝ่ายกองทัพสะโตะมหาสิริยोजना ขกมาถึงเมืองนครลำปาง

ให้ตั้งค่ายล้อมเมืองไว้ และครั้งนั้นเมืองเชียงใหม่ร้างอยู่มิได้มี
 คนรักษา ด้วยพระยาวิเชียรปราการเจ้าเมือง ยกครอบครัวชาว
 เมืองหน้พะม่าลงมาอาศัยอยู่เมืองสวรรคโลก แต่ครั้งแผ่นดิน
 กรุงธนบุรี ยังหาได้กลับขึ้นไปไม่ และพระยาวิเชียรปราการนั้น
 ถึงแก่กรรม ครอบครัวชาวเมืองทั้งปวง ยกกลับขึ้นไปอยู่เมือง
 นครลำปางทั้งสี่ ท้าวพะม่าจึงยกถ่วงเมืองเชียงใหม่ลงมาตั้งเมือง
 นครลำปางที่เดียว และพระยาภาวดีเจ้าเมือง เกณฑ์พลทหาร
 ข้าราชการหน้าที่จะเห็นป้องกันเมืองเป็นสามารภ พะม่าจะหักหาญ
 เอาเมืองมิได้ ก็ตั้งมั่นล้อมเมืองไว้ และกองทัพเนมโยสี่หุขุ
 พล ๕,๐๐๐ ก็ยกลงมาทางเมืองสวรรคโลก พระยาสวรรคโลก
 พระยาสุโขทัย พระยาพิษณุโลก เห็นข้าศึกมากเหลือกำลัง ด้วย
 ครั้งนั้นไพร่พลหัวเมืองฝ่ายเหนือน้อย และผู้คนยับเป็นเสี้ยแต่
 ครั้งศึกอะแซวันักเป็นอันมาก ที่ยังอยู่นั้นเบาบางนัก เจ้าเมือง
 ทั้งปวงจึงมิได้ต่อสู้ ต่างคนอพยพครอบครัวหนีเข้าป่า ท้าวพะม่า
 จึงยกถ่วงเลยเมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย และเมืองพิษณุโลก
 ลงมาตั้งค่ายอยู่ปากน้ำพิงฝั่งตะวันออก ฝ่ายชุกตองเวรจ้อแทงทั้ง
 ท้าพหน้าท้าพหนุนพล ๕,๐๐๐ ก็ยกเข้ามาทางเมืองตาก พระยา
 กำแพงเพชร พระยาตาก เห็นเหลือกำลังที่จะต่อสู้ ก็อพยพ
 ครอบครัวหนีเข้าป่า ท้าวพะม่าก็ยกลงมาตั้งค่ายอยู่ ภูบ้านระแหง
 แขวงเมืองตาก

ฝ่ายกรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ ได้ทราบในสารตรารับสั่ง ก็
 กลัวเกรงพระราชอาชญาเป็นกำลัง มีรับสั่งให้กองทัพเจ้าพระยา
 มหาเสนา ซึ่งตั้งค่ายอยู่นเมืองพิจิตร ให้ยกขึ้นไปตีค่ายพะม่า
 ซึ่งตั้งอยู่ณปากน้ำพิง เจ้าพระยามหาเสนาจึงแต่งให้กองทัพพระยา
 สระบุรี เป็นกองหน้ายกล่วงหน้าขึ้นไปก่อน แล้วเจ้าพระยามหาเสนา
 ก็ยกหนุนขึ้นไป และทัพกรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ กับกรมหลวง
 นรินทรณรงค์ ก็ยกตามทัพเจ้าพระยามหาเสนาขึ้นไปภายหลัง

ฝ่ายกองทัพพระยาสระบุรียกหน้าขึ้นไป ตามริมฝั่งแม่น้ำ
 ฟ้ากตะวันออกแต่เวลาเช้าครู่ แลเห็นฝูงนกกกระทงข้ามแม่น้ำ
 มา เห็นตะกุ่มๆ ไม่ทันเห็นถนัด และพระยาสระบุรีนั้นเป็นคน
 ขลาด สำคัญว่าพะม่ายกข้ามน้ำมา สั่งให้รพลล่าถอย ต่อสว่าง
 ขึ้นจึงเห็นชัดว่าฝูงนกกกระทงมิใช่พะม่า กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์
 และเจ้าพระยามหาเสนา ได้ทราบที่พระยาสระบุรีตีฝูงนกกกระทง
 ถอยทัพมา จึงให้เอาตัวพระยาสระบุรีไปประหารชีวิตเสีย เอา
 ศรีษะเสียบไว้ที่หาดทราย

ทัพหลวงก็เสด็จพระราชดำเนินหนุนขึ้นไป ดำรัสให้กอง
 สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมหลวงเทพหริรักษ์ ยกไปบรรจบ
 กับทัพพระยาพระคลัง พระยาอุไทยธรรม ซึ่งตั้งค่ายอยู่นเมือง
 ไชยนาท ให้ยกขึ้นไปทางปากน้ำโพ ตีทัพพะม่าซึ่งมาตั้งค่ายอยู่
 ณบ้านระแหงให้แตกโดยเร็ว แล้วทัพหลวงก็จะเสด็จขึ้นค่ายใหญ่

อยู่ณบางข้าวตอก ให้เรือตำรวจขึ้นไปเร่งกองทัพกรมหลวงอนุรักษ์
 เทเวศร์ และเจ้าพระยามหาเสนา ให้ยกเข้าตีค่ายพะม่าณปากน้ำ
 พิงให้แตกแต่ในวันเดียว แม่นมั่นเข้าไปจะเอาโทษถึงประหาร
 ชีวิต กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ กับเจ้าพระยามหาเสนา ได้แจ้ง
 ในรับสั่งดังนั้น ก็รับเร่งตรวจเตรียมพลทหารทุกทัพทุกกองพร้อม
 เสร็จ ครั้นถึงณวันเสาร์ เดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง^๑ เวลาเช้า
 ก็ยกพลทหารทั้งปวงเข้าโจมตีค่ายพะม่าทุกๆ ค่าย พะม่าต่อรบ
 เป็นสามารบ ยิงปืนใหญ่หน่อยโตตอบกันทั้ง ๒ ฝ่าย รบกันแต่เช้า
 จนค่ำ พอเวลาทุ่มหนึ่ง ทัพพะม่าก็แตกฉานพ่ายหนีออกจากค่าย
 ทุกๆ ค่าย กองทัพไทยไล่รุกรบพะม่าติดพัน พะม่าต้องลงข้าม
 แม่น้ำหนีไปฟากตะวันตก แต่พะม่าจมน้ำตายทั้งคนทั้งม้าประมาณ
 ๘๐๐ เศษ ศพลอยเต็มแม่น้ำ จนน้ำกินมิได้ พลทัพไทยไล่ติด
 ตามจับเป็นได้ก็มาก กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ และเจ้าพระยา
 มหาเสนา จึงให้ม้าใช้รับลงมากราบทูลพระกรุณา ถวายหลวงบาง
 ข้าวตอกว่า ตีทัพพะม่าแตกไปแล้ว

พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบก็
 ทรงพระโสมนัสส์ ดำรัสให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรม
 หลวงจักรเจษฎา แยกกองทัพออกจากทัพหลวง ยกขึ้นไปบรรจบ
 ทัพเจ้าพระยามหาเสนา ณปากน้ำพิง ให้ยกติดตามพะม่าซึ่งแตก

๑. พ. ศ. ๒๓๒๗.

ขึ้นไปช่วยเมืองนครลำปาง ต่ทัพพะม่าซึ่งตั้งล้อมเมืองนครลำปาง
 อยู่่นั้นให้แตกฉานจงได้ แล้วดำรัสให้ข้าหลวงขึ้นไปเชิญเสด็จ
 กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ กรมหลวงนรินทรธรรเศศร์ ลงมาเผ่าณ
 ค่ายหลวง กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ กรมหลวงนรินทรธรรเศศร์
 ก็ให้เลิกกองทัพลงตามพระราชกำหนด ให้คุมเอาพะม่าชะเลย
 ซึ่งจับได้นั้นส่งลงมาถวาย จึงมีพระราชโองการดำรัสสั่งให้เลิกทัพ
 หลวงลงมาตั้งประทับอยู่ณค่ายเมืองนครสวรรค์ รอฟังข่าวราชการ
 ทัพซึ่งไปตีทัพพะม่าทางระแหง แควปากน้ำโพนั้น

ฝ่ายกองทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์ยกขึ้นไปถึงเมืองกำแพง
 เพ็ชร จึงให้ทัพพระยาพระคลัง พระยาอุไทยธรรม เป็นกองหน้า
 ยกล่วงไปก่อน ยังมีทันถึงค่ายพะม่าซึ่งตั้งอยู่ณบ้านระแหงนั้น
 และชุกตองเวรจอบแทงแม่ทัพได้แจ้งข่าวว่า กองทัพทางปากน้ำโพ
 แยกไปแล้วๆ แจ้งว่า ทัพไทยยกล่วงเมืองกำแพงเพชรขึ้นไป ก็
 มิได้คิดต่อรบ รีบเลิกทัพหนีไปทางด้านแม่ละเมา พระยาพระคลัง
 พระยาอุไทยธรรม แต่งกองลาดตระเวนไปสืบรู้ว่าทัพพะม่าเลิกหนี
 ไปแล้ว ก็บอกลงมาทูลกรมหลวงเทพหริรักษ์ๆ ก็บอกลงมากราบ
 ทูลพระกรุณาณเมืองนครสวรรค์ พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระ
 เจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบวาศึกเลิกไปแล้ว ก็ดำรัสให้ข้าหลวง
 ไปหากองทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์ กลับมายังเมืองนครสวรรค์
 แล้วก็เสด็จพระราชดำเนินทัพหลวงกลับมากรุงเทวมหานคร

ฝ่ายกองทัพเนมิโยสึหุขุซึ่งแตกไปแต่ปากน้ำพิง ถึงค่าย
ล้อมเมืองนครลำปาง จึงแจ้งความแก่สะโตะมหาสิริยोजनाซึ่ง
เป็นโบชุกแม่ทัพใหญ่ว่า ได้รับความทัพไทยเสียทีมา และกองทัพ
ไทยก็ยกติดตามขึ้นมาจนจะถึงเมืองนครลำปางอยู่แล้ว พอกอง
ทัพเจ้าพระยามหาเสนา และกรมหลวงจักรเจษฎา ยกขึ้นไปถึง
เมืองนครลำปาง ก็ให้นายทัพนายกองทั้งปวงยกพลทหารเข้าระดม
ตีค่ายพะม่าซึ่งตั้งล้อมเมือง และสะโตะมหาสิริยोजनाแม่ทัพกับ
อประกามะนีให้พลพะม่าออกรบ ได้รับกันแต่เข้าจนเที่ยง ทัพ
พะม่าก็แตกฉานทั้งค่ายเสีย พายหนีไปสิ้น ไปตั้งรวบรวมกัน
อยู่ณเมืองเชียงแสน และพระยาภาววิละเจ้าเมืองนครลำปางมีฝีมือ
เข้มแข็งสู้รบพะม่ารักษาเมืองอยู่ตั้งแต่เดือนอ้ายจนถึงเดือนสี่ ทัพ
พะม่าตั้งล้อมอยู่ถึงสี่เดือนจะหักเอาเมืองนครลำปางมิได้ จนทัพ
กรุงขึ้นไปช่วย ทัพพะม่าก็แตกหนีไป กรมหลวงจักรเจษฎา และ
เจ้าพระยามหาเสนา ก็บอกลงมากราบทูลพระกรุณาณกรุงเทพมหานคร
นครว่า ได้ตีทัพพะม่าซึ่งล้อมเมืองนครลำปางนั้นแตกพ่ายหนีไป
แล้ว พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบใน
หนังสือบอกก็ทรงพระโสมนัสส์ ดำรัสให้มัตราหากองทัพกลับยัง
พระมหานคร

ตั้งกรมพระราชวังหลัง

แล้วพระราชทานบำเหน็จแก่นายทัพนายกองทั้งปวง โดยสมควรแก่ความชอบ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้เลื่อนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ ขึ้นเป็นกรมพระอนุรักษ์เทเวศร์ ดำรงพระเกียรติยศในท่กรมพระราชวังบวรสถานภิมุข รับพระบัญชาตามแบบกรมพระราชวังหลังแต่ก่อนมา และให้พระยาอุไทยธรรม (บุญนาค) เลื่อนที่เป็นพระยายมราช แล้วโปรดให้พระยาพิพัฒน์โกษา (ทองคำ) เลื่อนที่เป็นพระยาธรรมาธิกรณ์ แล้วทรงพระราชดำริถึงเจ้าพระยาธรรมา พะยายมราช นอกราชการ ซึ่งเป็นโทษในการสงครามตลอดเสียั้น ว่าเป็นข้าราชการเก่า รุ้ขนบธรรมเนียมแผ่นดินมาก จึงโปรดตั้งเจ้าพระยาธรรมาเก่า เป็นพระยาศรีธรรมาธิราชจางวางกรมวัง โปรดตั้งพระยายมราชเก่า เป็นพระยามหาธิราช ช่วยราชการในกรมเมือง พอพระยาเพ็ชรพิไชย (หงษ์) ถึงแก่กรรมลง จึงโปรดให้พระยาราชสงคราม (เป้า) บุตรพระยาราชสงครามซึ่งชะลอพระนอนวัดป่าโมกข์ครั้งกรุงเก่า เลื่อนที่เป็นพระยาเพ็ชรพิไชย พระราชทานพานทองทั้งสี่อันด้วยกัน

รบพะม่าทางแหลมมะลายู

ฝ่ายกองทัพพะม่าซึ่งพระเจ้าอังวะให้ยกลงไปตีหัวเมืองไทย ฝ่ายตะวันตกตามชายทะเลนั้น ก็ยกกองทัพบกเรือลงไปพร้อมกัน อยู่ณเมืองมะริด แต่เดือนอ้ายปีมะเส็ง สัปตศก แกลงวันแมงยี่ แม่ทัพใหญ่จึงให้ยี่วุ่นเป็นนายทัพถือพล ๓,๐๐๐ กับนายทัพนายกองทั้งปวงยกทัพเรือลงไปทางทะเลไปตีเมืองถลาง แล้วให้เนมโยคุนรัตเป็นนายทัพหน้า กับนายทัพนายกองทั้งปวงถือพล ๒,๕๐๐ ยกทัพบกมาทางเมืองกระบี่ เมืองระนอง เขาตมเมืองชุมพร ตัวแกลงวันแมงยี่แม่ทัพใหญ่ถือพล ๔,๕๐๐ ยกหนุนมาทั้ง ๒ ทัพเป็นคน ๗,๐๐๐ และทัพหน้ายกเข้ามาถึงเมืองชุมพร เจ้าเมืองกรมการมีไพร่พลสำหรับเมืองน้อยนัก เห็นจะต้องรบมิได้ ก็อพยพพาครอบครัวหนีเข้าป่า ทัพพะม่าก็เผาเมืองชุมพรเสีย แล้วกองหน้าก็ยกถ่วงออกไปตีเมืองไชยา แม่ทัพตั้งค่ายอยู่ณเมืองชุมพร และครั้งนั้นทัพกรุงยังหาทันออกไปถึงไม่ ด้วยราชการศึกยังติดพันกันอยู่ทางเมืองกาญจนบุรี และเจ้าเมืองกรมการเมืองไชยาได้แจ้งข่าวว่าเมืองชุมพรเสียแล้ว ก็มีใต้อยู่สู้รบ อพยพยกครอบครัวหนีเข้าป่าไปสิ้น ทัพพะม่าเข้าเผาเมืองไชยาแล้วก็ยกออกไปตีเมืองนครศรีธรรมราช ขณะเมื่อทัพพะม่ายกออกไปนั้น

เจ้าพระยานครพิศได้แจ้งข่าวว่าเมืองชุมพร เมืองไชยา เสียแล้ว จึงแต่งกรมการกับไพร่ ๑,๐๐๐ เศษ ยกมาตั้งค่ายขัดตาทัพอยู่ณท่าข้ามแม่น้ำหลวงต่อแดนเมืองไชยา ท้าวพะม่าจับไทยชาวเมืองไชยาได้ให้ไทยร้องบอกหลวงพวกกองทัพเมืองนครว่า “เมืองบางกอกเสียแล้วพวกเองจะมาตั้งสู้รบเห็นจะสู้ได้แล้วหรือ ให้เร่งไปบอกเจ้านายให้มาอ่อนน้อมยอมเข้าโดยดีจึงจะรอดชีวิต แม่น้ำขัดแย้งอยู่จะมาเสียให้สิ้นทั้งเมืองแต่ทหารก็มีให้เหลือ” พวกกองทัพเมืองนคร นำเอาเนื้อ ความ ไปแจ้งแก่ เจ้าพระยานคร ๆ พิจารณาดูก็เห็นสมคำพะม่า ด้วยมิได้เห็นกองทัพกรุงยกออกไปช่วย เห็นว่ากรุงจะเสียแก่พะม่าแล้วหาที่พึ่งมิได้ จึงพาบุตรภรรยาญาติวงศ์สมัครพรรคพวกทั้งปวง หนีออกจากเมืองไปอยู่ณบ้านนอกเขาข้างตะวันตก บรรดากรมการและไพร่บ้านพลเมืองทั้งปวง ก็ยกครอบครัวหนีไปอยู่ตำบลต่าง ๆ ท้าวพะม่ายกไปถึงเมืองเข้าเมืองนครศรีธรรมราชได้ ให้เที่ยวจับผู้คนและครอบครัวได้เป็นอันมาก และให้ไทยชาวเมืองนครนำพะม่าไปเที่ยวเกลี้ยกล่อมผู้คนและครอบครัวซึ่งหนีไปอยู่ทุกตำบลนั้น ที่เข้าเกลี้ยกล่อม พะม่าออกหากก็ได้ตัวมาบ้าง ที่ไม่เข้าเกลี้ยกล่อมหนีเข้าป่าดงไปก็มาก และพวกไทยซึ่งได้ตัวมานั้น บรรดาชายพะม่าฆ่าเสียเป็นอันมาก เอาไว้แต่หญิงกับทารก และเก็บเอาเงินทองทรัพย์สินสิ่งของทั้งปวงไว้ หาผู้ใดจะคิดอ่านสู้รบพะม่ามิได้ กลัว

อำนาจพะมาเสียดสนทั้งนั้น พะมาก็ตั้งอยู่ในเมืองคิจะยกออกไป
ตั้งเมืองพัทลุง เมืองสงขลา ต่อไป

ฝ่ายขุนแม่ทัพเรือพะมาก็ยกทัพเรือลงไปตั้งเมืองตะกั่วป่า
ตะกั่วทุ่ง แยกแล้ว ยกไปถึงเกาะกลางให้พลทหารขึ้นบกเข้า
ตั้งค่ายล้อมเมืองกลางไว้เป็นหลายค่าย และเมื่อกองทัพพะมา
ไปถึงเมืองนั้น พระยาตลาดถึงแก่กรรมเสียก่อนแล้ว ยังหาได้
ตั้งเจ้าเมืองใหม่ไม่ และจันทน์ภรรยาพระยาตลาดกับน้องหญิง
คนหนึ่งชื่อกุ๊ก คิดอ่านกับกรมการทั้งปวงเกณฑ์ไพร่พลตั้งค่าย
ใหญ่สองค่าย บัองกันรักษาเมืองเป็นสามารภ และตัวภรรยา
พระยาตลาดกับน้องผู้หญิงนั้น อดจากลำหาวญมิได้เกรงกลัวข้อ
ท้อต่อข้าศึก เกณฑ์กรมการกับพลทหารทั้งชายหญิงออกระดม
ยิงปืนใหญ่น้อยนอกค่ายสู้รบกับพะมาทุกวัน ทัพพะมาจะหักเอา
เมืองมิได้ แต่สู้รบกันอยู่ประมาณเดือนเศษ พะมาขัด
เสบียงอาหารลง จะหักเอาเมืองมิได้ ก็เลิกทัพลงเรือกลับไป

ฝ่ายข้างเมืองพัทลุงได้แจ้งข่าวว่า เมืองชุมพร เมืองไชยา
เมืองนครศรีธรรมราชเสียแก่พะมาแล้ว เจ้าเมืองกรมการทั้งปวง
ปรึกษากันจะยกครอบครัวหนีเข้าป่า ขณะนั้นพระสงฆ์องค์หนึ่งชื่อ
มหาช่วย เป็นเจ้าอธิการอยู่ในอารามแขวงเมืองพัทลุง มีความรู้
วิชาการดี ชาวเมืองนับถือมาก จึงตงตะกรุด ประเจียดมงคล
แจกคนทั้งปวงเป็นอันมาก พวกกรมการนายแขวงทนายบ้านทั้ง

หลาย ชักชวนไพร่พลเมืองมาขอเครื่องมหาช่วยแล้วก็คิดกันจะยก
เข้ารบพะม่า ผู้คนเข้าด้วยประมาณ ๑,๐๐๐ เศษ ตระเตรียมเครื่อง
ศาสตราวุธพร้อมแล้ว ก็เชิญพระมหาช่วยอาจารย์ขันทานหามมา
ด้วยในกองทัพ ยกมาจากเมืองพัทลุงมาพักพลตั้งค่ายอยู่กลางทาง
คอยจะรบทัพพะม่าซึ่งจะยกออกไปแต่เมืองนครศรีธรรมราชนั้น

ฝ่ายกองทัพหลวงสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวัง
บวรสถานมงคล เสด็จยกยาดรนาว่าทัพไปทางท้องทะเลใหญ่ถึง
เมืองชุมพร จึงให้ตั้งค่ายหลวงและตำหนักที่ประทับ เสด็จขึ้น
ไปประทับอยู่ณที่นั้น แล้วดำรัสให้พระยากลาโหมราชเสนา พระ
ยาจำแสนยากร กองหน้ายกทัพบกลงออกไปตั้งอยู่เมืองไชยา
เป็นหลายค่าย

ฝ่ายกองทัพพะม่าได้แจ้งข่าวว่าทัพกรุงเทพฯ ๗ ยกออกมา
และแก่งวุ่นแมงยี่แม่ทัพ จึงให้เนมโยคุนะรักนายทัพนายกอง ๗
หน้ายกกองทัพเข้ามาต่อรบทัพกรุงเทพฯ มหานคร แล้วแม่ทัพก็ยก
ทัพใหญ่หนุนมา และกองหน้าพะมามารบทัพไทยณเมือง
ไชยา ยังมีทันจะตั้งค่าย ทัพไทยก็เข้าล้อมไว้รอบ ชูดสนาม
เพลิงรบกันกลางเปล่งตั้งแต่เช้าจนค่ำ พอฝนฟ้าใหญ่ตกยิ่งปืน
ไม่ออกทัพพะม่าก็แหกหนีไปได้ แต่ต้องพยุงโบนายทัพคนหนึ่ง
ต้องปืนตายในที่รบ พลทหารไทยไล่ติดตามพะม่าไปในเวลากลาง
คืน นำพื้นพะม่าเสียเป็นอันมาก พะมามีได้รั้งรอดต่อรบแตก

กระจัดพลัดพรายกันไปสิ้นที่จับเป็นได้ก็มาก และแม่ทัพซึ่งยก
 หนูนมารู้ว่าทัพหน้าแตกแล้ว ก็มีได้ยกมาสู้รบเร่งรีบากทางหนึ่ง
 ไปข้างตะวันตก กองทัพไทยได้ชัยชนะแล้วก็บอกมารบทุล
 ยังก่ายหลวงณเมืองชุมพร แล้วส่งพะม่าจะเลยทั้งปวงมาถวาย
 ฝ่ายเจ้าเมืองกรมการหัวเมืองใหญ่่น้อยทั้งปวงซึ่งหนีพะม่าไปนั้นก็
 กลับมาเฝ้าทงสัน จึงมีพระราชบัณฑูรตรัสสั่งให้รวบรวมราษฎร
 หัวเมืองและครอบครัวเดิม ซึ่งแตกฉานซ่านเซ็นหนีพะม่าไป
 ให้กลับมาอยู่บ้านเมืองตามภูมิดำเนาเดิมดุจก่อน และให้เจ้าเมือง
 กรมการทั้งปวงอยู่รักษาบ้านเมืองตามตำแหน่งทุก ๆ เมือง แล้ว
 ดำรัสให้เอาพะม่าจะเลยจำลงเรือรบไปด้วย จึงเสด็จยาตรานาว
 ทัพหลวงจากเมืองชุมพรไปประทับเมืองไซยา ให้ทัพหน้าเดิน
 พลไปถเมืองนครศรีธรรมราชโดยทางบก แล้วเสด็จยกทัพหลวง
 ไปโดยทางชลมารค ถังเมืองนครศรีธรรมราชเสด็จขึ้นประทับอยู่
 ในเมือง ให้ชาวเมืองพาข้าหลวงไปสืบเสาะตามหาเจ้าพระยานคร
 ศรีธรรมราช ได้ตัวมาจะให้ลงพระราชอาชญา แล้วทรงพระราช
 ดำริเห็นว่าศึกเหลือกำลังจะสู้รบ จึงภาคทัณฑ์ไว้ รมสั่งให้อยู่
 รวบรวมราษฎรรักษาบ้านเมืองตั้งเก่า แล้วเสด็จพระราชดำเนิน
 ทัพหลวงทั้งทางชลมารคสดลมารคไปประทับณเมืองสงขลา

ฝ่ายพระยาแก้วเการพพิชัยพระยาพัทลุง หลวงสุวรรณคีรี
 เจ้าเมืองสงขลา และกรมการทั้ง ๒ เมืองมาเฝ้าพร้อมกัน จึง

ตำราสถามว่าผู้ใดคิดสู้รบพะม่าบ้าง พระยาพัทลุงกราบทูลว่ากอง
ทัพเมืองพัทลุงได้ยกไปรบทัพพะม่า เพราะได้พระมหาช่วยเป็น
อาจารย์คุมครองไปในกองทัพ ยังหาทันได้สู้รบกันไม่ ด้วยพะม่า
มิได้ยกออกไปตีเมืองพัทลุง ยกถอยกลับไปเมืองนครศรีธรรมราช
เสีย จึงตำราสถกความชอบมหาช่วยว่าเป็นใจด้วยราชการมีความ
ชอบมาก และพระมหาช่วยสมัครปริวรรตออกจากสมณะเพศ
จึงทรงพระกรุณาโปรดตั้งให้เป็นพระยาทุกขราษฎร์ ช่วยราชการ
เมืองพัทลุง พระราชทานบำเหน็จรางวัลโดยควรแก่ความชอบ

ปราบเมืองมลายู

ครั้นเสร็จการศึกษาพะม่าแล้ว สมเด็จพระอนุชาธิราช กรม
พระราชวังบวร ฯ ทรงพระดำริว่า เมืองมลายูเคยเป็นข้าขอบ
ขันฑ์มาแต่ครั้งกรุงเก่า ครั้นกรุงเก่าเสียแก่พะม่าแล้ว พวกเจ้า
เมืองมลายูพากันกระด้างกระเดื่อง เจ้ากรุงธนบุรียังหาได้ปราบ
ปรามหัวเมืองมลายูเรียบร้อยทั่วไปตั้งแต่ก่อนไม่ และครั้งนี้ได้
เสด็จลงไปรบพม่า ข้าศึกแตกฉานไปแล้ว กองทัพกรุงเทพฯ
ก็มีกำลังพร้อมกันอยู่ที่เมืองสงขลา สมควรจะปราบปราม
หัวเมืองมลายูให้มาเป็นข้าขอบขันฑ์มาตั้งแต่ก่อน จึงตำราสถให้
ข้าราชการเป็นข้าหลวงเชิญรับสั่งออกไปยังหัวเมืองแขกมลายู ให้

เข้ามาอ่อนน้อมยอมเป็นข้าขอบขัณฑสีมาตั้งแต่ก่อน

สุดท้ายเจ้าเมืองตานี ได้ทราบรับสั่งแล้วขัดแย้งอยู่ไม่มาอ่อนน้อม จึงดำรัสให้กองหน้ายกออกไปตีเมืองตานี ทัพพลวงก็เสด็จยกหนุนไปด้วยเดชพระบารมีพระราชกฤษฎาธิการ บันดาลพวกแขกทั้งปวงให้พ่ายแพ้พลข้าหลวงทั้งสิ้น ที่สู้รบปราชัยก็มีบ้าง ที่แตกหนีได้ต่อรบก็มีบ้าง ที่มาอ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์ก็มีบ้าง และเมืองตานีนั้นเป็นเมืองใหญ่ได้ปันทองใหญ่ในเมือง ๒ บอก ทรงพระกรุณาให้เซ็นลงในสำเนา และได้เครื่องสรรพศาสตราวุธต่างๆ กับทั้งทรัพย์สินของทองเงินเป็นอันมาก บรรดาเจ้าเมืองกรมการแขกมลายูทั้งปวงนั้น ที่สู้รบตายในที่รบบ้าง จับได้บ้าง ที่หนีไปได้บ้าง ที่เข้าสวามิภักดิ์โดยดีก็ได้ลงโทษบ้าง และพระเดชานุภาพก็แผ่ไปนมลายุประเทศทั่วทั้งปวง

ครั้งนั้นพระยาไทร ๑ พระยาถลันตันซ่งซันแก่เมืองตรังگانู ๑ พระยาตรังگانู ๑ ก็เกรงกลัวพระราชกฤษฎาเดชาธิการ ก็แต่งเครื่องราชบรรณาการนำมาทูลเกล้าฯ ถวาย ขอเป็นเมืองขึ้นข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพฯ ต่อไป จึงมีพระราชบัญชาดำรัสให้แต่งหนังสือบอกขอราชการ ซึ่งได้ชัยชนะแก่พะม่าบ้างจามิตรและเสด็จไปปราบปรามหัวเมืองแขกปราชัย ได้เมืองตานีและเมืองอื่นที่มาขอขึ้นก็หลายเมือง ให้ข้าหลวงถือเข้ามากราบทูลพระกรุณาสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้ายังกรุงเทพฯมหานคร ข้าหลวง

ซึ่งถือหนังสือบอกขอราชการทัพเมืองตานีเข้ามาถึงกรุงเทพมหานคร ทรงทราบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระโสมนัสส์ ดำรัสสรรเสริญพระกฤษฎาเดชาานุภาพสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้า แล้วโปรดให้มีตราตบออกไปแจ้งขอราชการ ซึ่งเสด็จพระราชดำเนินทัพหลวงขึ้นไปปราบอริราชไพรี ณหัวเมืองฝ่ายเหนือปราชัยไปสิ้นแล้ว ให้เชิญสมเด็จพระอนุชาเสด็จขาดรพายุทัพหลวงกลับคืนมายังพระมหานคร สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวร ฯ จึงดำรัสให้กวาดครอบครวั้แขกทะเลยที่ทัพจับได้บรรทุกลงเรือรบ กับทั้งทรัพย์สินของทองเงินและเครื่องศาสตราวุธต่างๆ ซึ่งได้ในการสงครามและให้แบ่งครอบครวั้แขกไว้สำหรับบ้านเมืองบ้างทุกๆ เมือง แล้วโปรดตั้งพระจะหนะซึ่งมีความชอบในการสงครามครั้งนั้น เป็นเจ้าเมืองอยู่รักษาหัวเมืองตานีซึ่งตั้งได้นั้น อนึ่งทรงทราบว่าชัยภูมหารในกรุงยังไม่บริบูรณ์ จึงดำรัสให้ขนข้าวในเมืองแขก ลงบรรทุกในเรือกองทัพทุกๆ ลำเสร็จแล้ว จึงให้เลิกกองทัพกลับมาทางบกทางเรือ ถึงกรุงเทพมหานครในเดือน ๑๑ ปีมะเมีย อัฐศก จุลศักราช ๑๑๔๘^๓ เสด็จขึ้นเฝ้าสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้า กราบทูลถวายปืนใหญ่ยาว ๓ วา ๑ ศอก ๑ คืบ ๒ นิ้วกึ่ง กะสุน ๑๑ นิ้ว บอก ๑ ขาว ๕ ศอก ๑ คืบ ๕ นิ้ว กะสุน ๓ นิ้วกึ่ง บอก ๑ ซึ่งได้มาแต่เมือง

ตานี้ และกราบทูลถวายครอบครัวยุแอก และพะมาชะเลยกับทั้ง
เครื่องศาสตราวุธต่างๆ ซึ่งไปได้มา และพะมาชะเลยซึ่งจับได้มานั้น
นั้นโปรดให้จำไว้ณคุกทั้งสิ้น บั้นบอกใหญ่ที่ได้มาแต่เมืองตานี
นั้น ก็โปรดให้แก้ไขตกแต่งลวดลายท้ายสังข์ขัดสีเสียใหม่ ให้
จารึกนามลงไว้กับบอกบั้นว่า พระยาตานี แล้วให้ทำโรงไว้ที่ข้าง
หน้าศาลาลูกขุนในฝ่ายขวา

หล່อบันใหญ่

แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานคิดหล່อบันขึ้นอีกบอก ๑
ให้เป็นคู่กันกับบั้นที่ชื่อว่า พระยาตานี และเมื่อจะหล່อบันนั้น
เกณฑ์ทองข้าราชการ ทองบุมาพ่อไมเออ เอาแต่ทองเหลืองทอง
แดง ตามเบ็ชหวัดตั้งแต่ ๑๐ ตำลึงขึ้นไป เบ็ชหวัดซึ่ง ๑ ก็เอา
น้ำหนักทองซึ่ง ๑ เท่ากับเงิน ให้เกณฑ์เอาทองมาส่งตามเบ็ชหวัด
ตั้งกองรับทองส่งทองที่โรงละครใหญ่ ที่หล່อบันนั้นหล່อบันหน้า
โรงละครข้างทิศตะวันตก ริมถนนประตู่พิเศษไชยศรี เมื่อสม
พิมพ์เวลาบายนั้น โปรดให้จัดพวกโจนข้าหลวงเดิม กับพวก
ละครสมทบเข้าบั้ง ให้เล่นโจนละครกลางแปลงตั้งแต่เวลาบ่าย
จนค่ำ เสด็จทอดพระเนตรอยู่จนโจนละครเลิก รุ่งขึ้นเวลาเช้า
จึงหล່อบัน ครั้งนั้นหล່อบันทีเดียวก็ได้บริสุทธี พระราชทานชื่อ

นารายณ์สังหาร คู่กับพระยาตานี แล้วโปรดให้หล่อขึ้นอีก ๖ บอก
 ชื่อมารประไลย ๑ ไหววรนพ ๑ พิรุณแสนห้า ๑ พลิกพระสุธา
 หงาย ๑ พระอิศวรปราบจักรวาล ๑ พระกาฬผลาญโลก ๑ ทำ
 โรงขึ้นไว้เป็นคู่ ๆ กันข้างถนนประตูวิเศษไชยศรี

ตั้งท้าวเทพสตรี ท้าวศรีสุนทร

ฝ่ายกรมการเมืองกลางครั้งนี้ทัพพะม่าเลิกกลับไปแล้ว ได้
 ข่าวว่าทัพหลวงสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถาน
 มงคล เสด็จพระราชดำเนินออกมาตีทัพพะม่าทางบกแตกไปสิ้น
 แล้ว จึงบอกข้าราชการมากราบทูลพระกรุณา ขณะเมื่อทัพหลวง
 ยังเสด็จอยู่ที่เมืองสงขลาฉบับ ๑ บอกเข้ามากราบทูลพระ
 กรุณาณกรุงเทพมหานครฉบับ ๑ และขณะเมื่อสมเด็จพระ
 อนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จกลับเข้ามาถึง
 พระนครแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชโองการ
 โปรดให้มัตราออกไปยังเมืองกลาง ตั้งกรมการผู้มีความชอบในการ
 สงครามเป็นพระยากลางคนใหม่ แล้วโปรดตั้งจันทิภรรยาพระยา
 กลางเก่า ซึ่งออกต่อรบพะม่านั้นเป็นท้าวเทพสตรี โปรดตั้งมุก
 น้อยหญิงนั้นเป็นท้าวศรีสุนทร พระราชทานเครื่องยศโดยควร
 แก่สตรีทั้ง ๒ คน ตามสมควรแก่ความชอบในการสงครามนั้น

แล้วโปรดตั้งให้หลวงสุวรรณกรเป็นพระยาสงขลา ให้ยกเมือง
นั้นเป็นเมืองตรชนกรุงเทพมหานคร แล้วให้เมืองตานี เมือง
จะนะ และเมืองเทพา ทั้งหัวเมืองประเทศราชมลายูขึ้นเมือง
สงขลาต่อมา

สร้างวังเจ้าเขมร

ในปีมะเมียนั้น โปรดให้สร้างวังขึ้นริมคลองคูพระนคร
ของปากคลองหลอดข้าม ครั้นทำเสร็จจึงโปรดให้หนักองเอง
กับญาติวงศ์ ย้ายจากบ้านที่คอกกระบือมาอาศัยอยู่ที่วันนั้น จึง
ได้เรียกว่าวังเจ้าเขมรแต่นั้นมา

องเชียงสือหนีจากกรุงเทพ ฯ

ฝ่ายองเชียงสือฉวยตงแต่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่
ในกรุงเทพ ฯ เวลาเสด็จพระราชดำเนินการทัพศึก ก็ได้ตาม
เสด็จไปช่วยราชการบ้าง เวลาเสด็จอยู่ในพระนครก็เข้าเฝ้าแทน
และรับราชการบ้าง องเชียงสือได้คิดฝึกหัดซ้กซ้อมญวนหกญวน
รำกะถาง ทั้งสิ่งทีไต่ล่อแก้วสำหรับเล่นกลางวัน และสิ่งทีไต่คาบ
แก้วสำหรับเล่นในเวลากลางคืน เป็นการเล่นอย่างญวนเล่น

ถวายตัว จึงโปรดให้เล่นหน้าพลับพลาในเวลามีการมหรสพเป็น
แบบแผนสืบมาจนทุกวันนี้

✓ ครั้นอยู่มาองเชียงสือจึงปรึกษาขุนนางญวน สมัครงรรคพวก
ของตัวว่า “เราหน้าข้าศึกเข้ามาพึ่งพระบรมเดชานุภาพ สมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระกรุณาโปรดชุบเลี้ยงได้ความสุข แล้ว
โปรดให้กองทัพยกออกไปตีข้าศึกจะกินเอาเมืองให้ ก็ยังหาสำเร็จ
ไม่ บัดนี้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็มีพระราชกังวลด้วยการศึกพะม่า
ยังรบพุ่งติดพันกันอยู่ เห็นจะช่วยธุระเรามีได้ ครั้นจะกราบทูล
ถวายบังคมลาออกไปคิดเอาบ้านเมืองคืนด้วยกำลังตนเอง ก็เกรง
พระราชอาชญาอยู่ บางทีจะไม่โปรดให้ไป จะต้องหนีออกไปจึง
จะได้” ครั้นปรึกษาเห็นพร้อมด้วยกันแล้ว ก็เขียนหนังสือกราบ
ถวายบังคมลาไว้ที่โต๊ะบูชา จึงส่งให้องคว่าน อดัญญ์ เอาเรือใหญ่
เดิมของตัวไปคอยอยู่ที่เกาะสีชัง ครั้นเวลาค่ำองเชียงสือจึงให้
หาตัวนายจันท์ นายอยู่ นายเมือง ดำรงในสมเด็จพระเจ้าหลาน
เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ซึ่งเป็นคนชอบพอกันไปเลี้ยง
สุราที่เรือนองเชียงสือๆ ให้แพรขันธ์ทับทิมคนละผืน นายจันท์
นายอยู่ นายเมือง เมาสุราเหลือขนาดไม่รู้สึกสมประดี องเชียง
สือก็ให้จับตัวนายจันท์ นายอยู่ นายเมือง มัดมือ ให้คนหามลง
ไว้ในท้องเรือ แล้วองเชียงสือพาครอบครัวพวกองเชียงสือกับ
พวกญวนเก่าที่กรุงเทพฯ ไป องเฮี้ยวเจ้ากรมช่างสลัก ๑ องหับ

เจ้ากรมช่างไม้ ๑, ๑องเทโธเจ้ากรมช่างหล่อ ๑ รวม ๓ คนลงเรือ
ถอนสมอรับแจวไปในเวลากลางคืนวันนั้น เรือ ๔ ลำ คน
ประมาณ ๑๕๐ เศษ

ในเวลากลางคืนวันนั้น พวกชาวบ้านซึ่งอยู่ใกล้เคียงทราบ
ความจึงขึ้นมาแจ้งความแก่พระยาพระคลัง พระยาพระคลังจึง
นำความขึ้นกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและ
กรมพระราชวังบวรสถานมงคลให้ทรงทราบ กรมพระราชวังบวรฯ
ทรงขัดเคืองเป็นอันมาก เรงรบฝายลงเรือพระที่นั่งและเรือ
ข้าราชการได้มาพอสสมควรแล้ว ก็รีบเสด็จตามลงไปโดยเร็ว พอ
รุ่งสว่างแลเห็นเรือธงเชิงสอที่ปากอ่าว

ฝายเรือธงเชิงสอออกปากอ่าวเมืองสมุทรปราการขัดลมใช้
ใบไม้ได้ ๑องเชิงสอจูดรูปเทียนเผากระดาศบูชาเทวดาแล้วตั้ง
อธิษฐานว่า ถ้าธงเชิงสอออกไปจะกระทำศึก คืนเอาบ้านเมือง
ได้สมความปรารถนาแล้ว ขอให้ลมพัดส่งให้ได้ไปโดยคล่อง
สะดวก ลมยังไม่ทันพัดมา ๑องเชิงสอแลเห็นเรือพระที่นั่งขั
ราชการตามออกไปเป็นอันมากก็ตกใจ ๑องเชิงสอก็เร่งให้แจวเรือ
หนี เรือพระที่นั่งเป็นเรือพายก็กระชั้นใกล้เข้าไปทุกที ๑องเชิงสอ
ว่าถ้าหนีไม่พ้น ไทยจับไปได้ครั้งนี้นคงจะฆ่าเสีย ถ้าไม่ฆ่าคงจะจำตาย
ในคุก เราเป็นคนไม่มีวาสนาแล้วจะอยู่ไปใยให้หนักแผ่นดิน ว่า
แล้วก็ชักดาบออกจะเขือดคอตายเสีย ๑องภูเวกะโดดเข้าชิงดาบ

ในเมืองเชียงสือไว้ จนปลายดาบบาดปากองกุเว ๆ จึงว่าท่านจะ
 มาทำตัวตายก่อนไม่สมควร เมื่อจะหนักได้อธิษฐานเสี่ยงทายดู
 แล้ว ก็แจ้งชัดว่าจะไปได้สำเร็จความปรารถนา บารมีท่านก็ถึงที่
 จะได้เป็นเจ้าแผ่นดินแล้ว ระดุนก็เป็นลมว่าวพัด มีแต่จะพัดส่ง
 ออกไปอย่างเดียว เดียวยังเป็นเวลาเข้านักลมยังสงบอยู่ สาย
 สักหน่อยก็จะมึลม พอว่าขาดคำลมว่าวก็พัดมา เรือพวกญวน ๔
 ลำทิ้งแล่นใบทั้งแจวก็ห่างเรือพระที่นั่งออกไป แลไปเห็นเรือพระ
 ที่นั่งเรือข้าราชการกลับ องเชียงสือก็ความยินดีใช้ใบไปถึงเรือ
 ใหญ่ที่เกาะสี่ซัง จึงปรึกษาด้วยองญวนทั้งปวงว่าเราหนีมาได้ทั้งนี้
 ก็เพราะพระเจ้าแผ่นดินทรงพระเมตตา ห้ามมิให้ด่านกักขังเรือ
 พวกเราที่ไปมาหากินในท้องทะเลจึงหนีมาได้โดยสะดวก กับคืน
 เราจะไปพักอยู่ที่ไหนจะดี องจงจึงว่า ถ้าไปพักอยู่ที่เกาะกูด
 เห็นจะดีกว่าที่เกาะอื่น จะลงไปอยู่ที่เกาะโดดก็ใกล้ข้าศึกนัก
 ด้วยเกาะกูดเป็นแขวงไทย ข้าศึกไม่อาจลาดตระเวนเข้ามา น่าจัด
 ก็มีบริบูรณ์ องเชียงสือได้ฟังดังนั้นเห็นด้วย จึงให้เอาตัว
 นายจันท์ นายอยู่ นายเมือง ไปเรือลำเดียวกับองเชียงสือ เรือ
 เล็ก ๔ ลำ องเฮียวเจ้ากรมช่างสลักไปลำ ๑ องทับเจ้ากรมช่าง
 ไม้ไปลำ ๑ องเกาโลเจ้ากรมช่างหล่อไปลำ ๑ เรือขององเชียงสือ
 ลำที่ลงไปแต่กรุงเทพฯ นั้น องเชียงสือให้บัวไพร่องเชียงสือไป
 เข้ากันเป็นเรือ ๕ ลำ ออกเรือใช้ใบไปพร้อมกันในเวลากลางคืน

วันนั้น ไข่ใบไป ๗ วันถึงเกาะกูด ๆ เวลานั้นห้ามผู้คนไม่

ฝ่ายกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จตามองเชียงสือ ออกไปไม่ทัน ก็เสด็จกลับขึ้นมาเข้าเฝ้ากราบทูลว่า ไปตามองเชียงสือถึงปากอ่าวพ้อมีลมว่าวพัดมา ตามเรือองเชียงสือหา ทัพไม้ จะขอรับพระราชทานเรือรบทะเลไปติดตามจับตัวองเชียงสือให้จงได้ พอพวกข้าหลวงไปค้นเรือนองเชียงสือได้หนังสือฉบับ ๑ จึงนำมาถวาย ทรงพระกรุณาให้อ่าน ได้ความว่า “ข้าพระพุทธเจ้าองเชียงสือเข้ามาพึ่งพระบรมบุญญาภิบาล ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงได้ความสุข บัดนี้มีความวิตกถึงบ้านเมืองนัก ครั้นจะกราบทูลถวายบังคมลากลับไปก็เกรงพระราช อาชญา จึงต้องคิดอ่านหนีไปด้วยเป็นความจำเป็น ไข่จะคิดอ่านกบฏกลับมาประทุษร้ายนั้นห้ามได้ ขอเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทไป กว่าจะสิ้นชีวิต ซึ่งถวายบังคมลาไปทั้งนี้ จะไปตั้งส้องสมเกลี้ย กล่อมผู้คนเข้าตีเอาเมืองคืนให้จงได้ แม้ขัดสนปืนกะสุนดินดำ เหลือกำลังประการใด ก็ขอเข้ามาขอรับพระราชทานปืนกะสุนดินดำ และกองทัพออกไปช่วยกว่าจะสำเร็จการสงคราม คืนเอาบ้านเมืองได้แล้วจะขอเป็นเมืองขึ้นขอบเขตเสียมสับไป” ได้ ทรงทราบในหนังสือแล้ว จึงมีพระราชโองการตรัสห้ามสมเด็จพระอนุชาธิราชว่า “อย่ายกทัพไปติดตามจับเขาเลย เขาเห็นว่าเราช่วยฐานะเขาไม่ได้ด้วยมีศึกติดพันกันอยู่ เขาจึงหนีไปคิดจะ

ดีเอาบ้านเมืองคืน เรามีคุณแก่เขาเขียนด้วยมือแล้วจะลบด้วย
 เท้ามัจฉวรร ^๗ สมเด็จพระอนาธิราช กรมพระราชวังบวร ฯ จึง
 กราบทูลว่า “องเชียงสือคนนี้ แม่จะละไว้มิให้ติดตามเอาตัวให้ได้
 นานไปภายหลังเมื่อล่วงแผ่นดินนี้ไปแล้ว มันจะทำความลำบาก
 เดือดร้อนแก่ลูกหลานเราเป็นแน่อย่าสงสัยเลย เพราะองเชียง
 สือเข้ามาอยู่ที่กรุงเทพฯ ฯ ก็หลายปี ได้รู้ต้นลึกหนักเบาในการ
 บ้านเมืองของเราทุกสิ่ง ที่เมืองสมุทรปราการก็ยังไม่มั่งมีสิ่งใดที่จะ
 รับรองข้าศึกศัตรูฝ่ายทะเล ถ้าองเชียงสือกลับใจเป็นศัตรูแล้ว
 จะรบยาก ถ้าไม่ทรงพระกรุณาโปรดให้ไปติดตามองเชียงสือแล้ว
 จะขอรับพระราชทานทำเมืองขึ้นที่ปากลัด” ก็ทรงพระกรุณาโปรด
 อนุญาตให้ทำบ่อมนั้นที่โตลัดต้นโพธิ์ ยังมีทันสำเร็จพอมัจฉ
 ษะมาแล้วอีก

ศึกพะม่าครั้งที่ ๒

ฝ่ายกองทัพแก้ววุ่นเมงยพะม่า ซึ่งแตกไปทั้งทัพบกทัพ
 เรือเมือบมะเส็ง สปีตศก จุลศักราช ๑๑๔๗ ปีนั้น ไปพร้อมกันอยู่
 ณเมืองมะริดแล้วบอกขัอราชการซึ่งเสียทัพพลอยมานั้น ขึ้นไป
 กราบทูลพระเจ้าอังวะซึ่งเลิกทัพไปอยู่ณเมืองเมาะตะมะ และกอง

ทัพทางทะวายและทางเหนือนั้นก็บอกลงมาทุกทัพทุกทาง และศึก
 ครั้งนั้นพระเจ้าอังวะเสวยพลเป็นอันมาก ทิ้งไทยจับเป็นได้และ
 ตายด้วยป่วยเจ็บตายด้วยการรบพุ่งทุกทัพทุกทาง ประมาณ กึ่งหนึ่ง
 ที่เหลือกลับไปได้อีกครึ่งหนึ่ง พระเจ้าอังวะเสวยพระไทยนัก จึงให้
 เลิกทัพหลวงกลับไปเมืองอังวะ แล้วให้มีตราหากองทัพทางใต้
 ทางเหนือนั้นก็กลับไปเมืองอังวะทั้งสิ้น แต่กองทัพทะวายนั้นให้
 ยกมาตั้งอยู่เมืองเมะตะมะ ทัพทางเมืองมะริดนั้นให้ยกมาตั้งอยู่
 เมืองทะวาย แล้วตรัสปรึกษาราชการทัพบกอินแชะมหาอุปราช
 ดำริการสงครามซึ่งจะมาตีเอากรุงเทพมหานครให้จงได้ พระเจ้า
 อังวะจึงให้เกณฑ์กองทัพ ๕๐,๐๐๐ ให้อินแชะเป็นแม่ทัพหลวง
 ยกมาอีกครั้งหนึ่ง

ครั้นบมเมย อัฐศก จุลศักราช ๑๑๔๘ ถึงณเดือน ๑๒ อิน
 แชะมหาอุปราชก็ถวายบังคมลาพระเจ้าอังวะ ยกทัพบกทัพเรือ
 ลงมาพร้อมทัพอยู่ณเมืองเมะตะมะ แต่มาทางเด็ขมิได้ ยกแยก
 กันมาหลายทางเหมือนครั้งก่อน อินแชะจึงให้เมียนวุ่นกับเมียน
 เมวุ่น ๒ นายซึ่งเป็นแม่ทัพหน้าครั้งก่อนนั้น ถือพล ๓๐,๐๐๐ ยก
 มาทำการแก้ตัวเอาชัยชนะไทยให้จงได้ และแม่ทัพทั้ง ๒ นายก็
 ยกกองทัพมาถึงเมืองสมิ แล้วให้ตั้งค่ายและขุดรางรายทางมาเป็น
 อันมากจนถึงทำดินแดนสามสบ แล้วให้กองลำเลียงขนเสบียง

อาหารมาขึ้นยั้งฉงไว้ทุกตำบล หวังจะมีให้ไพร่พลขัดสนด้วย
 สะเบียงอาหาร แต่บรรดาค่ายหน้าที่ตั้งปวงนั้นให้ชกกับกกาถึงกัน
 สั้น แล้วขุดสนามเพลาะปักขวกหนามแน่นหนา บรรดาที่
 คลองน้ำและห้วยธารตั้งปวงนั้น ก็ให้ทำสะพานเรือข้ามทุก ๆ
 แห่ง ให้ม้าและคนเดินไปมาได้โดยสะดวก และจัดการตั้งปวง
 ครั้งนั้นหมายจะตั้งรบแรมอยู่ค้ำปี กองทัพหลวงอินเชะก็ยก
 หนุนมาตั้งค่ายหลวงอยู่ตำบลแม่กระษัตริย์ คอยฟังข่าวเหตุการณ์
 กองหน้า จะได้เพิ่มเติมทัพมาช่วย

*|| ฝ่ายชาวด่านเมืองกาญจนบุรี เมืองศรีสวัสดิ์ เมืองไทรโยค
 ออกไปลาดตระเวนสืบราชการปลายแดน รู้ข่าวว่าทัพพะม่ายก
 มาอีก ตั้งค่ายมั่นอยู่ณท่าดินแดนสามสบ ก็กลับมาแจ้งแก่กรม
 การทั้ง ๓ หัวเมือง ๆ ก็บอกขอราชการศึกเข้ามายังกรุงเทพ ฯ ใน
 เดือนอ้ายข้างแรม กราบทูลพระกรุณาให้ทรงทราบ พระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบข่าวศึกอันยกมานั้น จึงมีพระ
 ราชดำรัสให้เกณฑ์กองทัพในกรุงเทพ ฯ และหัวเมืองไว้ให้พร้อม
 สรรพ ครั้นถึงวันพฤหัสบดีเดือน ๓ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เวลาเช้า ๓
 นาฬิกา กับ ๖ บาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระ
 พระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ฯ ก็เสด็จพระราชดำเนินพยุห
 ยাত্রานาวาทัพหลวงจากกรุงเทพ ฯ ไปโดยทางชลมารค พร้อม
 ด้วยเรือท้าวพระยาข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งหลาย โดยเสด็จ

ตามกระบวนหน้าหลังพร้อมเสร็จ โปรดให้สมเด็จพระอนุชา
 ธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล และกองทัพเจ้าพระยารัตนา
 พิพิธ ที่สมุหนายกไปกองหน้า พลโยธาหาญทั้งพระบรมมหาราชวัง
 และพระราชวังบวร ฯ เป็นคน ๓๐,๐๐๐ ยกล่วงหน้าไปก่อน จึง
 เสด็จยกพลโยธาทัพหลวงกับทั้งกรมพระราชวังหลัง ^(๓) และเจ้า
 ต่างกรมหลายพระองค์เป็นพล ๓๐,๐๐๐ เศษหนุนไป และโปรด
 ให้พระยาพลเทพอยู่รักษาพระนคร

ครั้นกองทัพหน้ายกไปถึงเมืองไทรโยค สมเด็จพระอนุชา
 ธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล จึงดำรัสให้กองทัพเจ้าพระยา
 รัตนาพิพิธ และกองทัพพระยากลาโหมราชเสนา พระยาจำแสน
 ยากร และทัพหัวเมืองทั้งปวง เป็นคน ๒๖,๐๐๐ ขึ้นบกยกพล
 กระบวนข้างม้ารุกเป็นกองหน้าล่วงไปก่อน แล้วสมเด็จพระ
 อนุชาธิราชเจ้าจึงเสด็จยาตราทัพ พล ๑๐,๐๐๐ ยกหนุนไปโดย
 ลำดับ ครั้นทัพหลวงเสด็จไปถึงท่าขนุน จึงเสด็จพระราชดำเนิน
 พยุหโยธาทัพไปโดยทางสถลมารค หนุนทัพสมเด็จพระอนุชา
 ธิราชไป ฝ่ายกองหน้ายกไปถึงค่ายพะม่าซึ่งตั้งอยู่ณสามสบก็ให้
 ตั้งค่ายลงเป็นหลายค่าย สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าก็เสด็จพระราช
 ดำเนินกองทัพหนุนขึ้นไป ตั้งค่ายหลวงห่างค่ายกองหน้าลงมาทาง
 ประมาณ ๕๐ เส้น กองทัพหลวงก็เสด็จพระราชดำเนินตามขึ้นไป
 ในเบื้องหลัง ตั้งค่ายหลวงห่างค่ายสมเด็จพระอนุชาธิราชลง

มาทางประมาณ ๑๐ เส้นเศษ ดำรัสให้ท้าวพระยานายทัพนาย
กองแบ่งกองทัพออกจากทัพหลวง และกองทัพกรมพระราชวัง
บวร ฯ ยกขึ้นไปบรรจบกองหน้า ให้เร่งเข้าตีค่ายพะม่าทุกทัพ
ทุกกองพร้อมกันทีเดียว

ครั้นถึงวันพุธ เดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลาเช้า จึงท้าวพระยา
นายทัพนายกองทั้งปวง ก็ยกพลทหารออกกระดมตีค่ายพะม่าพร้อม
กันทุก ๆ ค่าย นายทัพพะม่าก็เร่งพลทหารให้ต่อรบในค่ายทุก ๆ
ค่าย พลทัพไทยจุดสนามเพลาะเข้าตั้งประชิดค่ายพะม่า ต่างยิง
ปืนใหญ่น้อยโต้ตอบกันทั้งกลางวันกลางคืนไม่หยุดหย่อน เสียง
ปืนสนั่นลั่นสะท้านไปทั่วทั้งป่า รบกันอยู่ ๓ วัน ครั้นถึงวันศุกร์
เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ ทัพไทยยกหนุนเนื่องกันเข้าไปหักค่ายพะม่า
พะม่าต่อรบเป็นสามารรถ ตั้งแต่เวลาบ่ายจนพลบค่ำประมาณ ๒ ชั่วโมง
เศษ นายทัพพะม่าเห็นเหลือกำลังจะต่อรบต้านทานมิได้ ก็แตก
ฉานทั้งค่ายพ่ายหนีไปในกลางคืนวันนั้น กองทัพไทยเข้าค่ายพะม่า
ได้ทั้งสิ้น แล้วยกติดตามไปทันฆ่าฟันพะม่าล้มตายและล่าซากไป
ตามทางเป็นอันมาก ที่จับเป็นได้ก็มาก ฝ่ายอินแชนมหาอุปราช
แม่ทัพหลวง ได้ทราบข่าวทัพหน้าแตกแล้วก็ตกพระทัยมิได้คิด
อ่านจะตั้งรอรบ ก็ให้เร่งเลิกทัพหลวงกลับไปยังเมืองเมาะตะมะ
พลทัพไทยไล่ติดตามพะม่าไปจนถึงค่ายหลวงแม่กระษัตริย์ เก็บ
ได้เครื่องศาสตราวุธเป็นอันมาก จึงมีพระราชดำรัสให้ข้าหลวงไป

สั่งกองหน้า ให้จุดเพลิงเผาขังนางพะมาซึ่งไว้ข้าวปลาสะเบียง
 อาหารเสี้ยงทุกตำบล แล้วก็ให้ถอยทัพกลับมายังกองทัพหลวง*
 ครั้นมีชัยชนะอริราชสงครามภูกามบัวจามิตรเสร็จแล้ว ก็
 ดำรัสให้เลิกกองทัพทั้งทางชลมารคสถลมารคกลับคืนยังกรุงเทพ
 มหานคร ในแรมเดือน ๔ ปลายปีมะเมีย อัฐศกนั้น ฝ่ายอินแชะ
 มหาอุปราชเมื่อล่าทัพกลับไปถึงเมืองเมาะตะมะแล้ว บอกข้อ
 ราชการซึ่งเสียทัพมานั้นขึ้นไปทูลพระเจ้าอังวะ พระเจ้าอังวะได้
 ทราบก็เสียพระทัยนัก จึงให้หาคองทัพกลับยังพระนคร

สร้างมณฑปพระพุทธบาท

ฝ่ายที่กรุงเทพมหานคร เมื่อตีทัพพะมาแตกไปแล้ว เสด็จ
 กลับยังพระมหานคร จึงทรงพระราชดำริว่า เมื่อพะมาล้อมกรุง
 เก่าอยู่นั้น พวกจีนคลองสวนพลู คบคิดกันขึ้นไปเอาเพลิงจุด
 เผาพระมณฑปพระพุทธบาทเสีย เอาเครื่องประดับที่เป็นเงินทอง
 ไปสิ้น และครั้งแผ่นดินเจ้ากรุงธนบุรีให้ขึ้นไปทำ ก็ทำแต่หลังคา
 มุงกะเบื้องกันพระพุทธบาทไว้พาลง ยังหาได้สร้างพระมณฑป
 ขึ้นดังเก่าไม่ ได้โปรดให้พระยาราชสงครามเป็นแม่กองปรังตัวไม้
 เครื่องบนพระมณฑปไว้แต่ยังไม่สำเร็จ จึงมีพระราชโองการ
 ดำรัสให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล

เสด็จขึ้นไปเป็นแม่การยกพระมณฑปพระพุทธบาท สมเด็จพระ
อนุชาธิราช ก็เสด็จพระราชดำเนินโดยทางชลมารคถึงที่ประทับทำ
เจ้าสนุก จึงมีพระราชบัญชาตรัสให้เกณฑ์ข้าราชการนายไพร่
ขนตัวไม้เครื่องบนพระมณฑปขึ้นไปยังเขาพระพุทธบาท ส่วน
สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงพระ
อุตุสาหะด้วยกำลังพระราชศรัทธา เสด็จพระราชดำเนินด้วย
พระบาท ทรงยกตัวไม้ของเครื่องบนพระมณฑปตัว ๑ ด้วย
พระหัตถ์ขึ้นประดิษฐานเหนือพระอังสา ทรงแบกด้วยพระองค์
เสด็จพระราชดำเนินไปตามทาง ให้ตั้งขาหย่างและพลับพลายกที่
ประทับไปตามระยะมรรคา เสด็จไปถึงที่ประทับที่ใด ก็ทรงวาง
ตัวไม้ไว้บนขาหย่าง เสด็จหยุดประทับบนพลับพลาที่นั้นพอหาย
เหนื่อยแล้ว ก็ทรงแบกตัวไม้นั้นเสด็จพระราชดำเนินต่อไป แต่
ดังนั้นจนถึงเขาพระพุทธบาท ด้วยอำนาจกำลังพระราชศรัทธา
ทรงพระมหาอุตุสาหะ มิได้คิดแก่ลำบากพระกายหมายจะให้เป็น
บุญโกฏฐาสพระราชกุศลอย่างยิ่ง และจะให้เป็นที่เกียรติยศเพื่อ
จะให้เห็นว่า พระกำลังทั้ง ๒ ประการปรากฏไปในแผ่นดิน จึง
ให้ช่างยกเครื่องบนพระมณฑปและยอดเสร็จแล้ว ให้จับการ
ลงรักปิดทองประดับกระจก แล้วให้ทำพระมณฑปน้อยถ้อยร้อย
พระพุทธบาท ภายในพระมณฑปใหญ่เสาทั้ง ๔ กับทั้งเครื่องบน
และยอดล้วนแผ่นทองคำหุ้มทั้งสิ้น และการพระมณฑปใหญ่

น้อยสำเร็จบริบูรณ์แล้ว ก็เสด็จพระราชดำเนินกลับยังกรุงเทพมหานคร มหานคร ขึ้นเฝ้าสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้า กราบทูลถวาย พระราชกุศลซึ่งเสด็จขึ้นไปสถาปนาพระมณฑปพระพุทธบาทใหม่ แล้วสำเร็จบริบูรณ์

กรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จไปตั้งเมืองเชียงใหม่

ลุดจตุศักราช ๑๑๔๕^๑ ปีมะแม นพศก ในครั้งนั้นเมืองเชียงแสนยังอยู่ในอำนาจพะม่า พระเจ้าอังวะให้อาประชามะณีคุมพล ๓,๐๐๐ อนุรักษ์เมืองเชียงแสน แล้วแต่งตั้งให้บัณฑิตยเวทอกับลุยตองเวระจอกแห่งถือพล ๒,๐๐๐ เป็นกองหน้า ให้จ้อจ้องนระทาเป็นแม่ทัพใหญ่ถือพล ๕,๕๐๐ มาสมทบกับกองทัพอาประชามะณี ณเมืองเชียงแสน ยกมาตั้งเมืองฝาง (ลาว) อยู่ฝ่ายเหนือเมืองเชียงใหม่ ซึ่งยังแข็งเมืองมิได้ไปอ่อนน้อมแก่พะม่า อาประชามะณีผู้รักษาเมืองเชียงแสน ได้พลพะม่ามาสมทบกองทัพจ้อจ้องนระทาแต่ ๕๐๐ คน พลพะม่าหลบหนีไปเสียจากเมืองเชียงแสนแต่ก่อนนั้นถึง ๒,๕๐๐ คน ครั้นกองทัพพะม่าตั้งเมืองฝางแล้ว จ้อจ้องนระทาจึงให้อาประชามะณีกลับไปรักษาเมืองเชียงแสนอยู่ตั้งเท่า ส่วนกองทัพจ้อจ้องนระทานั้นก็ตั้งทำนาสะสมเสบียง

อาหารอยู่ที่เมืองฝาง

ในขณะนั้นพระยาแพร์ผู้ซึ่งอวามังไชย ซึ่งพะม่าจับตัวไปได้
แต่เมื่อทัพอะแซหวุ่นกี้ยกมาตีเมืองพระพิษณุโลก ในปีมะแม
สัปตศก จุลศักราช ๑๑๓๗^๑ ปีนั้น และครั้งเมื่อสะโตะมหาสวีย์
อุจนา ยกทัพมาตีเมืองนครลำปางและเมืองเหนือทั้งปวง เมื่อปี
มะเส็ง สัปตศก จุลศักราช ๑๑๔๗^๒ ก็ได้มากับกองทัพพะม่าด้วย
ครั้งทัพพะม่าแตกกลับไปแล้ว จึงให้พระยาแพร์อยู่นเมืองของ
และพระยาแพร์ยังมีจิตต์คิดสวามิภักดิ์ ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
กรุงเทพ ฯ มิได้ยอมอยู่เป็นข้าพะม่าโดยสุจริต จึงคิดอ่านชัก
ชวนพระยายองขอมเข้าด้วย แล้วยกกองทัพไปตีเมืองเชียงแสน
ฝ่ายอาประกามะนี้เจ้าเมืองมีไพร่พลพะม่าน้อยตัวเห็นจะสู้รบรักษา
เมืองไว้มิได้ ก็พาพรรคพวกหนีมาหาพระยาเชียงราย พระยาแพร์
พระยายอง ก็ยกติดตามมาณเมืองเชียงราย พระยาเชียงรายกลับ
เข้ากับพระยาแพร์ พระยายอง ด้วยเป็นชาติเดียวกัน จับตัวอา
ประกามะนี้พะม่าเจ้าเมืองเชียงแสนส่งให้พระยาแพร์ พระยายอง
แล้วบอกส่งมายังพระยาภาวโลหะเจ้าเมืองนครลำปาง พระยาภาวโลหะ
เจ้าเมืองนครลำปางบอกส่งพระยาแพร์ พระยายอง กับทั้งจำอา
ประกามะนี้พะม่าลงมาถวายณกรุงเทพมหานคร กราบทูลพระ
กรุณาให้ทรงทราบว่พระยาแพร์ซึ่งพะม่าจับไปได้^๓ บัด^๔นั้น

๑. พ. ศ. ๒๓๓๗.

๒. พ. ศ. ๒๓๔๗.

พระม่ายกลับมาได้แล้วชักชวนพระยายองมาด้วย ทั้งจับตัวอาประกามะเนเจ้าเมืองเชียงแสนมาถวายมีความชอบเป็นอันมาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และกรมพระราชวังบวรฯ ก็ทรงพระโสมนัสส์ ดำรัสให้เอาตัวอาประกามะเนจำคุกไว้ แล้วพระราชทานบำเหน็จรางวัลแก่พระยาแพร์ พระยายอง สมควรแก่ความชอบ แต่ทรงพระราชดำริยังแคลงพระยาแพร์อยู่ ด้วยไปอยู่กับพระม่ายนานแล้วเกรงจะมาเป็นกลอุบาย ครั้นจะให้กลับขึ้นไปครองเมืองแพร์ตามเดิมเดาก็ยังมีวางพระราชหฤทัย จึงโปรดพระราชทานบ้านเรือนให้อยู่ที่ตำราขการอยู่ในพระนคร แต่พระยายองนั้นโปรดให้ขึ้นไปอยู่ช่วยราชการด้วยพระยาภาวโละที่เมืองนครลำปาง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชดำรัสปรึกษาด้วยสมเด็จพระอนุชาธิราชว่า เมืองเชียงใหม่นั้นเป็นเมืองใหญ่ยังร้างอยู่ หากผู้คนจะอยู่รักษามิได้ พระม่ายได้เมืองฝางแล้วเกลือกจะมาตั้งเมืองเชียงใหม่อ่าเป็นทีนั้น จึงมีพระราชโองการโปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช เสด็จขึ้นไปจัดการตั้งเมืองเชียงใหม่ ให้เอาพระยาภาวโละเจ้าเมืองนครลำปางไปครองเมืองเชียงใหม่ ด้วยพระยาภาวโละมีฝีมือเข้มแข็งในการสงคราม จะได้ป้องกันรักษาพระราชอาณาเขตต์ในมลาวประเทศฝ่ายตะวันตกเฉียงเหนือ อย่าให้ปัจเจกมิตรมาย้ายบ่ทำได้ พอมีหนังสือบอกเมืองนครลำปางข้างลงมาอีกฉบับหนึ่งว่า ได้ทราบข่าวว่าจอชองนระทาแม่ทัพพระม่าย ซึ่งตั้งอยู่ณ

เมืองฝางจะยกกองทัพมาตีเมืองนครลำปาง เอาตัวอาปรภะกามะณี และพระยาแพร์ พระยาของ ให้จึงได้ สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ก็กราบถวายบังคมลาเสด็จยาดรา พยุหนาวาทัพจากกรุงเทพมหานคร โดยทางชลมารคขึ้นไปยังเมือง ตาก แล้วเสด็จพระราชดำเนินทัพบกไปตั้งเมืองนครลำปาง ตั้ง ค่ายหลวงประทับอยู่นอกเมือง และทัพพะม่าก็หายกมาไม่ จึงมี พระราชบัณฑิตจรัสให้พระยาภาววิละ จัดหาครอบครัวชาวเมือง เชียงใหม่เดิม ซึ่งไปอาศัยอยู่ณเมืองนครลำปางนั้น ให้ยกกลับขึ้นไป อยู่ณเมืองเชียงใหม่ดังเก่า แล้วโปรดตั้งพระยาภาววิละเป็น พระยาเชียงใหม่ ให้นายน้อยธรรมผู้น้องที่ ๒ เป็นพระยาอุปราช ให้นายพุทธสารผู้เป็นญาติวงศ์ของพระยาภาววิละ ฝ่ายข้างมารดานั้น เป็นพระยาราชวงศ์ ขึ้นไปอยู่รักษาเมืองเชียงใหม่ พระราชทาน เครื่องอุปโภคบริโภคเป็นอันมาก และพระยาเชียงใหม่ พระยา อุปราช พระยาราชวงศ์ ก็กราบถวายบังคมลาหยกครอบครัวชาวเมือง ทั้งปวงขึ้นไปตั้งอยู่ณเมืองเชียงใหม่ตามรับสั่ง จึงทรงพระกรุณา โปรดตั้งคำโสมผู้น้องรองพระยาภาววิละ เป็นพระยานครลำปางแทน ให้ดวงทิพผู้น้องที่ ๓ เป็นพระยาอุปราช ให้หมูล่าผู้น้อง ๔ ที่เป็น พระยาราชวงศ์ ให้รักษาเมืองนครลำปางสืบไป พระราชทาน เครื่องอุปโภคบริโภค เหมือนตั้งเมืองเชียงใหม่ขึ้น แต่เมืองลำพูน วางอยู่ด้วยผู้คนยังเบาบางระส่ำระสาย จะแบ่งไปตั้งยังมีได้ก่อน

พระราชทานเรือและเครื่องอาวุธช่วยของเชียงสือ

ฝ่ายของเชียงสือซึ่งหนีออกไปตั้งอยู่ที่เกาะกูด หมดสิ้น
 สะเบียงอาหารจนต้องกินแต่เนื้อเต่ากับมันกลอย วันหนึ่งองเชียง
 สือแลเห็นเรือแล่นเข้าไปใกล้เกาะล้า ๑ องเชียงสือตกใจกลัวจึง
 ให้ครอบครัวเข้าไปซ่อนอยู่ในป่า แล้วใช้ให้องจวงลงเรือเล็กไป
 ถามว่าเรือนี้มาแต่ไหน จีนฮุ้นสามี่อำแดงโตตญวนเมืองจันทบุรี
 บอกว่าเรือบรรทุกข้าวสารมาแต่เมืองจันทบุรี ๓๐ เกวียน จะไป
 จำหน่ายที่เมืองเขมา เมืองเต็กเซี่ย ต้องพายขุดเรือออกไป อง
 จวงจึงบอกแก่จีนฮุ้นว่า องเชียงสือหนีมาอยู่ที่เกาะนี้ ให้จีนฮุ้น
 ขนไปเผื่อองเชียงสือด้วยกัน จีนฮุ้นคิดว่าเรือเรอลำเดียวพลัดเข้า
 มาถึงที่นี่โดยจะไม่ใช่ไปหาองเชียงสือๆก็จะหักหาญเอาที่ไหนจะพ้น
 มือไปได้ จำจะคิดทำคุณไว้ดีกว่า คิดแล้วก็ลงเรือไปด้วยองจวง
 ขนไปหาองเชียงสือๆ ปราศรัยว่า เราออกมาอยู่ที่เกาะกูดนี้ช้านานแล้ว
 ผู้คนหาไม้ข้าวจะกินไม่ เรือจีนฮุ้นขุดออกมาถึงนี้มีข้าวสารก็ดีแล้ว
 และเงินตราซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานให้เราและมารดาเราเก็บไว้เงิน ๑๗ ชั่ง ๑๐ ตำลึงนั้น เรา
 จะขอซื้อข้าวสารตามแต่จะขายให้ จีนฮุ้นตอบองเชียงสือว่าท่าน
 ออกมาอยู่ที่กันดารอดสะเบียงอาหาร ข้าวสาร ๓๐ เกวียนนั้น ข้าพเจ้ายอมให้ท่านทั้งสิ้น
 ไม่คิดเอาราคา องเชียงสือจึงเขียน

หนังสือสัญญาประทับตรารูปมังกรให้เงินฮุ้นไว้ว่า ถ้าองเชียงสือ
ออกไปตั้งเอาบ้านเมืองคืนได้เป็นเจ้านายฝ่ายญวนแล้ว ให้เงินฮุ้น
ออกไปหาองเชียงสือ ๆ จะทดแทนคุณให้ถึงขนาด แล้วองเชียง
สือให้พรรคพวกลงไปขนข้าวที่เรือเงินฮุ้นขึ้นแล้ว เงินฮุ้นก็ลาอง
เชียงสือกลับมาเมืองจันทบุรี

ฝ่ายที่กรุงเทพมหานครทรงทราบว่า องเชียงสือหนีไปตั้ง
อยู่เกาะกูด จึงโปรดให้จัดเรือตระเวนหลายลำพร้อมด้วยปืนและ
กะสุนดินดำ ให้กรมการเมืองตราดส่งไปพระราชทานแก่องเชียง
สือที่เกาะกูดให้เป็นกำลังและให้ช่วยลาดตระเวนสกัดด้วย ครั้น
องเชียงสือได้รับพระราชทานเรือตระเวนและเครื่องศาสตราวุธ ก็
พาสมัครพรรคพวกลงเรือไปตั้งเอาเมืองเขมา เมืองประมวนสองได้
แล้วแต่งให้เรือออกไปลาดตระเวนสกัด จับสกัดญวนได้บ้าง
ยอมเข้าสวามิภักดิ์องเชียงสือบ้าง แล้วองเชียงสือให้มานายสกัด
เสียคน ๑ เอาศัรษะใส่ถังมอบให้พระยาราชาเศรษฐีส่งเข้ามา
กรุงเทพมหานคร และเมื่อองเชียงสือพักอยู่ที่เกาะกูดนั้น ได้
แต่งให้ห้องจวงลอบไปสืบการบ้านเมืองตลอดถึงไซ่ง่อน องจวง
กลับมาแจ้งว่าได้ไปเกลี้ยกล่อมผู้คนเมืองพระตะพังสมัคร์เข้าด้วย
เป็นอันมาก แล้วองจวงจึงพาองเชียงสือไปพักอยู่ที่ปากน้ำเมือง
ป่าสัก

ภายหลังองโห่ต้องศึก องทองยงยาน พัน้องพาครอบครัว

มาทางเมืองลาว มาตามองเชียงสือ เข้ามาถึงกรุงเทพฯ เจ้าพนักงานนำขึ้นกราบบังคมทูล ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท จึงทรงพระราชดำริว่าองเชียงสือนั้น ให้ลงไปอยู่ข้างล่างใกล้ทะเล จึงหนีไปโดยง่าย ฉนวนพวกนี้จะต้องให้ไปอยู่ข้างบน ถึงจะคิดหนีออกไปก็ลำบากไม่สะดวก จึงมีรับสั่งโปรดเกล้าฯว่า องเชียงสือหนีออกไปจากกรุงเทพมหานครเสียแล้ว ให้้องโห่เดื่องตีกลองทง ขุนยาน พักครอบครัวไว้ที่บ้านบางโพก่อนเถิด

ครั้นถึงวันอาทิตย์ เดือน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ องเชียงสือมีหนังสือเข้ามาถึงพระยาพระคลังให้นำกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า “ข้าพเจ้าได้หนีเข้ามาพึ่งพระบารมีพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระเมตตากรุณาให้กองทัพออกไปตีเมืองฉนวนคืนให้ การก็ยังไม่สำเร็จ เพราะด้วยที่กรุงมีการศึกพะม่าติดพันอยู่ และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระคุณแก่ข้าพเจ้าเป็นอันมาก เมืองประเทศราชทั้งปวงก็รู้แจ้งอยู่แล้ว ข้าพเจ้าได้รับหนังสือเจ้าเมืองตังเกี๋ยและฉนวนพวกฟ้องข้าเก่าของปู่และบิดาข้าพเจ้าว่า ให้ออกไปคิดเอาบ้านเมืองคืนให้จงได้ ข้าพเจ้าจะกราบถวายบังคมลากระงพระพรราชอาชญาจะไม่โปรด จึงได้ทำหนังสือตามเรื่องความกราบถวายบังคมลาทางไว้ที่โต๊ะเครื่องบูชาแล้ว จึงได้หนีออกมา ทราบว่าพวกฉนวนที่รบพุ่งเป็นศึกกับพวกโกเซ็นไม่มีที่พึ่ง ลงเที่ยวเป็นโจรผู้ร้ายอยู่ในท้องทะเล ข้าพเจ้าปราบปรามไม่ทันพยศร้าย จึงได้ตัดศีรษะ

ให้เจ้าเมืองบันทายมาศส่งเข้ามาครั้งก่อนแล้ว ครั้นข้าพเจ้าให้
 ภายดาวคุมเครื่องยศที่พระราชทานแก่ข้าพเจ้า ก็กะบั้งทอง
 เล่ม ๑ คบโททอง ๑ ถาดหมากทอง ๑ เข้ามาส่ง ขอรับพระราช
 ทานเรือตระเวนบันกะสุนดินดำ ที่พระราชทานให้ข้าพเจ้าออกไป
 ลาดตระเวนนั้น ไปทำศึกกับโกเขินต่อไป ถ้าเสร็จการแล้วจึงจะ
 ส่งคืนเข้ามาถวาย" พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบแล้ว
 จึงพระราชทานบันกะสุนดินดำเพิ่มเติมออกไปให้อีก ✓ ครั้นภาย
 ดาวกราบทถวายบังคมลากลับไปแล้ว จึงบอกกองเชียงสีว่า องโ
 เตืองตีก องทงขุยาน พาครอบครัวอพยพหนีโกเขินเข้าไปอยู่
 กรุงเทพฯ ฯ

ทัพหลวงไปตีเมืองทะวาย

ในปีมะแม นพศก จุลศักราช ๑๑๔๕^๑ นั้น พระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริจะเสด็จพระราชดำเนินทัพหลวง
 ไปตีเมืองทะวาย ให้พม่าเห็นว่าไทยมีกำลังพอจะทำศึกตอบแทน
 ได้บ้าง จึงมีพระราชดำรัสให้เกณฑ์กองทัพไว้ให้พร้อม ครั้นวัน
 เสาร์ เดือนยี่ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลา ๓ โมงเช้า ๔ บาท ได้มีหาพิไชย
 ฤกษ์ จึงพระบาทสมเด็จพระบรมนารถพิตร์พระเจ้าอยู่หัว เสด็จ

ยาดรณาวาพยุหทัพหลวงจากกรุงเทพมหานคร โดยทางชลมารค และพลโยธาหาญในกระบวนทัพหลวงยกจากกรุงศรีฯ เป็น พล ๒๐,๐๐๐ เศษ พร้อมด้วยเรือพระราชวงศานุวงศ์ และท้าว พระยาข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวง โดยเสด็จพระราชดำเนิน เป็นอันมาก ดำรัสให้เจ้าพระยารัตนาพิพิธ เจ้าพระยามหาเสนา พระยายมราช เป็นกองหน้า พระยาพระคลัง เป็นเกียกกาย สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร เป็นยกกระบัตร์ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ เป็น ทัพหลัง เสด็จประทับรอนแรมไปตามระยะทางชลมารค ถึงท่า ตะกั่วแม่ตีน้อย จึงเสด็จขึ้นประทับ ณ พระตำหนักค่ายหลวง ซึ่ง กองหน้าทำไว้รับเสด็จ แล้วดำรัสให้กองหน้ากองหน้าเป็น คน ๑๐,๐๐๐ ยกล่วงหน้าไปก่อน แล้วทัพหลวงจึงเสด็จพระราช ดำเนินตามไป

ครั้งนั้นฝ่ายข้างเมืองทวาย พระเจ้าอังวะแต่งตั้งให้แมงจันจาผู้ บุตรสะคุแมงกองลงมาเป็นเจ้าเมือง อนึ่งกองทัพพะม่าซึ่งยกมา ทางเมืองมะริดแต่ครั้งก่อนนั้น ก็พร้อมกันอยู่ที่เมืองทวายทั้งสิ้น ทวายวุ่น กับแก่งวุ่น แมงยี แม่ทัพและนายทัพนายกองทั้งปวงได้ แจ้งว่า กองทัพไทยยกมาทางด่านวังป้อเขาสูง จะมาตีเมืองทวาย แม่ทัพจึงแต่งให้หนัดมิแลงถือพล ๓,๐๐๐ ยกมาตั้งค่ายรับอยู่ ณ ด่าน วังป้อทัพ ๑ แล้วให้ทวายวุ่นเจ้าเมืองทวายถือพล ๔,๐๐๐ ยก

มาตั้งค่ายปักกลดสะกดท้องทุ่ง ทางซึ่งจะมาแต่เมืองกล็องถึงเมือง
 ทเวาย แล้วเกณฑ์ให้นายทัพนายกองทั้งปวงคุมพลทหาร ๑,๐๐๐
 ยกไปตั้งค่ายรับอยู่ที่เมืองกล็องอีกตำบล ๑ แล้วจัดพลทหาร
 ทั้งพะม่าและทเวาย ชาวเมืองขึ้นประจำรักษาหน้าที่เชิงเทินกำแพง
 เมืองโดยรอบ กอบด้วยเครื่องสรรพศาสตราวุธ ปืนใหญ่สั้น้อย
 พร้อมสรรพ แต่ตัวแกงวุ่น แมงยู่แม่ทัพ ตั้งมั่นรักษาอยู่ในกำแพง
 จัดการบ่อกันเมืองเป็นสามารถ แล้วบอกหนังสือขึ้นไปทูลพระ
 เจ้าอังวะว่า พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ยกทัพหลวงมาตีเมืองทเวาย

ฝ่ายเจ้าพระยารัตนาพิพิธแม่ทัพหน้า เดินทัพข้ามเขาสูงไป
 แล้ว จึงให้พระยาสุรเสนา พระยามหาอำมาตย์ และท้าวพระยา
 นายทัพนายกองเป็นหลายนาย คุมพลทหาร ๕ ๐๐๐ ล่องหน้าไป
 ก่อน ลงตกเชิงเขาสูงข้างโน้นถึงค่ายวังป้อ ซึ่งทัพพะม่ามาตั้งรับ
 อยู่ ณ นั้น จึงพระยาสุรเสนา พระยามหาอำมาตย์ นายกองหน้า
 ก็ให้ตั้งค่ายลงเป็นหลายนาย ครั้นถึงวันศุกร์ เดือน ๓ ขึ้น ๘
 ค่ำ เวลาเช้า จึงพระเสนาหนาทกับขุนหมื่น และไพร่พลในกอง
 ทัพ ยกเข้าปล้นค่ายพะม่า ๆ ยิงปืนนกลสับออกมาแต่ในค่าย ต้อง
 ดันขาเบี่ยงซ้ายพระเสนาหนาท พลทหารเข้าช่วยพะยุงพามาเข้าใน
 ค่าย จึงพระยามหาอำมาตย์ก็ขับพลทหารหนุนเข้าไปปล้นค่าย
 พะม่า ๆ ต่อบเป็นสามารถ จะหักเอาค่ายมิได้ก็ถอยออกมา แต่
 ยกเข้าปล้นตั้งนั้นเป็นหลายวัน พระยาสุรเสนา พระยาสมบัตินาถ

ต้องป็นข้าศึกตายในทริบ ครั้นวันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๑๐
 ค่ำ จึงเจ้าพระยารัตนาพิพิธ เจ้าพระยามหาเสนา ก็ยกพลทหาร
 หนุนไปช่วยกองหน้า เข้ระดมตีค่ายพะม่า ๆ ต่อรบเป็นสามาร
 รบกันตั้งแต่เช้าจนค้ำ พลทัพไทยก็หนุนเนื่องกันเข้าไปมิได้ท้อ
 ถอย บ้างเขื่อแย้งป็นค่าย พะม่าสู้รบอยู่จนเวลาประมาณยาม ๑
 นัดมิเลงนายทัพเห็นเหลือกำลังจะต้านทานมิได้ ก็พาพลทหาร
 แแตกออกทางหลังค่ายหนีไปเมืองกลีอ่อง กองทัพไทยก็ได้ค่าย
 วังป้อ แล้วให้ม้าใช้รับลงมากราบทูลพระกรุณายังทัพหลวง แล้ว
 ตั้งพักพลอยู่ณค่ายวังป้อ ๒ วัน

ครั้นวันพุธ เดือน ๓ แรม ๑๓ ค่ำ กองทัพหน้าก็ยกตาม
 ลงไปถึงค่ายเมืองกลีอ่อง ฝ่ายทัพหลวงก็เสด็จขึ้นข้ามเขาสูงหนุน
 ไป และเขานั้นชันนักจะทรงช้างพระที่นั่งขึ้นไปมิได้ พระบาท
 สมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว ดำรัสให้ผู้กราวแล้วต้องทรมาน
 พระกาย เสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาทยี่ดราวจนไปตั้งแต่เชิง
 เขา แต่เจ้าจนเที่ยงจึงถึงยอดเขา และข้างขงชนเขานั้น ต้อง
 เองวงยึดต้นไม้จึงเห็นยวกายขึ้นไปได้ความลำบากนัก ช้างที่
 พลาดพลัดตกเขาลงมาตายทงคนทงช้างก็มีบ้าง จึงมีพระราช
 โองการดำรัสว่า “ไม่รู้ว่ทางนี้เดินยาก พาลูกหลานมาได้ความ
 ลำบากยิ่งนัก” เมื่อจะลงไปเชิงเขาข้างโน้น ก็เสด็จพระราชดำเนิน
 ทรงยี่ดราวจนไปเหมือนกัน ครั้นกองทัพหลวงยกข้ามเขาสูงล่วงพ้น

ไปแล้ว จึงเสด็จขังทัพหลวงหยุดประทับแรมอยู่น้ำค่ายวังป้อ ให้
 ดำรงไปเร่งกองหน้าให้ตีเมืองกลี๋องให้แตกโดยเร็ว เจ้าพระยา
 รัตนพิพิธ เจ้าพระยามหาเสนา พระยายมราช ก็จับพลทหารเข้า
 หักค่ายเมืองกลี๋อง พะม่าต่อรบเป็นสามารจ และรบกันทั้ง
 กลางวันกลางคืน เสียงปืนยิงโต้ตอบกันมิได้หยุดหย่อน ครั้น
 ถึงวันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๒ ค่ำ เวลากลางคืนยามเศษ เจ้าเมือง
 ทะวายและนัคนิแลงเห็นเหลือกำลังจะต้านทานต่อรบมิได้ ก็เปิด
 ประตูหนีออกทางหลังค่ายแตกพ่ายหนีไปเมืองทะวาย กองทัพไทย
 ก็ได้เมืองกลี๋อง ให้หยุดพักพลจัดหาเสบียงอาหารอยู่ที่นั่น
 หลายวัน แล้วแต่งให้กองสอดแนมลงไปสืบ แจ้งว่าพะม่าตั้ง
 ค่ายปักกาสะกัตท้องทุ่ง คอยรับอยู่กลางทางซึ่งจะลงไปเมืองทะวาย
 จึงบอกไปกราบบังคมทูลพระกรุณาแจ้งทัพหลวงณค่ายวังป้อ จึงมี
 พระราชดำรัสให้กองหน้าตรวจเตรียมรบพลจกวดขันทุกทัพทุกกอง
 อย่าประมาทให้เสียที่แก่ข้าศึกได้ ให้ยกไปตีค่ายปักกาพะม่าให้
 แตกในวันเดียว แม้นล่วงวันไปจะเอาโทษแก่นายทัพนายกองถึง
 สิ้นชีวิต ครั้นวันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ เวลาเช้า กองหน้า
 ก็ยกพลทหารเข้าระดมตีค่ายปักกา และท้าวพระยานายทัพนาย
 กองทั้งหลาย ก็หนีทัพแดงดาษไปทั้งท้องทุ่ง บินหน้าทักัน
 เร่งจับพลทหารเข้ารบหักค่ายปักกาพร้อมกันทุกทัพทุกกอง ยิงปืน
 ใหญ่น้อยเสียงสะท้อนสะท้านไปทั้งท้องทุ่ง พะม่ายิงปืนใหญ่

นายทัพนายกองพะม่าเห็นว่าทัพไทยยังอยู่มิได้เข้าเมืองแล้ว ก็
 ผ่อนกันกลับเข้าเมืองเกณฑ์พลทหารชั้นรักษาหน้าที่เชิงเทินกำแพง
 เมืองป้องกันรักษาเมืองเป็นสามารถ

ฝ่ายทัพหลวงก็เสด็จพระราชดำเนินยกตามกองหน้าเข้าไปตั้ง
 ค่ายหลวงใกล้เมือง ห่างค่ายกองหน้าซึ่งตั้งล้อมเมืองออกมาประ
 มาณ ๕๐ เส้น ดำรัสให้กองทัพสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า
 กรมหลวงอิศรสุนทรยกไปตั้งค่ายใหญ่หนุ่ค่ายกองหน้าอยู่หน้าค่าย
 หลวง ขณะนั้นข้างต้นทัพเทพีลาป่วยลงไม่จับหญ้าถึง ๓ วัน พระ
 บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระวิตกนัก ด้วยเป็นข้างพระที่นั่งข้า
 หลวงเดิม ได้เคยทรงเสด็จไปงานพระราชสงครามมาแต่ก่อนทุก
 ครั้ง ทรงพระอาลัยว่าเป็นราชพาหนะเพื่อนทุกข์เพื่อนยากเกรงจะ
 ล้มเสีย จึงทรงพระอริษฐานเสกเข้า ๓ ปันให้ข้างนั้นรับพระราชทาน
 ด้วยเดชพระบารมีเป็นมหัศจรรย์ ช่างนั้นก็หายไขเป็นปกติ พระ
 บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดีพระทัยยิ่งนัก ฝ่ายนายทัพนายกองพะม่า
 ซึ่งตั้งรักษาเมืองพะวายอยู่นั้น เกรงกลัวพระเดชานุภาพเป็นกำลัง
 มิได้ยกพลทหารออกต่อรบนอกเมือง เป็นแต่รักษาเมืองนั่งอยู่

กองทัพไทยตั้งล้อมเมืองพะวายอยู่ถึงเดือน สิบแปดอาหาร
 ก็เบาบางลง ขณะนั้นเจ้าอินทซึ่งเป็นบุตรพระเจ้าล้านช้างเก่า จึง
 กราบทูลพระกรุณาว่า จะขออาสายกเข้าปล้นเอาเมือง มีพระ
 ราชโองการดำรัสห้ามว่า ทัพหลวงตั้งอยู่ใกล้เมืองนักเกรงจะไม่

สมคะเนล่าถอยออกมา ข้าศึกได้ที่จะยกออกจากเมืองได้ติดตาม
 กะทั่งปะทะค่ายหลวง จะเสียที่เหมือนเมื่อครั้งเจ้ากรุงธนบุรี
 ยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ครั้งแรก ภายหลังพระยาสี่นรธาเดโช
 และท้าวพระยานายทัพนายกองเป็นหลายนาย กราบบังคมทูลขอ
 อาสาปล้นเอาเมือง ก็ดำรัสห้ามเสียเหมือนดั่งนั้น พอสะเบียง
 อาหารขัดลงก็ดำรัสให้เลิกทัพหลวงถอยมาทางค่อมองส่วย ให้
 กองทัพหน้ารื้อมาเบื้องหลัง พระม้ายกทัพติดตามกองหน้าก็รีบ
 มาจนถึงแดนเมืองทวาย

 ในขณะนั้นฝ่ายสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ
 ได้ทรงทราบว่า สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้าเสด็จพระราช
 ดำเนินพยุหโยธาทัพออกจากเมืองทวาย ก็เสด็จยาตราทัพออก
 จากเมืองนครลำปางกลับมายังพระนครแล้ว ก็เสด็จโดยทาง
 ชลมารคออกไปตามเสด็จถึงแม่น้ำน้อย พอทัพหลวงเสด็จกลับ
 มาถึงพระตำหนักค่ายท่าเรือ ก็เสด็จขึ้นไปเฝ้ากราบถวายบังคม
 ทูลว่า “ขอเชิญเสด็จพระราชดำเนินคืนยังพระนครเถิด ข้าพระ
 พุทธเจ้าจะตั้งทัพอยู่ที่นี้ ดูที่พะม่าจะทำประการใด จะได้คิดอ่าน
 ป้องกันสู้รบรักษาพระราชอาณาเขตต์” พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่
 หัวก็ทรงเห็นชอบด้วย จึงเสด็จกรีฑานาวาทัพกลับคืนยังกรุงเทพ
 มหานคร ฝ่ายกองทัพพะม่ายกติดตามมาพวสิ้นแดนเมืองทวาย
 แล้วก็ตั้งทัพอยู่ที่ มิได้ยกล่วงเข้ามาในพระราชอาณาเขตต์ ก็เลิก

ทัพกลับไปเมืองทวาย สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวัง
บวรสถานมงคล ก็ทรงจัดให้พลหัวเมืองอยู่รักษาด่านทางนั้นคง
แล้ว ก็เสด็จเลิกทัพกลับไปยังพระนคร

ฝรั่งเข้ามาพบนันทกมวย

ลุลุศักราช ๑๑๕๐ ปีวอก สัมฤทธิศก มีกำปั่นฝรั่งเสสเข้ามา
ถึงพระนครลำ ๑ ฝรั่งซึ่งเป็นนายกำปั่นพี่น้อง ๒ คน และน้องชาย
นั้นเป็นคนมวยมีฝีมือ เทียวพบนันทกมวยขณะมาเป็นหลายเมือง
แล้ว ครั้นเข้ามาถึงพระนคร จึงบอกให้ล่ามกราบเรียนพระยาพระ
คลังว่าจะขอชกมวยพบนันทกมวยในพระนครนี้ พระยาพระ
คลังจึงกราบบังคมทูลพระกรุณา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงทราบ จึงมีพระราชโองการดำรัสปรึกษาสมเด็จพระอนุชา
ธิราชฯ กราบทูลว่า "ครั้นจะไม่แต่งคนมวยออกต่อสู้ด้วยฝรั่ง
เป็นคนต่างประเทศก็จะดูหมิ่นว่าพระนครนี้ หากคนมวยดีจะต่อสู้
มิได้ ก็จะเสื่อมเสียพระเกียรติยศปรากฏไปในนานาประเทศ
ข้าพระพุทธเจ้าจะขอรับแต่งคนมวยที่มีฝีมือออกต่อสู้กับฝรั่ง เอา
ชัยชนะมาให้จึงได้" พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงเห็นชอบ
ด้วย จึงดำรัสให้พระยาพระคลังบอกแก่ฝรั่งรับพบนันทกมวยกัน

วางเดิมพันเป็นเงิน ๕๐ ชั่ง จึงสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระ
 ราชวังบวร ฯ จัดได้หมื่นผลาญผู้หนึ่งเป็นทนายเลือกในพระราชวัง
 หน้า รูปกายดำสันมีฝีมือดีกว่าพวกมวยสันทั้งนั้น จึงดำรัสให้
 ปลุกพลับพลาใกล้โรงละครฝ่ายตะวันตกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 ตั้งสนามมวยที่นั้น ครั้นถึงวันกำหนดจะชกมวยพะนันกับฝรั่ง จึง
 มีพระราชบัญชาดำรัสสั่งให้แต่งตัวหมื่นผลาญเอาน้ำมันวานอัน
 อยู่กองชะโลมทั่วทั้งกาย แล้วให้ชวนคอกคนลงมายังพระบรมมหา
 ราชวัง ฝ่ายฝรั่งเสสนายกำปั่นทั้ง ๒ คนพี่น้องกับพรรคพวกบ่าว
 ไพร ก็ขึ้นมาพร้อมที่สนามมวยในพระบรมมหาราชวัง พระ
 บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกประทับพลับพลาทอดพระ
 เนตรพร้อมด้วยสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ฯ
 เสด็จประทับบนพลับพลาชั้นลดที่ ๒ และพระราชวงศานุวงศ์ฯ
 ทูลละอองธุลีพระบาทเฝ้าอยู่พร้อมกันเป็นอันมาก จึงให้เอาเส้น
 เชือกขึงเป็นวงสนาม แล้วหมื่นผลาญกับฝรั่งคู่มวยก็เข้ามากราบ
 ถวายบังคมในกลางสนาม แล้วยืนชนดั่งท่าเข้าชกกัน และฝรั่งนั้น
 ล้วงมือจะจับหักกระดูกไหปลาร้าหมื่นผลาญ ๆ ยกมือชนกัน และ
 ชกพลางถอยพลาง ฝรั่งถูกต้องหมัดก็มีได้ล้ม ตั้งแต่ล่วงอย่าง
 เดียว หมื่นผลาญก็ถอยพลางชกพลางฝรั่งจะจับหมื่นผลาญไม่
 ได้ ฝรั่งพ่ายเห็นดังนั้นจึงลุกเข้าไปผลักหมื่นผลาญไม่ให้ถอยหนี
 สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทอด

พระเนตรเห็นดังนั้นก็ทรงพระพิโรธ ดำรัสว่าเล่นชกพระนั้นกันก็
ตัวแต่ตัวไหนจึงช่วยกันเป็น ๒ คนเล่า จึงเสด็จลงจากพลับพลา
โดยเร็ว ยกพระบาทถือเอาฝรั่งพี่ชายล้มลง ขณะนั้นพวกทนาย
เลือกกั้วกรุกกันเข้าชกต่อฝรั่งทั้ง ๒ คนพี่น้องจับบ่วงเป็นสาหัส
พวกบ่าวไพร่ฝรั่งก็เข้าแบกหามนายลงไปยังกำปั่น พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัว จึงดำรัสสั่งพระราชทานหมอนวดหมอยาให้ลงไป
รักษาพยาบาล ฝรั่งทั้ง ๒ คนหายบ่วงแล้วก็บอกกล่าวให้กราบเรียน
พระยาพระคลัง ให้ช่วยกราบทูลถวายบังคมลาแล้วถอยกำปั่น
เลื่อนลงไปจากพระนคร ออกจากปากน้ำเมืองสมุทรปราการ ตก
ถึงท้องทะเลใหญ่แล้วก็ใช้ไป

พระราชทานเรือรบและเป็นช่วยของเชียงใหม่

ในเดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ ปีวอก สัมฤทธิศก^๓ นั้น ฮ่องเชียงสือ
มีหนังสือเข้ามาฉบับ ๑ ใจความว่า “ด้วยโปรดให้กษัตริย์
สิ่งของออกไปพระราชทานนั้น ระยะทางไกลไปมากันดารนัก
ข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นอันมาก บัดนี้นายทัพนายกองและไพร่
พลพวกไทเซินหาปกติกันไม่ หนีมาหาข้าพเจ้าหลายพวกหลาย
เหล่า ข้าพเจ้าทราบว่าจะโฮตเจงตัก องทงยูยาน เป็นขุนนาง

๓. พ.ศ. ๒๓๓๓.

ของข้าพเจ้า ไก่เงินจับไปได้ บัดนี้องโหต้องดึก องทงยุงยาน
 หนีไก่เงินมาอยู่ณกรุงเทพมหานคร และองโหต้องดึก องทง
 ยุงยาน รุ้แบบคายการศึกษาอยู่ ขอรับพระราชทานองโหต้องดึก
 องทงยุงยาน ออกไป จะได้ช่วยข้าพเจ้าทำศึกกับไก่เงินต่อไป
 และป็นกะสุนดินดำมีน้อย ขอรับพระราชทานป็นกะสุนดินดำ
 ให้องโหต้องดึก องทงยุงยาน คุณออกไปพระราชทานข้าพเจ้า
 ด้วย” ได้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว จึงโปรดพระราช
 ทานเรือรบให้องโหต้องดึกลำ ๑ องทงยุงยานลำ ๑ ป็นกะสุน
 ดินดำพร้อม ออกไปช่วยการศึกษาองเชียงสือที่เมืองญวน องโห
 ต้องดึก องทงยุงยาน ออกไปด้วยกายดาว พบองเชียงสือที่ปาก
 น้ำเมืองป๋าสักแล้ว องเชียงสือจึงเกลี้ยกล่อมญวน เขมร เข้า
 ด้วยเป็นอันมาก ก็ยกทัพเรือขึ้นไปถึงแพรกทะเลิง ญวนไก่เงิน
 ช้องคกเขมรยกมาจากเมืองไซ่ง่อนได้สู้รบกัน องคกเขมรสู้มิได้
 หนีไป องเชียงสือก็ได้รับผลเพิ่มเติมขึ้นอีกเป็นอันมาก เพราะ
 ญวนทั้งปวงนั้นนับถือว่าเป็นเจ้านายของตัว ครั้นนั้นองเชียงสือ
 ยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองไซ่ง่อนก็ได้โดยง่าย

ทรงผนวชสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่

ครั้นมาถึงเดือน ๘ ในปีวอก สัมฤทธิศกนั้น สมเด็จพระ

เจ้าลูกยาเธอ พระองค์ใหญ่ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิสรสุนทร พระชน
 มายุได้ ๒๑ พรรษา ควรจะทรงบรรพชาอุปสมบท และสมเด็จพระ
 พระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรนครศรี เจ้าฟ้ากรม
 หลวงเทพหริรักษ์ ทั้ง ๒ พระองค์ พระชนมายุเกินอุปสมบทแล้ว
 ยังหาได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุไม่ พระบาทสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดอนุญาตให้ออกทรงผนวช ครั้น
 ฅวันอาทิตย์ เดือน ๔ ขึ้น ๑ ค่ำ เวลาเช้า ๓ โมง พระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวัง
 บวร ฯ ก็เสด็จพระราชดำเนินณพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดา
 ราม พร้อมด้วยพระสงฆ์ราชาคณะ และราชวงศานุวงศ์ทั่วพระยา
 มุขมนตรีทั้งหลาย สโมสรสนับนิตโดยอันดับ จึงเสนาบดีปริกษา
 ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิสรสุนทรทรงผนวช
 ก่อน ถึงอ่อนพระชนมพรรษาก็เป็นลูกหลวงเอก มีบรรดาศักดิ์
 สูงกว่าสมเด็จพระเจ้าหลานเธอทั้ง ๒ พระองค์ ๆ นั้น เป็นแต่พระ
 โอรสสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ พระชนม์แก่กว่าก็จริง แต่บรรดา
 ศักดิ์ต่ำกว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ให้ทรงผนวชทีหลัง ครั้น
 เสร็จอุปสมบทแล้วก็ประทับอยู่ในพระอุโบสถ เวลาบ่ายพระสงฆ์
 ราชาคณะสวดพระพุทธมนต์ ครั้นรุ่งขึ้นเวลาเช้าพระสงฆ์ฉันเป็น
 การฉลองเสร็จแล้ว ก็ตั้งกระบวนแห่กรมหลวงอิสรสุนทรขึ้นไป
 ประทับอยู่วัดสมอราย

(แก้) เขมรรักษาเมืองป่าสักไว้เป็นเมืองของเขมร เจ้าพระยา
อภัยภูเบศร์ก็กลับไปเมืองเขมร

ทำสังคายนาพระไตรปิฎก

ในปีออกสัมฤทธิศกนั้น พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้า
อยู่หัว ทรงพระราชดำริถึงพระไตรปิฎกธรรม อันเป็นมูลราก
แห่งพระปริยัติศาสนา ทรงพระราชศรัทธาพระราชทานพระราช
ทรัพย์เป็นอันมาก ให้เป็นค่าจ้างลานจารึกพระไตรปิฎกลงลาน
แต่บรรดามีฉบับในที่ใด ๆ ที่เป็นอักษรลาว อักษรรามัญ ก็ให้
ชำระแปลงออกเป็นอักษรขอม สร้างขึ้นไว้ในตู้หอพระมณเฑียร
ธรรม และสร้างพระไตรปิฎกถวายพระสงฆ์ให้เล่าเรียนทุก ๆ
พระอารามหลวงตามความปรารถนา

จึงมีนไวยวรรณารถกราบทูลว่า พระไตรปิฎกซึ่งทรงพระราช
ศรัทธาสร้างขึ้นไว้ทุกวันนี้ อักษรบทพยัญชนะดกวิปลาศอยู่แต่
ฉบับเดิมมา หากจะทำบำรุงตกแต่มีดัดแปลงให้ถูกต้องบริบูรณ์
ขึ้นมิได้ ครั้นได้ทรงสดับจึงทรงพระปรารภว่า พระบาลีและอรรถ
กถาฎีกาพระไตรปิฎกทุกวันนี้ เมื่อและผิดเพี้ยนพิปลาศอยู่เป็น
อันมากฉะนี้ จะเป็นแก้มูลพระศาสนากระไรได้ อนึ่งท่านผู้รักษา
พระไตรปิฎกมีอยู่ทุกวันนี้กันน้อยนัก ถ้าสิ้นท่าบเหล่านี้แล้วเห็น

ว่าพระปริยัติศาสนา และปฏิบัติศาสนา และปฏิบัติเวทศาสนา จะ
 เสื่อมศูนย์เป็นอันเร็ววันนัก สัตว์โลกทั้งปวงจะหาที่พึ่งบมมิได้ใน
 อนาคตภายหน้า ควรจะทำนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนาไว้ให้ถาวร
 วัฒนาการ เป็นประโยชน์ไปแก่เทพตามมนุษย์ทั้งปวง จึงจะเป็น
 ทางพระบรมโพธิญาณบารมี

ทรงพระราชดำริฉะนี้แล้ว จึงดำรัสให้ประชุมพระราชวงศา
 นวงศ์ มีสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล
 เป็นประธานในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมหาลาสาท ให้อาราธนา
 สมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะ ฐานานุกรมเปรียญ ๑๐๐ รูป
 มารับพระราชทานฉันทน์ ครั้นเสร็จสังฆมัตตกิจแล้ว พระบาท
 สมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงถวายนมัสการดำรัสเพียง
 ถามพระราชาคณะทั้งปวงว่า พระไตรปิฎกธรรมทุกวันนี้ ยังถูก
 ต้องบริบูรณ์อยู่หรือพิรุณผิดเพี้ยนประการใด จึงสมเด็จพระสังฆ
 ราช พระราชาคณะทั้งปวงพร้อมกันถวายพระพรว่า “พระบาทและ
 อรรถกถาฎีกาพระไตรปิฎกทุกวันนี้พิรุณมาช้านานแล้ว หากษัตริย์
 พระองค์ใดจะทำนุบำรุงให้เป็นศาสนูปถัมภกมิได้ แต่กำลังอาตมา
 ภาพทั้งปวงก็คิดจะใคร่ทำนุบำรุงอยู่ แต่เห็นจะไม่สำเร็จ และ
 กาลเมื่อ สมเด็จพระสรรเพชญ์พระพุทธองค์ ผู้ทรงทศอรหาทีคุณ
 อันประเสริฐ เมื่อพระองค์บรรทมเหนือพระปรีณิพพานมัญญา
 พุทธอาสน์ เป็นอนุญญาณะไสยาสน์ณระหว่างนางรังทั้งคูในศาลว

โนทยานของพระเจ้ามลราชใกล้กรุงกุสินารานคร มีพระพุทธ
 ฎีกาตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ดูกรสงฆ์ทั้งปวง พระธรรมวินัย
 อันใดทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นอันพระตถาคตเทศนาสั่งสอน
 ท่าน เมื่อพระตถาคตนิพพานแล้ว พระธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรม
 ชั้นนั้นจะเป็นครูสั่งสอนท่านและสรรพสัตว์ทั้งปวงต่างองค์พระ
 ตถาคตสืบไป พระองค์ตรัสมอบพระพุทธศาสนาไว้อาศัยพระ
 ปริยัติธรรมฉะนี้แล้ว ก็เสด็จดับขันธนิพพาน”

“จำเดิมแต่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านิพพาน ถวายพระเพลิง
 แล้วได้ ๗ วัน พระมหากัสสปเถระเจ้าระลึกถึงคำพระสุภทัตถิกษ
 ุว่ากล่าวติเตียนพระบรมศาสดาเป็นมูลเหตุ จึงดำริการจะทำ
 สังคายนา เลือกรวบรวมพระภิกษุทั้งหลาย ล้วนพระอรหันต์ทรงพระ
 จดปฏิบัติสัมภิทาญาณกับพระอานนท์ เป็นเสกขบุคคลพระองค์หนึ่ง
 ซึ่งได้พระอรหัตต์ในราตรีรุ่งขึ้นวันจะสังคายนา พอกรบ ๕๐๐
 พระองค์ มีพระเจ้าอชาตศัตรูราชเป็นศาสนูปถัมภก ทำสังคายนา
 พระไตรปิฎกในพระมณฑป แเทบถ้ำสัตตบรรณคูหาณเขาเวภาร
 บรรพต ใกล้กรุงราชคฤห์มหานคร ๗ เดือนจึงสำเร็จการปฐม
 สังคายนา

“ครั้นพระพุทธศาสนามาล่วงมาแล้วได้ ๑๐๐ ปี พระภิกษุชาว
 วัชชีคามเป็นอัครชีสามแดงวัดฤๅ ๑๐ ประการ กระทำผิดพระวินัย
 บัญญัติ และพระมหาเถระชีนาสพ ๘ พระองค์ มีพระยศเถระเป็น

ต้น พระเวรัตตเถระเป็นปริโยสาน จำระทศวัตถุชกรณ ๑๐
 ประการให้ระงับ ยังพระพุทธานนาให้บริสุทธี แล้วเลือกสรร
 พระอรหันต์อันทรงพระปฏิสัมภิทาญาณ ๓๐๐ พระองค์ มีพระ
 สัพพกามีเถระเจ้าเป็นประธาน ทำสังคายนาพระไตรปิฎก ในวาลุ
 การามมหาวิหารใกล้กรุงเวสาลี พระเจ้ากาลาโศกราชเป็นศาสน
 ปถัมภก ๘ เดือนจึงสำเร็จการทูตยสังคายนา

“ครั้นพระพุทธานาล่วงมาถึง ๒๑๘ ปี ครั้นนั้นเหล่า
 เดียรถีย์เข้าปลอมบวชในพระศาสนา จึงพระโมคคัลลบุตรติศเถระ
 ยังพระเจ้าศรีธรรมมาโศกราชให้เรียนรู้ในพุทธสมัย แล้วจำระ
 สีกเดียรถีย์เสีย ๖๐,๐๐๐ ยังพระพุทธานนาให้บริสุทธี แล้ว
 พระโมคคัลลบุตรติศเถระจึงเลือกพระอรหันต์อันทรงพระปฏิสัมภิทา
 ญาณ ๑,๐๐๐ พระองค์ ทำสังคายนาพระไตรปิฎกในโอโสการาม
 วิหารใกล้กรุงปาตลีบุตรมหานคร พระเจ้าศรีธรรมมาโศกราชเป็น
 ศาสนูปถัมภก ๘ เดือนจึงสำเร็จตติยสังคายนา

“ครั้นพระพุทธานาล่วงมาถึง ๒๓๘ ปี จึงพระมหินทร
 เถระเจ้าออกไปลังกาทวีป บวชกุลบุตรให้เล่าเรียนพระปริยัติธรรม
 ก็หยั่งรากพระพุทธานาลงในเกาะลังกาแล้ว พระขัณสาฬ
 ทัง ๓๘ พระองค์ มีพระมหินทรเถระ และพระอรวิณฺฑเถระเป็นประ
 ธาน กับพระสงฆ์ซึ่งทรงพระปริยัติธรรม ๑,๑๐๐ รูป ทำสังคายนา
 พระไตรปิฎกในมณฑลเชลุปารามวิหารใกล้กรุงอนูราชบุรี พระ

เจ้าเทวานัมปิยติสเป็นศาสนูปถัมภก ๑๐ เดือนจึงสำเร็จการ
 จตุตถสังคายนา

“ครั้นพระพุทธศาสนาถ่วงมาถึง ๔๓๓ ปี ครั้นนี้พระ
 อรหันต์ทั้งปวงในลังกาทวีปพิจารณาเห็นว่า พระพุทธศาสนาจะ
 เสื่อมลง เพราะพระสงฆ์ซึ่งทรงพระไตรปิฎกให้ชันปากเจนาใจนั้น
 เบบางลงกว่าแต่ก่อน จึงเลือกพระอรหันต์อันทรงปฏิสัมภิทา
 ญาณ และพระสงฆ์บุรุษผู้ทรงพระปริยัติธรรมมากกว่า ๑,๐๐๐
 ประชุมกันในมหาวิหารใกล้เมืองอนูราชบุรี พระเจ้าวัฏฏคามินี
 ออกยเป็นศาสนูปถัมภก ทำมณฑปถวายให้ทำการสังคายนา คือ
 จารึกพระไตรปิฎกลงในใบลาน ทั้งพระบาลีและอรรถกถาเป็น
 สindhavāṇa ปี ๑ จึงสำเร็จการบัญญัติสังคายนา

“ครั้นพระพุทธศาสนาถ่วงมาถึง ๕๕๖ ปี จึงพระพุทธโฆษา
 จารย์เจ้าออกไปแต่ชมพูทวีป แปลพระไตรปิฎกอันเป็นสหพ
 ษาออกเป็นมคธภาษา แล้วจารึกลงในใบลานใหม่ ในโลห
 ปราสาทเมืองอนูราชบุรี พระเจ้ามทานามเป็นศาสนูปถัมภก ปี ๑
 จึงสำเร็จ นับเนื่องเข้าในฉัตตุมสังคายนา

“ครั้นพระพุทธศาสนาถ่วงมาถึง ๑๕๘๑ ปี ครั้นนี้พระเจ้า
 ปรากรมพหุราชได้เสวยราชสมบัติในลังกาทวีป ย้ายพระนคร
 จากอนูราชบุรีมาตั้งอยู่เมืองปรัตติมมมหานคร จึงพระกัสสปเถร
 เจ้า กับพระสงฆ์บุรุษผู้ทรงธรรมวินัย ประชุมกันชำระพระไตร

ปีศาจซึ่งเป็นสิ่งพหุภาษาบ้าง มคธบ้าง ปะปนกันอยู่ ให้แปลง
แปลออกเป็นมคธภาษาทางสั้น แล้วจารึกลงถาดใหม่ พระเจ้า
ปรากฏมหาพราหมณ์เป็นศาสนูปถัมภก ปี ๑ จึงสำเร็จบริบูรณ์ นับ
เนื่องเข้าไปในสัตตมสังคายนา

“เบื้องต้นนั้นมา จึงพระเจ้าธรรมานุรุชผู้เสวยราชสมบัติ
ณเมืองอริมัตถบุรี คือเมืองภูกาม ออกไปจำลองพระไตรปิฎกใน
ลังกาทวีปเชิญลงสำภาษายังชมพูทวีปนี้ แต่ต้นนั้นมาพระปริยัติ
ธรรมจึงแผ่ไพศาลไปในนานาประเทศทั้งปวง บรรดาที่เป็นสัมมา
ทิฎฐินับถือพระรัตนไตรนั้นได้จำลองต่อๆ กันไป เปลี่ยนแปลง
อักษรตามประเทศภาษาของตนๆ ก็ผิดเพี้ยนวิปลาสไปบ้างทุกๆ
พระคัมภีร์ ที่มากบ้าง ที่น้อยบ้าง

“ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาได้ ๒๐๒๐ ปี จึงพระธรรมทินน
เถระเจ้า ผู้เป็นมหาเถรอยู่ณเมืองนพสินคร คือเมืองเชียงใหม่
พิจารณาเห็นว่าพระไตรปิฎกพิรุณมากทั้งพระบาลี และอรรถกถาฎีกา
จึงถวายพระพรแก่พระเจ้าศิริธรรมจักรวรรดิคิลกราช ซึ่งเสวย
ราชสมบัติณเมืองเชียงใหม่ว่า จะขำระพระปริยัติธรรมให้บริบูรณ์
พระเจ้าศิริธรรมจักรวรรดิคิลกราช จึงให้กระทำพระมณฑปในมหา
โพธารามวิหารในพระนคร พระธรรมทินนเถระจึงเลือกพระสงฆ์ซึ่ง
ทรงพระไตรปิฎกมากกว่า ๑๐๐ ประชุมพร้อมกันในพระมณฑปนั้น
กระทำสังคายนาพระไตรปิฎกตกแต่มาให้ถูกต้องวันบริบูรณ์ พระเจ้า

ศิริธรรมจักรวรรดิติดลกราชเป็นศาสนูปถัมภก ปี ๑ จึงสำเร็จ นับ
เนื่องเข้าในอัฐมสังคายนาอีกครั้งหนึ่ง

“เบื้องหน้าแต่นั้นมา พระเถรานุเถรในชมพูทวีปได้เล่าเรียน
พระไตรปิฎกและสร้างสืบทอดกันมา และท้าวพระยาเศรษฐี
คฤหบดีมีศรัทธาสร้างไว้ในประเทศต่างๆ คือ เมืองไทย เมือง
ลาว เมืองเขมร เมืองพม่า เมืองมอญ เป็นอักษรสำสมพิศ
เพี้ยนกันอยู่เป็นอันมาก หาท้าวพระยาและสมณะผู้ใดที่จะศรัทธา
สามารถอาจชำระพระไตรปิฎกขึ้นไว้ให้บริบูรณ์ ดุจท่านแต่ก่อน
นั้นมิได้”

“ครั้นพระพุทธศาสนาถ่วงมาได้ ๒๓๐๐ ปีเศษแล้ว บรรดา
เมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาทั้งปวง ก็เกิดการยุทธสงครามแก่
กันถึงพิณาศนิบหายด้วยภัยแห่งบัจจามิตร มีผู้ร้ายเหว็ดวาทาราม
พระไตรปิฎกก็สาบสูญสิ้นไป จนถึงกรุงศรีอยุธยาเก่าก็ถึงแก่
กาลพิณาศแตกทำลายด้วยภัยพม่าข้าศึก พระไตรปิฎกและพระ
เจดีย์สถานทั้งปวงก็เป็นอันตรรายสาบสูญไป สมณะผู้รักษารำ
เรียนพระไตรปิฎกนั้น ก็พลัดพรายล้มตายเป็นอันมาก หาผู้ใด
ที่จะเป็นที่พำนักป้องกันข้าศึกศัตรูมิได้ เหตุฉะนั้นพระไตรปิฎกจึง
มิได้บริบูรณ์ เสื่อมสูญร่วงโรยมาจนเท่ากาลทุกวันนี้”

พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระ
อนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ เมื่อได้ทรงสดับพระสงฆ์ราชา

คณะถวายพระพรโดยพิสดารดังนั้น จึงดำรัสว่า “ครั้ง^{นี้}ขออาราธนา
 พระผู้เป็นเจ้าทั้งปวง จงมีอุตสาหะในฝ่ายพระพุทธจักรให้พระ
 ไตรปิฎกบริบูรณ์ขึ้นให้จงได้ ฝ่ายข้างอาณาจักรที่จะเป็นศาสน
 ปลัดภคนั้น เป็นพนักงานโยม ๆ จะสู้เสียสละละชีวิตบูชาพระ
 รัตนตรัย สุดแต่จะให้พระปริยัติบริบูรณ์เป็นมูลที่จะตั้งพระพุทธ
 ศาสนาจงได้” พระราชาคณะทั้งปวงรับสาธุแล้วถวายพระพรว่า
 “อาตมาภาพทั้งปวงมีสติปัญญาอ่อนนักไม่เหมือนท่านแต่ก่อน แด
 จะอุตสาหะชำระ พระปริยัติธรรมสนอง พระเดช พระคุณตาม สติ
 ปัญญา และสมเด็จพระมโหฬารพระราชสมภารเจ้าทรงทำนุบำรุง
 พระพุทธศาสนาครั้ง^{นี้} ก็นับได้ชื่อว่านมัสสาคายนาคารบ ๕ ครั้ง
 จะยังพระปริยัติศาสนาให้ถาวร วัฒนา ยืนยาวไปในอนาคตสมัยสิ้น
 กาลช้านาน” แล้วถวายพระพรลาออกมาประชุมพร้อมกันณวัด
 บางว่าใหญ่ จึงสมเด็จพระสังฆราชให้เลือกสรรพระราชาคณะ
 ฐานานุกรมเปรียญอันดับ ที่เล่าเรียนพระไตรปิฎกในเวลานั้น
 จัดได้พระสงฆ์ ๒๑๘ รูปกับราชบัณฑิตยจารย์ ๓๒ คน ที่จะทำ
 การชำระพระไตรปิฎก

จึงมีพระราชดำรัส ให้จัดการที่จะทำสังคายนาณวัดนิพพานาราม
 เหตุประดิษฐานอยู่หว่างพระราชวังทั้ง ๒ และครั้งนั้นจึง
 พระราชทานนามใหม่ให้ชื่อวัดพระศรีสรรเพชญ์ดาราม แล้วทรง
 บริจาคพระราชทรัพย์แจกจ่ายเกณฑ์พระราชวงศานุวงศ์ และข้า

ราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในทั้งพระราชวังหลวง พระราชวังบวร ฯ
พระราชวังหลัง ให้ทำสำรับคาวหวานถวายพระสงฆ์ ซึ่งชำระพระ
ไตรปิฎกทั้งเช้าทั้งเพล เวลาละ ๔๓๖ สำรับทั้งคาวหวาน พระราช
ทานเป็นเงินตราค่าขาทนุโยกชนียาหารสำรับคู่ละบาท

ครั้นวันกัณฑ์ตีกปรุณมีเพ็ญเดือน ๑๒ ในปืวอก สัมฤทธิศก
จุลศักราช ๑๑๕๐ พระพุทธศักราช ๒๓๓๑ พรรษา เป็นพุทธว
ศุกรบัณฑิตฤดี เวลาบ่าย ๓ โมง มีพระราชกำหนดให้นิมนต์
พระสงฆ์ประชุมพร้อมกันในพระอุโบสถวัดพระศรีสรรเพชญ์คาราม
แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวร ฯ
ก็เสด็จพระราชดำเนินด้วยมหันตราชอิสริยยศบริวารยศ พร้อม
ด้วยเครื่องสูง และปีกทองชะนะแห่ออกจากพระราชวังไปยังพระ
อาราม เสด็จจนพระอุโบสถทรงถวายนมัสการพระรัตนตรัยด้วย
เบญจางคประดิษฐ์ แล้วอาราธนาพระพิมลธรรมให้อ่านคำ
ประกาศเทวดาในท่ามกลางสงฆสมาคม ขออานุภาพเทพดาเจ้า
ทั้งปวง ให้อุปถัมภ์นาการให้สำเร็จกิจมหาสังคายนา แล้วให้แบ่ง
พระสงฆ์เป็น ๔ กอง สมเด็จพระสังฆราชเป็นแม่กองชำระพระ
สุตตันตปิฎกกอง ๑ พระวันรัตเป็นแม่กองชำระพระวินัยปิฎก
กอง ๑ พระพิมลธรรมเป็นแม่กองชำระพระสัททวาวิเศสกอง ๑
และครั้งนั้นพระธรรมไตรโลกเป็นโทษอยู่ มิได้เข้าไปในสังคายนา
พระธรรมไตรโลกจึงมาอ่อนวอนสมเด็จพระสังฆราช ขอเข้าช่วย

ชำระพระไตรปิฎกด้วย ก็ได้เป็นแม่กองชำระพระปรมัตถปิฎก
 กอง ๑ และพระสงฆ์ทั้ง ๔ กองนั้น ทรงพระกรุณาโปรดให้
 นิมนต์แยกกันชำระพระปริยัติอยู่ณพระอุโบสถกอง ๑ อยู่ณพระ
 วิหารกอง ๑ อยู่ณพระมณฑปกอง ๑ อยู่ณการเปรียญกอง ๑
 ทรงถวายปากไถ่หมึกหรรดาครบทุกองค์ พระบาทสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัว และสมเด็จพระอนุชาธิราช เสด็จพระราชดำเนินออกไป
 ณพระอารามทุก ๆ วัน วันละ ๒ เวลา เวลาเช้าทรงประเคนสำหรับ
 ประณีตขาทนัยโภชนาหารแก่พระสงฆ์ ให้ฉันณพระระเบียงโดย
 รอบ เวลาเย็นทรงถวายอัฐิฐานรูปเทียนเป็นนิตย์ทุกวัน และ
 พระสงฆ์ทั้งราชบัณฑิตประชุมกันพิจารณาดูพระปริยัติ สอบสวน
 พระบาลีกับอรรถกถาที่ผิดเพี้ยนวิปลาศ ก็ตักแต้มเปลี่ยนแปลง
 อักขระให้ถูกต้องบริบูรณ์ทุก ๆ พระคัมภีร์ใหญ่น้อยทั่วทั้งสิ้น และ
 ที่ใดสงสัยเคลือบแคลงก็ปรึกษาไต่ถามพระราชอาคณະผู้ใหญ่ ซึ่ง
 เป็นมหาเถรให้วิสัชนาตัดสินที่ผิดและชอบ การชำระพระไตร
 ปิฎกตั้งแต่วันเพ็ญเดือน ๑๒ บวอก สัมฤทธิศก มาจนถึงวัน
 เพ็ญเดือน ๕ ประกา เอกศก จุติศักราช ๑๑๕๑^๑ พอครบ ๕
 เดือนก็สำเร็จการสังคายนา จึงทรงพระกรุณาโปรดให้จำหน่าย
 พระราชทรัพย์ เป็นมูลค่าจ้างให้ช่างงาน คุฎหัตถ์ และพระสงฆ์
 สามเณร จารึกพระไตรปิฎกซึ่งชำระบริสุทธ์แล้วนั้นลงลานใหญ่

สำเร็จแล้ว ให้ปิดทองทับทั้งใบปกหน้าหลังและกรอบหนังสือ
เรียกว่าฉะบับทอง ห่อด้วยผ้ายกเชือกมัดด้วยไหมเบญจพรรณ
มีสลากงาแกะเป็นลวดลายเขียนอักษรด้วยน้ำหมึก และฉลาก
ทอเป็นตัวอักษรบอกชื่อพระคัมภีร์ทุก ๆ พระคัมภีร์ หนึ่งเมื่อ
สำเร็จการสังคายนานั้น ทรงถวายไตรจีวรบริวารภักดิ์แก่พระ
สงฆ์ทั้ง ๒๑๙ รูป มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน ล้วนประ
ณีตทุกสิ่งเป็นนมหามหะกรรมฉลองพระไตรปิฎก และพระราช
ทานรางวัลเสื่อผ้าแก่พระยาธรรมปโรหิต พระยาพจนานิมิต และ
ราชบัณฑิตทั้ง ๓๒ คนนั้นด้วย แล้วทรงสุวรรณภิงคารหล่อหลัง
ทักษิณาทกธรา อุตทิศแผ่ผลพระราชกุศลศาสนูปถัมภกกิจ ไป
ถึงเทพตามนุษย์สรรพสัตว์ทั้งหลายทั่วอนันตโลกธาตุ เป็น
บิตธานุปกทานบุญกิริยาวัตถุอันยิ่ง เพื่อประโยชน์แก่พระบรมโพธิ
สัตัพัญญตญาณ

ครั้นเมื่อเสร็จการสร้างพระไตรปิฎกฉะบับทองแล้ว จึงให้
เชิญพระคัมภีร์ทั้งปวงขึ้นพระขานุมาศ พระราชยานต่างๆ ตั้ง
กระบวนแห่สมโภชพระไตรปิฎก มีเครื่องเล่นเป็นอนเณกนานา
นุประการ เป็นมหรสพแก่ตาประชาราษฎร์ทั้งปวง แล้วเชิญพระ
คัมภีร์ปริยัติธรรมเข้าประดิษฐานไว้ในตู้ประดับมุก ตั้งไว้ใน
หอพระมนเทียรธรรมกลางสระในวัดพระศรีรัตนศาสดารามภายใน
พระราชวัง แล้วให้มัจฉานมหรสพสมโภชพระไตรปิฎกนหอพระ

มนเทียรธรรม ครั้นนั้นมโหฬารผู้หญิงด้วย

ครั้นเวลาค่ำจุดดอกไม้เพลิง ลูกพลุไปตกหลังคาหอพระ
มนเทียรธรรมเพลิงติดไหม้ขึ้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ดำรัสสั่งข้าราชการทั้งปวงให้เข้าไปยกตู้ประดับมุก และชน
พระไตรปิฎกออกมาได้สิ้นเพลิงมิได้ไหม้ ไหม้แต่หอพระมน
เทียรธรรมแห่งเดียวเท่านั้น และที่พระอุโบสถพระแก้วนั้นลูก
ไฟไปไม่ถึง บริบูรณ์ดีอยู่ จึงมีพระราชโองการตรัสว่าเทพดาผู้
บำรุงรักษาพระพุทธรักษาเห็นว่าหอพระไตรปิฎกยังดำอยู่ จึง
บันดาลให้เพลิงไหม้แต่เฉพาะหอไตรมิให้ไหม้พระอุโบสถ ด้วย
จะให้สร้างพระมณฑปขึ้นใหม่ไว้พระไตรปิฎก จึงมีพระราชดำรัส
สั่งพระยายมราช (ขุนหาก) ซึ่งเป็นพระยาอุไทยธรรมแต่ก่อนกับ
พระยาราชสงครามให้เป็นแม่กองทำพระมณฑป ให้ถมสระเดิมเสีย
ขุดรากแก้วพระมณฑปลงในที่นั้น ภายในพระมณฑปปูลาดด้วย
แผ่นเงิน และตั้งตุ้มมณฑปประดับมุกเป็นที่ไว้คัมภีร์พระไตร
ปิฎกฉะบับทอง ส่วนบริเวณรอบพระมณฑปนั้นมีชั้นชานาและ
กำแพงแก้วเป็นที่ทักษิณล้อมรอบพระมณฑป ลดพื้นลงมา ๓ ชั้น
แล้วให้ขุดสระใหม่ลงเบื้องบูรพทิศก่ออิฐถือปูนรอบ แล้วโปรด
ให้ช่างจำลองรูปสิ่งของสัมฤทธิ์ ซึ่งได้มาแต่เมืองบ้านทวายมาศ
แต่ก่อน ๒ รูปนั้น หล่อเติมขึ้นอีก ๑๐ รูป ทำฐานก่ออิฐถือปูน
ตั้งไว้นอกประตูกำแพงแก้วล้อมพระมณฑปชั้นล่าง ประตูละคู่

ทั้ง ๔ ประคุด และตั้งไว้ตามมุมอกมุละรูปทั้ง ๔ มุม บนหลัง
กำแพงแก้วทั้ง ๓ ชั้นนั้น ให้ทำโคมรูปหม้อปรัด้วยทองแดง
สำหรับตามประทีปตั้งเรียงรายไปโดยรอบ หว่างโคมนั้นให้ปัก
ฉัตรทำด้วยทองแดง มีใบโพธิ์ห้อยลงรักปิดทองด้วยทุกชั้น บูชา
พระไตรปิฎกธรรมเป็นมโหฬารยิ่งนัก และกรมพระราชวังบวร ฯ
ก็ทรงจัดช่างวังหน้ามาสมทบทำหอพระมนเทียรธรรมชั้นใหม่ ฝ่าย
ทิสือสถานแห่งพระมณฑป เป็นที่ไว้ตู้พระไตรปิฎกฉบับกรุเดิม
และฉบับอันที่ทรงสร้างใหม่ และให้เป็นที่พักของราชบัณฑิต
สำหรับบอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรด้วย

องเชียงสือถวายข้าวสาร

จุลศักราช ๑๑๕๑ ปีระกา เอกศก^๑ นั้น เมื่อเดือน ๕ แรม ๑
ค่ำ องเชียงสือจัดข้าวสาร ๒๐๐ เกวียนเข้ามาถวาย ตามมีท้อง
ตราออกไป

ไฟไหม้พระมหาปราสาท

เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๑ ค่ำ เวลาบ่าย ๓ โมง ๖
บาท ฝนตกอสุนีบาตลงต้อนหน้าบันมุขเด็จพระที่นั่งอมรินทรา

ภิเชกมहाปราสาทติดเป็นเพลิงโพล่งขึ้น ไหม้เครื่องบนพระ
 มหาปราสาทกับทั้งหลังคามุขทั้ง ๔ ทำลายลงสิ้น แล้วเพลิงลาม
 ไปติดไหม้พระปรัศว์ซ้ายด้วยอีกหลังหนึ่ง และขณะเมื่อเพลิงฟ้า
 แรกติดพระมหาปราสาทนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และ
 กรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระราชวงศานุวงศ์ทั้งปวง กับ
 ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย และพระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรมทุก ๆ
 พระอารามหลวง ก็เข้ามาช่วยดับเพลิงพร้อมกันสิ้น พระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดำรัสให้ข้าราชการช่วยกันยกพระที่นั่งราชบัล
 ลัณฑ์ประดับมุก ซึ่งกันเสวตฉัตรอยู่บนพระมหาปราสาทนั้นลงมา
 พื้น เพลิงหาทันไหม้ไม่ ฝ่ายพระสงฆ์ คฤหัสถ์ ข้าราชการทั้งปวง
 ที่เข้าสาदन้ดับเพลิงบ้าง ที่เข้าขนถุงเงินพระราชทรัพย์ในพระ
 คลังในลงทิ้งในสระในพระอุทยานภายในพระราชวังบ้าง พระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระแสงง้าว เร่งให้ข้าราชการดับเพลิง
 จนเพลิงดับสงบ

และที่มีเหตุเพลิงอสัน্নีบาดตกลงไหม้พระมหาปราสาทครั้ง
 นั้น ทรงพระปรีวิตกว่าจะเป็นอวมงคลนิมิตรแก่บ้านเมือง จึง
 พระสงฆ์ทั้งหลายมีสมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะเป็น
 ประธาน พร้อมกันถวายพระพรว่า ได้ตรวจค้นดูในพระบาลีและ
 คัมภีร์พุทธศาสตร์และโลกศาสตร์ ได้ความตามโบราณคดีถือสืบ
 ต่อกันมาว่า อสนีบาดตกลงที่ใดย่อมถือว่าเป็นมงคลนิมิตร แม้

จะเสียมเสียวทรัพย์สมบัติ ก็เสียแต่เท่าที่ต้องอสนีภัย จะเสียยิ่ง
 ไปกว่านั้นหาไม่ ความตามคัมภีร์พินพานิพพานมีปรากฏว่า ถ้า
 อสนีบาตตกต้องกำแพงเมืองใด แม้ข้าศึกมาย้ายเมืองนั้นก็มี
 แต่จะปราศรัยพ่ายแพ้ไปถ้ายเดียว ว่าโดยโลกศาสตร์ตามนิทาน
 และเรื่องราวที่ปรากฏมาแต่ปางก่อน บางทีอสนีตกต้องศีรษะ
 คนซึ่งผู้หามอยู่เหนือบา ผู้นั้นต่อไปได้ดั่งมีบาง บางทียกทัพไป
 อสนีตกต้องข้าง ไปทำศึกได้บ้านเมืองก็มีบาง ที่ว่าเป็นนิมิตร
 อวมงคลมิได้พบในแห่งใด พระสงฆ์ทั้งหลายจึงมิได้เห็นว่
 เหตุที่อสนีบาตตกต้องพระมหาปราสาท จะเป็นอวมงคลนิมิตร
 ส่วนข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวง ก็เข้าช่อกันกราบบังคมทูล
 พระกรุณาถวายไชยมงคล โดยใจความอย่างเดียวกัน

แล้วคำรัสสั่งสมุหนายกให้จัดการรื้อปราสาทเก่าเสีย ให้
 ฐานาปราสาทขึ้นใหม่ย่อมกว่าองค์ก่อน และปราสาทองค์ก่อน
 นั้นสูงใหญ่เท่าพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทกรุงเก่า มุขหน้ามุข
 หลังนั้นยาวกว่ามุขข้าง และมุขเบื้องหลังนั้นอยู่ที่ข้างในยาวไป
 จดถึงพระปรัศว์ซ้ายปรัศว์ขวา พระมหาปราสาทองค์ใหม่นี้ยกออก
 มาตั้งณที่ข้างหน้าทั้งสิ้น มุขทั้ง ๔ นั้นก็เสมอกันทั้ง ๔ ทิศ ใหญ่
 สูงเท่าพระที่นั่งสุริยามรินทร์กรุงเก่า ยกประลัดเสียมได้มีเหมือน
 องค์ก่อน แต่มุขเด็จพระที่นั่ง ๔ มุมนั้น ยกทวยเสียมใช้รูปครุฑ
 เข้าแทนแล้ว ให้ฐานาพระที่นั่งขึ้นใหม่ที่ข้างในต่อมุขหลังเข้า

ไปอีกหลัง ๑ พอเสมอทำยมุขปราสาทองค์เก่า พระราชทานนามว่าพระที่นั่งพิมานรัตยา แล้วทำพระประัศว์ซ้ายขึ้นใหม่คงตามเดิม และหลังคาปราสาทและมุขกับทั้งพระที่นั่งพิมานรัตยาพระประัศว์คาดด้วยดีบุกเหมือนอย่างเก่าทั้งสิ้น ครั้นการพระมหาปราสาทลงรักปิดทองเสร็จแล้ว จึงพระราชทานนามปราสาทองค์ใหม่ว่าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ปราบปรามเมืองตานี

ครั้นมาถึงณเดือน ๘ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ประกา เอกศก จุลศักราช ๑๑๕๑ มีหนังสือพระยาพระคลังออกไปถึงองเชียงสือฉบับ ๑ ใจความว่าองเชียงสือบอกขอราชการศึกเข้าไปเมื่อใด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะให้ยกกองทัพออกมาช่วย แต่จะไปทางบกนั้นไกลนัก ครั้นจะให้ไปทางเรือเล่า เรือรบที่กรุงก็มี ๗๐ ลำ ๘๐ ลำ บรรจุไพร่พลก็ได้น้อย ถ้าองเชียงสือว่างการศึกแล้วก็ให้คิดต่อเรือกุไลให้ได้สัก ๖๐ ลำ ๗๐ ลำ กับเรือกุไลอย่างดีสำหรับเป็นเรือพระที่นั่งเข้าไปถวายด้วย และครอบครัวองโหเตืองดีกชายหญิง ๖๓ คนนั้น ได้มอบให้องโกลจัดคุมออกมาด้วยแล้ว ครั้นมาถึงณเดือนอ้ายขึ้น ๑๐ ค่ำ องเชียงสือมีหนังสือ

บอกเข้ามาใจความในหนังสือว่า เมื่อเดือน ๑๑ ปีระกา เอกศก
 ทยาแขกเมืองตานีให้นักกุตาสูงถือหนังสือ และคุมเอาปืนคร่ำ
 ทอง ๒ บอก ดาบค้ำทอง ๒ เล่ม แหวนทองประดับเพชรเข้า
 มาให้ ในหนังสือตานั้นว่า ราชาดานีมีความพยามาทอยู่กับกรุง
 เทพมหานครศรีอยุธยา ราชาดานีจะขกกองทัพเข้ามาตีกรุง ให้
 องเชียงสือแต่งกองทัพเรือยกเข้ามาช่วยราชาดานีตีกรุงเทพมา
 นครศรีอยุธยาด้วย และเมองเชียงสือเสียบ้านเมืองแก่ไค
 เขินแล้วหนีเข้ามาอยู่ณกรุง ได้ฟังพระบารมีพระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวยังระลึกถึงพระเดชพระคุณอยู่ จึงมิได้รับของที่
 ราชาดานีที่ให้นั้นไว้ แต่ตัวนักกุตาสูงนั้นจะส่งเข้ามาก็เห็นว่า
 เป็นแต่ นายเรือเล็กน้อย และธรรมเนียมเมืองจีนและเมืองญวน
 มีกฎหมายห้ามมิให้ทำร้ายแก่ผู้ถือหนังสือ เกรงจะเสียประเพณี
 ไป จึงให้พระยาพิมลวร พระราชมนตรี นำต้นหนังสือราชา
 ดานีเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย ได้ทรงทราบแล้ว ทรงพระดำริว่า
 ราชานีผู้นี้เป็นแต่เทือกเถาเจ้าเมืองตานีเก่า มิใช่กำเร็บโง่หงันัก
 ไม่เจียมตัวว่าเป็นผู้น้อย คิดองอาจจะมาตีเมืองใหญ่จะละไว้
 มิได้ จะไปเที่ยวชักชวนเมืองแขกทั้งปวงพลอยเป็นกบฏขึ้นหมด
 จึงโปรดให้พระยากลาโหมราชเสนา ซึ่งเป็นบิดาเจ้าพระยา
 ยมราช (ทองสุก) เป็นแม่ทัพเรือกับนายทัพนบกองยกออกไป
 เมืองตานี ได้สู้รบกับพวกราชาดานีเป็นสามารล ราชาดานีสู้

มิได้ก็หนีไป กองทัพไล่ติดตามไปจับได้ในภูพระสงฆ์ที่วัด
แห่งหนึ่ง พระยากลาโหมให้จองจำไว้มั่นคงแล้ว กวาดครอบ
ครว้เมืองตานีกลับเข้ามา มีรับสั่งให้เอาตัวรายาตานีไปจำคุกไว้
กว่าจะตาย

องค์เชียงสี่องค์ตั้งตัวเป็นเจ้าอนันต
ถวายต้นไม้ทองเงินเป็นครั้งที่ ๒

จุลศักราช ๑๑๕๒ ปีจอ โทศก องค์เชียงสี่ซึ่งตั้งตัวขึ้นเป็น
เจ้าอนันต กัด แต่งให้องโบไฮ ๑ องค์เบ็ดเตื่อง ๑ องค์โดยเวียน ๑
คุมต้นไม้ทองเงิน กับเครื่องราชบรรณาการ ระบายแก้วคู่ ๑ เจริง
เทียนคู่ ๑ กะจกคู่ ๑ ตัวอย่างเรือพระที่นั่งที่จะต่อถวายลำ ๑
เข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย และมีหนังสือให้องโบไฮถือเข้ามาถึงพระ
ยาพระคลังว่า ฝนแล้งอาณาประชาราษฎร์เมืองไซ่ง่อนทำนาได้ผล
น้อย ถ้าเรือลูกค้าจะออกไปค้าขายณเมืองไซ่ง่อน ขอบได้โปรด
ให้บรรทุกข้าวสารออกไปจำหน่าย จะได้เป็นกำลังแก่ไพร่พลทำ
การศึกต่อไป

ทัพเวียงจันทน์รบญวนไกเซิน

ฝ่ายเจ้ากรุงศรีสัตนาคณะหุตเวียงจันทน์บอกลงมาว่า องลอง
 เยื่อง องค์ัก องแอม แต่งให้อองเจียงบา อองเจียงเวียน เป็น
 แม่ทัพคุมญวนไกเซิน ๓,๐๐๐ กับกองทัพลาวเมืองพวน ๓,๐๐๐
 รวม ๖,๐๐๐ ยกมา เจ้าเวียงจันทน์แต่งกองทัพลาวออกไปได้รับกัน
 กับพวกทัพญวนที่เมืองพวน ฝ่ายกองทัพลาวตั้งกองทัพญวนเมือง
 ตั้งเกี้ยแตกกระจัดกระจายล้มตาย ได้ปืนเครื่องศาสตราวุธเป็นอัน
 มาก จับได้ลาว นายภูทหาร นายทอง นายปาน กับไพร่ ๓๐
 คนส่งลงมากรุงเทพฯ ไปรดให้อาตวันนายภูทหาร นายทอง นาย
 ปาน ญวนมีชื่อ ๓๐ คนไปให้อองโบโฮ อองเบ็ดเลื่อง อองโดยเวียน
 ถามเอาปากคำ นำความไปแจ้งแก่เจ้าอนัมก๊ก

เจ้าอนัมก๊กกล่าวโทษเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์

พอเจ้าอนัมก๊กมีหนังสือฝากเรือเงินตงลูกค้าเข้ามาอีกฉบับ๑
 ใจความกล่าวโทษหลวงจ่านง ขุนสนิทเสนาหา ข้าหลวงว่า ไป
 ลักผู้หญิงญวนเข้ามาไม่บอกให้ทราบ พวกด่านจับได้เอาผู้หญิง
 นั้นไว้เสีย หลวงจ่านง ขุนสนิทเสนาหา โกรธว่า เข้ามาถึงกรุงเทพฯ
 จะกราบบังคมทูลพระกรุณา ครั้นภายหลังขุนสมุทรต่างภาษาเชิญ

ท้องตราออกไปว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงขัดเคืองมาก
 ให้ออกมาคืนเอาเป็นที่พระราชทานออกมาเข้าไปให้สิ้น ๑๗๕
 ๑๗๕
 สือรวบรวมได้เป็นเสร็จแต่ใน ๘ วัน จะมอบให้ขุนสมุทรรตังภาษา
 เข้ามา ขุนสมุทรรตังภาษาก็เชื่อนแซไปเที่ยวเล่นเบี่ยเล่นผู้หญิง
 ทำให้เสียราชการ ข้อ ๑ กล่าวโทษเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ว่าเกณฑ์
 กองทัพเขมรต่อเรือรบขึ้นมาก เจ้าอนัมก๊กก็แต่งให้คนไปสืบได้
 ความว่าจะมาทำร้ายแก่เจ้าอนัมก๊ก ๆ จะต่อสู้ก็เกรงพระราชอาญา
 เป็นอันมาก ด้วยมีพระเดชพระคุณเหลือล้นที่จะทดแทน ครั้นสู้
 รบก็จะเป็นคนนอกตัญญู ขอพระเดชพระคุณเป็นที่พึ่งด้วย และ
 เรือรบที่โปรดให้เกณฑ์ก่อนนั้นแล้วเสร็จ จะส่งเข้ามาถวายในเดือน
 ๕ เดือน ๑๐ ปีกุน ก็ยังเกรงเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์อยู่ เจ้า
 พระยาอภัยภูเบศร์ หลวงจ้านง ขุนสนิทเสนาหา ขุนสมุทรรตัง
 ภาษา จะเอาความเท็จจริงมากราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวให้ขัดเคืองได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ถ้ามีสัตย์ดัง
 ข้าพเจ้าบอกมาละนี้ ขอให้สืบบรรดาข่าวซึ่งออกไปด้วยข้าหลวงทั้ง
 ๓ นาย ให้เห็นเท็จและจริง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรด
 ให้มีหนังสือตอบแจ้งไปถึงเจ้าอนัมก๊ก ด้วยเรื่องความมองลงเนื่อง
 อดิด้า อดแวม แต่งให้องเจียงบา อดเจียงเวียน เป็นแม่ทัพ
 คุมไพร่มาตีเมืองเวียงจันทน์ เจ้าเมืองเวียงจันทน์เกณฑ์กองทัพ
 ออกไป ใต้รับพุ่งกับกองทัพพญาวณเมืองพวนแตกไป กับว่าเจ้า

พระยาอภัยภูเบศร์คิดการเสียนหนามต่อเจ้าอนัมกัก ๆ คิดถึงพระ
เดชพระคุณหาถ้อยไม่ว่า ความข้อน

ฝ่ายเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ก็กล่าวโทษเจ้าอนัมกักเข้าไป แจ้ง
อยู่ในหนังสือบอกเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ทั้ง ๓ ฉบับนั้นแล้ว
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงเชื่อไม่ว่า ครั้นคอยฟังข่าวข้าง
เจ้าอนัมกักเล่าก็หายไป ไม่ใช่ผู้ใดเข้าไปแจ้งราชการเลย เป็นแต่
สงสัยพระทัยอยู่ ต่อเจ้าอนัมกักบอกหนังสือแจ้งความเข้าไป จึง
ได้ทราบว่าเป็นเจ้าอนัมกักตั้งอยู่ในสัตย์สุจริต พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวฯ พระทัยยิ่งนัก ด้วยเหตุว่า หมายพระทัยแต่เดิมมาจะทรง
ทำนุบำรุงเจ้าอนัมกักให้สืบวงศ์เจ้านายในเมืองญวน

ฝ่ายกรุงกัมพูชาธิบดีเล่า ก็ตั้งพระทัยทำนุบำรุงจะให้หนักพระ
องค์เองออกไปครอบครองไพร่ฟ้าประชากรตามเดิม พระนคร
ทั้ง ๒ จะได้เป็นทองแผ่นเดียวกัน อาณาประชาราษฎร์ลูกค้ำ
วณิชจะได้อยู่เย็นเป็นสุข แต่ถ้าวเจ้าอนัมกักยังตั้งมั่นลงมิ
ได้ จึงให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ออกมาว่าราชการกรุงกัมพูชา
ธิบดี เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ก็มีใตเป็นเชอวงศ์เจ้า เจ้าอนัมกัก
ก็แจ้งอยู่แล้ว ถิ่นและเสร็จการทำพระนครแล้ว ก็จะให้หนักพระ
องค์เองออกไปครองกรุงกัมพูชาสืบไป ขอขงว่าขอให้เรอลูกค้ำ
บรรทุกข่าวออกมาขายณเมืองไซ่ง่อนนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวฯ ก็ได้ให้บาร้องบรรดาเรอลูกค้ำ ให้ออกมาค้าขายณเมือง

ไซ่ง่อนตามมีหนังสือบอกเข้าไปนั้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวโปรดให้จัดม้าผู้สีขาวสูง ๒ ศอกคืบม้า ๑ สีแดงสูง ๒ ศอก
 คืบม้า ๑ เครื่องม้าอย่างไทยคร่ำเงินสำหรับ ๑ อย่างฝรั่งสำหรับ ๑
 พรหมใหญ่ผืน ๑ สีลาปากนก ๑๐,๐๐๐ สีลาฟันหมึกอัน ๑ หมึก
 หีบ ๑ ภูกันหีบ ๑ แพร่มังกรอย่างดี่สีต่างๆ ๑๐ ม้วน หม่องใหญ่
 ๔ หม่อง กลองฉนวนใบ ๑ ชงมังกร ๓ คั้น กระดาษแพรลายมังกร
 ๑๐ แผ่น กระดาษแพรสีต่างกัน ๒๐ ม้วน ให้พระราชมนตรี ขุน
 ศรีเสนา ออกไปกับองโบโฮ งบเบ็ดเลื่อง งบโดยเวียน ซึ่ง
 เข้ามาถวายต้นไม้ทองเงิน คุมออกไปพระราชทานเจ้าอนัมกักด้วย
 แต่ความหลวงจำาง ขุนสนิทเสนาหา ขุนสมุทรรตังภาษา ซึ่ง
 เข้ามากราบทูลกล่าวโทษเจ้าอนัมกักนั้น หาได้ตอบไปไม่

แขกเข็ชะตีเมืองสงขลา

ลุลศักราช ๑๑๕๓ ปีกุน ตรีศก ๓ เดือน ๖ แขกเมืองเข็ชะ
 อยู่นอกพระราชอาณาเขตดยกกองทัพเรือมาตีเมืองสงขลา เจ้า
 เมืองกรมการสู้รบมิได้ ก็พาครอบครัวชาวเมืองยกหนีไปอยู่แขวง
 เมืองพัทลุง ฝ่ายพระศรีไกรลาสซึ่งออกไปเป็นพระยาพัทลุง ก็
 พลอยค้นตักใจกลัวทัพแขกเข้าศึก ๆ ก็ยังมีได้ยกมาถึงเมืองพัทลุง

พากรมการและครอบครัวอพยพหนีเข้าป่า มิได้คิดที่จะตั้งมั่น
อยู่ต่อรบดู่ท้วงที่เข้าศึกก่อน

ครั้นเจ้าพระยานครศรีธรรมราชได้ข่าวว่ากองทัพแขกมะลายู
เมืองเซียงยกมาตีเมืองสงขลา จึงเกณฑ์กองทัพเมืองนครศรีธรรม
ราชยกออกไปช่วยเมืองสงขลา ได้รับความกับทัพแขกๆ แดกพ่าย
หนีไป จึงบอกขอราชการทั้งปวงเข้ามายังกรุงเทพมหานคร ให้
สมุหพระกลาโหมกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบ พระบาท
สมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว ก็ทรงพระพิโรธแก่พระยาพัทลุง
ดำรัสว่าข้าศึกมายังมีทันจะถึงเมืองก็แตกหนี ให้ข้าหลวงถือท้อง
ตราออกไปถอดพระยาพัทลุงเสีย แล้วลงพระราชอาญาจำคุกเข้า
มาณกรุงเทพมหานคร จึงทรงพระกรุณาโปรดตั้งหลวงศักดิ์นาย
เวรมหาดเล็ก ซึ่งเป็นบุตรพระยาพัทลุงคนก่อน ออกไปว่าราช
การเมืองพัทลุงป้องกันพระราชอาณาเขตต์สืบไป

เจ้าอนันท์กถาวยเรือรบ และพระราชทานปืนตอบ

ครั้นมาถึงณเดือน๑๑ขึ้น๑ค่ำในปีนั้น เจ้าอนันท์ก็มิหวั่น
สี่เข้ามาขอจัดซื้อปืนคาบศิลา๑,๐๐๐บอก เหล็กทำชุนหนัก๑,๐๐๐
หาบ แล้วจัดเปลญวนเข้ามาถวาย๓๐ ลำรับกับส่งเรือรบที่เกณฑ์ให้
ต่อเข้ามาด้วย๗๐ ลำ เรือนั้นโปรดให้เอาไปไว้ที่แหลมบางอ้อ เมื่อ

ณวันพฤหัสบดีเดือน๓แรม๒ค่ำ โปรดพระราชทานเหล็กทำซุง๒๐๐
 หาบ ปีนลากล่องเปล่า ๒๐๐ บอก ออกไปให้เจ้าอนัมกัก

ทัพเวียงจันทน์ตีเมืองหลวงพระบาง

ในปีนั้นพระเจ้าจันทบุรีศรีสัตนาคนหุต วิสุทธิรัตนราช
 ธานีบุรีรมย์ ถิ่นช้างร่มขาวเวียงจันทน์ ให้ข้าหลวงถือสุภอักษร
 ลงมายังกรุงเทพมหานคร ให้สมุหนายกกราบบังคมทูลพระกรุณา
 ว่า เจ้ามหาอุดมวงศ์ ขงศรีสัตนาคนหุต ตออุดมรัตนบุรีรมย์ พรหม
 จักรพรรดิมหานครราชธานี ถิ่นช้างร่มขาวหลวงพระบาง คิดการ
 เป็นกบฏไปเข้าด้วยพะม่า ไซ้คนไปถึงเมืองอังวะ พะม่าก็ไซ้คน
 มาถึงเมืองหลวงพระบาง ต่างไปมาถึงกัน ได้แต่งคนไปลอบ
 สืบราชการได้ความเป็นแน่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรง
 ทราบในหนังสือบอกเมืองเวียงจันทน์ก็ทรงพระพิโรธ ดำรัสสั่ง
 สมุหนายกให้มีสุภอักษรตอบขึ้น ไปว่ามีพระราชโองการดำรัสให้
 พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตยกกองทัพไปตีเมืองหลวงพระบางให้
 แแตกฉานจงได้แล้ว จับตัวพระเจ้าร่มขาวจำส่งลงมาถวายณกรุง
 เทพมหานคร

ครั้นพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตได้ทราบรับสั่งโปรดขึ้นมา
 ตั้งนั้น จึงเกณฑ์กองทัพพลทหารเป็นอันมาก ทั้งทัพเรือ

ทัพภกยกขึ้นไปเมืองหลวงพระบาง ให้ตั้งค่ายรายล้อมเมือง
 ฝ่ายพระเจ้าร่มขาวเป็นอริกับพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนะหุตมา แต่
 ก่อน ครั้นกองทัพเมืองเวียงจันทน์ยกมาล้อมเมือง ก็แต่ง
 กองทัพยกออกมาต่อรบ ได้รับกันเป็นสามารภ และเจ้าอุปราช
 เมืองเวียงจันทน์ต้องบั้นชาวเมืองหลวงพระบางถึงแก่พิราลัยในที
 รบ พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนะหุตขับพลทหารเข้าย้ายบ้นปล้นเอา
 เมือง ชาวเมืองชนประจำรักษาหน้าที่เชิงเทินบ้องกันเมือง ยิง
 บันใหญ่น้อยโต้ตอบกันอยู่ประมาณ ๑๔ วัน ๑๕ วัน พวกพล
 ทหาร เมืองเวียงจันทน์เอาบันไดเข้าพาดกำแพงเมืองบ้นปล้นเอา
 เมืองได้ ไส้ฆ่าฟันชาวเมืองล้มตายเป็นอันมาก จับได้ตัวพระเจ้า
 ร่มขาวและบุตรภรรยาญาติวงศ์ได้สิ้นส่งออกมายังค่าย พระเจ้า
 กรุงศรีสัตนาคนะหุตให้จำพระเจ้าร่มขาวไว้แล้ว ตั้งเมืองแสน
 ชุนนางผู้ใหญ่เมืองหลวงพระบางซึ่งเข้ามายอมสวามิภักดิ์นั้น ให้
 เป็นพระยาหลวงพระบางอยู่ธำรงเมืองแล้ว เลิกกองทัพกลับมายัง
 เมืองล้านช้าง จึงบอกขอราชการให้ชุนนางและไพร่คุมตัวพระเจ้า
 ร่มขาวส่งลงมาณกรุงเทพมหานคร พระบาทสมเด็จพระบรมมพิตร
 พระเจ้าอยู่หัว ดำรัสให้ลงพระราชอาญาจำพระเจ้าร่มขาวไว้ณ
 คุก ครั้นภายหลังทรงพระกรุณาโปรดให้พระเจ้าร่มขาวพ้นโทษ
 พาสมัครพรรคพวกขึ้นไปครองเมืองหลวงพระบางตั้งเก่า

เมืองทะวายสงครามภักดี

ในปีกุน ตรีศก จตุศักราช ๑๑๕๓^๓ นั้น ฝ่ายข้างเมืองทะวาย พระเจ้าอังวะตั้งขุนนางลงมาเป็นเจ้าเมืองกรมการ อยู่รักษาเมืองทะวาย จะให้เปลี่ยนเจ้าเมืองกรมการเก่าออกและให้หาเจ้าเมืองกรมการเก่านั้นกลับขึ้นไป ส่วนแมงจันจาเจ้าเมืองทะวายเก่ากับจิกแคปลัดเมืองนั้น ได้แจ้งข่าวว่าเจ้าเมืองกรมการตั้งลงมาพลัดใหม่ จึงคิดกันไม่ยอมกลับไปเมืองอังวะ ครั้นเจ้าเมืองกรมการใหม่มาใกล้จะถึงเมือง จึงคิดเป็นกลอุบายออกไปต้อนรับแต่นอกเมือง ให้จัดของเลี้ยงออกไปเลี้ยงให้กินอิ่มหน้าสำเร็จแล้ว ก็ให้ทหารเข้าล้อมจับฆ่าเสียสิ้น แล้วกลับเข้าเมืองคิดการกบฏตั้งแข็งเมืองอยู่

ฝ่ายกรมการเมืองเมาะตะมะแจ้งว่าแมงจันจาคิดการกบฏฆ่าเจ้าเมืองกรมการซึ่งมาพลัดใหม่นั้นเสีย จึงมีหนังสือบอกขึ้นไปกราบทูลพระเจ้าอังวะ ๆ ได้ทราบก็ทรงพระพิโรธ จึงให้จับสะตุแมงกองบิดาแมงจันจาเจ้าเมืองทะวายจะให้ประหารชีวิตเสีย สะตุแมงกองจึงกราบทูลว่า จะขอม้หนังสือไปถึงบุตรให้มาเฝ้า แม้นไม่มาจึงจะรับพระอาชญาตามโทษ พระเจ้าอังวะก็ให้งดไว้แล้ว ให้จำสะตุแมงกองกับภรรยาให้ฆ่าหลวงคุมตัวลงมาเมือง

เมาะตะมะให้หนังสือไปถึงบุตร

ฝ่ายพระยาทวาย คิดกลัวพระเจ้าอังวะจะให้กองทัพยกมาตีเมือง จะต้านทานสู้รบมิได้ด้วยไม่มีที่พึ่ง จึงปลงใจจะขอขึ้นกรุงเทพฯ ฯ เอาพระเดชานุภาพสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงไทยเป็นที่พำนัก ของกองทัพไทยไปช่วยป้องกันรักษาเมือง แล้วสืบรู้ว่าพระราชภาคินโยหญิงพระองค์ ๑ ตกมาอยู่เมืองทวายแต่ครั้งพะม่าไปตีกรุงเก่าได้กวาดต้อนครอบครัวไทยมานั้น จึงไปเชิญพระราชภาคินโยนั้นมาได้ตามได้ความว่า เป็นพระเจ้าหลานเธอแน่แล้ว ทรงผนวชเป็นรูปช้อยู่ จึงจัดให้นางคน ๑ รูปงามเป็นนอภรรยา พระยาทวายจะส่งเข้ามาถวาย แล้วให้แต่งศุภอักษรจารึกลงแผ่นทองเป็นอักษรภาษาภูกามตามจารีตข้างพะม่า ใจความอ่อนน้อมขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมาเมืองขึ้นพระมหากษัตริย์อยุธยา ของกองทัพออกไปช่วยป้องกันรักษาเมืองกับถวายนางเข้ามาด้วย แล้วให้พระเจ้าหลานเธอมีหนังสือเข้ามากราบบังคมทูลพระกรุณา เป็นอักษรภาษาไทยฉบับ ๑ ให้จัดหาพระสงฆ์ไทยได้มหาแทนรูป ๑ จึงจัดขุนนางทวายเป็นทูตานุทูตถือศุภอักษรและเครื่องราชบรรณาการ พานางทวายซึ่งให้เรียกว่าตะเคองภาษาพะม่าว่าเข้ากับมหาแทน ให้ถือหนังสือพระเจ้าหลานเธอฉบับ ๑ มาด้วยกับทูตานุทูตทั้งไพร่ นาย ส่งมาทางเมืองกาญจนบุรี กรมการเมืองกาญจนบุรีบอกเข้ามายังกรุงเทพมหานคร โปรดมีตราแต่งให้ข้า

หลวงออกไปรบทูตทวายเข้ามา

ครั้นวันเสาร์ เดือน ๔ แรม ๓ ค่ำ ทูตทวายคือพระสงฆ์ ๑๐ รูป กับเจสุณาระตะมิดกอยอชวา ๑ นาขันทเรียงสา ๑ อุดุนนเรสร้อยตองลักแวนอรมา ๑ และหญิงทวายที่เข้ามาด้วยเข้ามาถึงกรุงเทพฯ แลเปลี่ยนชื่อพระยาทวายได้ความว่า “แมงจันจาพะม่า เจ้าเมืองทวาย เป็นบุตรสะดุมแมงกองกินเมืองส่วย ชื่อเมืองมัคราโบ เป็นแม่ทัพใหญ่เมืองอังวะ ขอกราบถวายบังคมมา ยังใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนครปฐมมหานครศรีอยุธยา ด้วยแมงจันจาเป็นเชื้อพะม่า บิดามารดาปู่ตาแมงจันจาทำราชการมาแต่ครั้งพระอัยยิกาของพระเจ้าอังวะมาจนถึงแมงจันจาจะได้มีความผิดสักครั้งหนึ่งก็ห้ามได้ พระเจ้ากรุงอังวะทุกวันนั้นมิได้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม และสังคหวัดฤๅประการ ตามพระราชประเพณี สมเด็จพระบรมมหาจักรีราชสืบมาแต่ก่อน กลับความจริงเป็นเท็จ กลับความเท็จเป็นจริงขาดจากเมตตากรุณา และผู้รังเมืองผู้ครองเมืองปลายนาน ทำราชการสูญเสียชีวิตก็ไม่ว่าดี เมื่อเดือน ๑๑ ปีกุน ตรีศก ตั้งมองละเจสุลงมากินเมืองเมาะตะมะ ให้บังคับบัญชาชาวเมืองทวาย เมืองมะริด เมืองตะนาว เจ้าเมืองเมาะตะมะให้มาเรียกเอาเงินแก่เมืองทวาย เมืองมะริด เมืองตะนาว ๒ เดือน ๓ เดือนครั้งหนึ่งเงินถึง ๒๐๐ ชั่ง ๓๐๐ ชั่ง อาณาประชาราษฎร์ได้รับความเดือดร้อนนัก แล้วเจ้าเมือง

เมาะตะมะเต่งให้มะรؤونไปจักกายเต็งคุมพะม่า ๓๐๐ คน ลงมากิน
เมืองทวาย จะให้ถอดข้าพระพุทธรเจ้าเสีย ข้าพระพุทธรเจ้าเต่งให้
ปลัดเมืองคุมไพร่ ๕๐๐ คนออกไป พมมะรؤونไปจักกายเต็งนอก
เมืองทางประมาณ ๒๐๐ เส้น จึงกลุ่มรุมฆ่ามะรؤونไปจักกายเต็ง
และไพร่ตายสิ้น เมืองมะริด เมืองตะนาว รู้ว่าเมืองทวายยอม
เข้ามาพึ่งพระราชกฤษฎาเดชาอนุภาพสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนครเทพ
มหานคร เมืองมะริด เมืองตะนาว ก็ยอมเข้ามาเป็นข้าขอบ
ขันฑสีมาด้วย จึงจัดได้นางและต้นไม้ทองเงินเข้ามาถวาย แล้ว
ขอรับอาสาดี เมืองเมาะตะมะ เมืองร่างกุ้ง เมืองจิตตอง เมือง
พะสิม ถวาย ให้ได้ในเดือน ๔ ปีกุน" สันความในหนังสือพระ
ยาทวายแต่เท่านี้

สมุหนายกนำความขึ้นกราบบังคมทูล พระกรุณาทราบใต้ฝ่า
ละอองธุลีพระบาทแล้ว พระบาทสมเด็จพระบรมบพิตรพระเจ้าอยู่หัว
จึงมีพระราชดำรัสให้ทูตทวายอาศัยพักอยู่ณโรงรับแขกเมือง ทรง
พระกรุณาให้เลี้ยงดูพวกแขกเมืองทวาย ทั้งนายและไพร่ให้บริ
บูรณ์ และมหาแทนนั้นก็ให้ส่งไปสำนักวัดบางวัดใหญ่ พระบาทสม
เด็จพระเจ้าอยู่หัวดำรัสให้จัดการทั้งปวง ตามอย่างออกแขกเมือง
โดยโบราณราชประเพณีบรมราชาธิราชเจ้าแต่ปางก่อนแล้ว เสด็จ
ออกณมุขเด็จพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พร้อมด้วยเสนาบดีมนตรี
หม่อมขุนมาตย์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพล

เรือนประชุมเผ่าเดิมตามชายขวาตามตำแหน่ง จึงให้เบิกแขกเมือง
 ทะวายเข้ามากราบถวายบังคมในปราสาทเดิมตามคต พระยาราชนิกูล
 กราบบังคมทูลพระกรุณาถวายเครื่องราชบรรณาการแล้ว อ่าน
 ศุภอักษรเจ้าเมืองทะวายเนื้อความในแผ่นทองว่า “ข้าพระพุทธเจ้า
 เม่งจันจา ขอกราบถวายบังคมมาแทบพระบวรบาทงกขมาศ สม
 เติจพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา ด้วยข้าพระ
 องค์เดิมเป็นเมืองข้าขอบขัณฑสีมากรุงรัตนบุรีอังวะ บัดนี้
 มีความผิดขัดเคืองกันกับพระเจ้ากรุงอังวะฯ จะให้กองทัพพะม่ายก
 มากระทำวิหิงสาการร้ายเมืองทะวายให้สมณพราหมณาจารย์ไพร่ฟ้า
 ประชาชนได้รับความเดือดร้อน ข้าพระพุทธเจ้าหาที่พึ่งที่พำนักมิ
 ได้ จะขอเอาพระราชกฤษฎาเดชานภาพพระบารมีสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวปราสาททอง ไปปกครองป้องกันเกษตรสรรพสัตว์นิกรใน
 เมืองทะวาย ให้พื้นถิ่นันตรายแห่งปัจฉามิตร ขอรับพระราชทาน
 กองทัพออกไปช่วยป้องกันรักษาเมือง อนึ่งข้าพระองค์ถวายนาง
 อันเป็นประยูรวงศ์เข้ามาเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทด้วย แล้วจะ
 ขอส่งพระราชภาคินัย ซึ่งไปตกอยู่เมืองทะวายเข้ามาถวายต่อ
 ภายหลัง บัดนี้ใหม่หาแทนถือนั่งสือของพระราชภาคินัยเข้ามา
 ถวายด้วย อนึ่งข้าพระพุทธเจ้ากับทั้งกรมการเมืองทะวาย เมือง
 มะริด เมืองตะนาว และอาณาประชาราษฎร์ทั้ง ๓ เมือง ขอเป็นเมือง
 ขุนขอบขัณฑสีมากรุงเทพมหานครศรีอยุธยา เหมือนดังกาล

ก่อนสืบไปตราบเท่ากัลปาวสาน ” ครั้นอ่านศุภอักษรถวายเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็มีพระราชดำรัสปฏิสันถารปราศรัยด้วยทูตานุทูตตามลำดับราชประเพณีแล้วเสด็จขึ้น อัครมหาเสนาบดีก็พาแขกเมืองออกจากที่เฝ้า นำไปรับพระราชทานอาหารเลี้ยงคุณศาลาลูกขุนมหาดไทย จึงทรงพระกรุณาโปรดให้เฝ้าแก่เจ้าโขน และกรมวังออกไปรับนางทเวาย คือ นางเอก ๑ นางโท ๒ สาวโขนชาวไทย ๕๑ รวม ๖๐ คนนั้น ส่งเข้าไปในพระราชวัง

แล้วโปรดให้เสนาบดีพิจารณาคุณหนังสือพระราชภาคินัย ซึ่งส่งเข้ามาถวาย และได้ถามไล่เลียงพระมหาแทนได้ความชัดว่าเป็นพระธิดาของพระเจ้าขุนรามณรงค์สมเด็จพระเชษฐา เป็นพระเจ้าหลานเธอแน่แล้ว จึงให้ถวายไตรจักรเครื่องสมณบริกขาร และพระราชทานเสื้อผ้าเงินตราเป็นรางวัลแก่ทูตานุทูต กับทั้งสิ่งของพระราชทานตอบแทนออกไป ให้แก่พระยาทวายโดยสมควร แล้วดำรัสสั่งสมุหนายกให้มัตราออกไปถึงพระยาทวาย และส่งทูตานุทูตกับทั้งมหาแทนกลับออกไปเมืองทเวายก่อนแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดให้พระยายมราชเป็นแม่ทัพ กับท้าวพระยาหัวเมืองถือพล ๕,๐๐๐ ยกออกไปช่วยรักษาเมืองทเวาย และพระราชทานพานทองเครื่องยศ ให้พระยายมราชคุมออกไปพระราชทานพระยาทวายด้วย

รบกันที่เมืองพวน กองทัพพวนเมืองตั้งเกี้ยแตกไป จึงกวาดเอา
 ครอบครัวยายหญิงใหญ่น้อยส่งมา ๔,๐๐๐ เศษ และซึ่งองล่องเขียง
 มีความพยายามจะยกกองทัพไปตีเมืองลาวได้แล้ว จะยกเข้ามาตี
 กรุงเพทฯ นั้น ตามแต่มันจะคิดเกิดหาวิตกไม่ และข้อซึ่งว่าจะ
 แต่งกองทัพไปเมื่อใดให้บอกออกไปให้แจ้ง เจ้าอนันท์ก็จะยก
 กองทัพไปตีเมืองกุยเขิน เมืองเว้ พร้อมกันทีเดียวนั้น ฝ่ายกรุงก็จัด
 เตรียมกองทัพหัวเมืองฝ่ายตะวันออกและกองทัพกรุงอยู่ เพราะบัด
 นี้แม่จันจาพะมาเจ้าเมืองทะวายสวามีภักดีมาชนกรุงสยาม แม่
 จันจากับขุนนางพะมาที่มาขอพึ่งพระบรมราชกฤษฎาภินิหารจะอาสา
 ไปตีเมืองเมาะตะมะ เมืองร่างกุ้ง การศึกเมืองอังวะครั้งนี้เป็น
 ท่วงที่อยู่ จะต้องคิดทำให้สำเร็จเสียก่อน ถ้าจะไปทำแก่งล่อง
 เขียงใดเมื่อใด จึงจะมีตรากำหนดออกมาให้แจ้งครั้งหลัง และ
 ให้เจ้าอนันท์รักษาบ้านเมืองไว้ให้มั่นคง บัดนี้สมเด็จพระเจ้าอยู่
 หัวให้องเบ็ดเลื่องคุมสิ่งของออกมาพระราชทานเจ้าอนันท์ก็ แพร
 มังกรสีม่วง ๒ สีดำ ๒ กระดาศหีบ ๑ หมวกหีบ ๑

ทัพพระยายมราชยกไปเมืองทะวาย

ฝ่ายพระยายมราชออกไปถึงเมืองทะวาย ก็ให้ตั้งค่ายอยู่นอก
 เมือง พระยาทวายก็ให้ขุนนางกรมการ นำเอาเสบียงอาหาร

ออกมาต้อนรับกองทัพ แต่ตัวนั้นยังหาออกมาไม่ พระยายมราช จึงให้ขุนนางไทยเข้าไปในเมืองกับกรมการเมืองทวาย ให้พระยาทวายออกมาค้ำหน้าแม่ทัพคนค่าย พระยาทวายก็ออกมาต้อนรับ นับถือยำเกรงเรียบร้อย พระยายมราชจึงให้พระรองเมืองคุมคนเข้าไปตั้งรักษาเมืองทวายอยู่ในกำแพงแล้ว พระยายมราชจึงบอกกำหนดจะส่งพระองค์เจ้าชั่งลงมาให้ถึงแม่น้ำน้อย ขอเรือขึ้นไปรับ ได้ทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว โปรดให้จัดเรือศรีประกอบหลังคาสี่ม่านทองคำ ๑ สำหรับจะมารับพระองค์เจ้าชั่ง

ทัพหลวงยกไปเมืองทวาย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่ กับสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ฯ ก็เสด็จยกพลยุทธราออกไปเมืองกาญจนบุรี ครั้นเสด็จออกไปถึงแม่น้ำน้อย ขึ้นประทับอยู่ที่พลับพลาค่ายหลวง พอเวลาบ่าย ๒ โมงในวันนั้น พระยายมราชก็ส่งพระองค์เจ้าชั่งมากับพระราชาพิมล และชาวไทยชาวกรุงตามเสด็จพระองค์เจ้าชั่งลงมาเป็นอันมาก ครั้นถึงที่พลับพลาเสด็จขึ้นเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และกรมพระราชวังบวร ฯ ทรงได้ถามถึงทุกข์สุข ตั้งแต่ตกไปอยู่เมืองอังวะแล้วหลบหนีลงมาได้จนถึงเมืองทวาย พระองค์เจ้าชั่งเล่าถวายถึงความทุกข์ยากลำบาก แล้วก็ทรงพระกัณแสง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระอนุชาธิราช ก็กลั้นน้ำพระเนตรมิได้ รับสั่งให้พระองค์เจ้าขลุ่ยเสนาบดีฯ ให้นำสิ่งของที่ทรงสร้างทำไว้ลดทอนในแผ่นดินน้อย และสร้างพระปริตรเสร็จแล้ว ก็ให้เรียกเรือมารับพระองค์เจ้าขลุ่ยเสนาบดีฯ และข้าไทยที่ตามมานั้น เป็นเรือหลายลำด้วยกัน ก็ให้สนมกรมวังนำส่งพระองค์เจ้าขลุ่ยเสนาบดีฯ เข้ามาณกรุงเทพมหานคร

ครั้นเสร็จส่งพระเจ้าหลานเธอแล้วอยู่ได้อีก ๓ วัน กรมพระราชวังบวร ฯ ก็ทูลลาออกทัพขึ้นไปเมืองตะวาย ว่าจะไปดูแลบายพระยาทวายจะสุจริตหรือจะคิดประการใด ครั้นเสด็จไปถึงเมืองตะวาย ทรงพระพิจารณาการทั้งปวงแล้ว ก็เห็นการว่าจะรักษาเมืองตะวายไว้มิได้ ทั้งพระยาทวายก็ริยาก็ไม่เรียบร้อย ดูจะตั้งกะเดื่องอยู่ จึงทรงพระดำริที่จะกวาดครอบครวัอพยพ รोक้าแพ่งเมืองตะวายเสีย พวกกองทัพทราบดังนั้นก็พากันหาครอบครวัมาใช้สอย ไปลักลอบพาหญิงชาวเมืองตะวายผ่อนปรนให้บ่าวไพร่คุมลงมาเป็นอันมาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับอยู่ค่ายหลวงแผ่นดินน้อย ได้ทรงทราบก็ทรงพระพิโรธ รับสั่งให้ข้าหลวงออกเที่ยวจับตัว คนเหล่านั้นรู้ก็หนีลัดไป แต่หมื่นสิทธิโสมาตรวจพาหญิงมาด้วย ๒ คน พวกกองทัพในค่ายหลวงออกไปตามจับ ได้ตัวหมื่นสิทธิโสมา ลงพระราชอาญาเขียนแล้วจำไว้ และพวกข้าหลวงในกรมพระราชวังบวร ฯ ที่เป็นผู้

ใหญ่ ๆ นั้น ครั้นรู้ว่าลงพระราชอาชญาเข็มนหมื่นสิทธิโสม ก็พากันสงบหาเกลี้ยกล่อมเอาชาวเมืองทะวายลงมาอีกไม่

แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ถามเจ้าพระยามหาโยธาอำมาตย์ สายสมร พระยาไทรโยค ด้วยระยะทางตั้งแต่พระเจดีย์สามองค์ทาง ๑ บ้านระแหงทาง ๑ ไปถึงเมืองเมะตะมะ แต่เมืองเมะตะมะไปถึงเมืองหงสาวดี เป็นทางมากน้อยเท่าใด เจ้าพระยามหาโยธาอำมาตย์ สายสมร พระยาไทรโยค กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า เมื่ออยู่เมืองมอญเดินไปมาอยู่บ้าง ประมาณตามระยะทาง ตั้งแต่เมืองกาญจนบุรี ถึงเมืองไทรโยค ประมาณ ๑,๗๒๕ เส้น ตั้งแต่เมืองไทรโยคเก่าถึงด่านผาวน ๕๕๒ เส้น ตั้งแต่ด่านผาวนถึงคลองปี่ลอก ๗๕๘ เส้น ตั้งแต่คลองปี่ลอกถึงสามสบ ๘๐๐ เส้น แต่สามสบถึงแม่น้ำสังขะตา ๖๐๐ เส้น แต่แม่น้ำสังขะตาถึงพระเจดีย์สามองค์ทาง ๕๐๐ เส้น แต่พระเจดีย์สามองค์ถึงแม่น้ำกระษัตริย์ ๘๐๐ เส้น แต่แม่น้ำกระษัตริย์ถึงแม่น้ำสกติก ๑,๐๐๐ เส้น แต่แม่น้ำสกติกถึงสมิ ๒,๗๐๐ เส้น ทางเรือแต่สมิถึงเมืองเมะตะมะ ๒,๗๐๐ เส้น แต่เมืองเมะตะมะถึงเมืองยางเงิน ๑,๕๐๐ เส้น แต่เมืองยางเงินถึงเมืองสะเทิม ๑,๐๐๐ เส้น แต่เมืองสะเทิมถึงเมืองวาน ๑,๕๐๐ เส้น แต่เมืองวานถึงเมืองตักถ้ำ ๑,๒๐๐ เส้น แต่เมืองตักถ้ำถึงเมืองกะเตา ๑,๒๐๐ เส้น แต่เมืองกะเตาถึงเมืองหงสาวดี ๑,๒๐๐ เส้น รวมเป็นทาง ๑๕,๗๘๕ เส้น ทางบ้านระแหง

นั้น ข้าแต่บ้านระแหงถึงด่านแม่ละเมา ๒,๕๐๐ เส้น แต่ด่านแม่
ละเมาถึงแม่น้ำเมย ๒,๐๐๐ เส้น แต่แม่น้ำเมยถึงแม่น้ำกลีบ
๒,๐๐๐ เส้น แต่แม่น้ำกลีบถึงบ้านตะพุด ๑,๒๐๐ เส้น ทางเรือตั้ง
แต่บ้านตะพุดไปเมืองเมาะตะมะขึ้นบก ๒,๓๐๐ เส้น รวมตั้งแต่
บ้านระแหงถึงเมืองเมาะตะมะ ๑๐,๔๐๐ เส้น แต่เมืองเมาะตะมะ
ถึงเมืองหงสาวดี ๗,๖๐๐ รวม ๑,๘๐๐๐ เส้น ทางพระเจดีย์สาม
องค์ถึงปากแพรกมากกว่าทางบ้านระแหง ๑,๘๘๕ เส้น

ขณะนั้นพอสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถาน
มงคล มีรับสั่งให้พระยายมราช มีใบบอกเข้ามากราบบังคมทูล
พระกรุณา จะขอเรือเมืองทะวายเอาอิฐลงแม่น้ำเสียให้หมด อย่าให้
มันทำขึ้นได้อีก แล้วจะกวาดครอบครัวลงมาไว้บ้านเมือง เมือง
ทะวายไกลนัก มีราชการทัพศึกมาช่วยไม่ทัน จะเอาพระยาทวาย
ล่องไปเสียก่อนจึงค่อยคิดต่อไป ทรงทราบหนังสือบอกแล้วก็
ทรงขัดเคืองเป็นอันมาก รับสั่งให้มีหนังสือตอบขึ้นไปว่า พะมา
ยกมาตั้งกรุงกวาดต้อนครอบครัวชาวกรุง และพี่น้องขึ้นไปไว้แต่
ที่เมืองทะวายเมืองเดียวดอกหรือ เมืองอังวะและเมืองอื่นๆ ไทย
ชาวกรุงไม่มีหรือ ไม่ช่วยจับแค่นั้นซึ่งโทษบ้างเลย ได้เมืองทะวาย
ไว้จะได้เป็นเมืองพักผู้คน ไว้เสบียงอาหารเป็นกำลังทำศึกต่อไป
ห้ามอย่าให้เรือกำแพงเมืองและกวาดครอบครัว ให้รักษาเมือง
ระวังเหตุการณ์ให้มั่นคงให้ดี

ครั้นมีตราขึ้นไปแล้วอยู่ที่สัก ๔-๕ วัน ตามาเป็นไทยชาว
 กรุงเก่า ได้เคยรู้จักในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทมาแต่ครั้งกรุงยัง
 ไม่เสีย บ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกันกับบ้านหลวง ตกไปอยู่เมือง
 ทวาย แต่หาได้เข้าอยู่ในพระองค์เจ้าชังไม่ เมื่อพระองค์เจ้าชังเสด็จ
 ลงมากรุง ตามายังอยู่ที่เมืองทวาย ตามาทราบว่าพระยาทวาย
 รู้ว่า พระเจ้าอังวะจะเอาสะดะแมงกองผู้บิดาพระยาทวายขึ้นมาเอา
 เลื่อยๆ เสียเหมือนเลื่อยไม้ แล้วจะยกกองทัพมาตีเมืองทวาย
 พระยาทวายเสียใจคิดรวนเร่วนวายไป ด้วยกลัวบิดาจะต้องรับ
 อาชญา ใจหาเป็นหนึ่งแน่เหมือนแต่ก่อนไม่ และพระยาทวาย
 ให้ปลัดตาย มองนุ้องพระยาทวาย กับไพร่พลพะม่าทวายหลาย
 คนด้วยกันลงมาดูทาง ทางที่ไหนแคบจะตัดไม้ทับทางเสีย จะ
 เอาคนระวังที่ช่องแคบแล้ว จะหาเข้าปล้นกองทัพรักษาเมือง
 ทวาย ตามารู้ความแล้วก็เข้ามากราบทูล กรมพระราชวังบวรฯ
 ทราบแล้ว บอกส่งตัวตมามาลงมาเค้ายหลวงแม่น้าน้อย พระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทราบความแล้ว ทรงพระราชดำริว่า อ้าย
 มองนุเป็นน้องพระยาทวาย อ้ายปลัดตายก็เป็นคนใช้สอยของ
 พระยาทวาย จึงให้จับเอาตัวอ้ายมองนุ อ้ายปลัดตาย มาถาม
 อ้ายมองนุ อ้ายปลัดตาย ให้การว่า มาเที่ยวเล่นก็เลยลงมา จึง
 ให้เอาตัวอ้ายมองนุ อ้ายปลัดตาย กับพวกพ้องที่มาด้วย จำไว้
 ที่ค่ายหลวงแม่น้าน้อย มิให้เหลือหนขนไปบอกกันได้ แล้วรับ

สั่งให้มัตราออกไปถึงพระยายมราช ให้กราบทูลกรมพระราชวังบวร
 สถานมงคลว่า ไม่ไว้ใจแมงจันจาเจ้าเมืองทวาย และปลัดกับ
 พวกพ้องพระยาทวายให้ส่งลงมาให้สิ้น จะชุกเกล้า ๆ เลียงเป็น
 ชุณนางอยู่ที่ในกรุง ด้วยมีความชอบยกเอาเมืองทวายมาขึ้นกับ
 กรุงเทพ ๆ แล้วให้ตั้งเจ้าเมืองทวายขึ้นใหม่ เอาพวกพ้องของ
 นางทวายที่ส่งลงมาถวายนั้น คุณพากพุ่มผู้ใดสมควรจะเป็นได้ก็ให้
 เป็นเถิด กรมพระราชวังบวรสถานมงคล จึงรับสั่งให้พระยายม
 ราชหาตัวพระยาทวายมาบอกว่ามีตราให้พระยาทวายเข้าไปเฝ้าจะ
 ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงเป็นชุณนางอยู่ที่กรุง ครั้นจะให้พระยาทวาย
 อยู่รักษาเมือง จะต้องให้กองทัพอยู่รักษาเมืองด้วยทั้งตำบล จะไว้ใจ
 พระมามีได้ ถ้าพระยาทวายเข้าไปอยู่ในกรุงแล้ว พระมามีสิ้นความ
 อาฆาต ถึงจะเลิกกองทัพไม่อยู่กำกับ อยู่แต่ผู้รังเมืองก็จะได้
 พระยาทวายไม่เต็มใจที่จะเข้าไปในกรุง แต่ขัดมิได้ด้วยเห็นกอง
 ทักษิณตั้งอยู่เป็นอันมาก ก็ต้องยอมตามรับสั่ง จึงจัดเตรียมพรรค
 พวกครอบครัวของตัวเองได้หลายร้อยคน พระยายมราชก็ส่งลงมาถึง
 แม่น้ำน้อย ได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ค่ายหลวง
 แม่น้ำน้อยแล้ว โปรดให้จัดเรือส่งพระยาทวายเข้ามาในกรุง และ
 พวกทวายที่ส่งเข้ามา โปรดให้ไปตั้งบ้านเรือนพักอยู่นอกป่าช้า
 วัดสระเกษพลางก่อน และกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ก็เสด็จ
 ลงมาแม่น้ำน้อย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระ

อนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ฯ ก็เสด็จพระราชดำเนินกลับคืน
พระนคร จึงโปรดตั้งพระองค์เจ้าชุนเป็นเจ้าฟ้าฝ่ายในอีกพระ
องค์หนึ่ง และพวกพระยาทวยงก็คัดเอาไว้เป็นช่างเรือบ้าง เหลือ
นั้นให้ไปอยู่คอกกระบือด้วยพระยาทวย

✓ ยกทัพหลวงไปที่เมืองพะม่า

ในปีฉลู เบ็ญจศก จุลศักราช ๑๑๕๕ นั้น พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริ ด้วยสมเด็จพระอนุชาธิราช กรม
พระราชวังบวร ฯ ว่า เมืองมะริด เมืองตะนาว เมืองทวาย ก็
ได้แล้ว ควรจะไปตี เมืองเมาะตะมะ เมืองร่างกุ้ง เขตต์แดน
พะม่าต่อเข้าไปลองดู ถ้าสมคะเนได้การก็จะตีให้ถึงเมืองอังวะ
ทีเดียว จึงโปรดให้เกณฑ์ทัพ ให้เจ้าพระยารัตนาพิพิธ เจ้า
พระยามหาเสนา ยกไปสมทบทัพพระยายมราชที่เมืองทวายก่อน
ฝ่ายกรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จไปทางสิงขร ไปตั้งต่อเรือรบอยู่
ฝั่งทะเลตะวันตก จะได้ยกขึ้นไปทางแม่น้ำเมืองมะริดเป็นทัพ
เรือ ทัพหลวงจะไปทางบก ยังมีได้ยกไป ให้พระยากลาโหม
ราชเสนา ออกไปเกณฑ์ทัพเมืองเขมร ให้พระยาไกรโกษาไป
เกณฑ์ทัพเมืองลาว แต่เมืองเหนือนั้นมีตราให้ข้าหลวงถือขึ้นไป

กำหนดปล้น เดือน ๑๒ ให้พร้อมกัน เกณฑ์ทัพครั้งนั้น ๔๐,๐๐๐

ทะวายเป็นกบฏ

ฝ่ายเจ้าพระยารัตนาพิพิธ เจ้าพระยามหาเสนา พระยายมราช บอกรับเข้ามาว่า พระม่ายกกองทัพใหญ่มาแต่เมืองอังวะจะมาตีเมือง ทะวาย พระม่ายเมืองทะวายลอบออกไปหาแม่ทัพเมืองอังวะ จัดหญิง ชาวเมืองทะวายลงไปให้ ๒ คน ทำให้กองทัพไทยรู้ไม่ แม่ทัพ เมืองอังวะจับกรมการเมืองทะวายที่จัดผู้หญิงไปให้นั้นฆ่าเสีย แล้ว ส่งตัวผู้หญิงกลับเข้ามาเมืองทะวาย ไพร่พลในเมืองทะวายนั้นตั้ง แต่รู้ว่ากองทัพพระม่ายมาแต่เมืองอังวะ ความซึ่งยำเกรงกองทัพ ไทยนั้นก็น้อยลงกว่าเก่ามาก จะใช้สอยการงานบังคับบัญชาที่ไม่ ได้เหมือนแต่ก่อน ได้ทรงทราบในหนังสือบอกแล้ว พอกองทัพ หัวเมืองเข้ามาพร้อมกัน ก็เสด็จยกพยุหยาตราโยธาทัพบกทัพเรือ ไปขึ้นเดินที่ค่ายหลวงแม่บ้านน้อย

ฝ่ายที่เมืองทะวายนั้นจัดเสบียงอาหารลง เจ้าพระยารัตนา พิพิธ เจ้าพระยามหาเสนา พระยายมราช จึงปรึกษากันว่า ชาว เมืองทะวายเสบียงอาหารก็ผิดเคืองเกือบจะอดอยู่แล้ว จะชัก เอาผู้ชายไปขนข้าวที่นางแม่บ้านน้อย คนก็ติดรักษาหน้าที่เชิงเทิน อยู่ ให้แต่พวกผู้หญิงลงมาขนข้าว พวกพ้องของใครก็ให้คุ้มพวก

พ้องลงมาแล้วให้พวกไทยกำกับลงมาด้วย ชาวเมืองทวายสงสัยว่าจะผ่อนคร้ว ก็หาฟังบังคับบัญชาไม่ ทุ่มเถียงเกะกะไป เจ้าพระยามหาเสนาจึงเอาอายุวันทอกพะมาเมืองทวายที่เป็นตัวแข็งแรงนั้น มาตี ๓๐ ที

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นไปทางกะมองสวาย ตั้งค่ายอยู่ที่หินดาต ยังไกลเมืองทวายอยู่ทาง ๒ ควัน

ฝ่ายสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ซ้ำยกออกไปต่อเรือรบที่สงขร เร่งต่อทำทั้งกลางวันกลางคืนจนเรือแล้วเสร็จ โปรดให้พระยาเจ้าแสนยากร พระยาไกรโกษา ซ้ำไปเกณฑ์กองทัพแล้ว ตามเสด็จมากับพระยาพิไชยบุรินทร์ พระยาแก้วเการพ นายทัพนายกอง คุมเรือยกออกไปเมืองทวาย ส่งกองทัพแล้ว เสด็จกลับมาประทับอยู่แขวงเมืองชุมพร ครั้นกองทัพยกไปถึงเมืองมะริดได้ข่าวว่า เมืองมะริดกลับใจเป็นกบฎ กองทัพจึงยกเข้าตีเมืองมะริด บินบ้อมและบินหน้าเมืองชาวเมือง ยิงระดมแน่นหนานักเข้าเมืองหาได้ไม่ ก็แจวเรือเข้าหาเกาะหน้าเมืองมะริด เกาะหน้าเมืองนั้นมีเขาอยู่ พระยาเสนาหาญกระทำ พิณฑาทย์อยู่ในเรือ เมื่อข้ามไปจะเข้าเกาะนั้นปืนพะม่ายิงถูกลง ฆ้อง ๆ กระจายไปถูกคนตีฆ้องเจ็บแต่หาตายไม่ พระยาไกรโกษา พระยาพิไชยบุรินทร์ พระยาเจ้าแสนยากร พระยาแก้วเการพ และนายทัพนายกองไปถึงเกาะเข้าพร้อมกัน เอาปืนใหญ่ขึ้นบน

เขาช่วยกันยิงระดมเข้าไปในเมืองมะริด พระม่านลูกปืนมิได้
 ชุตหลุมทำสนามเพลาะเอากระดานบังตัวกันลูกปืน ปืนที่เมือง
 มะริดก็ขาดลงตั้งแต่จะแตก

ฝ่ายข้างเมืองทวาย อ้ายวุ่นทอกที่เจ้าพระยามหาเสนาเห็น
 นั้น เจ็บแค้นโกรธเจ้าพระยามหาเสนา จึงบ่าวร้องยุยงพวกทวาย
 ว่าไทยจะได้คนผ่อนคร้วลงไปจนข้าวแล้ว จะเลยกวาดคนและพวก
 คร้วเมืองทวายไปไว้แม่น้ำน้อย พวกทวายทั้งปวงที่รักษาหน้าที่
 เชื่อคำอ้ายวุ่นทอกเห็นจริงด้วยก็กลับใจเป็นกบฏขึ้น ช่วยกันเอา
 ปืนใหญ่ยิงระดมเข้าไปที่ค่ายไทยตั้งอยู่ กองทัพเจ้าพระยามหา
 เสนา เจ้าพระยารัตนาพิพิธ พระยาขมราช เห็นดังนั้น จะอยู่ใน
 ค่ายก็มีได้ ด้วยค่ายนั้นอยู่ใกล้กำแพงปืนยิงถึงถนัด จึงล่าถอย
 ขยับค่ายออกมาตั้งให้พ้นทางปืน

ฝ่ายพระรองเมืองเข้ารักษาอยู่ในเมืองทวาย เห็นทวายเป็น
 กบฏขึ้น ทวายปิดประตูเสียหมด พระรองเมืองกับนายทัพนาย
 กองต้องเลียบมาตามริมเชิงเทินข้างเหนือเมือง พอถึงประตูมี
 ทวารรักษาประตูอยู่ ๕-๖ คน จะออกทางประตูนั้น ทวายผู้รักษา
 ประตูไม่ให้ออก จึงฟันทวารรักษาประตูตาย ๒ คน เหลื่อนั้นวิ่ง
 หนีไป พระรองเมืองกับนายทัพนายกองกะทุ้งกลอนกัญญาแจหัก
 เปิดประตูออกได้แล้ว ก็รีบไปหากองทัพพระยาขมราช

ฝ่ายเจ้าพระยารัตนาพิพิธ เจ้าพระยาขมมหาเสนา พระยาขมราช

ตั้งค่ายยังมีทันแล้ว กองทัพพะม่ากับทเวายพลเมืองสมทบกันยก
 มาเป็นอันมาก เข้ารบรุกบุกบันไล่ยิงไล่ฟันกลางแปลงเหลือกำลัง
 ที่จะต่อรบ ทฬไทยก็ล่าถอยรับมาจนถึงค่ายพระยาอภัยธรณฤทธิ
 ชงเป็นกองหน้าทัพหลวงตั้งค่ายปิดทางอยู่ พวกกองทัพเจ้าพระยา
 มหาเสนา เจ้าพระยารัตนาพิพิธ พระยายมราช ที่ล่าถอยลงไปจะ
 ขอเข้าอาศัยค่ายผ่อนพักรับทัพพะม่า พระยาอภัยธรณฤทธิไม่ยอม
 ให้เข้าค่าย ว่าตัวเป็นทัพหน้าของทัพหลวง ถ้าเข้ามาในค่ายคน
 กำลังตื่นแตกพะม่าเข้าไปในค่ายมีเสียหรือ ถ้าค่ายหน้าแตกแล้ว
 ข้าศึกก็จะถึงค่ายหลวงทีเดียว ศิริระพระยาอภัยธรณฤทธิจะมีปลิว
 ไปหรือ ให้รับทัพพะม่าอยู่แต่นอกค่ายเถิด กองทัพเจ้าพระยา
 มหาเสนา เจ้าพระยารัตนาพิพิธ พระยายมราช เข้าค่ายมิได้ก็ตั้ง
 รับบอยู่หน้าค่าย แต่จมนักราชาบาล (กระต่าย) จมนสมุหพิमान
 (แสง) บุตรเจ้าพระยาราชบุรี ได้ว่าให้พระยาอภัยธรณฤทธิเปิด
 ประตูรับให้เข้ามาเป็นหลายครั้ง พระยาอภัยธรณฤทธิก็ไม่ยอม
 พระอินทรเดช (บุญเมือง) พระยามหามนตรี (ปลี) เห็นด้วย
 พระยาอภัยธรณฤทธิว่าอย่าให้เปิดรับ คนจะละเล้าละลุ่มเข้ามา
 ให้รับบอยู่นอกค่ายก็จะได้ พะม่าตามกองทัพมาถึงเข้ารบรุกบุกบัน
 ทฬไทยรับมิหยุด เพราะมิได้มีค่ายมั่นรักษาตัว ก็แตกพ่าย
 กระจายกันไป เสียเจ้าพระยามหาเสนาในที่รบศพก็มีได้ ค่าย
 พระยาอภัยธรณฤทธิพะม่าก็เข้าตีเอาได้ เสียไพร่พลครั้งนั้นมาก

ทรงพระราชดำริว่าจะทำการต่อไปไม่ตลอด จึงโปรดให้
 ถอยกองทัพทั้งปวงลงมาแม่น้ำน้อย ครั้นมาถึงแม่น้ำน้อยทรง
 ทราบว่าเจ้าพระยามหาเสนาหายไปแล้วทรงทราบว่ามาถึงค่ายพระยา
 อภัยรณฤทธิ์แล้ว เจ้าพระยามหาเสนา เจ้าพระยารัตนาพิพิธ
 พระยายมราช จะเข้าอาศัยค่ายยิงปืนรับพระมา พระยาอภัยรณฤทธิ์
 ไม่ยอมให้อาศัย ปัดประตูก่ายเสีย ทรงพระพิโรธพระยาอภัย
 รณฤทธิ์มาก ดำรัสว่าเสนาบดีผู้ใหญ่ทั้ง ๓ นายมาถึงแล้วควรจะ
 ให้เข้าพักอยู่ในค่าย นั้นมันถือกฎหมายอะไรของมัน ไม่ให้เสนา
 บดีผู้ใหญ่เข้าอยู่ในค่าย จนเสียแม่ทัพนายกองและไพร่พลเป็น
 อันมาก ให้ทำกระทุ้งซักถามพระยาอภัยรณฤทธิ์ ๆ ก็รับสารภาพ
 ผิด จึงให้ลงพระราชอาญาประหารชีวิตพระยาอภัยรณฤทธิ์เสีย
 ที่ค่ายแม่น้ำน้อย และพระอินทรเดช พระยามหานันตรี ที่เห็น
 ด้วยพระยาอภัยรณฤทธิ์นั้น ให้ถอดเสียจากที่เจ้ากรมพระตำรวจ
 แล้ว ลงพระราชอาญาจำไว้ทั้ง ๒ คน และจมนราชอาณาจักร จมน
 สมุหพิमान ที่ว่าแก่พระยาอภัยรณฤทธิ์ให้เปิดประตูรับนั้น มี
 ความชอบ ให้จมนราชอาณาจักรเป็นที่พระอินทรเดช ที่พระราชรินทร์
 วางอยู่หามิตัวไม้ จึงให้จมนสมุหพิमानเป็นที่พระราชรินทร์แล้ว
 จึงโปรดเกล้า ๆ ให้นายจำเรศ (เกต) บุตรพระยาเพ็ชรพิไชยที่ถึง
 แก่กรรม ถือนั่งสือเข้ามาถึงผู้รักษาพระนคร ให้ระวังพวก
 พระมาที่จำไว้ณคุกและระวังรักษาพวกพระยาทวาย ถ้าเห็นว่าผู้ใด

กำเรบขันทีให้จับจำเสี้ย ผู้รักษาพระนครครั้งนั้น กรมหมื่น
 นรินทรพิทักษ์ พระยาพลเทพ (ปั้น) พระยาธรรมมา (ทองดี)
 พระยาเพชรพิไชยที่เป็นหลวงนายสิทธิ์ครั้งกรุงเก่า พระยามหา
 ธิราชอยู่กรมเมือง แล้วโปรดให้นายฉิมมหาดเล็กเป็นเชื้อชาว
 ชุมพร ถู้อตราไปเฝ้าสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวัง
 บวรสถานมงคลฉบับ ๑ นายฉิมได้ตราแล้วก็รีบไปขึ้นที่เมือง
 เพ็ชรบุรี เดินบกไปเฝ้าที่เมืองกระ กราบทูลราชการเมืองทวาย
 ตามท้องตรา สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ฯ เสี้ย
 พระทัยนึก รับสั่งว่าการจะสำเร็จอยู่แล้วกลับไม่สำเร็จไปได้ จึง
 สั่งให้ขึ้นไปบอกนายทัพนายกองให้ล่าทัพจากเมืองมะริด พอกอง
 ทัพพะม่ายกกลงมาถึงเมืองมะริด กองทัพไทยจัดการจะล่าทัพเรือ
 พะม่าก็เข้าตีกองทัพไทยได้รบกัน กองทัพไทยต่อเรือรบครั้งนั้น
 มีตะกูดทั้งหน้าทั้งท้าย ล่าถอยเรือเอาท้ายลงมา ยิงปืนหน้าเรือรบ
 พะม่าแข็งแรง พะม่าก็ยิง ต่างคนต่างยิงกัน ถึงฝั่งจึงทิ้งเรือเสี้ยชน
 บก พะม่าก็ชนบกติดตามกองทัพไทย พระยาจำแสนยากร(ทุเรียน)
 รับพะม่าแข็งแรง พะม่าหาอาจล่วงเกินเข้ามาได้ไม่ นายทัพนาย
 กองก็ไม่มีผู้ใดเป็นอันตราย เสี้ยแต่เรือรบและปืนบาหุ่ยม
 สำหรับเรือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จจากแม่น้ำน้อย
 กลับคืนพระนคร และกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ตั้งทัพรอ
 อยู่จนพะม่ากลับไปเมืองมะริดหมดแล้ว ก็เสด็จกลับคืนพระนคร

เจ้าอนัมกัทขอตราให้หัวเมืองช่วยการทัพ
และถวายต้นไม้ทองเงินครั้งที่ ๓

เมื่อณเดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ ปีฉลู เบ็ญจศกนั้น เจ้าอนัมกัท
มีหนังสือให้องค์เบ็ดเตล็ดถือเข้ามาความว่า เจ้าอนัมกัทจะยกกอง
ทัพไปตีเมืองกุยเขิน ขอตราสำหรับทัพออกไปเมืองลาว ขัดสน
เสบียงอาหารลงจะได้ไปจัดการซื้อโดยสะดวก ก็จะให้ญวน
๑ คนไปทางเมืองลาว ให้ลาวจัดเสบียงอาหารส่งขึ้นไปเมือง
ดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็โปรดพระราชทานตรา
รูปพระอาทิตย์ทรงราชรถดวง ๑ ตราประจำผนังดวง ๑ ตราพระ
ราชสีห์สำหรับเดินทางไปเมืองลาวฉบับ ๑ มอบให้องค์เบ็ดเตล็ด
คุมออกไปพระราชทานเจ้าอนัมกัท ครั้นถึงเดือนอ้ายขึ้น ๓ ค่ำ
เจ้าอนัมกัทได้จัดต้นไม้ทองเงิน กับเรือพระที่นั่งรูปมั่งกรลำ ๑
กะลำพักหนัก ๑๐ ตำลึงเงิน ขัฟงหนัก ๕ หาบ น้ำตาลทราย
หนัก ๕ หาบ ให้องค์เบ็ดเตล็ด ้องเบ็ดจัด คุมเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย

พระมาฆเป็นไมตรี

ครั้นมาถึงเดือน ๓ พระเจ้าอังวะสั่งให้พระมาเจ้าเมืองเมาะ
ตะมะมีหนังสือให้เนรายะยันกิสูพะมา กับพระยาปราคฎรามัญ

ถือเข้ามาถึงพระยาคาญจนบุรี ๆ ส่งต้นหนังสือเข้ามานครกรุง แปร
 ได้ความว่าจะขอเป็นทางพระราชไมตรี ทรงพระราชดำริเห็นว่า
 ที่พระเจ้าอังวะ ให้แต่งเจ้าเมืองเมาะตะมะมาเจรจาความเมืองกับ
 เจ้าเมืองกาญจนบุรีดังนี้ ไม่ต้องอย่างธรรมเนียม จึงโปรดให้มี
 ตราสั่งให้พระยาคาญจนบุรีตอบไปยังเจ้าเมืองเมาะตะมะว่า ✓

“อักษรบรรณสันถวมิตรสนิทเสนาหามาตยาภิธยาศย์ ในท่าน
 ผู้ครองเมืองกาญจนบุรีมาถึงท่านผู้ครองเมืองเมาะตะมะ ด้วยให้
 พะม่า มอญ ๕ คนถือหนังสือเป็นเรื่องราวสรรเสริญพระเกียรติ
 คุณในพุทธจักรอาณาจักรเป็นทางเจรจาความเมืองนั้น ได้ส่ง
 หนังสือเข้าไปยังท่านอัครมหาเสนาบดีผู้ใหญ่ ๆ ได้แจ้งทุกประการ
 แล้ว จึงประชุมเสนาพฤคมาตย์ปรึกษาพร้อมกันว่า ครั้นจะนำ
 เนื้อความขึ้นกราบบังคมทูลแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้
 ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ ด้วยเหตุว่าเป็นแต่หนังสือ
 เจ้าเมืองเมาะตะมะ เกล็ดก็จะเหมือนหนึ่งเมื่อจุลศักราช ๑๑๔๖
 ปี พะม่ากับไทยก็ได้เจรจากันฉงฉางพลายน้ำปลอก ตำบลพระ
 เจดีย์สามองค์ว่า จะเป็นทางพระราชไมตรีจนถึงได้ให้ของตอบ
 แทนกัน ในเดือนนั้น ฝ่ายพะม่าก็มาจับคนทางเมืองเพ็ชรบุรีไป
 ๕ คน ครั้นจุลศักราช ๑๑๔๗ ปี พระเจ้าอังวะก็ยกทัพมา ฝ่าย
 กรุงเทพ ๆ ตั้งอยู่ในกรณการุญแก่ประชากรพวกพลทั้ง ๒ ฝ่าย

เพื่อพ้นชีวิตอันตรายออกกุศลกรรม จึงให้นำขานส้อยตองสังกะสุ
ซึ่งเป็นพะม่าด้วยกันถือหนังสือออกมาว่ากล่าวก็มีฟัง อันพะม่า
กับไทยทำศึกแก่กันหานิยมมิได้ เหมือนน้ำกับน้ำมันแล่วม
หนังสือกลับเข้ามาว่า นานขานส้อยตองสังกะสุออกไปเหมือนน้ำ
ขุ่น ครั้นเหมือนเอาแก้วทิ้งให้น้ำใสนั้น ถ้าจะใสจริงชอบจะให้
นานขานส้อยตองสังกะสุผู้ถือหนังสือเดิมกลับถือหนังสือเข้ามา จึง
จะชอบ

ประการหนึ่งซึ่งพระเจ้าอังวะปรารถนาโพธิญาณเมตตากฤณา
แก่สัตว์ชุบเลี้ยงทั่วพระยานายทัพนายกองให้งามดี ความข้อน
ศรัทธาไว้แต่ในใจของท่านเถิด เราแจ้งอยู่แล้ว ขอซึ่งว่าทั้ง ๒
พระนครปราศจากบ้จจามิตร เป็นทางพระราชไมตรีมีความสุขนั้น
คำอันเป็นสัจย์จริงหรือ หรือเป็นกลอุบาย ถ้าจะเป็นกลอุบาย
แล้วอย่าคิดเลยว่าพะม่าจะลงไทยได้ ถ้าจะเป็นทางพระราช
ไมตรีกันนั้น จะให้สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๒ ฝ่ายร่วมเสวต
ฉัตรกันหรือ หรือจะให้แต่เสนาบดีผู้ใหญ่ผู้น้อยทแกล้วทหาร
ทำสัจย์กัน หรือจะไม่ทำสัจย์แล้วเป็นแต่จะไม่ทำยุทธสงคราม
แก่กัน ต่างคนต่างอยู่ประการใด ให้เสนาบดีเอาเนื้อความทูล
แก่พระเจ้าอังวะจะประพุดฉินใด ก็ให้แต่งขุนนางพะม่าเป็น
ทูตานุทูต กับขุนนางไทยผู้ใหญ่ซึ่งไม่พอใจรบศึกเสียดกรุง ซึ่ง
พะม่ากวาดเอาไปไว้นั้น ถ้าผู้ใหญ่ไม่มีแล้ว จนแต่หัวหมันมหาต

เล็กก็เอาเถิด ให้มาสัก ๓ นาย ๔ นาย กับพระสงฆ์อันทรงศีล
สังวรบริสุทธ์ จะได้เป็นสักขีพยานพะยาน จึงจะเป็นสัตย์มั่นคง
ได้ ถ้ากรุงอังวะแต่งมาได้ดังนี้ จะบอกเข้าไปให้ท่านอัครมหา
เสนาบดีผู้ใหญ่เอาเนื้อความกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระบรม
บพิตรพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ ถ้ามี
ทำได้อย่าเจรจากันต่อไปเลย ต่างคนต่างประพฤติในราชกิจโดย
ยถาภูษณาสัยนั้นเถิด

ญวนโกเชินขอเป็นไมตรี

ครั้นมาถึงณเดือน ๔ ขึ้น ๑ ค่ำ อองกันถิ่นบุตรรองล่องเยือง
มีอักษรศาสตร์เข้ามาทางบกแต่งทูตเข้ามา ๖ นาย ขอเป็นทาง
พระราชไมตรีด้วยกรุงเทพมหานคร มีความว่าองเชียงสือหนี
เข้ามาอยู่ณกรุง ไม่รู้พระเดชพระคุณกลับหนีออกไปตั้งตัวเป็น
เจ้านมกักแล้ว ไปตั้งเอาเมืองพูเวียง เมืองมันคาง เมืองเตียน
จัน ถ้ากองทัพอองกันถิ่นตีแตก องเชียงสือจะหนีเข้ามาในเขตต์
แดนกรุงอีก ขอให้กองทัพกรุงเทพมหานครจับให้จงได้ ทางพระ
ราชไมตรีจะได้ยักยาวไปชั้วฟ้าและดิน จัดด้ายขนจามรีแดง ๕๐๐
กู่เข้ามาทรงยินดี ถ้ากรุงเทพฯ จะต้องการสิ่งหนึ่งสิ่งใด ให้มี
พระราชสาส์นออกไปให้แจ้ง จะได้จัดเข้ามาถวาย และมีข้อ

ความอื่นอีกเป็นหลายประการ

โปรดให้มีพระราชสาสน์ตอบออกไปใจความว่า กรุงเทพ ฯ
 นี้ดำรงทศพิชราชธรรมอันเสมอ มิได้คิดเบียดเบียนแก่บ้าน
 ใหญ่เมืองน้อย และลูก้าวณิชนานาประเทศ มิแต่เมตตากฤณา
 เป็นต้น อุปมาดุจตั้งเขาพระสุเมรุราชและมหาสาครสมุทรอัน
 เป็นที่อาศัยแก่ทวามมนุษย์และฝูงมัจฉาชาติทั้งปวง มีดั่งนั้น
 เหมือนพุกษาชาติต้นใหญ่เป็นที่อาศัยแก่สกุลนกพิกาชาติ อัน
 เข้ามาพึ่งพักกระทำรวงรังพักฟอง ครั้นสกุลนโปดกมีขนปีกหาง
 บริบูรณ์แล้ว ก็บินไปทั่วทิศานุทิศโดยความปรารถนาผาสุกแห่ง
 ตน และซึ่งครั้งก่อนองเชิงสือแตกจากเมืองโลกนายหนีเข้ามา
 พึ่งกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา ก็ทำนุบำรุงเลี้ยงให้เป็นสุขโดย
 ตระกูลอันสูงศักดิ์สุริยวงศ์แล้ว ก็กลับคืนไปยังเมืองโลกนาย
 อุปไมยเหมือนสกุลนกพิกาอันมีปีกหางบริบูรณ์ และบินไปสู่
 ประเทศแห่งตนโดยปรารถนาหากย์อันตรายมิได้ ก็เป็นที่ยินดี
 แห่งกรุงโดยกรุณาหารังเกียมมิได้ และซึ่งว่าองเชิงสือไม่อยู่
 แต่เมืองโลกนาย ยกกองทัพไปรุกรบตีบ้านน้อยและเมืองใหญ่จน
 แคนเมืองตังเกี๋ย แต่งกองทัพต้องเชิงสือแตกคืนมานั้น ความ
 ข้อนั้นเป็นระยะทางไกลยังหาแจ้งเหตุผลตระหนักไม่ และซึ่งว่า
 กองทัพเมืองตังเกี๋ยจะยกมาต้องเชิงสือ ขอให้กรุงแต่งกองทัพ
 ไปตั้งอยู่ปลายด่านแดน ถืองเชิงสือแตกมาให้ช่วยจับกุมให้

เจ้าตั้งเก็ยจะตอบแทนสนองพระคุณนั้น ฝ่ายกรุงมิรู้ที่จะเจรจา
 เลย ด้วยเหตุว่ามีคุณแล้วจะให้กลับเป็นโทษ ดังนั้นผิดพระราช
 ประเพณีธรรม ประการหนึ่งกิดติศัพทจะลือไปในนานาประเทศ
 เมืองใหญ่น้อยทั้งปวงจะว่ากรุงเทพมหานครเห็นแต่แก่ลาภสักการ
 เมืองตั้งเก็ยเท่านั้น ช่วยกันจับกุมองเชียงสือส่งให้ไม่มีความ
 เมตตากรุณา ความครหาตีเตียนข้อนี้จะปรากฏอยู่ชั่วฟ้าและดิน
 ดุมิบังควร อันกรุงเทพมหานครจะประพฤติกิจที่จะทำได้ก็แต่
 คลองทศพิชราชธรรมตามประเพณี เจ้าตั้งเก็ยเป็นข้าศึกกัน
 ถ้าจะให้ระงับว่ากล่าวทั้ง ๒ ฝ่ายพอจะเจรจาได้ อนึ่งซึ่งว่าไม่
 รู้จักเขตต์แดน ขอให้กรุงแต่งกองทัพไปตั้งอยู่ปลายแดนนั้น
 อันประเพณีกษัตริราชเมืองใหญ่น้อยทั้งปวง ก็ย่อมรู้จัก
 กำหนดเขตต์แดนขอบขัณฑ์เสมาราชธานีเขตต์แดนซึ่งกันและกัน
 อยู่สัน เจ้าตั้งเก็ยจะทรงบัญชาดำรงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ให้ดำริ
 จงชอบเถิด

ทูตได้รับพระราชสาสน์ตอบแล้วกราบถวายบังคมลาไป และ
 ราชสาสน์ที่มีไปมากับญวนไกเขินนี้ เมื่อเจ้าอนัมก๊กแต่งให้อง
 เบ็ดเลื่อง องโดยเวียน เป็นทูตถือหนังสือเข้ามากราบทูลข่าว
 การสงครามเมื่อเดือนขี ปีชวด ฉศก จุลศักราช ๑๑๕๖ ได้โปรด
 ให้คัดสำเนามอบให้ทูตไปแจ้งแก่เจ้าอนัมก๊กให้ทราบด้วย

ตั้งสมเด็จพระสังฆราช (ศุข)
ทรงผนวชสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และนักพระองค์เอง

ครั้นลุกลุศักราช ๑๑๕๖ ปีชวด ฉศก เป็นปีที่ ๑๓ ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อณเดือน ๕ สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) อยู่วัตระมัง อาพาธถึงแก่มรณภาพ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดตั้งพระวันรัต (ศุข) วัดศรีสรรเพชญ์ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช ครั้นถึงณเดือน ๘ ทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาณรงค์ พระชนมายุครบ ๒๑ ควรจะทรงผนวชแล้ว อนึ่งนักพระองค์เองเข้ามาอยู่ณกรุงเทพมหานครแต่ชนมายุ ๑๐ ขวบ บัดนี้ชนมายุก็ได้ ๒๒ ปีครบอุปสมบทแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานจัดกระบวนแห่ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาณรงค์ และพระพงศอมรินทร์ซึ่งเป็นบุตรเจ้ากรุงธนบุรี นักพระองค์เอง ไปทรงผนวชและอุปสมบทณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้นนั้นกระบวนแห่มีเครื่องเล่นต่างๆ มาก ทรงผนวชแล้ว สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเสด็จไปอยู่วัดส้มอราย

ตั้งนักพระองค์เองออกไปครองกรุงกัมพูชา
นักพระองค์เองถวายเมืองพระตะบอง เสียมราฐ

ครั้นออกพรรษานักพระองค์เองลาสิกขาบทแล้ว ทรงพระราชดำริจะให้นักพระองค์เองออกไปครองกรุงกัมพูชาสืบวงศ์ต่อไป จึงพระราชทานนามแก่นักพระองค์เอง ให้เป็นสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีศรีสุริโยพรรณ บรมสุรินทรมหาจักรพรรดิราช บรมนารถบพิตร เจ้ากรุงกัมพูชา ให้พระยากลาโหม (ปก) ซึ่งเป็นผู้เลื่อมสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีมาแต่เยาว์นั้น เป็นสมเด็จพระฟ้าทะละหะเอกอุมนตรี อภัยพิริยปรากฏมพหุ มีอำนาจสิทธิ์ขาดบังคับบัญชาการได้ทั่วไป และให้ทำนุบำรุงสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีเจ้ากรุงกัมพูชาด้วย และทรงพระราชดำริว่าเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) นั้น ก็ได้ว่าการกรุงกัมพูชาเรียบร้อยราบคาบมาได้ ๑๒ ปี มีความชอบ แต่ว่าเป็นพวกนักกองโนนสมเด็จพระรามราชา ซึ่งเคยวิวาทกับบิดานักพระองค์เองมาแต่ก่อน เกรงจะไม่สนิทกับสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี และสมเด็จพระฟ้าทะละหะ จึงได้ทรงขอเขตต์แคว้นแคว้น เมืองพระตะบองและเมืองขึ้น และเมืองนครเสียมราฐ ซึ่งเป็นเมืองใกล้เขตต์แดนไทยตัดออกเป็นส่วนหนึ่ง ให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ว่ากล่าวบังคับบัญชา

ให้มาขึ้นต่อกรุงเทพมหานครทีเดียว เพื่อจะไม่ให้เจ้าพระยา
อภัยภูเบศร์มีความโทมนัส สมนัดเจ้าพระนารายณ์รามาริบัติ กับ
สมเด็จฟ้าทะละหะก็มีความยินดีขอมถวาย เมืองพระตะบองและ
เมืองนครเสียมราฐจึงได้ขาดจากเมืองเขมร มาขึ้นกรุงเทพมหานคร
นครแต่นั้นมา แล้วสมเด็จเจ้าพระนารายณ์รามาริบัติ สมเด็จฟ้า
ทะละหะก็กราบถวายบังคมลา พากษัตริย์รยาครอบครัวยกไป
ครองกรุงกัมพูชาณเดือนนี้ ปีชานน

ถอดเจ้านครล้านช้าง

ในปีนั้นผู้ฟ้องว่า เจ้านันทเสนเจ้านครล้านช้างเวียงจันทน์
กับพระบรมราชาเจ้าเมืองนครพนมคบคิดกันเป็นกบฏ จึงโปรด
ให้มีศุภอักษรขึ้นไปถึงนครล้านช้างและพระบรมราชา ใจความ
ว่ามีผู้ฟ้องว่าเป็นกบฏ แต่ไม่ทรงเชื่อให้เอาตัวโทษก็จำไว้ ครั้น
จะนิ่งเสียไม่ว่ากล่าวก็เป็นการแผ่นดินสำคัญอยู่ ถ้าเจ้านครล้าน
ช้างและพระบรมราชาซอสัตย์ต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
แล้ว ก็ให้ลงไปเฝ้าสู่ความเขาโดยเร็ว ถ้าคิดประทุษร้าย
จริงแล้ว ก็ให้ตกแต่งบ้านเมืองไว้รับกองทัพเถิด ให้หลวง
ทรงพลรบเจ้ากรมเกราะทองขวาเชิญขึ้นไป เจ้านันทเสนและ
พระบรมราชาแจ้งในศุภอักษรแล้วก็ลงมาเฝ้าโดยดี โปรดให้

ชำระความเจ้านันทเสนก็แพ้โจทก์ รับสั่งให้ส่งโทษถึงประหาร
ชีวิต กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทูลขอพระราชทานโทษไว้
จึงโปรดให้เจ้าอินทร์ผู้น้องกับพระยาอนุชิตราชาขึ้นไปเสกให้เป็น
เจ้าอินทร์ครองเมืองศรีสัตนาคะนะหุตต่อไป ได้ยกจากกรุงเมื่อ
ณเดือน ๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ

๒๑๕ ใต้ข้างฝือกพระอินทร์ไอยรา

พระยานครราชสีมาบอกเข้ามาว่าลาวเมืองกุแจวกล่องใต้ข้าง
ฝั่งสีประหลาดข้าง ๑ อาบนำขึ้นมาใหม่ ๆ ตัวแห่งสีนวลเหมือนสี
ใบทองแห้ง จักขุ เล็บ ขนตัว ขนหาง ขาว เจ้าของฝักหัดเชื่องราบ
แล้วก็ใช้สอย มีผู้ใดเห็นมากก็ทักท้วงขึ้นว่าเป็นช่างสำคัญ เจ้า
ของนั้นกลัวจะต้องเก็บเป็นช่างหลวงก็ตัดหางเสีย จึงโปรดให้
มีตราขึ้นไปให้ส่งลงมาทอดพระเนตร ครั้นวันอาทิตย์ เดือน ๔
ขึ้น ๕ ค่ำข้างลงมาถึงกรุง ได้ทอดพระเนตรแล้วดำรัสว่าเป็นฝือก
ตรีเสียดายแต่หางตัวนเสียด ทรงพระพิโรธเจ้าของช่างนั้นมาก
มิได้พระราชทานสิ่งใด หางนั้นให้เอาหางโคผูกเข้าต่อเป็นช่าง
โคบุตร เข้าโรงสวดมนต์สมโภชแล้วพระราชทานชื่อขึ้นระวาง
เป็น พระอินทร์ไอยรา คชาชาติลัททันต์ ผิวพรรณฝือกตรี สียอด
ทองตากแห้ง วิษณุแกลิ่งรังรักษ์ มงคลลักษณะเลิศฟ้า

ศึกพะม่าครั้งที่ ๓

จุลศักราช ๑๑๕๗ ปีเถาะ สัปตศก ๕ เดือน ๕ กองทัพ
 พะม่ายกมาตีเมืองเชียงใหม่ตั้งล้อมเมืองไว้ พระยาเชียงใหม่
 มีใบบอกลงมาขอกองทัพกรุงเทพฯ ๑ ขึ้นไปช่วย จึงโปรดให้
 สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ๑ เสด็จยกกองทัพ
 ขึ้นไป ครั้นนั้นกรมพระราชวังบวร ๑ ให้พระองค์เจ้าลำดวน
 พระองค์เจ้าอินทปัตย์ซึ่งเป็นพระโอรสผู้ใหญ่คุมกองทัพกอง ๑
 ยกขึ้นไปทางเมืองลี ท้าหลวงเสด็จทางเมืองนครลำปาง กอง
 ทัพพะม่าล้อมเมืองเชียงใหม่อยู่ ๒ เดือนเศษ ท้ากรุงยกขึ้นไป
 ถึงก็เข้าตีทัพพะม่าแตกพ่ายไป จับได้อูบากองนายทัพกับไพร่
 พะม่า และได้เครื่องศาสตราวุธเป็นอันมาก

เชิญพระพุทธรูปหิงค์มากรุงเทพฯ

ครั้นเสร็จการสงคราม เมื่อกรมพระราชวังบวร ๑ จะเสด็จ
 กลับ พระยาเชียงใหม่ยอมถวายพระพุทธรูปอันทรงพระนามว่า
 พระพุทธรูปหิงค์ เสด็จเชิญลงมาประดิษฐานไว้ในกรุงเทพมหานคร

แต่นั้นมา

พระพุทธสีหิงค์ปฏิมากรนั้นตามตำนานว่า กษัตริย์ในลังกา
ทวีป พร้อมด้วยพระอรหันต์สร้างขึ้นเมื่อพระพุทธศาสนากาลล่วง
ไปได้ ๗๐๐ พรรษา แต่นั้นพระหัตถ์ชำรุดไม่บริบูรณ์มาแต่เมื่อหลอ
่นิว ๑ พระพุทธสีหิงค์ประดิษฐานอยู่ในเมืองลังกาจนพระพุทธ
ศาสนากาลล่วงไปได้ ๑๕๐๐ พรรษา

สมัยนั้นพระเจ้ากรุงสุโขทัยอันทรงพระนามว่า พระเจ้าไสย
ณรงค์มีพระเชษฐาภาพมาก พระราชอาณาจักรแผ่ลงมาจนกรุง
ศรีอยุธยา และตลอดออกไปจนเมืองนครศรีธรรมราช ก็ขึ้น
อยู่ในเมืองสุโขทัยด้วย ครั้งหนึ่งพระเจ้ากรุงสุโขทัยเสด็จลงไป
ประพาสถึงเมืองนครศรีธรรมราช มีพระราชประสงค์จะใคร่ได้
พระพุทธรูปที่มีสิริลักษณะอันงาม จึงเจ้านครศรีธรรมราชรับอาสา
แต่งทูตออกไปยังพระเจ้ากรุงลังกา ทูลขอได้พระพุทธสีหิงค์มา
ถวาย พระเจ้าไสยณรงค์ก็รับเชิญไปไว้ ณ เมืองสุโขทัย

ครั้นพระเจ้าไสยณรงค์สวรรคตแล้ว กษัตริย์ได้ครอบ
ครองเมืองสุโขทัยต่อลงมาอีก ๓ พระองค์ คือ พระเจ้าปาลราช
โอรสพระเจ้าไสยณรงค์ ๑ พระเจ้าลิทัยโอรสพระเจ้าปาลราช ๑
พระเจ้าโกสิดโอรสพระเจ้าลิทัย ๑ แล้วจึงถึงพระเจ้าอัททะกสิทัย
ผู้เป็นโอรสของพระเจ้าโกสิดได้ครองกรุงสุโขทัย

ครั้งนั้นสมเด็จพระรามธิบดี พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา มีพระ

เดชาภาพพมาก ยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองสุโขทัย พระเจ้าอัครตะ
กัทธิย์สู้ไม่ได้ จึงยอมเป็นเมืองขึ้นกรุงศรีอยุธยาจนพิราลัย
เมืองสุโขทัยร้าง สมเด็จพระรามาธิบดี จึงให้เชิญพระพุทธรูปสี่หิ้งค์
ลงมาไว้ในกรุงศรีอยุธยา

ต่อมาพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาพระองค์ ๑ ได้มารดาพระยา
ญาณดิศเจ้าเมืองกำแพงเพชรเป็นพระมเหสี พระยาญาณดิศอยาก
ได้พระพุทธรูปสี่หิ้งค์ จึงให้มารดาทูลขอต่อพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาโดย
กลอุบายว่า จะทูลขอพระพุทธรูปองค์ใดองค์หนึ่งในวัดพระศรี
สรรเพชญ์ส่งไปให้แก่พระยาญาณดิศผู้บุตร พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา
ไม่ทรงทราบในกลอุบาย จึงพระราชทานอนุญาตให้พระมเหสี
ไปเลือกพระพุทธรูปให้พระยาญาณดิศตามปรารถนา พระมเหสี
บนขุนพุทธบาลผู้รักษาพระให้ชี้ให้ทราบว่า องค์ใดพระพุทธรูปสี่หิ้งค์
แล้วก็ถือรับสั่งให้เชิญพระพุทธรูปสี่หิ้งค์ ส่งขึ้นไปเมืองกำแพงเพชร
โดยด่วน เมื่อเชิญพระพุทธรูปสี่หิ้งค์ไปได้หลายวันแล้ว ความจึง
ทราบถึงพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาที่ทรงพระพิโรธ ฝ่ายพระมเหสี
กราบทูลแก้ว่ามีได้ทราบว่าองค์นั้น คือ พระพุทธรูปสี่หิ้งค์ รับสั่ง
ให้เลือกตามพอใจจึงได้เลือกส่งไป ขอพระราชทานรอฟอให้
พระยาญาณดิศจำลองไว้แล้ว จะให้ส่งพระพุทธรูปสี่หิ้งค์กลับคืน
ลงมาถวาย ก็โปรดอนุญาตตามการที่ได้พลาตปลั่งล่วงเลยไป
แล้ว พระพุทธรูปสี่หิ้งค์จึงได้ไปประดิษฐานอยู่นครเมืองกำแพงเพชร

แต่นั้นมา

ในครั้งนั้นพระเจ้ากรรลีราช ได้ครองเมืองเชียงใหม่มีอนุ
ภพมากข้างฝ่ายเหนือ และพระยามหาพรหมผู้น้องพระเจ้ากรร
ลีราชได้ครองเมืองเชียงราย ขอกองทัพเมืองเชียงใหม่สมทบ
เข้ากับกองทัพเมืองเชียงราย ยกลงมาตีเมืองกำแพงเพชร พระยา
ญาณดิศเห็นว่ากองทัพเมืองเชียงใหม่ยกลงมามากมายเหลือกำลังที่
จะต่อสู้ ก็ออกไปอ่อนน้อม พระยามหาพรหมจึงได้พระพุทธรูปสี่หังค
กลับขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ พระพุทธรูปสี่หังคไปอยู่เมืองเชียงใหม่
ได้หนึ่งอันหนึ่ง พระยามหาพรหมทูลขออนุญาตต่อพระเจ้ากรรลี
ราช เชิญพระพุทธรูปสี่หังคขึ้นไปเมืองเชียงรายว่าจะเอาไปจำลอง
ครั้งไปถึงเมืองเชียงราย พระยามหาพรหม จึงให้ช่างหล่อแก้ไข
นิ้วพระหัตถ์ที่ชำรุดมาแต่เดิมให้ดีขึ้น และจำลองขึ้นใหม่อีก
องค์ ๑ แล้ว ก็รักษาพระพุทธรูปสี่หังคไว้ในเมืองเชียงราย หาได้ส่ง
กลับลงมาเมืองเชียงใหม่ไม่

อยู่มาพระเจ้ากรรลีราชทิวังคต เจ้านายและพระยาทั่วแสน
เมืองเชียงใหม่ เชิญสิริราชกุมารอันเป็นโอรสของพระเจ้ากรรลีราช
ขึ้นครอบครองเมืองเชียงใหม่ต่อไป ไม่เป็นที่พอใจของพระยา
มหาพรหม จึงยกกองทัพเมืองเชียงรายมาตีเมืองเชียงใหม่ ผู้มี
พวกเมืองเชียงใหม่ไม่ได้ ต้องถอยทัพกลับไป พระเจ้าสิริราช
จึงยกกองทัพเมืองเชียงใหม่ไปตีเมืองเชียงราย ได้เมืองเชียงราย

และจับพระยามหาพรหมได้ให้ฆ่าเสียแล้ว พระเจ้าสิริราชจึงได้
เชิญพระพุทธรูปสี่หิ้งค์มาไว้เมืองเชียงใหม่

และมีเรื่องราวปรากฏต่อมาว่า เมื่อสมเด็จพระนารายณ์
มหาราช ขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ได้ เมื่อปล้นดู ตรีศก จุลศักราช
๑๐๒๓^๑ ก็ได้เชิญพระพุทธรูปสี่หิ้งค์ลงมาไว้กรุงเก่าอีกครั้งหนึ่ง ต่อ
มาจะเป็นในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา หรือแผ่นดินพระเจ้า
อยู่หัวท้ายสระไม่แน่ พระราชทานกลับคืนขึ้นไปไว้เมืองเชียง
ใหม่อีก

กรมพระราชวังบวร ฯ ทรงผนวช

ในปีเถาะ สัปตศก จุลศักราช ๑๑๕๗^๒ นั้น เมื่อเดือน ๘
ขึ้น ๑๔ ค่ำ สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถาน
มงคล เสด็จลงมาเฝ้ากราบถวายบังคมลาทรงผนวช และขอรับ
พระราชทานโทษเจ้านันทเสนเจ้านครล้านช้างที่ต่อโขษ กับสมักร
พรรคพวกเจ้านันทเสน และบรรดานักโขษ ที่ต้องพันธนาการ
อยู่ในเรือนจำให้พ้นโทษด้วย จึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
โปรดพระราชทานโทษนักโขษออกจากเวรจำ ตามที่สมเด็จพระ
อนุชาธิราชกราบทูลขอ เว้นแต่เจ้านันทเสนและพรรคพวกซึ่ง

๑. พ.ศ. ๒๒๐๔.

๒. พ.ศ. ๒๓๓๘.

เป็นกบฏ และพวกพะม่า ราชัญเข้าศึก และพวกโจรสลัดนั้น ทา
ไปรดพระราชทานโทษไม่ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงพระ
ราชศรัทธาพวชนักโทษที่พ้นโทษในครั้งนั้น ๓๒ คน

ครั้นณวันพุธ เดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำ สมเด็จพระอนุชาธิราช
กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จทรงบรรพชาอุปสมบทวัด
พระศรีสรรเพชญ์ สมเด็จพระสังฆราชเป็นพระอุปัชฌาย์ พระ
ญาณสังวรวัดพลับเป็นพระกรรมวาจา พระธรรมกิติเป็นอนุสา
วะนะ พระสงฆ์คณะหัตถบาฬ ๔๑ รวมเป็น ๔๔ รูป เสด็จทรง
บรรพชาอุปสมบทเวลาบ่าย ๕ โมง ๗ บาท

ครั้นณเดือน ๘ แรม ๑ ค่ำ ทรงขึ้นเพลาพระปริยายบำเพ็ญ
พระธรรมภาวนา ครั้นแรม ๔ ค่ำ เวลาบ่าย ๓ โมง พระสงฆ์
๕๐๐ รูปเจริญพระปริตร ณพระระเบียงพระอุโบสถวิหารวัดพระ
ศรีสรรเพชญ์ รุ่งขึ้นณเช้าเป็นการฉลอง

ครั้นถึงแรม ๗ ค่ำ เวลาเช้า ๔ โมง ๖ บาท กรมพระราชวัง
บวร ๗ ลาผนวช รวมเวลาที่ทรงผนวชอยู่ ๗ ราตรี

สมเด็จพระนารายณ์รามารับอาภัพครอบครัวไปเมืองเขมร

ในปีเถาะ สัปตศกนั้น สมเด็จพระนารายณ์รามเจ้ากรุงกัมพู
ชา ให้พระยาวังสออด พระยาพิบูลย์เอก เข้ามากราบทูลพระบาท

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ขอสมเด็จพระท้าวเอกกษัตริ์ และสมเด็จพระ
พระท้าวมหากษัตริ์ซึ่งเป็นอาทัง ๒ กับครอบครัวที่ตกค้างอยู่ ออก
ไป ก็โปรดพระราชทานให้

เจ้าอนันท์กัถวายต้นไม้ทองเงินครั้งที่ ๔

พ.พ. ๒๕๕๑
ครั้นมาถึงเดือนอ้าย ขึ้น ๑๒ ค่ำ เจ้าอนันท์กัถได้ต้นไม้
ทองต้นไม้เงิน กับกะลาผักหนัก ๑๐ ตำลึง ขผึ้งหนัก ๕ หาบ
น้ำตาลทรายหนัก ๕ หาบ ให้องโโบโฮ องพอรุง คุมเข้ามา
ทูลเกล้าฯ ถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับว่าข้างที่
พระราชทานออกไป ๒๐ ชั่งนั้นได้รับไว้แล้ว ✓

การพระเมรุพระบรมอัฐิสมเด็จพระชนกาธิบดี

ในปีเถาะ สัปตศก จุลศักราช ๑๑๕๗^๑ นั้น การทัพศึกกว้าง
ลง ทรงพระราชดำริ จะถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิสมเด็จพระ
ชนกาธิบดี สนนองพระเดชพระคุณ เพราะเมื่อสมเด็จพระชนกา
ธิบดีสวรรคต เป็นเวลาบ้านเมืองเกิดจลาจล พระราชวงศา
นุงศ์กระจัดพลัดพรายกัน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระ
พระพี่นาง สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล

ก็หาได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระชนกาธิบดีไม่ จึงโปรดให้สร้างพระเมรุมาศขนาดใหญ่ และเครื่องมหรสพสมโภชเหมือนอย่างการพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงเก่า

เจ้านันทกั๊กและองค์สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี เจ้ากรุงกัมพูชา เมื่อได้ทราบข่าวก็แต่งทูตให้คุมสิ่งของเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวาย ช่วยในการพระเมรุทั้ง ๒ เมือง

ครั้นเดือน ๕ ปีมะโรง อัฐศก จุลศักราช ๑๑๕๘^๑ การพระเมรุสร้างเสร็จแล้ว วันขึ้น ๑๓ ค่ำ โปรดให้แห่พระบรมสารีริกธาตุ ออกมาสู่พระเมรุ มีการมหรสพสมโภช ๓ คืน ๓ วันแล้ว ครั้นวันแรม ๑ ค่ำ จึงแห่พระบรมอัฐิสมเด็จพระชนกาธิบดีสู่พระเมรุ กระบวนแห่พระบรมอัฐิครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จทรงพระราชยานโองพระบรมอัฐิเอง สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ก็ทรงพระราชยานไปรับข้าวตอก นำมาในกระบวน และพระราชวงศานุวงศ์ ทรงรูปสัตว์สังเค็ด ประคองผ้าไตรเข้าในกระบวนแห่ด้วยหลายพระองค์ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในครั้งนั้นเป็นอเนกประการ

อนึ่งในการมหรสพสมโภชพระบรมอัฐิครั้งนั้น มีโขนชักโรงใหญ่ ทั้งโขนวังหลวง และวังหน้า แล้วประสมโรงเล่นกลางแปลง เล่นเมื่อสี่กัศกรรัฐยักทัณฑ์กับ ๑๐ ขุน ๑๐ รด โขน

วังหลวงเป็นที่ประทับพระราม ยกไปแต่ทางพระบรมมหาราชวัง โชนวัง
หน้าเป็นที่พาศกรรฐ์ ยกออกจากพระราชวังบวรฯ มาเล่นรบกัน
ในท้องสนามหน้าพลับพลา ถึงมีปืนมาเตรียมรางเกวียนลากออก
มายิงกันดังสนั่นไป ครั้นถึงวันแรม ๔ ค่ำ เชิญพระบรมชานุแห่ง
กลับแล้ว เวลาบ่ายวันนั้นถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิด้วย
ไม้หอมต่างๆ และในเวลาถวายพระเพลิงพระบรมอัฐินั้น
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระ
ราชวังบวรสถานมงคล ช่วยกันทรงเชิญพระจิตกาธาน ซึ่งประดิษ
ฐานพระบรมอัฐิไว้ด้วยพระหัตถ์ จนถวายพระเพลิงเสร็จ รุ่ง
ขึ้นโปรดให้แห่พระอังคารไปลอยตามพระราชประเพณี

เกิดเหตุบาดหมางในระหว่าง

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

เมื่อเดือน ๑๑ เดือน ๑๑ เดือน ๑๑ เดือน ๑๑ เดือน ๑๑ เดือน ๑๑
เรื่องวังหลวงชื้อตองปลิว เรื่องวังหน้าชื้อ
มังกร จะแข่งกัน เปรียบฝีพายแล้ว สมเด็จพระอนุชาธิราช
กรมพระราชวังบวรสถานมงคล จัดฝีพายสำหรับอื่นที่แข็งแรงชื้อ
ไว้ เมื่อเวลาแข่งจะเอาคนสำหรับใหม่ลง ข้าราชการฝ้ายวังหลวง
แข็งคังนั้นจึงนำความขึ้นกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวทรงทราบแล้ว ดำรัสว่าเล่นคังนี้จะเล่นด้วยที่ไหนได้ ให้

เลิกการแข่งขันเรือตั้งแต่บัดนั้นมา กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ก็
 ขาดหมายพระทัยไม่ได้ลงมาเฝ้า ครั้นวันอาทิตย์ เดือนอ้าย
 ขึ้น ๑๐ ค่ำ สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล
 ลงมาเฝ้ากราบทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า เงินที่พระราช
 ทานขึ้นไปปีละ ๑,๐๐๐ ชั่งนั้น ไม่พอแจกเบี้ยหวัดข้าราชการในวัง
 หน้า จะขอรับพระราชทานเงินเดิมอีกให้พอแจกจ่ายกัน จึงดำรัสว่า
 เงินเก็บมาได้แต่ส่วยสาอากร ก็พอใช้ทำนุบำรุงแผ่นดิน เหลือจึง
 ได้เอามาแจกเบี้ยหวัดก็ไม่ใคร่พอ ต้องเอาเงินกำไรตกแต่งสำเภา
 มาเพิ่มเติมเข้าอีกจึงพอใช้ไปได้ปีหนึ่งๆ เงินคงคลังที่สะสมไว้
 ก็ยังไม่มี กรมพระราชวังบวรฯ ไม่ได้ตามพระประสงค์ก็ขัดเคือง
 มิได้ลงมาเฝ้าเลย ฝ่ายพระยาเกษตร (บุญรอด) เห็นว่าเจ้านาย
 ทรงขัดเคืองกันก็กะเกณฑ์ข้าราชการ ให้เอาเงินขึ้นบ้อมวังหน้า
 แล้วให้เตรียมศาสตราวุธตั้งนอนกองระวางอยู่ ส่วนเจ้าพระยา
 รัตนพิพิธเสิร์ว่า ที่วังหน้าจัดเตรียมการเป็นสงคราม ไม่ไว้ใจ
 แก่ราชการ ก็กราบทูลขอรักษาพระราชวังให้มั่นคงแข็งแรง
 เกณฑ์คนรักษาหน้าที่และเอาเงินขึ้นบ้อมบ้าง ครั้นนั้นเกือบจะ
 เกิดการยุทธสงครามแก่กัน ความทราบถึงสมเด็จพระที่นั่ง
 ทั้ง ๒ พระองค์ ก็เสด็จขึ้นไปในพระราชวังบวรฯ ทั้ง ๒ พระ
 องค์ทรงพระกันแสง ตรัสประเล้าประโลมไปถึงความเก่าๆ แต่
 ครั้งตกทุกข์ได้ยากมาจนได้ราชสมบัติขึ้น สมเด็จพระอนุชาธิราช

ก็มีพระทัยลดหย่อนอ่อนลงสิ้นความพระพิโรธ สมเด็จพระ
 พินางทั้ง ๒ ก็เชิญเสด็จให้ลงมาเฝ้าสมักรสมานแต่ในเวลาวันนั้น
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับกรมพระราชวังบวร ๆ ก็เป็นปกติกัน
 ต่อมา

✓ สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีพระเจ้ากรุงกัมพูชาพิราลัย

พ.ศ. ๒๒๖๙

สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี ครองกรุงกัมพูชามาได้ ๓ ปี
 ก็ป่วย อยู่ได้ ๔ เดือนถึงแก่พิราลัย ในเดือน ๑๒ แรม ๑๕
 ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จุลศักราช ๑๑๕๘^๙ นักพระองค์เองผู้เป็น
 สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี เมื่อเข้ามาอยู่ในกรุงเทพมหานคร
 มีโอรส ๔ องค์ ที่ ๑ ชื่อนักองจันท์ เกิดเมื่อปีกุน ตรีศก
 จุลศักราช ๑๑๕๓^๒ มารดาชื่อนักโอด ที่ ๒ ชื่อนักองพิมพ์ เกิด
 เมื่อปีฉลู เบ็ญจศก จุลศักราช ๑๑๕๕^๕ มารดาชื่อนักแก ที่ ๓
 ชื่อนักองสงวน เกิดเมื่อปีชวด ฉศก จุลศักราช ๑๑๕๖^๖ มารดา
 เดียวกับนักองจันท์ ที่ ๔ ชื่อนักองอัม เกิดเมื่อปีชวด ฉศก
 จุลศักราช ๑๑๕๖^๖ มารดาชื่อนักรด ในเวลาเมื่อออกไปครอง
 กรุงกัมพูชา มีโอรสอีกองค์ ๑ ชื่อนักองดั่ง มารดาเดียวกันกับ
 นักองอัม

เมื่อสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีถึงพิราลัยนั้น โอรสยังเยาว์อยู่ทั้ง ๕ องค์ นักร้องจันทซึ่งเป็นโอรสผู้ใหญ่ ชนอายุเพียง ๖ ขวบ สมเด็จพระฟ้าทะเลหะจึงมีใบบอกให้พระยาจักรี (แกบ) เข้ามากราบบังคมทูลพระกรุณา ได้ทรงทราบโดยทรงพระกรุณาอาลัยในสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี จึงมีพระราชโองการสั่งให้มีตราออกไป ให้ส่งศพสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีเข้ามา จะทรงจัดการศพ และพระราชทานเพลิงในกรุงเทพมหานคร ส่วนราชการบ้านเมืองนั้น ให้สมเด็จพระฟ้าทะเลหะเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินและทำนุบำรุงเจ้าชาย ๕ องค์ ซึ่งเป็นโอรสสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีไปพลาง เมื่อต่อไปภายหน้าเจ้าองค์ใดเจริญวัย มีคุณวุฒิและสติปัญญาสามารถ ก็จะทรงเลือกตั้งให้ครอบครองกรุงกัมพูชาต่อไป

✓ ครั้งนั้นข้าราชการผู้ใหญ่เข้าชื่อกันกราบบังคมทูลว่า จะพาศพเจ้าประเทศราชเข้ามาทำฌาปนกิจในกรุง ผิดด้วยเยี่ยงอย่างธรรมเนียม เกรงจะเป็นอุปาทวีแก่บ้านเมือง ขอพระราชทานอย่าให้พาศพสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีเข้ามาเลย ประจวบพอได้ข่าวว่าจะมีศึกพะม่ามาอีก จึงโปรดให้มีตราออกไปห้ามมิให้พาศพสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีเข้ามา สมเด็จพระฟ้าทะเลหะพาศพแห่มาลงเรือที่ท่ากระพงหลวง มาทางเรือถึงโกลำเจ็ด พอได้รับทูลตราโปรดออกไปว่า ได้ข่าวว่าพะม่ายกกองทัพมา ให้สมเด็จพระฟ้าทะเลหะจัดการทำฌาปนกิจศพ สมเด็จพระนารายณ์

รามาริบัติที่เมืองบันทายเพ็ชร และให้เกณฑ์กองทัพเขมร ๕,๐๐๐
เข้ามาช่วยราชการสงคราม สมเด็จพระเจ้าตะทะพะหะจึงพาศพลับกัน
ไปเมืองบันทายเพ็ชร แล้วแต่งให้พระยาจักรี (แกบ) คุมกองทัพ
เขมร ๕,๐๐๐ เข้ามาตามรับสั่ง

ข่าวศึกพะม่า กรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จเมืองเชียงใหม่

ลุลูกศักราช ๑๑๕๘ ปีมะเส็ง นพศก^๑ เป็นปีที่ ๑๖ ในรัชกาล
ที่ ๑ ครั้นเดือน ๑๒ แรม ๕ ค่ำ พะม่าเอาหนังสือเข้ามาแขวน
ที่ด่านเมืองเพ็ชรบุรี เมืองราชบุรี เมืองไทรโยค เมืองอุทัยธานี
เมืองตาก เมืองเชียงใหม่ เมืองหลวงพระบาง ความต้อกัน
ว่า พะม่าจะเข้ามาตีกรุงและอังกฤษจะมาช่วยเป็นทัพเรือยกเข้า
มาทางปากน้ำเจ้าพระยา ครั้นเดือนยี่พระเจ้าอังวะให้อินแซะวุ่น
เป็นแม่ทัพคุมไพร่พลมาตีหัวเมืองขึ้นเมืองเชียงใหม่ ๆ ออกรบ
พุ่งต่อสู้ จับพะม่าได้ ๑๒ คน ถามให้การว่าพระเจ้าอังวะเกณฑ์
กองทัพยกมาตีเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง อังกฤษจะเอา
สลูกำบันเข้ามารบทางทะเล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึง
มีพระราชดำรัสให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร

สถานมงคล ยกกองทัพขึ้นไปช่วยเมืองเชียงใหม่ แล้วให้เกณฑ์
 กองทัพไปรักษาเมืองตาก เมืองระแหง เมืองกาญจนบุรี เมือง
 ราชบุรี เมืองอุทัยธานี ตามทางซึ่งพะม่าเคยมาแต่ก่อน การศึก
 ครั้งนั้นทรงสงสัยอยู่ว่า อังกฤษจะเข้าด้วยจริง เพราะคำพะม่าให้
 การกับหนังสือแขวนก็ต้องการ จึงโปรดให้มีตราออกไปเกณฑ์
 กองทัพ ให้เจ้าอนัมกัถยกมาช่วยรักษาเมืองสมุทรปราการ เจ้า
 อนัมกัถยกบอกเข้ามาว่า จะให้ธงสีกุนเป็นแม่ทัพ ให้ธงยาเกื่อน
 เป็นปลัดทัพ องไปโฮ องทำตรีบินโป องทุงวาย องพนวาย
 องโววาย องเป็ดวาย องพอเตียง เป็นนายกองคุมเรือรบใหญ่
 ปากกว้าง ๔ วา ๑๕ ต้า เรือกุไต ๑๕ ต้า เรือแจ่งชาย ๗๘ ต้า
 รวมเป็นเรือ ๑๐๘ ต้า ไพร่ ๗,๗๒๐ คนเครื่องศาสตราวุธพร้อม
 กำหนดเดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ จะยกเข้ามาช่วยราชการทัพ แต่
 ครั้นต่อมาได้ความว่า ที่พะม่าว่าอังกฤษจะยกทัพเรือขนมมาช่วยตี
 กรุงเทพมหานครเป็นการไม่จริง จึงโปรดให้มีตราออกไปบอก
 เลิกกองทัพฉนวน ไม่ต้องให้ยกมา

✓เจ้าอนัมกัถยกถวายต้นไม้ทองเงินครั้งที่ ๕

พ.ศ. ๒๓๑๐

ครั้นเดือน ๓ แรม ๑๐ ค่ำ ✓เจ้าอนัมกัถยกได้ต้นไม้ทอง
 เงินกับกะด้าพักหนัก ๑๐ ต้าถึง เครื่องน้ำชาเล่มมทองคำ

สำหรับ ๑ ปันทองเหลืองกะสุน ๕ นิ้ว ๔ บอก ปันเหล็กกะสุน
 ๔ นิ้ว ๑๖ บอก ขึงหนัง ๕ หาบ น้ำตาลทรายหนัก ๕ หาบ
 แต่งให้อองโฮกุน อองบินโป้ คุณเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย พระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อทูลจะกราบถวายบังคมลาไป โปรดให้
 จัดสิ่งของพระราชทานเจ้านมกัก ดินประสีหนัก ๕๐๐ หาบ
 แพร่มังกรเส้นน้ำ ๑๐ ม้วน เรือแผ่นม้ามักันยาว ๘ วา ๒ ศอก ถ้า ๑
 พายสำหรับเรือ ๒๖ เล่ม ให้อองโฮกุน อองบินโป้ คุณออกไปพระ
 ราชทานเจ้านมกัก ✓

ฉลองพระมณฑปวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ครั้นมาถึงณเดือน ๔ โปรดให้มีการสมโภชฉลองพระมณฑป
 ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งปลูกแทนหอพระมนเทียรธรรม
 ที่ไฟไหม้เสียแต่เมื่อปีวอก สมัทธิศก จุลศักราช ๑๑๕๐ นั้น
 โปรดให้ฉลองเป็นการใหญ่

ข่าวศึกพะม่า

จุลศักราช ๑๑๖๐ ปีมะเมีย สมัทธิศก เป็นปีที่ ๑๗ ใน

รัชกาลที่ ๑ เมื่อเดือนยี่แรม ๑๐ ค่ำ พระยาเชียงใหม่
หนังสือบอกส่งตัวอัยจันตะเงี้ยว อัยจันสาพะม่า ๒ คนลงมา
ได้ถามให้กรูว่า พระเจ้าอังวะแต่งให้จ้อจันบุนส้อยสินโปจิวัน
ส้อยยิวันชี่แวงมุเป็นแม่ทัพคุมพล ๕,๐๐๐ ยกลงมาทางเมืองตอง
อู มาตั้งอยู่เมืองตรางริมแม่น้ำโขงซึ่งจะข้ามมาทางเมืองเชียงใหม่
ตั้งยั้งนางไว้วะเบียงอาหารเป็นอันมาก

ฝ่ายเจ้านครหลวงพระบางก็บอกส่งพะม่าลงมา และว่าได้
แต่งกองทัพออกไปลาดตระเวนทางเมืองเชียงแสน จับได้อัย
น้อยจิกกับบุตรชายคน ๑ ส่งลงมา ถามให้กรูว่าพะม่ายกกอง
ทัพมาว่าจะตีเมืองเชียงใหม่ ถ้าตีได้แล้วจะยกทัพเรือไปทางลำ
แม่น้ำโขง ตีเอาเมืองลาวฝ่ายตะวันออกมิให้ลงไปช่วยกรุงเทพ
มหานครได้ เจ้าเมืองหลวงพระบางแจ้งดังนั้นก็เตรียมกองทัพไว้

ครั้นเดือน ๓ แรม ๑๔ ค่ำ พระยาเชียงใหม่บอกลงมา
ว่า ได้แต่งให้หมู่เดโชไปลาดตระเวนถึงแดนเมืองกุ พบกอง
ตระเวนพะม่าได้รับพุ่งกัน กองตระเวนพะม่าแตกหนีไป จับได้
พะม่า ๓ คนส่งลงมา ถามให้กรูว่าพระเจ้าอังวะแต่งให้อะตุนวัน
เป็นแม่ทัพคุมเงี้ยว ๑๕ เมืองยกลงมาทางเมืองกุกั๊พ ๑ พะม่ากำ
กับมาด้วยทัพ ๑ และศึกพะม่าที่ได้ความมาทั้ง ๔ ทางก็ต้องกัน
แต่กองทัพพะม่ายังตั้งรอกอยู่จนเดือน ๔ นี้ มิได้ยกเข้ามาตีบ้าน
เมือง เหตุผลจะเป็นประการใดก็หาได้ความไม่ หรือจะเป็นกล

ศึกล่อลวงหน่วงไว้ให้ประมาทว่าพื้นเทศกาลแล้ว จะได้เลิกกองทัพกลับไปเสีย พะมาได้ที่จึงจะจู่โจมเข้าตีเอาเมืองเชียงใหม่ และหัวเมืองฝ่ายเหนือก็ไม่แข็ง จึงมีไว้ใจแก่ราชการ

ได้ทรงทราบ จึงโปรดให้มีตราเกณฑ์ทัพเจ้านครล้านช้าง เวียงจันทน์ ไปตั้งรักษาอยู่ทางระแหง แต่ครั้งนั้นพะมาอยู่จนฤดูฝนก็เลิกกลับไป หาได้เกิดการศึกไม่

สมเด็จพระพันางสิ้นพระชนม์

ลุดศักราช ๑๑๖๑ ปีมะแม เอกศก เป็นปีที่ ๑๘ ในรัชกาลที่ ๑ สมเด็จพระเจ้าฟ้างรองค้อย กรมพระศรีสุดารักษ์ ทรงพระประชวร ครั้นวันอาทิตย์เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ เวลาเช้า ๓ โมง ก็สิ้นพระชนม์ ครั้นวันศุกร์เดือน ๑๒ แรม ๑๐ ค่ำ เวลา ๑๐ ทุ่ม สมเด็จพระเจ้าฟ้างรองค้อยใหญ่ กรมพระเทพสุดาวดี ทรงพระประชวร ก็สิ้นพระชนม์

ครั้งนั้นโปรดให้ทำพระโกศ ๘ เหลี่ยมยอดมณฑปด้วยไม้ จำหลักลายกุดั่น ๒ พระโกศ เรียกว่ากุดั่นใหญ่พระโกศ ๑ กุดั่นน้อยพระโกศ ๑ พระยาพระคลังทำกุดั่นใหญ่ พระยาราชสงครามทำกุดั่นน้อย หุ้มทองคำจำหลักยอดเป็นทรงมณฑป และโปรด

ให้มีตราออกไปถึงเจ้านมกั๊กขอขอ เสน ทองอังกฤษ กระดาษ
ทอง กระดาษเงิน ใช้ในการพระศพ เจ้านมกั๊กทราบความแล้ว
ครั้นเดือนอ้ายแรม ๑๑ ค่ำ เจ้านมกั๊กจัดได้ขังหงษ์ ๓ หาบ
น้ำตาลทรายหนัก ๑๐ หาบ เข้ามาสดับปกรณ์ในการพระศพ
กับส่วนถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กะลำพักหนัก ๑๐
ตำลึง ผ้าขัดสะตู่เขียว ๒๐ พับ สีม่วง ๑๒ พับ เสนหนัก ๕
หาบ ทองอังกฤษ ๒๓๐ ม้วน กระดาษเงินใหญ่ ๑๕,๐๐๐ กระดาษ
เงินเล็ก ๓๐,๐๐๐

✓โปรดให้กองทัพเขมรไปช่วยเจ้านมกั๊ก

ครั้นมาถึงเดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ ✓เจ้านมกั๊กมีศุภอักษร
ถวายป็นบาหมื่นเข้ามาอีก ๑๐ บอก และขอจัดขอเหล็กหล่อ
ออกไปหล่อกะสุนปืน ขอกองทัพลาวกองทัพเขมรออกไปตี
เมืองแองอัน ✓ลาวเรียกว่าเมืองล่าน้ำ หน่วงไว้ให้พวกโกเซ็น
พะว้าพะวังหลัง เจ้านมกั๊กจะได้ทำศึกโดยสะดวก พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็โปรดพระราชทานดินประสีวตอบแทน ออก
ไป ๕๐๐ หาบ เหล็กหล่อนั้นโปรดให้กองทัพเขมรจัดซื้อตาม
ความปรารถนา แต่กองทัพเขมรกองทัพลาวนั้น มีตอบออกไป
ว่าจะให้ออกไปเกณฑ์ในแดนนี้ กว่าผู้คนจะพร้อมพร้อมเข้า

ระดูฝนเสียแล้ว จะยกไปเมืองเงอานก็เป็นทางไกลกันดาร
ไพร่พลจะป่วยเจ็บมาก จะให้แต่เขมรไปช่วยเจ้าอนัมก๊กคือเมือง
กุกยเียนก่อน แล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้มีตราไปถึงสมเด็จพระเจ้า
(ปก) ให้จัดทัพไปช่วยเจ้าอนัมก๊กคือเมืองกุกยเียน สมเด็จพระ
ทะเลหะทราบท้องตราแล้ว จึงให้พระยาวังเป็แม่ทัพคุมไพร่
พล ๕,๐๐๐ ยกไปถึงเมืองล้ากวน พระยาวังกคคนไว้ไม่อยู่ ไพร่
พลในกองทัพก็หนีไปเสียเป็นอันมาก สมเด็จพระเจ้าทะเลหะจึง
ให้เอาตัวพระยาวังฆ่าเสียแล้ว จึงเกณฑ์คน ๕,๐๐๐ ให้พระยา
กลาโหม (พรหม) ยกลงไปช่วยเจ้าอนัมก๊ก

เพลิงไหม้สำเพ็ง

ในปีวอก โทศก จุลศักราช ๑๑๖๒^๑ ณวันจันทร์ เดือนยี่
ขึ้น ๘ ค่ำ เวลา ๕ โมงเศษ เกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่วัดสามปลื้ม
ไหม้ตลอดลงไปถึงตลาดน้อยวัดสำเพ็ง

สร้างและฉลองวัดพระเชตุพน

เมื่อจุลศักราช ๑๑๕๑^๑ ประกาศเอกศก^๒ เป็นปีที่ ๘ ในรัชกาล

ที่ ๑ นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จทอดพระเนตรเห็น
 วัดโพธารามเก่าชำรุดปรักหักพังเป็นอันมาก ทรงพระราชศรัทธา
 จะสร้างให้บริบูรณ์งามขึ้นกว่าเก่า พื้นที่ซึ่งเป็นที่ลุ่มดอนห้วย
 คลองสระบ่อร่องคูอยู่นั้น ทรงพระกรุณาให้ขอแรงคน ๒๐,๐๐๐
 เศษขนดินมาถมเต็มแล้ว รุ่งขึ้นบ่หนึ่งสองบ่อกลับยุบลุ่มไป จึง
 ให้ช่อมูลดินถม สิ้นพระราชทรัพย์ ๒๕๐ ชั่ง ๑๕ ตำลึง จึงให้
 ปราบที่พูนมูลดินเสมอได้แล้ว

ครั้นวันพฤหัสบดีเดือน ๑๒ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะลู เบ็ญจศก
 จุลศักราช ๑๑๕๕ ให้จัดการปฏิสังขรณ์สร้างพระอุโบสถ มี
 กำแพงแก้วกะเบียงประตูมรอบ พื้นที่กำแพงแก้วและหว่าง
 พระระเบียงชั้นใน ก่ออิฐ ๕ ชั้นแล้วคาดปูนทำพระระเบียง
 ล้อม ๒ ชั้น ผนังระเบียงข้างในประดับกะเบียงประตู ผนังห้อง
 พระระเบียงเขียนลายแย่ง มุมพระระเบียงนั้นเป็นจัตุรมุขทุกชั้น
 มีพระวิหาร ๔ ทิศ บรรดาหลังคาพระอุโบสถ พระวิหาร พระ
 ระเบียงนั้น มุงกะเบียงเคลือบสีเหลืองสีเขียวส่น ตรงพระวิหาร
 ทิศตะวันตกออกไปให้ชูดรากพระเจดีย์ใหญ่ กว้าง ๑๐ วา ดิ่ง ๕
 ศอก ตอกเข็มเอาอิฐหักกะทุ้งให้แน่นแล้ว เอาไม้ตะเคียน
 ยาว ๕ วาหน้าศอกจตุรัสเรียงระดับประกบกันตรง ๒ ชั้นแล้ว จึง
 เอาเหล็กดอกเหล็กใหญ่ยาว ๒ ศอกตรึงตลอดไม้แกนแรง ๒ ชั้น
 หว่างช่องแกนแรงนั้นเอาอิฐหักทรายถมกะทุ้งให้แน่นดี รุ่งขึ้น

ณวันศุกร์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีชวด ฉศก จุลศักราช ๑๑๕๖
เวลาเช้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพร้อมด้วยพระราช
วงศานุวงศ์ เสด็จพยุตามาตย์ราชปโรหิตโหราจารย์มายังที่สถาน
พระมหาเจดีย์ จึงให้ชักชะลอมพระพุทธรูปปฏิมากรทรงพระนาม
พระศรีสรรเพชญ์ซึ่งชำรุดรับมาแต่กรุงเก่าเข้าวางบนราก ได้ศุก
ฤกษ์ประโคมม้องกลองแตรสังข์ดุริยางคดนตรีพิณพาทย์ เสด็จ
ทรงวางอิฐทอง อิฐนาก อิฐเงิน ก่อราก ข้างมูลละของชุดพระบาท
ทั้งปวงที่ระดมกันก่อฐานกว้าง ๘ วา ถึงที่บรรจุนั้น จึงเชิญพระบรม
ธาตุและฉลองพระเขี้ยวแก้วองค์ ๑ พระเขี้ยวทององค์ ๑ พระ
เขี้ยวนากองค์ ๑ บรรจุนในหีบพระมหาเจดีย์แล้ว ก่อสัปดาห์ไป
จนสำเร็จ ยกยอดสูง ๘๒ ศอกทำพระระเบียงล้อม ๓ ด้าน ผนัง
นั้นเขียนนิยายรามเกียรติ์ จึงถวายนามว่าพระเจดีย์ศรีสรรเพชญ์
ดาญาณตามพระนามพระพุทธรูปปฏิมากร ซึ่งฝังไว้ในพระเจดีย์นั้น
และพระพุทธรูปปฏิมากรศรีสรรเพชญ์นี้ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒
ทรงสร้างเมื่อปีชวด โทศก จุลศักราช ๘๓๒^๑ ปี เป็นพระพุทธรูป
ยืนสูง ๘ วา หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์หุ้มทองคำทั้งพระองค์ ประดิษ
ฐานไว้ในพระวิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ์กรุงเก่า เมื่อกรุงเก่า
เสียพะม่าลอกทองคำที่หุ้มพระองค์ไปหมด ภายหลังพระอาราม
นั้นทิ้งร้าง พระวิหารพังทับพระพุทธรูปปฏิมากรศรีสรรเพชญ์แตก

หักบุบฉลายมาก เมื่อทรงสร้างวัดพระเชตุพนโปรดให้เชิญลงมา หมายถึงทรงปฏิสังขรณ์ให้เป็นรูปดีดังเก่าอย่างพระโลกนาถ แต่พระศรีสรรเพชญ์ขำรุดมากนัก จะปฏิสังขรณ์ให้คงตามรูปเดิมไม่ได้ จึงทรงพระราชดำริจะเอาทองรวมหลอมหล่อเป็นพระพุทธรูปขึ้นใหม่ ครั้นมีพระราชบัญชาแก่พระสงฆ์ราชาคณะ มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานพร้อมกันถวายพระพรว่า ที่จะเอาทองอันเป็นพระพุทธรูปอยู่แล้ว กลับหลอมหล่อใหม่เห็นไม่สมควร จึงโปรดให้เชิญเข้าบรรจุไว้ในพระเจดีย์ และในวงพระระเบียงรอบพระอุโบสถชั้นในมีพระมหาธาตุ ๔ ทิศ นอกพระระเบียงชั้นนอกห่างพระวิหารคदनัน มีพระเจดีย์ฐานเดี่ยว ๕ พระองค์ ๔ ทิศ ๒๐ พระองค์ รวมกันทั้งพระมหาเจดีย์ใหญ่ พระมหาธาตุเป็น ๒๕ พระองค์ บรรจุพระบรมธาตุสิ้นทุกพระองค์ และมีพระวิหารคด ๔ ทิศกำแพงแก้วคั่น ประตูซุ้มประตูบังเกเบื้องเคลือบ ๒ ประตู มีรูปสัตว์ประตูละคู่ ทำหอไตรมุงเกเบื้องหุ้มด้บุก ฝาและเสาปิดทองลายรดน้ำ และตุ้รูปปราสาทไว้คัมภีร์พระปริยัติไตรปิฎก ทำการเปรียญ หอระฆัง พระวิหารน้อยซ้ายขวา สำหรับทายกไหว้พระพุทธรูป ขุดสระน้ำปลูกพรรณไม้ ศาลาราย ๕ ห้อง ๗ ห้อง ๘ ห้อง เป็น ๑๗ ศาลา เขียนเรื่องพระชาดก ๕๕๐ ชาติ ตั้งตำรายาและฤกษ์ตัดตนไว้เป็นทาน ทำกำแพงแก้วล้อมรอบนอก มีประตูซุ้มประตู

กะเบียงด้วย ๔ ประตู มีรูปอสุรประจำประตูละคู่ มีประตูซุ้ม
 ประตูกะเบียงเคลือบ ๘ ประตู ทั้งประตูกำแพงกัน ๒ เป็น
 ๑๑ ประตู มีรูปสัตว์ประตูละคู่ เป็นรูปสัตว์ ๒๒ รูป แล้ว
 ทำตึกและกุฎิพระสงฆ์หลังละ ๒ ห้อง ๓ ห้อง ๔ ห้อง ๕ ห้อง
 ๖ ห้อง ๗ ห้อง ฝากระดานพนักะดานมุงกะเบียง เป็นกุฎิ ๑๒๘
 หลัง ทำหอฉัน หอสวดมนต์ ศาลาตั้งมกรักตากผ้า สระน้ำ ทำ
 กำแพงล้อมกุฎิอีกวง ๑ และริมฝั่งน้ำนั้นมีศาลา ๓ หน้า ต้น
 สะพานพระสงฆ์สร้างน้ำทำเว็จจากกุฎิ ๔ หลัง ในพระอุโบสถ พระ
 วิหาร พระระเบียนั้น เชิญพระพุทธปฏิมากรหล่อด้วยทอง
 เหลืองทองสัมฤทธิ์ ซึ่งชำรุดปรักหักพังอยู่ณเมืองพิษณุโลก เมือง
 สวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองลพบุรี กรุงเก่า วัดศาลาสี
 หน้ากรุงเทพฯ ใหญ่่น้อย ๑๒๔๘ พระองค์ ลงมาให้ช่างหล่อต่อ
 พระศอก พระเศียร พระหัตถ์ พระบาท แปลงพระพักตร์ พระ
 องค์ให้งาม ประดิษฐานไว้ตามที่อันสมควร

พระพุทธรูปพระประธานวัดศาลาสีหน้า หน้าตัก ๕ ศอก
 กีบ ๔ นิ้ว เชิญมาปฏิสังขรณ์เสร็จแล้ว ประดิษฐานเป็นพระ
 ประธานในพระอุโบสถ บรรจุพระบรมธาตุถวายพระนามว่า พระ
 พุทธเทวปฏิมากร และผนังพระอุโบสถเขียนเรื่องทศชาติ
 ทรมานท้าวมหาชมพูและเทพชุมนุม

พระพุทธรูปปั้นสูง ๒๐ ศอก ทรงพระนามว่าพระโลกนารถ

ศาสตราจารย์ปรักหักพัง เชิญมาแต่วัดพระศรีสรรเพชญ์กรุงเก่า
ปฏิบัติสังฆกรรมเสร็จแล้ว ประดิษฐานในพระวิหารทิศตะวันออกมุข
หลัง บรรจุพระบรมธาตุด้วย ผนังเขียนพระโยคาวจรพิจารณา
อสุภ ๑๐ และข้ออุปมาญาณ ๑๐

พระพุทธรูปวัดเขาอินทร์เมืองสวรรคโลก หล่อด้วยนาก
หน้าตัก ๓ ศอกคืบหาพระกรรมไต้ เชิญลงมาปฏิบัติสังฆกรรมด้วยนาก
เสร็จแล้ว ประดิษฐานไว้เป็นพระประธานในพระวิหารทิศตะวันออก
ออก บรรจุพระบรมธาตุ ถวายพระนามว่าพระเจ้าไตรโคตมในควงไม้
พระมหาโพธิ์ มีต้นพระมหาโพธิ์ด้วย และผนังนั้นเขียนเรื่อง
มารประจญ

พระพุทธรูปหน้าตัก ๔ ศอก ๕ นิ้ว เชิญลงมาแต่กรุงเก่า
ปฏิบัติสังฆกรรมเสร็จแล้ว ประดิษฐานไว้ในพระวิหารทิศใต้ ถวาย
พระนามว่าพระพุทธเจ้าเทศนาพระธรรมจักร มีพระปัญญาวัคคีย์
ทั้ง ๕ นั่งฟังพระธรรมเทศนาด้วย และผนังนั้นเขียนเรื่องเทศนา
พระธรรมจักรและเทศนาดาวดึงส์

พระพุทธรูปหน้าตัก ๓ ศอกคืบ ๔ นิ้ว เชิญมาแต่เมือง
ลพบุรี ปฏิบัติสังฆกรรมเสร็จแล้ว ประดิษฐานไว้ในพระวิหารทิศ
ตะวันตกบรรจุพระบรมธาตุ ถวายพระนามว่าพระนาคปรก มี
พระยานาคแผ่ลงอุทลือกพิงพานมีต้นจิกด้วย และผนังนั้นเขียน
เรื่องพระเกศธาตุ

พระพุทธรูปหล่อใหม่สูง ๘ ศอก ๕ นิ้ว ประดิษฐานไว้ใน
พระวิหารทิศเหนือ บรรจุพระบรมธาตุ ถวายพระนามว่าพระ
ปาเลไลยก์ มีข้างถวายกุดเต้าน้ำ มีวานรถวายรวงผึ้ง และผนังนั้น
เขียนไตรภูมิ มีเขาพระสุเมรุราช และเขาสัตตบริภคค์ที่ทวีป
ใหญ่ทั้ง ๔ และเขาพระหิมพานต์ สระอินดาต และปัญจ
มหานที

พระพุทธรูปในพระอุโบสถอารามเก่าหน้าดัก ๔ ศอก เชิญ
เข้าประดิษฐานไว้เป็นพระประธานในการเปรียญแล้ว จัดพระ
พุทธรูปไว้ในพระระเบียงชั้นในชั้นนอก และพระวิหารคดเป็น
พระพุทธรูปมาแต่หัวเมือง ขำรูปปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ ๖๘๘ พระ
องค์ พระพุทธรูปทำด้วยอิฐปูนสำหรับพระอารามขำรูปอยู่ ๑๘๓
องค์ รวมกันเป็นพระพุทธรูปและพระอรหันต์ ๘๗๒ องค์ ลงรัก
ปิดทองสำเร็จ เหลื่อนั้นเข้าทูลละอองธุลีพระบาท สัปบุรุษชาย
หญิงรับไปบูรณะไว้ในพระอารามอื่น

การบูรณาพระอาราม ๗ ปี ๕ เดือน ๒๘ วันจึงสำเร็จ สิ้น
พระราชทรัพย์แต่ที่จำได้ คิดค่าดินถม อิฐปูน ไม้ขอนสัก ไม้
แก่น เหล็ก กะเบอง ฟันไม้ จากทำโรงงาน ร้างร้าน เรือนข้าพระ
เสา กะดาน กุฎี น้ำอ้อย น้ำมันยาง ชัน ดิบุก ทองเหลือง ทอง
แดง ขผึ้งหล่อฐาน และกะจาก น้ำรัก ทองคำ กระจดาบ ชาด
เสน เครื่องเขียน รง ดินแดง พระราชทานช่าง เลียงพระสงฆ์

เลี้ยงช้าง ช่วยคนขายฉกรรจ์ ๑๖ ลำมะโนครวี ๑๒๔ คน เป็นเงิน ๕๕ ชั่ง ๑๑ ตำลึง สักแซนขวาถวายเป็นข้าพระขาดไว้ในพระอาราม ตั้งหลวงพิทักษ์จีนสี่หั่วเจ้ากรม ขุนภักดีศรีธรรมปลัดกรม ควบคุมข้าพระและรักษาพระอาราม รวมพระราชทรัพย์ทั้งสิ้นที่สร้าง และช่วยคน เป็นเงินตรา ๓,๗๘๕ ชั่ง ๖ ตำลึง แล้วทรงพระกรุณาให้อาเภรายล้อมครั้งทรงพระพุทธรูปในพระวิหารทิศพระระเบียง พระวิหารการเปรียญ พระมหาธาตุพระเจดีย์ใหญ่ น้อยสิ้นแพรว ๑๐๐ พับ แต่พระพุทธรูปปฏิมากรในพระอุโบสถ ทรงผ้าสีทับทิมชั้นใน ตาดชั้นนอก

ครั้นวันศุกร์เดือน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จุลศักราช ๑๑๖๓^๑ ให้ตั้งการฉลอง อาราธนาพระราชาคณะ ฐานานุกรม อธิการ อันดับฝ่ายคันถธุระ วิปัสสนาธุระ ๑,๐๐๐ รูปพร้อมกันในพระอุโบสถ เวลาบ่ายแล้ว ๔ โมง ๕ บาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนิน พร้อมด้วยสมเด็จพระอนุชาธิราช พระราชวงศานุวงศ์ เสนาพฤกษามาตย์ราชปโรหิตาจารย์มายังพระอุโบสถ ทรงสมทานพระอุโบสถเสร็จแล้ว หลั่งน้ำอุทิศโสทกลงเหนือพระหัตถ์พระพุทธรูปปฏิมากร ถวายพระอารามตามบาลีแก่พระสงฆ์ มิ่งองค์พระพุทธรูปปฏิมากรเป็นประธาน และพระราชทานนามพระอารามว่า วัดพระเชตุพน วิมลมังคลาราม มอบถวาย

๑. พ. ศ. ๒๓๔๔.

สมเด็จพระวันรัต พิพัฒนญาณ อุดมสุนทรนายก ปิฎกขรรณมหา
 คณิศร บวรทักษิณคณาสังฆารามคามวาสี สถิตในวัดพระ
 เชตุพนแล้ว ถวายแต่พระพุทธปฏิมากรแพรยกไตร ๑ บาตรเหล็ก
 เครื่องอัฐบริกษาพร้อม ย่ามกำมะหยี่เครื่องย่ามพร้อม พัดแพร
 ร่มแพร เสื้ออ่อน โอเถา โอคณะ กาน้ำ ช้อนมุก ขวดแก้ว
 เต็มด้วยน้ำผึ้ง น้ำมันมะพร้าว น้ำมันยา กลัก รูปเทียนสิ่งละ ๑๐๐
 ไม้เท้า รองเท้า สายระเคียง พระสงฆ์ ๑,๐๐๐ ได้รับไทยทานทั่ว
 กันทุกรูป ครั้นจบพระบาลีที่ทรงถวาย พระสงฆ์รับสาธุพร้อม
 กัน ประโคมดุริยดนตรีเดรสังข์ฆ้องกลอง สนั่นไปด้วยศัพท
 สำเนียงกึกก้องไกลาหล พระสงฆ์รับไทยทานแล้ว ไปสร่งน้ำ
 ครอบไตรมาสวดพระพุทธมนต์เวลาเย็นวันละ ๑,๐๐๐ รูป ปฏิบัติ
 พระสงฆ์ฉันเช้า เพลด ๓ วัน ๑,๐๐๐ รูป ถวายกะจาดทุกองค์ ให้มี
 พระธรรมเทศนาบอกอานิสงส์ทุกวันแล้ว ปฏิบัติพระสงฆ์ซึ่ง
 ศรัทธาทำดอกไม้เพลิงบูชาพระรัตนตรัย ฉันเช้าทั้ง ๗ วัน เป็น
 พระสงฆ์ ๖๒๔ รูป ถวายผ้าสะบงทุกองค์ ถวายบาตรเหล็กซึ่งพระ
 สงฆ์ไม่มีครอง แล้วถวายกะจาด เสื้อ ร่ม รองเท้า รูปเทียน
 ไม้เท้าด้วย แล้วให้ตั้งโรงน้อทานเลี้ยงสมณชีพราหมณ์อาณา
 ประชาราษฎรทั้งปวง และมีโขงอุโมงค์โรงใหญ่ หุ่น ตะคร
 มอญรำ ระเบิดา โมงครุ่ม คุลตีไม้ ปรบไก่อ งิ้วจีน ฉวนหก
 กะเมนตำยลวด ลอดท่วง รำแพน นอนหอกนอนดาบ สิ่งใด

ล้อแก้ว และมวย เวลากลางคืนประดับไปด้วยประทีปแก้ว
 ระย้าแก้ว โคมพวง โคมราย มีดอกไม้รุ่งสว่างไปทั้งพระอาราม
 แล้วให้มีหนังสือคนละ ๘ โอง มีดอกไม้เพลิงคนละ ๒๐๐ พุ่ม ระทา
 ใหญ่ ๘ ระทา พลุ ปะทัด พะเนียง ดอกไม้ม้า ดอกไม้กะถาง
 ดอกไม้กลต่าง ๆ และมังกรล้อแก้ว ญวนรำโคม เป็นที่โสมนัสส์
 บุษบาโอฬารกวิเศษ เป็นพระราชทรัพย์ทั้งทาน ต้นกล้วยพุกษ์
 ฉลากพิกัตราคา พระราชบุตรา และพระราชบุตรี พระภาคินัย
 ราช และนางพระสนม ราชกัญชร อัสตร นาวา ฉลากละ ๕ ชั่ง
 ๔ ชั่ง ๒ ชั่ง เป็นเงินตรา ๓๓๘ ชั่ง เงินเข้าผลมะนาว ๑๖๘ ชั่ง
 รวมกับเงินทั้งทานเป็นเงินตรา ๕๐๖ ชั่ง คิดทั้งเงินราคาผ้าทรงพระ
 ค่าดอกไม้สดบุชชา เลี้ยงพระสงฆ์ กะจาด และโรงน้อทาน เครื่อง
 ไทยทาน ทำเครื่องโขน โขนโขน เครื่องเล่น เบ็ดเสด็จพระราช
 ทานการมหกรรมสมโภช และถวายระย้าแก้ว โคมแก้ว บุษบา
 ไว้ในพระอาราม เป็นเงินตราในการฉลอง เงิน ๑,๕๓๐ ชั่ง ๔ ตำลึง
 คิดรวมกันทั้งสร้างเป็นพระราชทรัพย์เงิน ๕,๘๑๑ ชั่ง ครั้นเสร็จการ
 ฉลองพระอารามแล้ว ภายหลังทรงพระกรุณาให้เชิญพระพุท
 ธิมากรทั้ง ๒ ซึ่งสถิตในพระวิหารฝ่ายทักษิณทิศและประจิม
 ทิศนั้น ขึ้นไปประดิษฐานไว้ ณ พระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์
 แล้ว ให้เชิญพระพุทธรูปปฏิมากรทั้ง ๒ พระองค์ ซึ่งเชิญมาแต่
 เมืองสุโขทัยหน้าตัก ๖ ศอกก็บกับนิ้ว ๑ เท่ากัน พระองค์ ๑ ทรง

พระนามพระพุทธชินราช ประดิษฐานไว้แทนที่ในพระวิหาร
ทักษิณทิศ พระองค์ ๑ ทรงพระนามพระพุทธชินสีห์ ประดิษฐาน
ไว้แทนที่ฝ่ายประจิมทิศคงดั่งเก่า

✓ เจ้านมกั๊กถวายต้นไม้ทองเงินครั้งที่ ๖

พ.ศ. ๒๓๙๔
ลุลุตศักราช ๑๑๖๓ ปะระกา ตริศกั เป็นปีที่ ๒๐ ในรัชกาล
ที่ ๑ เมื่อเดือน ๖ ขึ้น ๓ ค่ำ ✓ เจ้านมกั๊กจัดได้ต้นไม้ทองเงิน
กับกะดำผักหนัก ๑๐ ตำลึง ข้างหนัก ๕ หาบ น้ำตาลทราย
หนัก ๕ หาบ ✓ ให้อัญเชิญผู้รักษาเมืองไซ่ง่อนคุมเข้ามาทูล
เกล้า ๆ ถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ✓ และเมื่อทูลจะกลับไป
ไปจึงโปรดให้จัดสิ่งของออกไปพระราชทานเจ้านมกั๊ก ดินประ
สีขาวหนัก ๕๐๐ หาบ แพร่มังกรสีม่วงม้วน ๑ แพร่มังกรสี
น้ำเงินม้วน ๑ สีดำม้วน ๑ ✓ ให้อัญเชิญผู้คุมไปพระราชทาน
เจ้านมกั๊ก

ได้ช้างเผือกพระเทพกษัตริย์

ครั้นวันอาทิตย์เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ เมืองนครราชสีมา

มีหนังสือบอกเข้ามากราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ขุนช้างเผือก
 นายชมรม ๑ นายหันหมอ ๑ นายล่าความญักกับหมอมี่ชื่อขันข้าง
 ต่อไป ๑ ข้าง ไปแทรกโพนธป้าภูเขียว ฅวันศุกร์เดือน ๑๑
 ขัน ๒ คำ ปั่วอก โทศก นายหันหมอ นายล่าความ ขันข้าง
 พลายยนต์คล้องได้ข้างพังข้าง ๑ หูหางสรรพ จักขุขาวดังผลลำไย
 ขนขาว สีตัวดังสีหม้อใหม่ ได้ริมแม่น้ำสระพุง นำมาเข้าไม้
 ไว้ ๕ คืบแล้ว ออกลำโพงนำข้ามแม่น้ำสระพุงมา ๗ คืบ ถึง
 เมืองนครราชสีมาพักอยู่โรงทำอิฐริมฝั่งลำน้ำตะครอง ทรงพระ
 กรุณาโปรดให้กรมช่าง และช่างปั้น ช่างเขียน ขึ้นไปดูจำลอง
 รูปลงมาทูลเกล้า ฯ ถวาย ครั้นฅวันศุกร์เดือนอ้ายขัน ๑๐ คำ ปี
 ระกา ตรีศก พระยานนครราชสีมา กรมการพร้อมกัน ได้นำนาง
 พระยาข้างสำคัญเดินแต่โรงทำอิฐรอนแรมมา ๑๗ คืบ ถึงเมือง
 สระบุรีแรมคืบ ๑ ผู้รักษาเมืองกรมการได้จัดการสมโภชแล้ว
 ยกแต่สระบุรีพักรอนแรมบ้านข้างเวียงราง และแรมท่าเจ้าสนุก
 ยกแต่ท่าเจ้าสนุกถึงโรงสมโภชณบ้านศาลาลอย สมเด็จพระ
 อนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จขึ้นไปคอยรับ
 อยู่ พระยาศรีธรรมมาธิราช ข้ำทูลละอองธุลีพระบาทพร้อมกัน
 ได้ทำพระราชพิธีพระสงฆ์วดพระปริตร ๕ รูปสวดฉันแล้ว เวียน
 เทียน เข้า กลางวัน เย็น ๓ เวลา มังงานสมโภชละครโรง ๑
 มวยสิบ ๑๕ คู่ ปรบไถ่วง ๑ หนังกอง ๑ พระราชทานเงินตรา ๕

ซึ่ง พระยาศรีธรรมมาชิราชเป็นผู้อำนวยการพระราชพิธี พร้อม
 ด้วยพระหม่อมเต่าพราหมณ์เพตุฉิบาล ทำพระราชพิธีทนไนย
 บาสเสียบไพรชวาทข้างแล้ว นำนางพระยาข้างออกโหลนทวารลงแพ
 ฅวันจันทร์เดือนยี่ขึ้น ๑๕ ค่ำเวลาย่ำรุ่ง ใต้ฤกษ์ออกแพล่องลง
 มา มีเรือชักแพ เรือต่ง ๖ คู่ เรือกราบ ๔๐ ลำ ฅวันพุธเดือนยี่
 แรม ๒ ค่ำเวลาเช้า ๔ โมงถึงท่าช้าง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่
 หัวเสด็จลงไปรับขึ้นจากแพ ตั้งกระบวนแห่ไปโรงสมโภชหน้า
 พระที่นั่งพลับพลาสูง มีกลองชนะนะเศตรสังข์เครื่องสูงคู่แห่เดิน
 เท้า มีข้านำ ข้างตาม ข้างเชือก ข้างต่อ รวม ๕ ข้าง ถึงโรง
 สมโภชแล้ว เวลาบ่ายพระสงฆ์ราชาคณะสวดพระพุทธมนต์ วัน
 แรม ๒ ค่ำ ๓๔ รูป แรม ๓ ค่ำ ๓๔ รูป แรม ๔ ค่ำ ๓๓ รูป
 รวม ๑๐๑ รูป รับพระราชทานฉันทั้ง ๓ วัน ถวายผ้าสะบงและ
 กะจาด โปรดให้มีงานสมโภชแต่ฅวันศุกร์เดือนยี่แรม ๔ ค่ำไป
 จนถึงฅวันจันทร์เดือนยี่แรม ๗ ค่ำ ให้มีหุ่นโรง ๑ ละครโรง
 ใหญ่โรง ๑ ละครชาตรีโรง ๑ บ่ายมีมวยทุกวัน กลางคืนมีหนัง
 คีนละ ๒ โรง มีขับไม้บัณเฑาะว์ทุกคืน ฅวันอาทิตย์เดือนยี่
 แรม ๖ ค่ำ เวลาเช้าพระราชทานอ้อยให้นางพระยาข้างด้วยพระ
 หัตถ์ อ้อยนั้นจารึกชื่อนานนามว่า พระเทพกุญชร บวรศรีเสวต
 อมเรศวรณภูมิตร เพื่อ饋่องพิศโสภณ มิ่งมงคลเฉลิมขวัญชาติ

รัชที่ห้า สวรรคต วิทยาลัยเกษตรศาสตร์ แล้วตั้งบายศรีแก้ว บาย
 ศรีทอง บายศรีเงิน บายศรีทอง ๒ เวียนเทียบสมโภช ๓ วัน
 โรงสมโภช ๓ ห้อง เฉลียงรอบปิดตายกระต่ายผูกม่านทองมี
 นักร้องเบญจรงค์ ๗ ชั้น ราชวิจิตรเครื่องสูงรอบโรง มีมณฑปที่รด
 น้ำตั้งเหนือโรงปักกลดเบญจพาศ มีนักร้อง นักรนาถ นักรเงิน
 ปุระราชวิจิตรไม่จรัสรอบ มังงานสมโภชกำรบ ๗ วัน ฌวันเสาร์
 เดือนขึ้นแรม ๑๒ ค่าเวลา ๕ โมงเช้า เสด็จออกณโรงพระเทพ
 กุญชร พระราชทานปูนบำเหน็จเงินตราเสื่อผ้าหมอกวัญผู้คล้อง
 ขุนช้างเผือกเป็นหลวงอภัยคชลักษณ์ เงินตรา ๒ ชั่ง เสื่อเข็ม
 ขาบดอกใหญ่ ๑ เสื่อแพรแดง ๑ ผ้าห่มนอนปักไหม ๑ ผ้าปูม ๑
 ผ้าเชิง ๑ หมอหั้นผู้คล้องได้ เป็นขุนเสวตคชรัตน์ เงินตรา ๓
 ชั่ง เสื่อเข็มขาบดอกใหญ่ ๑ เสื่อแพรแดง ๑ ผ้าห่มนอนปัก
 ไหม ๑ ผ้ายกก้านแย่ง ๑ ผ้าเชิงปูม ๑ นายล่าควัญ เป็นหมัน
 สวัสดิ์กุญชร เงินตรา ๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง เสื่อเข็มขาบดอกเล็ก ๑ เสื่อ
 แพรแดง ๑ ผ้าเชิงปูม ๑ ผ้าม่วง ๑ ผ้าห่มนอนปักไหม ๑ นาย
 ลาตรวจ นายอยู่ควัญตรวจ เงินตราคนละ ๑๐ ตำลึง เสื่อแพร
 กั้นคนละผืน ผ้าห่มนอนปักไหมคนละผืน ผ้าม่วงคนละผืน

๑ ทำเนียบนามภาค ๑ ว่า พระเทพกุญชร บวรศรีแก้วค ธรรมเมศ
 นฤมิตร เผือกผ่องพิศโสภณ มิ่งมงคลนาเคนทร์ กชคเสนทรเฉลิม
 ขวัญชาติรัชที่ห้า สวรรคต วิทยาลัยเกษตรศาสตร์

หมอกวัญไปด้วยกันอีก ๕ คน พระราชทานเงินตราคนละ ๓
 ตำลึง รวมเงินตรา ๑ ชั่ง ๗ ตำลึง รวมหมอกวัญ ๑๔ คน เป็น
 เงินตรา ๘ ชั่ง ๑๓ ตำลึง ครั้นวันอังคารเดือนยี่แรม ๘ ค่ำ เวลา
 เข้าโมงเศษ โปรดให้แห่พระเทพกฤษณ์รไปลงน้ำท่าข้าง กลับ
 ขนจากน้ำแล้วแห่เข้าประตูวิเศษไชยศรี ย็นโรงในพระบรมมหา
 ราชวัง เวลาบ่ายสวดมนต์สมโภชต่อไปอีกคราวหนึ่ง

เพลิงไหม้วัดพระศรีสรรเพชญ์

ครั้นวันศุกร์เดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำปีระกา ตรีศก จุลศักราช
 ๑๑๖๓ เวลายามเศษ เกิดเพลิงไหม้มณฑปวัดพระศรีสรรเพชญ์
 ด้วยพระสงฆ์สามเณรศิษย์วัดจุดดอกไม้เพลิงเล่น จะเป็นกรวด
 หรือนกบินเข้าไปติดรังนกพิราบเป็นเชื้อขึ้น ไหม้พระมณฑปจน
 สิ้นเหลือแต่ผนัง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระ
 อนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ได้เสด็จไปช่วยดับ
 เพลิง แต่สมเด็จพระอนุชาธิราชทรงพระพิโรธมาก ให้ชำระเอาตัว
 ผู้จุดดอกไม้ ได้สามเณรองค์ ๑ ชื่อวัดเป็นเจ้าของดอกไม้และ
 จุดด้วย รับสั่งให้สี่กออกจากสามเณร จะให้เอาไปประหารชีวิต
 เสียแต่ในเวลาค่านั้น สมเด็จพระสังฆราชถวายพระพรวิงวอน
 ขอชีวิตไว้ ก็โปรดยกโทษพระราชทานให้ ภายหลังเติบโตขึ้น

อุปสมบทแล้ว ได้ไปเป็นพระครูอยู่วัดเมืองสมุทรปราการ และ
 ดอกไม้นั้นก็ไม่ทิ้ง ทำกรวด ตะไล ใ้สั้ว ดินัก พระมณฑป
 นั้นก็โปรดให้ทำเป็นหลังคาจัตุรมุข มิได้ทำเครื่องยอดตามเดิม

เจ้าอนัมกักไตเมืองญวนและตั้งตัวเป็นพระเจ้า
 กรุงเวียตนามยามอง

ลุลุศักราช ๑๑๖๔ ปีจอ จัตวาศก^๑ เป็นปีที่ ๒๑ ในรัชกาล
 ที่ ๑ เจ้าอนัมกักมีราชศาสน์เข้ามาฉบับ ๑ ใจความว่า พระยา
 กลาโหม เขมรซึ่งยกกองทัพออกไปช่วยตีกองทัพโกเชิน ซึ่งล้อม
 เมืองกุกยเย็นนั้น ได้จัดให้พระยากลาโหมตั้งค่ายล้อมอยู่กอง ๑
 หาได้ใช้ให้รบพุ่งกันเหมือนกองทัพญวนไม่ และขุนนางเขมร
 พวกพระยากลาโหมหลายคนแจ้งความแก่เจ้าอนัมกักว่า พระยา
 กลาโหมไม่ซื่อตรงต่อเจ้าอนัมกัก มีหนังสือลับไปถึง วัดเขาตั้ง
 วัดโศยวง ขุนนางพวกโกเชินซึ่งล้อมเมืองกุกยเย็น เจ้าอนัมกัก
 ทราบแล้วก็ไม้อาจจะทำอย่างไรได้ ครั้นตีได้เมืองกุกยเย็นจับได้
 ญุทำดกเวียน ตามญุทำดกเวียนบอกว่า เมื่อพระยากลาโหมมี
 หนังสือลับไปถึงวัดเขาตั้ง วัดโศยวง นั้น ญุทำดกเวียนเป็น
 ผู้แปลหนังสือ ต้องกันกับคำเขมรซึ่งแจ้งความแก่เจ้าอนัมกัก

เมื่อพระยากลาโหม เขมรมีชื่อยกกองทัพกลับมาขึ้น เจ้าอนัมก๊ก ได้จัดเงินทองแจกให้แก่พระยากลาโหม เขมรมีชื่อย แต่พระยากลาโหมคุมกองทัพกลับมาเมืองเขมรเสีย ความทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว มีพระราชดำรัสสั่งให้พระยาพระคลังมีหนังสือตอบไปถึงเจ้าอนัมก๊ก ใจความว่า ซึ่งเจ้าอนัมก๊กมีหนังสือเข้าไประบว่า ได้ยกกองทัพบก ท้าวเรือ ไปตีเมืองกุกยเย็นได้แล้ว บัดนี้จะยกกองทัพไปตีเมืองตังเกี๋ย เมืองเว้ นั้น ถ้าราชการหนักเบาประการใดจงบอกเข้ามาให้แจ้ง และซึ่งพระยากลาโหม เขมรมีชื่อยได้ช่ยตรงต่อเจ้าอนัมก๊ก ความขื่อนั้นก่เดียง นักเขา เขมรมีชื่อย ๕ คน ในกองทัพพระยากลาโหมหนีเข้ามา ให้กราบบังคมทูลพระกรุณาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ว่าเจ้าอนัมก๊กจับพระยากลาโหม ว่าพระยากลาโหมมีหนังสือลับถึงแม่ทัพไจเซิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสถามว่า จริงหรือไม่จริง เขมรมีชื่อยกราบทูลว่าจริง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทราบอยู่แล้ว ถึงพระยากลาโหมจะเข้ามากราบทูลประการใดก็หาทรงเชื่อไม่ อย่าให้เจ้าอนัมก๊กวิตกเลย และพระยากลาโหม เขมร ทำทั้งนี้โทษผิดหนักหนา เจ้าอนัมก๊กอดอ้อมไม่ถือโทษแล้ว ช่ยให้เงินทองแก่พระยากลาโหม เขมรมีชื่อยอีกนั้น ขอบพระทัยเจ้าอนัมก๊กยิ่งนัก เมื่อพระยากลาโหมเข้ามาแจ้งราชการณกรุงแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทำโทษ ในปีนั้นเจ้าอนัมก๊กมีพระราช

ศาสน์ส่งมาทางเมืองเวียงจันทน์อีกฉบับ ๑ บอกว่าได้เมืองเว
 เมืองเดือน ๗ ขัน คำ ๑ ได้เมืองตั้งเกียเมืองเดือน ๘ แรม
 ๖ คำ ขกตัวขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดินใหญ่ไชยห่อว่า ขาลอง ปีที่ ๑ ลง
 ช่อในพระราชศาสน์ว่า ดึกกวางเทือง ตั้งแต่นั้นก็มีได้ส่งต้นไม้
 ทองเงินเข้ามาเหมือนแต่ก่อน

พะม่าขอเป็นไมตรี

ครั้นเดือน ๑๒ พะม่าแต่งทูตถือหนังสือเสนาบดีเข้ามา
 ทางเมืองกาญจนบุรีว่า จะขอเจริญทางพระราชไมตรีให้ต่อดิ
 สนิทดุจเป็นทองแผ่นเดียวกันกับกรุงพระมหานครศรีอยุธยา จึง
 มีพระราชดำรัสว่า ซึ่งพะม่ามีหนังสือมาเจรจากความเมืองว่า จะขอ
 เจริญทางพระราชไมตรีนั้น เห็นจะไม่จริง มาเจรจากรังไรในปีนั้น
 ก็มีศึกพะม่ามาทุกครั้ง จะไว้ใจมิได้ ก็ให้พระยากาญจนบุรีไล่เสีย
 มิให้เข้ามาเห็นบ้านเมือง และให้แต่งกองอาทมาตออกไปสืบ
 ราชการ

ศึกพะม่าครั้งที่ ๔

ในปีจอ จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๖๔ ปีนั้น พระยาเชียงใหม่

มีใบบอกลงมาว่า ได้แต่งกองทัพไปโจมตีเอาเมืองสาก จับได้ตัว
 ราชจอมหงษ์เจ้าเมืองกับลูกชายชื่อใหม่ขัติยะคน ๑ ครอบครัว
 เมืองสาก ๕,๐๐๐ เศษ และจับได้สุริงมะณีพะม่าซึ่งเจ้าอังวะแต่ง
 ให้ถือหนังสือราชสาสน์ไปเมืองตังเกี๋ย กับหนังสือญวนประทับ
 ตรามาถึงพระเจ้าอังวะ ๒ ฉบับ พระยาเชียงใหม่ให้คุมเอาตัว
 ราชจอมหงษ์ ใหม่ขัติยะ สุริงมะณี อ้ายจะเรพะม่า กับหนังสือ
 ญวนลงมาแล้ว พระยาเชียงใหม่กำวילהมีหนังสือบอกข่าลงมาอีก
 ว่าสืบได้ความว่า พะม่ายกกองทัพจะมาตีเมืองเชียงใหม่ ครั้น
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และกรมพระราชวังบวรสถานมงคล
 ทราบตามหนังสือบอกแล้ว ทรงพระราชดำริราชการพร้อมกันว่า
 ควรจะเกณฑ์กองทัพไปรักษาเมืองเชียงใหม่ จึงดำรัสสั่งให้สมเด็จพระ
 เจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ พระยายมราช
 คุมคนเมืองเหนือ ๘ หัวเมืองทัพ ๑ เจ้าอนุกรมพลลาวเวียงจันทน์
 ทัพ ๑ รวมกัน ๒ ทัพ สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร
 สถานมงคล ก็เสด็จยกทัพขึ้นไปด้วย

สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จขึ้นไป
 ถึงเมืองเถิน ทรงพระประชวรพระโรคนี้ว่าพระอาการมาก เวลา
 มีพิธีร่อนถึงต้องลงแช่อยู่ในพระสาคร์ เสด็จขึ้นไปช่วยเมือง
 เชียงใหม่หาได้ไม่ จึงรับสั่งให้เจ้าบ้านเรอภูธร ซึ่งเป็นกรมขุน
 สุนทรภูเบศร์เป็นแม่ทัพ พระยาเสนหาภูธร ซึ่งว่าที่กลาโหม

พระยามหาวิจิฉัย ซึ่งว่าที่พระยาจำแสนยากร ยกขึ้นไปด้วย
พระไกรภพพวก ๑๐ หมู่ แลกองกลางในกรมพระราชวังบวรสถาน
มงคล พร้อมกันยกขึ้นไปกอง ๑ และทัพสมเด็จพระเจ้าหลาน
เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ พระยายมราช ยกขึ้นไปทาง
เมืองลี ทางนั้นเป็นทางที่พะมาม่าได้ และกองทัพกรมหลวงเทพ
หริรักษ์ กับพระยายมราช ยกรีบเร่งขึ้นไป ผู้คนในกระบวนทัพ
หาพรรคพร้อมกันไม่ จึงรั้งรอกระบวนทัพอยู่ ให้คนลงมาเร่งกอง
ทัพให้รีบยกขึ้นไป พอกองทัพมาพร้อมมูลกัน จึงได้ยกขึ้นไป

ที่เมืองเชียงใหม่นั้น พระยาภาวดีเจ้าเมืองรักษาเมือง
เชียงใหม่ไว้มั่นคง พะม่ายกมาล้อมเมืองเชียงใหม่ครั้งนั้น อิน
แชะวุ่นเป็นแม่ทัพ ชิดชิงไปกอง ๑ ปะไลวอกอง ๑ มะเดมะโย
โกงดอร์ดกอง ๑ นามิแดงกอง ๑ ตองแพะเมี้ยวุ่นกอง ๑ มะ
ยอกแพะเมี้ยวุ่นกอง ๑ รวมกัน ๗ ทัพ ล้อมเมืองเชียงใหม่
รอบทั้ง ๔ ด้าน เสาค่ายพะม่ายซึ่งล้อมเมืองนั้นใหญ่ ๓ กำ ยาว ๘
วา ลงดิน ๔ ศอก ไม้หลังดิน ๘ ศอก มีเอ็นร้อยตลอดกัน ๓
ชั้น มีกรอบกันปืนแสงบังตา สนามเพลาะสูง ๓ ศอก กว้าง ๔
ศอก คูริมสนามเพลาะ กว้าง ๔ ศอก ลึก ๓ ศอก มีช่องปืน
รายๆ รอบค่ายไป

พระยาภาวดีเจ้าเมืองเชียงใหม่รักษาเมืองครั้งนั้น อดอาจ
แข็งแรง เวลาบ่ายออกเคียบเมืองตรวจตามเชิงเทิน กองทัพ

ถาวตามพระยาเชียงใหม่ ๑,๐๐๐ เศษ ๒,๐๐๐ เสมอทุกวัน ครั้น
 พระยาเชียงใหม่ทราบว่ สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราช
 วังบวรสถานมงคล ทรงพระประชวรเสด็จประทับรักษาพระองค์
 อยู่ณเมืองเถิน พระยาเชียงใหม่จึงให้ท้าวมหยัถษ์ ลงมาเฝ้า
 ทูลละอองธุลีพระบาทแจ้งข้อราชการ เวลากลางคืนท้าวมหยัถษ์
 ออกมาทางประตูน้ำที่พะม่าล้อมไว้มนคงนั้น ออกมาได้แล้ว
 ท้าวมหยัถษ์เขียนหนังสือบอกไว้ว่า “กุซ้อท้าวมหยัถษ์ พระยา
 เชียงใหม่ใช้กุลงไปเฝ้าสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวัง
 บวรสถานมงคล แจ้งข้อราชการแล้วก็จะกลับเข้ามาทางประตู
 นี้ให้เเองคอยอยู่จับกุเถิด” ท้าวมหยัถษ์ลงมาเฝ้าสมเด็จพระ
 อนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่เมืองเถิน แจ้งข้อ
 ราชการว่าค้ายพะม่าตั้งล้อมอยู่ ๗ ค่าย ในคำพระยาเชียงใหม่
 สั่งลงมาให้กราบทูลพระกรุณานั้น พระยาเชียงใหม่จะรักษา
 เมืองเชียงใหม่ไว้คอยทำกองทัพกรุงเทพมหานครหรืออยุธยาขึ้น
 ไปช่วย ขอให้ทรงพระเมตตากกรุณาแก่ชาวเชียงใหม่ข้าแผ่นดิน
 ให้เร่งรีบยกกองทัพขึ้นไปช่วยให้ทัน จึงโปรดให้มีตราให้ท้าว
 มหยัถษ์ถ้อขึ้นไปให้พระยาเชียงใหม่ว่า ได้ให้สมเด็จพระเจ้า
 หลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ พระยายมราช คุมกอง
 ทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือกอง ๑ กรมขุนสุนทรภุเบศร์ พระยาเสนาหา
 ภูธร คุมกองทัพในพระราชวังบวรสถานมงคลกอง ๑ เจ้าอนุกรม

ทัพเมืองเวียงจันทน์กอง ๑ รวมกัน ๓ ทัพ ยกขึ้นไปช่วยเมือง
 เชียงใหม่ และให้พระยาเชียงใหม่รักษาเมืองเชียงใหม่ไว้คอย
 ทำกองทัพกรุงให้จึงได้ ท้าวมหายักษ์ได้ตราแล้วกราบถวายบังคม
 ลากลับไปเมืองเชียงใหม่ เข้าทางประตูน้ำที่ออกมา พระม้าก็
 จับไม่ได้

และกองทัพสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพ
 หริรักษ์ พระยายมราช และกองทัพกรมขุนสุนทรภู่เบศรี พระยา
 เสนหาภุชร์ กองทัพในพระราชวังบวร ฯ ยกขึ้นไปถึงเมืองลำพูน
 แล้ว พระยาเสนาหาภุชร์บอกลงมากราบทูล สมเด็จพระอนุชา
 ธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลว่า พระยาจำแสนยากร
 เป็นคนอ่อนแอไป ขอรับพระราชทานพระไกรภพ (บุญรอด)
 เป็นที่พระยาจำแสนยากร โปรดให้มีตราตอบขึ้นไป ให้ตั้งพระ
 ไกรภพเป็นพระยาจำแสนยากรตามขอแล้ว กองทัพไทยก็เข้า
 ไปตีเมืองลำพูน พระม้าที่รักษาเมืองลำพูนสู้รบกองทัพกรุงไม่ได้
 ก็แตกหนีกองทัพกรุงกลับไปเมืองเชียงใหม่ กองทัพกรม
 หลวงเทพหริรักษ์ พระยายมราช จับได้ตัวเยสิดองปลัดทัพพระม้า
 กับไพร่หลายคน เยสิดองคนนี้เป็นลูกไทยชาวกรุงเก่า บ้านบิดา
 มารดาอยู่บางกระจะริมวัดพันธุเชิง เมื่อพระม้าตีกรุงเก่าได้นั้น
 เยสิดองซื้อตัวซื้อมาก พระม้าได้เป็นชะเลยไปให้สอยคืนเคยม้า
 เมื่อยกมาตีเมืองเชียงใหม่ได้เป็นที่เยสิดองปลัดทัพมาด้วย

ฝ่ายที่กรุงนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทราบว่ กรม
 พระราชวังบวร ฯ ประชวรอยู่ที่เมืองเถิน เสด็จขึ้นไปเมืองเชียง
 ใหม่ไม่ได้ จึงโปรดให้กรมพระราชวังหลัง ยกกองทัพตามกรม
 พระราชวังบวรสถานมงคลขึ้นไป กรมพระราชวังหลังเสด็จยก
 ขึ้นไปถึงเมืองเถิน เห็นทรงพระประชวรพระอาการมาก กรม
 พระราชวังหลังทรงพระกั้นแสง และสมเด็จพระอนุชาธิราช
 กรมพระราชวังบวร ฯ ตรัสแก่กรมพระราชวังหลังว่า จะขึ้นไป
 ช่วยเมืองเชียงใหม่ นั้นเห็นจะไม่ได้แล้ว ให้กรมพระราชวังหลัง
 เสด็จขึ้นไปแทนพระองค์เถิด จึงพระราชทานพระแสงดาบ ให้
 กรมพระราชวังหลังขึ้นไปด้วยองค์ ๑ แล้วให้มหาดไทยร่างตรา
 ใจความนั้นว่า ให้กรมพระราชวังหลังเสด็จขึ้นไปแทนพระองค์
 ถ้ากรมพระราชวังหลังเสด็จขึ้นไปถึงกองทัพกรุงแล้ว ให้เร่ง
 ระดมเข้าตีพะม่าเอาเมืองเชียงใหม่คืนให้จงได้ อย่าให้คิดว่
 ว่าจะองเอาแต่การแผ่นดินตามอาชญาทัฬหีก็ เมื่อกรมพระราชวัง
 หลังจะทูลลากรมพระราชวังบวรสถานมงคลออกจากเมืองเถินนั้น
 เห็นพระองค์ทรงพระประชวรชুবพอมพระอาการมากอยู่ ก็ทรง
 พระกั้นแสงมิใครจะเสด็จไป จึงสมเด็จพระอนุชาธิราช กรม
 พระราชวังบวรสถานมงคล ตรัสแก่กรมพระราชวังหลังว่า เจ็บ
 ไขยังไม่เป็นไรดอกจะเอาชีวิตไว้คอยทำให้ได้ เร่งยกขึ้นไปเถิด
 และที่เมืองเชียงใหม่ อินแชน่วนแม่ทัพได้ยินเสียง

ป็นที่เมืองลำพูนชัคยวเนนหนามาก ก็คิดว่าทัพกรุงยกขึ้นมา
ช่วยเมืองลำพูน จะชักคนลงมาช่วยเมืองลำพูนซึ่งตีได้ไว้ก็ชัก
ไม่ออก ด้วยค่ายประชิดเมืองเชียงใหม่อยู่ จึงกำชับนายทัพ
นายกองให้ตระเตรียมจะเข้าปล้นเอาเมืองเชียงใหม่ให้ได้เสียก่อน
กองทัพกรุงมาช่วย

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์
และกองทัพกรมขุนสุนทรภูเบศร์ ก็เร่งยกกองทัพออกจากเมือง
ลำพูนขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ตั้งค่ายล้อมค่ายพะม่าไว้ และกรม
พระราชวังหลังทูลลากรมพระราชวังบวรสถานมงคลจากเมืองเถิน
แล้ว ก็รีบยกขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ ไปทางริมแม่น้ำไปถึงกองทัพ
ที่ตั้งอยู่ณเมืองเชียงใหม่ กรมพระราชวังหลังให้หานายทัพนาย
กองมาพร้อมกันแล้ว เชิญท้องตรารับสั่งอ่านให้ฟัง แล้วกรม
พระราชวังหลังจึงมีพระบัญชาสั่งนายทัพนายกอง ให้ตีพะม่า
ให้แตกแต่ในเวลาพຼ່งนี้ ไปกินข้าวเช้าในเมืองเชียงใหม่ให้จงได้
ถ้าผู้ใดย่อท้อก็จะเอาโทษตามพระอัยการศึก นายทัพนายกอง
พร้อมกันทั้งทัพกรมพระราชวังหลัง และทัพในพระราชวังหน้า
ทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์ ก็ยกกระดมคนเข้าตีค่ายพะม่า ซึ่งล้อม
เมืองเชียงใหม่แต่เวลา ๓ ขยาม และพะม่านายทัพนายกองเอา
คนออกมาวางตามสนามเพลานอกค่ายให้ยิงปืนดับกราดไว้ พวก
กองทัพไทยยกกรูเข้าไปจะเข้าแหกค่าย เห็นปืนพะม่ายิงหนานัก

ต้องแอบอยู่ตามคันนา ต่างคนต่างยิงกัน พอสว่างขึ้นพระยาพิไชย (โต) เป็นคนกล้าหาญ จึงร้องว่า ไล่ฟันไล่แทงเถิดแตกดอก พระยาพิไชยก็นำกองทัพเข้าไล่บุกบนพื้นแทงเข้าไปก่อน นายทัพนายกองทั้งนั้นก็ตามกองทัพพระยาพิไชยเข้าไป ไล่ฟันไล่แทงพะมา ๆ สู้ไม่ได้วิ่งหนีเข้าค่ายบ้าง เข้าค่ายไม่ทันวิ่งเลยไปบ้าง กองทัพไทยก็ปืนค่ายพังค่ายพะมาเข้าไปได้ทุกค่าย พะมาก็แตกไป อินแซะวุ่นแม่ทัพใหญ่หนีไปได้แล้ว พระยาเชียงใหม่จัดพวกชาวเชียงใหม่ ๑,๐๐๐ เศษ ให้ตามพะมาติดไปที่เดียว ฆ่าฟันพะมาล้มตายลงเป็นอันมาก ฝ่ายพระยาเสนาหาญธรรค์เรียกเอาตัวเยสิดอง มาจากกองทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์ บอกส่งตัวลงมาณค่ายหลวงเมืองเถิน พร้อมกับไปบอกขัอราชการเมืองลำพูน เมืองเชียงใหม่

นักองจันท์ นักองสงวน เข้ามาเฝ้า

ครั้นมาถึงณเดือน ๓ สมเด็จพระเจ้าทศตระหะ พานักองจันท์ นักองสงวนเข้ามากรุงเทพฯ ฯ เข้ามาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า นักองพิมถึงแก่พิราลัยแต่เมื่อปีมะแม เอกศกแล้ว พระยากลาโหม (พรหม) ซึ่งกลับมาแต่ทัพ มีความผิดก็จับจำเข้ามาด้วย โปรดเกล้า ฯ ให้ส่งพระยา

กลาโหม (พรหม) ไว้ในทิมตำรวจ ให้ตั้งหลวงเพ็ชรดาพิจิตร
 (เมือง) ขึ้นเป็นพระยากลาโหม ครั้นเดือน ๔ ข้างแรม
 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นักร้องจันท์ นักร้องสงวน ก็กราบถวายบังคม
 ลากลับไป

พระเจ้าเวียดนามถวายของสนองพระคุณ

ลุลศักราช ๑๑๖๕ ปีกุน เบ็ญจศก^๑ เป็นปีที่ ๒๒ ใน
 รัชกาลที่ ๑ พระเจ้าเวียดนามมีพระราชสาสน์ แต่งทูตเข้ามาถึง
 เมื่อเดือน ๖ ปีกุน เบ็ญจศก ลงวันในพระราชสาสน์เดือน ๕
 แรม ๕ ค่ำ ใจความในพระราชสาสน์ว่า เมื่อปีจอ จัตวาศก ขก
 กองทัพบกทัพเรือไปตีเมืองดงเกีย จับได้วังเกร็ดพี่น้องขุนนาง
 ผู้ใหญ่ผู้น้อยเป็นอันมาก และเมืองขึ้นกับเมืองดงเกีย ๑๓ เมือง
 นั้นก็มาขึ้นด้วย ครั้นเดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ พระเจ้าเวียดนาม
 ยกกองทัพมาตีเมืองเว้ เดือนอ้ายข้างขึ้นพระเจ้าเวียดนาม ให้
 แต่งเครื่องสักการบูชาพระอัยกา พระชนก พระชนนี พระญาติ
 วงศา ซึ่งสิ้นชนม์ชีพแต่ก่อนแล้ว เอาจึงเกร็ดพี่น้องวังเกร็ดกับ
 ขุนนางผู้ใหญ่พวกวังเกร็ดที่เป็นกบฏมาประหารชีวิตเสียที่หน้าโต๊ะ
 เครื่องบูชา พลักรรมสนองคุณพระญาติวงศ์ที่พวกกบฏทำลาย

ชนมชีพเสียนั้น

✓ ครั้นเสร็จการสนองพระองค์แล้ว พระเจ้าเวียงคนามก็คิดถึง
 พระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระ
 อนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ๑ ✓ ที่ได้พระราชทานปืนกะสุน
 ดินดำ สุพรรณรัตน์ เหล็กก้อน เหล็กหล่อ ดื่บูกดำ ดื่บูกขาว
 ศิลาปากนก และฝาง ออกไปพระราชทานบ้าง โปรดให้จัดซื้อไป
 ได้บ้าง เป็นกำลังสงครามจึงได้ทำการศึกสำเร็จ / จัดได้สิ่งของเข้า
 มาทูลเกล้า ๑ ถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทองคำ ๑๐ แห่ง
 เงิน ๑๐๐ แห่ง ง้าวเล่ม ๑ ขั้งหนัก ๖ หาบ น้ำตาลทรายหนัก
 ๖๐ หาบ แพรญวนต่างสี ๒๕๐ พับ ส่วนถวายในสมเด็จพระ
 พระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทองคำ ๕ แห่ง
 เงิน ๕๐ แห่ง ขั้ง ๔ หาบ น้ำตาลทราย ๔๐ หาบ แพรญวน
 ต่างสี ๑๕๐ พับ ✓ จึงโปรดให้พระยามหาเทพเชิญท้องตราบอกข่าว
 ราชการ และพระราชสาส์นพระเจ้าเวียงคนามกับสิ่งของขึ้นไปพระ
 ราชทานสมเด็จพระอนุชาธิราช และฟังข่าวราชการและพระอาการ
 ด้วย สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล จึง
 มีพระราชบัญชาให้มิไบบอกขั้ราชการ และมอบตัวเยสิดองให้
 พระยามหาเทพพาดลงมาณกรุงเทพมหานคร

กองทัพไทยไปตีเมืองเชียงใหม่

ฝ่ายเจ้าอนุเวียงจันทน์ ยกขึ้นไปช่วยเมืองเชียงใหม่หาทันไม่
 พะม่าแตกไปเสียก่อนได้ ๗ วันแล้ว ท้าวมืองเวียงจันทน์จึงไป
 ถึงเมืองเชียงใหม่ พอส่งราชการเรียบร้อยแล้ว กรมพระราช
 วังหลัง กรมหลวงเทพหริรักษ์ พระยาเชียงใหม่ และท้าวพระยา
 ก็ลงมาเฝ้าเยี่ยมประชวรกรมพระราชวังบวรสถานมงคลณเมืองเกิน
 กราบทูลขอราชการเมืองเชียงใหม่ให้ทรงทราบ จึงรับสั่งให้สมเด็จพระ
 พระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ พระยายมราช
 ท้าว ๑ ท้าวจาอนุเวียงจันทน์ท้าว ๑ ท้าวมืองนครลำปางท้าว ๑
 ท้าวมืองน่านท้าว ๑ กับเมืองเชียงใหม่ท้าว ๑ ยกตามขึ้นไปตี
 เมืองเชียงแสนที่พะม่าแตกไปอาศัยอยู่นั้นให้จงได้

พอพระโรคค่อยคลายขึ้น กรมพระราชวังบวรฯ กรมพระ
 ราชวังหลัง ก็เสด็จยกกองทัพกลับลงมาถึงกรุงในปีกุนนั้น ครั้น
 รุ่งขึ้นเวลาเช้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นไปเยี่ยม
 ประชวรกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ดำรัสว่าทรงฝ่ายผอมมาก
 ที่เดียว ตรัสถามพระอาการเสร็จแล้ว ก็ตรัสถามเรื่องราชการต่อ
 ไป กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ก็กราบทูลกล่าวโทษว่า กรม
 หลวงเทพหริรักษ์ พระยายมราช ยกกองทัพขึ้นไปเมืองเชียงใหม่
 ไปถึงทางเมืองลทางนั้นพะม่ามาได้ กรมหลวงเทพหริรักษ์ พระยา

ขมราช ก็ถอยกองทัพลงมาตั้งอยู่ที่เมืองลี้ ต่อกองทัพวังหน้า
 ขึ้นไปถึงเมืองลำพูนแล้วจึงได้ยกขึ้นไป และกองทัพซึ่งยกไปตี
 พะม่าที่ล้อมเมืองเชียงใหม่ นั้น พวกกองทัพวังหน้าได้ตีก่อนทัพ
 กรมหลวงเทพหริรักษ์ และทัพเมืองเวียงจันทน์นั้นก็มาไม่ทัน จึง
 ปรับโทษกรมหลวงเทพหริรักษ์ พระยายมราช ให้ไปตีเมืองเชียง
 แส่นกับด้วยเจ้าอนุ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจัดเคื่อง
 กรมพระราชวังหลังว่า ตีพะม่าแตกไปแล้วไม่รับยกติดตามไป
 กระทำเสียให้ยับเยิน กรมพระราชวังบวรสถานมงคล จึงกราบทูล
 แก้ไขว่า กรมพระราชวังหลังเห็นว่าข้าพระพุทธเจ้าบวชอยู่มากอยู่
 พอตีทัพแตกก็รีบกลับลงมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงหาย
 จัดเคื่องกรมพระราชวังหลัง

ตั้งเจ้าเชียงใหม่

ตามพงศาวดารเมืองเชียงใหม่ว่าในคราวนี้ พระบาทสมเด็จพระ
 มีความชอบ ทรงพระกรุณาโปรดเลื่อนเกียรติยศให้เป็นเจ้าชั้นท
 สี่มา มีนามว่า พระบรมราชาธิบดีศรีสุริยวงศ์ องค์อินทสุริยศักดิ์
 สมญา มหาชาติดิยราชาชาติราไชยสวรรค์ เจ้าชั้นทสี่มาพระนคร
 เชียงใหม่ราชธานี เป็นใหญ่ในลานนา ๕๗ เมือง

ไต่ช้างสี่ทองแดงพระบรมฉัตถ์

และเมื่อณวันอาทิตย์เดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ ปีกุน จับช้าง
ไต่ที่พะเนียดข้าง ๑ สูง ๖ ศอก สี่ตัวเป็นสี่ทองแดงฝักหัดเชื่อง
ราบแล้ว ส่งลงมาถึงกรุงเมื่อณเดือน ๕ สมโภชแล้วพระราชทาน
ข้อขึ้นระวางเป็น พระบรมฉัตถ์ สุวรรณรัศมี ศรีสุภลักษณ์
อรรคทศกษาพงศ์ มงคลเลิศฟ้า

✓ ราชทูตไปเมืองญวน

ครั้นมาถึงวันอังคารเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๐ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระเพ็ชรปาณีศรีสุนทรเป็นราชทูต หลวง
ราชนาถนาราชมนตรีเป็นอุปทูต นายเสน่ห่มหาดเล็กเป็นตรีทูต
ขุนศรีเสนาปราบบาททองสื่อ ✓ เชิญพระราชสาสน์คุมสิ่งของ
เครื่องสำหรับกษัตริย์ออกไปพระราชทานพระเจ้าเวียดนาม พระ
มาลาเบียงองค์ ๑ พระภุษาเข้มขาบคลุมประชมบั๊กมีกรวย
เชิง ๑ พระภุษาเข้มขาบคลุมประชมบั๊กมีสังเวียน ๑ พระภุษา
คลุมประชมบั๊กหน้าดอกไม้ ๑ รวม ๓ ฟัน เข้มขาบทำเสอรว
แย่งพับ ๑ เกล็ดพิมเสนพับ ๑ รวมะลิเลอຍพับ ๑ คดกฤช
พับ ๑ รวม ๔ พับ ตาดทองทำเสอรวบั๊ดตร้าม้วน ๑ ตาดกแตน

สองข้างพระเสลี่ยง ไปทรงจัดวางการล้อมวงเอง จึงเป็นการ
เรียบร้อย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปประทับแรม
ทรงพยาบาลสมเด็จพระอนุชาธิราช อยู่ที่ในพระราชวังบวร ฯ ถึง
๖ ราตรี

ครั้นวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีกุน เบญจศก
เวลา ๒ ยามเศษ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลสวรรคต
ในพระที่นั่งบุรพาภิรมย์ พระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา เสด็จดำรง
พระเกียรติยศอยู่ในที่มหาอุปราช ๒๑ ปี ๔ เดือน ๕ วัน จึง
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยพระราชวงศานุวงศ์
และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยเป็นอันมาก เจ้านายฝ่ายพระบรม
มหาราชวังขัดดาบทุก ๆ พระองค์ตามเสด็จเข้าไปทรง และทรง
เครื่องพระศพเสร็จแล้ว เชิญพระศพประดิษฐานในพระโกศไม้
สิบสอง ซึ่งทรงพระราชดำริให้จัดไว้เมื่อประชวรหนัก โปรด
ให้รื้อเอาทองคำที่หุ้มพระโกศกุดั่นใหญ่กุดั่นน้อย ที่ทรงพระศพ
สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอทั้ง ๒ นั้น มาหุ้มพระโกศกรมพระราชวัง
บวรสถานมงคล และพระโกศกุดั่นใหญ่กุดั่นน้อยนั้น โปรด
ให้ล้งรักปิดทองประดับกระจก ไว้สำหรับทรงศพเจ้านาย เชิญ
พระศพไว้ในพระที่นั่งศิวโมกข์พิมาน โปรดให้มีหมายประกาศ
ให้โกนผมทั้งแผ่นดิน เว้นแต่คนผมมวย ผมเปีย ผมจุก

พระราชประวัติกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งพระนามปรากฏต่อมาว่า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทพระองค์นี้ ประสูติในกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จุลศักราช ๑๑๐๕ ปี ได้ทรงปฏิบัติราชการในครั้งกรุงเก่า เป็นตำแหน่งนายสุจินดาหุ้มแพร มหาดเล็กในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวสุริยามรินทร์ เมื่อกรุงเสียแก่พม่าข้าศึกเสด็จออกไปอาศัยอยู่เมืองชลบุรี ครั้นเมื่อเจ้าตาก (สิน) ตั้งมั่นได้ที่เมืองจันทบุรีแล้ว จะยกเข้ามาปราบปรามข้าศึก พระองค์ได้ทรงคุ้นเคยมากับเจ้าตาก (สิน) แต่ครั้งกรุงเก่า จึงเข้าทำราชการด้วยเจ้าตาก (สิน) ได้เป็นตำแหน่งพระมหามนตรีเจ้ากรมพระตำรวจ ทำการศึกสงครามมีความชอบ ได้เลื่อนตำแหน่งยศขึ้นโดยลำดับเป็นที่พระยานุชิตราชาแล้ว เลื่อนเป็นพระยายมราชในปีกาล โทศก จุลศักราช ๑๑๓๒ ในปีนั้น เจ้ากรุงธนบุรียกกองทัพขึ้นไปปราบปรามเจ้าพระฝาง พระองค์ได้เป็นแม่ทัพยกไปก่อนทัพหลวง ได้หัวเมืองฝ่ายเหนือตลอดจนเมืองฝาง มีความชอบ ได้เป็นตำแหน่งที่เจ้าพระยาสุรสีห์พิชัยธวัชราษ ผู้สำเร็จราชการเมืองพิษณุโลกบังคับ

บัญชาการป้องกันพระราชอาณาจักรอยู่ข้างฝ่ายเหนือแต่่นั้นมา พระ
 เสด็จานุภาพเลื่องลือจนพวกพะมำข้าศึกเรียกพระนามว่าพระยาเสือ
 ในครั้งนั้น ได้ทรงช่วยสมเด็จพระเชษฐาธิราชทำการศึกสงคราม
 ตั้งแต่แรกมาตลอดเวลากองรัตนบุรี จนได้เสด็จเถลิงพระราช
 มนเทียรเป็นพระมหากษัตริย์ เมื่อปีขาล จัตวาศก จุลศักราช
 ๑๑๔๔ ปี.

สิ่งซึ่งกรมพระราชวังบวร ฯ ได้ทรงสร้าง

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทได้
 ทรงสร้างพระราชวังบวร ฯ ทั้งวัง ตั้งแต่บ่อนพระจันทร์ลงมาจาก
 ถึงบ่อนอิสินทร ด้านตะวันออกจนกระทั่งถนนหน้าพลับพลาสูง
 ฝ่ายพระราชวังบวร ฯ บ่อนและกำแพงพระนครตั้งแต่ประตู
 หน้าวัดศรีสรรเพชญ์ขึ้นไปจนถึงบ่อนยุคนครนิเวศ บ่อน
 ในแนวกำแพงส่วนพระราชวังบวร ฯ นั้น คือ บ่อนอิสินทรท้ายวัง
 ข้างเหนือ ๑ บ่อนพระจันทร์ท้ายวังข้างใต้ ๑ บ่อนพระอาทิตย์ ๑
 บ่อนพระสุเมรุ ๑ กระบวนกะโจมบ่อนและเสมาวิหคันผัดกัน
 กับบ่อนทั้งปวง ในส่วนพระบรมมหาราชวัง ประตูยอด ๓ ประตู
 คือ ประตูหน้าวัดศรีสรรเพชญ์ ๑ ประตูท่าถนนวังหน้า ๑ ประตู
 สารขัณฑ์ ๑ ยอดเป็นหลังมณฑป ยอดปรางค์ วังพระองค์เจ้า ๔

วังติดกัน คือ พระองค์เจ้าลำควนวัง ๑ อยู่ข้างใต้ พระองค์เจ้าอินทปัตถ์วัง ๑ ถัดขึ้นไปพระองค์เจ้าข้างวัง ๑ พระองค์เจ้าอสูร์วัง ๑ มีกำแพงล้อมและคั่นค้ำหนักเป็นฝากระดานมุงกะเบองทั้ง ๔ วัง ฝั่งคลองเหนือพระราชวังบวร ฯ ข้างใต้เป็นโรงไหม ฝั่งข้างเหนือส่วนตะวันออกเป็นบ้านราษฎร ส่วนตะวันตกเป็นวังเจ้าบำเรอภุชรา ซึ่งภายหลังเลื่อนเป็นกรมขุนสุนทรภุชเบศร์ วังกำแพงล้อมรอบมีตึกหลัง ๑ ถัดขึ้นไปริมกำแพงมีบ้านขุนนางผู้ใหญ่เป็นแถวขึ้นไป ๔ บ้าน มีตึกใหญ่บ้านละ ๒ หลัง มีกำแพงล้อมคือบ้านพระยามนเทียรบาล ๑ บ้านพระยากลาโหม ๑ บ้านพระยาจำแสนยากร ๑ บ้านพระยาไกรโกษา ๑ แล้วจึงถึงวังกรมหลวงจักรเจษฎามีแต่กำแพงรอบสามมุมเป็นเสาเม็ด เป็นพระราชวังเดิมในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล และบ้านพระยาไกรโกษาอีกบ้าน ๑ มีตึกหลัง ๑ กำแพงรอบอยู่ในที่ซึ่งเป็นวัดเทพธิดารามบัดนี้ ในฝั่งตะวันตกทำโรงเรือตั้งแต่วัดสุทัศน์รามขึ้นไปจนถึงคลองบางยี่ขัน ทำถวายในพระบรมมหาราชวังบ้าง ทำเป็นส่วนในพระราชวังบวร ฯ บ้าง กับสะพานข้ามข้ามคลองโรงไหม ๑ สะพานตรงข้ามคลองที่มุมพระราชวังบวร ฯ ด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ๑ เป็นสะพานไม้มีลูกกรงข้ามที่ไปวัดบูรณศิริแห่ง ๑ บ้านรับแขกเมืองเชียงใหม่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำเหนือปากคลองโรงไหมขึ้นไป เรียกว่าบ้านหลวง ของเจ้าฟ้าพิศุทธอง และบ้านอื่น ๆ ที่เรียกว่าบ้าน

หลวงทำเป็นการไม้อีกมาก ศาลาท้องสนามหลวงริมประตูพระราช
 วังตรงมุมวัดศรีสรรเพ็ชญ์ ๑ ศาลาคู่ ๒ ศาลาริมท้องสนาม
 หลวงและศาลาเชิงสะพานตรง ๑ และได้ทรงสถาปนาวัดสลัก พระ
 ราชทานนามวัดนิพพานาราม ครั้นเมื่อยกสังคายนาเปลี่ยนชื่อ
 วัดศรีสรรเพ็ชญ์ เมื่อเสด็จสวรรคตแล้วณเดือนยี่ในปีกุนนั้น
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดำรัสให้ตั้งการชุมนุมพระราชอาคณ
 สมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานพระสงฆ์ แปลพระคัมภีร์ปริยัติ
 ธรรมแล้ว จึงได้พระราชทานนามพระอารามนั้นเปลี่ยนว่าวัด
 มหาธาตุราชวรวิหาร พระอารามหลวง ๑ วัดตองปุพระราชทาน
 นามว่า วัดชนะสงคราม ๑ วัดโบสถ์ ๑ วัดบางลำภูทรงสร้างพระ
 ราชทานนักชี ขยายพระองค์เจ้ากัมพูชนัทร และพระองค์เจ้าวงศ์
 ชาติดิยา ๑ วัดสมอแครง ๑ วัดส้มเกลี้ยง ๑ ทรงปฏิสังขรณ์ซ่อม
 แชมของเก่า คือวัดสำเพ็ง ทรงอุทิศถวายสมเด็จพระบรมชนกา
 ธิปัตย์แล้ว พระราชทานว่า วัดประทุมคงคา ๑ วัดครุช ช่วย
 สมเด็จพระวันรัตสร้าง ๑ วัดสุวรรณคีรี ตรงปากคลองตลิ่งชัน
 ข้าม เดิมชื่อวัดดงเหล็ก ๑ วัดสุวรรณเตารามกรุงเก่า ๑ หอ
 พระมนเทียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มาช่วยสมทบทำ
 แห่ง ๑ วิหารคดวัดพระเชตุพนมาช่วยสมทบทำอีกแห่ง ๑ เครื่อง
 ป่าช้าวัดสุวรรณารามบางกอกน้อย คือ เมรุ และสามสร้าง หอ
 สวด หอทั้งทาน โรงโขน โรงหุ่น ระทา และพลับพลาโรงครัว

พร้อมทุกอย่าง ทำถวายเป็นของพระบรมมหาราชวังอีกคำบล ๑

เรื่องหม่อมลำตวน หม่อมอินทปัต

เมื่อกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงพระประชวรมาก
นั้น ความปรากฏว่า แต่ก่อนมาได้มีพระราชบัญญัติประภาษเป็น
นัยอุบายแก่พระองค์เจ้าลำตวน พระองค์เจ้าอินทปัต ซึ่งเป็น
พระโอรสผู้ใหญ่ทั้ง ๒ พระองค์ให้คิดการแผ่นดิน มีคำเล่าถูก
ต้องร่วมกันเป็นหลายปากว่า เมื่อครั้งกรมพระราชวังบวร ฯ
ทรงพระประชวรหนักอยู่นั้น มีรับสั่งว่า พระที่นั่งนั้น ๆ ได้ทรง
สร้างไว้ใหญ่โตมากมายเป็นของประณีตบรรจงงามดี ทรงพระประ
ชวรนานไม่ได้ทอดพระเนตรเห็นรอบคอบเลย จะใคร่ทอดพระ
เนตรให้สบายพระราชหฤทัย จึงให้เชิญเสด็จขึ้นพระเสลี่ยง
บรรทมพึงพระเชนยแล้ว เชิญเสด็จไปรอบพระที่นั่ง เมื่อเสด็จ
ไปนั้น ทรงบ่นว่าของนี้ดูดีสำห้ทำด้วยความคิดและเรี่ยวแรงเป็น
หนักหนา หวังว่าจะได้อยู่ชมให้สบายนาน ๆ ก็ครั้งนี้ไม่ได้อยู่
แล้ว จะได้เห็นครั้งนี้เป็นที่สุด ต่อไปก็จะเป็นของท่านผู้อื่น
ภายหลังเมื่อทรงพระประชวรพระอาการมากแล้ว ให้เชิญเสด็จ
ขึ้นพระเสลี่ยงเสด็จออกมาวัดมหาธาตุ รับสั่งว่าจะนมัสการลา
พระพุทธรูป ครั้นเสด็จมาถึงหน้าพระประธานในพระอุโบสถ มี

พระราชมัทฑุรดำรัสเรียกพระแสง ว่าจะทรงจบพระหัตถ์อุททิศ
 ถวายให้ทำเป็นราวเทียน ครั้นเจ้าพนักงานถวายพระแสงเข้าไป
 ทรงเรียกเทียนมาจุดเรียบร้อย คิดเข้าที่พระแสงทำ เป็นพุทธรูป
 อยู่ครู่หนึ่งแล้ว ทรงปรารภจะเอาพระแสงแทนพระองค์ถวายพระ
 ครองนั้นพระองค์เจ้าลำดวนเข้าปล้ำปลุกแย่งชิงพระแสงไปเสียจาก
 พระหัตถ์ ทรงพระโทมนัสสั่งทอดพระองค์ลงทรงพระกันแสง
 ดำรงพระองค์เจ้าลำดวนต่าง ๆ เจ้านายเหล่านั้นก็พากันเข้าปล้ำ
 ปลุกเชิญเสด็จขึ้นทรงพระเสด็จแล้ว เชิญเสด็จกลับเข้าพระ
 ราชวังบวร ฯ เมื่อเสด็จมากลางทางก็ทรงขัดเคืองพระองค์เจ้า
 เหล่านั้นต่าง ๆ ว่าพากันคุมเหงท่าน ภายหลังก็มีพระราชดำรัสว่า
 สมบัติทั้งนี้พระองค์ได้กระทำศึกสงคราม กู้แผ่นดินขึ้นได้ ก็เพราะ
 พระองค์ทั้งสิ้น ไม่ควรจะให้สมบัติตกไปได้แก่ลูกหลานวังหลวง
 ผู้ใดมีสติปัญญาก็ให้เร่งคิดเอาเถิด แต่นั้นมาพระองค์เจ้าลำดวน
 พระองค์เจ้าอินทปัต ก็มีความกำเริบ จึงไปร่วมคิดกับพระยา
 กลาโหม (ทองอิน) ฯ เป็นคนแข่งทัพศึก กรมพระราชวัง
 บวร ฯ ก็โปรดปรานไว้พระทัย ตรัสว่ารักเหมือนบุตรบุญธรรม
 พระยากลาโหม (ทองอิน) กับพระองค์เจ้าลำดวน พระองค์
 เจ้าอินทปัต ตั้งกองเกลี้ยกล่อมหาคนที่มีความรู้มาทดลอง
 กันในวังพระองค์เจ้าลำดวน ถ้าปล้ำพลาดล้มตายลงก็ฝังเสียใน
 กำแพงวังเป็นหลายคน จนความนั้นทราบถึงพระบาทสมเด็จพระ

พระเจ้าอยู่หัว

ครั้นสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถาน
มงคลสวรรคตแล้ว จะชำระจับกุมก็ยังมีโจทก์ จึงแต่ง
ข้าราชการที่สัตย์ซื่อคิดไปเข้าเกลี้ยกล่อม กับพระองค์เจ้าลำดับ
พระองค์เจ้าอินทปัต จึงได้ความจริงมากราบทูลทรงทราบทุกประ
การ ครั้นณวันเสาร์เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ ก็ให้จับพระองค์เจ้า
ลำดับ พระองค์เจ้าอินทปัต มาชำระรับเป็นสัตย์ ชัดถึงพระยา
กลาโหม (ทองอิน) ครั้นมาถึงวันอังคารเดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ
จับพระยากลาโหม (ทองอิน) กับพรรคพวกได้สิ้น พระยา
กลาโหม (ทองอิน) ให้การว่าวันถวายพระเพลิงเป็นวันจะลง
มือทำการประทุษร้าย ได้ความจะแจ้งแล้ว จึงโปรดให้ถอด
พระองค์เจ้าลำดับ พระองค์เจ้าอินทปัต เสียจากเกียรติยศ
พระองค์เจ้าแล้วเอาหม่อมลำดับ หม่อมอินทปัต ไปสำเร็จโทษ
เสียด้วยท่อนจันทน์ อ้ายทองอินกลาโหมกับพรรคพวกทั้งนั้น ก็
ให้เอาไปประหารชีวิตเสียกับด้วยพระยาเกษตราธิบดี (บุญรอด)
ที่เป็นคนยุยงสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้า ให้เอาปืนขึ้นบ้อมจะทำ
ยุทธสงคราม และหม่อมวันทาพระสนมเอกโปรดปรานมาก
มิได้มีความกตัญญูรู้พระเดชพระคุณ ทำชู้ด้วยอ้ายทองอินกลา
โหม ก็ให้เอาไปประหารชีวิตเสียด้วย

เดือนกรกฎาคมเสนาณรงค์และตั้งกรมขุนพิทักษ์มนตรี

และในปีนั้น เบ็ญจศก จุลศักราช ๑๑๖๕^๑ นั้น ทรงพระ
กรุณาโปรดเลื่อนกรมสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุน
เสนาณรงค์ ขึ้นเป็นกรมหลวงเสนาณรงค์ และตั้งสมเด็จพระเจ้า
หลานเธอ เจ้าฟ้าจุ้ยเป็นกรมขุนพิทักษ์มนตรี

กองทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์ กลับจากเมืองเชียงใหม่

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์
พระยายมราช ปรีชาด้วยเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ พระยาภาวดีเจ้า
เมืองเชียงใหม่ว่า เราจะยกทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่กำลังนี้ ก็
เป็นเทศกาลฝนผู้คนก็บอบช้ำอยู่แล้ว จะต้องปล่อยไปทำไร่นา
เสียก่อน ต่อดอกฤดูแล้งลง จึงนัดหมายให้มาพร้อมกัน นายทัพ
นายกอง ไทย ลาว ก็เห็นพร้อมกัน กรมหลวงเทพหริรักษ์ พระ
ยายมราช ก็พักอยู่เมืองเหนือ ครั้นถึงเดือน ๔ ก็กะเกณฑ์ผู้
คนนัดกองทัพหัวเมืองลาวมาพร้อมกันแล้ว

จุลศักราช ๑๑๖๖ ปีชวดฉศก^๒ เป็นปีที่ ๒๓ ในรัชกาล
ที่ ๑ เดือน ๕ กรมหลวงเทพหริรักษ์ พระยายมราช นายทัพ

๑. พ. ศ. ๒๓๔๖.

๒. พ. ศ. ๒๓๔๗.

นายกอง ไทย ลาว ก็ยกขึ้นไปเมืองเชียงแสน พะมามีได้ออกสู้รบ
 เป็นแต่รักษาเมืองมั่นอยู่ กองทัพเจ้าตั้งล้อมเมืองอยู่เดือนเศษจะ
 หักเอามิได้ ด้วยพะม่ายู่ประจำรักษาหน้าที่และบนกำแพงเมือง
 เป็นสามารถ และกองทัพก็ขัดเสบียงอาหาร แล้วได้ข่าวว่ากอง
 ทัพเมืองอังวะจะยกมาช่วยเมืองเชียงแสน ครั้นเดือน ๖ ข้างแรม
 เป็นเทศกาลฝนตกประปรายลงมาแผ่นดินก็ร้อนขึ้น ผู้คนใน
 กองทัพป่วยเจ็บมาก จะอยู่สู้รบพะมาก็เห็นว่าผู้คนเจ็บไข้มาก
 เสบียงอาหารก็น้อยลง จะทำการรบไปมิได้ กรมหลวงเทพหริรักษ์
 ก็ให้ล่าทัพลงมา ยังแต่ทัพลาว พวกลาวในเมืองเชียงแสนอด
 เสบียงอาหารฆ่าโคกระบือฆ่าม้ากินจนสิ้น พวกลาวชาวเมืองก็
 ยอมออกสวามิภักดิ์แก่กองทัพเมืองลาว เมื่อกองทัพกรมหลวง
 เทพหริรักษ์เลิกถอยมาแล้ว ไปมะยง่วนแม่ทัพพะมาเห็นพลเมือง
 ออกหาแม่ทัพลาว เหลือที่จะกดขี่ห้ามปรามไว้ได้ก็ยกทัพหนี
 ไปบ้าง กองทัพลาวก็ได้ตีพวกพะมาแตกหนีไป ไปมะยง่วน
 แม่ทัพถูกปืนตายในที่รบ นาขวาทัพพะมาตั้งให้เป็นเจ้าเมืองเชียง
 แสน ก็พาครอบครัวอพยพข้ามแม่น้ำโขงเข้าแดนพะมาไป กอง
 ทัพได้ครอบครัว ๒๓,๐๐๐ เศษ ก็รื้อกำแพงเผาบ้านเมืองเสีย
 แล้วแบ่งบ้านครอบครัวกันเป็น ๕ ส่วน ให้ไปเมืองเชียงใหม่
 ส่วน ๑ เมืองนครลำปางส่วน ๑ เมืองน่านส่วน ๑ เมืองเวียง
 จันทน์ส่วน ๑ อีกส่วน ๑ ถวายลงมาณกรุงเทพฯ โปรดให้ตั้งบ้าน

เรือนอยู่เมืองสระบุรีบ้าง แบ่งไปอยู่เมืองราชบุรีบ้าง แต่ทัพ
กรุงนั้นกลับลงมาเปล่าไม่ได้ราชการสิ่งใด ก็ทรงขัดเคืองเป็นอัน
มาก ดำรัสว่าไม่รู้เท่าลาวให้ส่งพระราชอาญาจำกรมหลวงเทพ
หริรักษ์ พระยายมราช ไว้ที่ทิมดาบชั้นนอกตรงหลังศาลาลูกขุน
ในฝ่ายซ้ายไว้ ๔ วัน ๕ วันก็โปรดให้พ้นโทษ

การพระเมรุกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

การพระเมรุกรมพระราชวังบวรสถานมงคลนั้น ทรงพระราช
ดำริโดยทรงพระโสมนัสส์ในเรื่องหม่อมลำดวน หม่อมอินทปัต
จึงตรัสว่ากรมพระราชวังบวรฯ รักลูกยิ่งกว่าแผ่นดิน ให้สติ
ปัญญาให้ลูกกำเริบจนถึงคิดประทุษร้ายต่อแผ่นดิน เพราะผู้
ใหญ่ไม่ดีจะไม่เผด็จแล้ว เสนาบดีข้าราชการหลายนายช่วยกัน
กราบทูลทัดทานว่า ซึ่งจะไม่ทำพระเมรุพระราชทานเพลิงนั้นไม่
ควร ด้วยราษฎรและหัวเมืองเป็นอันมาก ที่ทราบก็จะมี ที่ไม่
ทราบก็จะมี จะคิดเขียนต่างๆ ไป จึงรับสั่งว่าขุนนางจะให้เผา
ก็จะเผา แต่จะทำพระเมรุนั้นจะทำบูชาพระบรมธาตุ เมื่อสมโภช
พระบรมธาตุแล้วจึงจะเผาต่อภายหลังกันความนินทา ครั้นมา
ถึงณเดือน ๗ ปีชวด ฉศก จุลศักราช ๑๑๖๖ การพระเมรุแล้ว จึง

เชิญพระบรมธาตุซึ่งประดิษฐานในระย้ากินร ออกไปสมโภช เวียน
เทียบแล้ว จึงได้เชิญพระศพไปยังพระเมรุ ได้มีการมหรสพ
สมโภช ๗ วัน ๗ คืนแล้ว เสด็จพระราชทานเพลิง มีการสมโภช
พระอัฐิอีกวัน ๑ กับคืน ๑ เป็นกำรบ ๘ วัน ๘ คืน ให้พระอัฐิกลับ

✓ พระเจ้าเวียงคนามมีราชศาสน์มาทูลเตือน
ให้ตั้งกรมพระราชวังบวร ฯ

ครั้นมาเดือน ๘ ราชทูตญวนเข้ามาถึง พระเจ้าเวียงคนาม
มีพระราชศาสน์แต่งให้กวนเที่ยงดาวกำซาบเจืองคุมสิ่งของเข้ามา
ทูลเกล้าฯ ถวาย และช่วยในการพระศพสมเด็จพระอนุชาธิราช
ส่วนของถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทองคำ ๕ ต้ม เงิน
๕๐ ต้ม แพรต่างสี ๑๐๐ พับ ผ้าขาว ๑๐๐ พับ ส่วนสดับปกรณ์พระ
อัฐิกรมพระราชวังบวร ฯ ขิง ๕ หาบ ผ้าขาว ๑๐๐ พับ น้ำตาล
กรวด ๕ หาบ น้ำตาลทราย ๓๐ หาบ น้ำตาลปีบ ๕ หาบ กับมีพระ
ราชศาสน์เตือนพระสติเข้ามาด้วยฉบับ ๑ ว่า ✓ สมเด็จพระอนุชา
ธิราช ซึ่งเป็นกรมพระราชวังบวร ฯ สวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวก็ทรงพระชราลงทุกวัน ยิ่งแต่พระเจ้าลูกยาเธอ พระ
เจ้าหลานเธอ มีกำลังมากเสมออันอยู่ การข้างหน้ากลัวจะไม่
เรียบร้อย ขอให้ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ เจ้า

ฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ขึ้นดำรงที่ป็นกรมพระราชวังบวร ฯ
 จะได้มีกำลังและพาหนะมากขึ้น บ้านเมืองจึงจะเรียบร้อย ทูต
 เข้ามาครั้งนั้นก็ไมทันการพระศพ ได้สดับปรกรณ์แต่พระอัญญา
 ในพระราชวังบวร ฯ เสร็จการแล้ว ทูตจะกราบถวายบังคมลา
 กลับไป

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้จัดสิ่งของพระราช
 ทานตอบแทนพระเจ้าเวียดนาม พระแสงปืนคาบศิลาเครื่องทอง
 กำบอก ๑ เครื่องนากบอก ๑ ปืนแฝดบอก ๑ คลุมประชมบัก
 ทองมาแต่เมืองเทศฝิ่น ๑ พระธำมรงค์เพชรรัตนขนิษฐา
 วดีองค์ ๑ จุกาเพชรรั้งแทน ๒ องค์ กุณฑลเพชรรั้งแทน ๒ พลอย
 เพชรใหญ่ ๓ พลอยเพชรน้อย ๕๐ พลอยไพฑูรย์เมล็ดใหญ่ ๑
 พลอยสำหรับประดับเครื่องรัตพระองค์ ๕ สุจหน้เทศหักทอง
 ขวาง ๒ สุจหน้เทศฝิ่นแดงแกมใหม่ ๑ ของส่วนในสมเด็จพระ
 พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ปืนคาบศิลาเครื่อง
 เงินประดับพลอยเพชรบอก ๑ กำมะหยี่หุ้มเปลบักทองขวางฝิ่น ๑
 ลายทอง ๒ ฝิ่น ทองคำเปลว ๕,๐๐๐ แผ่น เป็นของทรงยินดี
 ต่อพระเจ้ากรุงเวียดนาม ครั้นณเดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ราชทูตกราบ
 ถวายบังคมลาไป

เกณฑ์ทัพไปตีเมืองเชียงตุง เชียงรุ่ง

ในเดือน ๕ นั้น โปรดเกล้าฯ ให้มีตราไปเกณฑ์ทัพเมือง
 เชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองหลวง
 พระบาง เมืองเวียงจันทน์ กับให้เกณฑ์กองทัพเมืองพิษณุโลก
 เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองพิจิตร เมืองพิชัย ให้
 หนุนทัพลาวขึ้นไปตี เมืองเชียงตุง เมืองเชียงรุ่ง และเมืองลาว
 ฟากโขงตะวันออกแดนพะม่า ให้ถึงพร้อมกันในฤดูแล้ง

ตั้งเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี

ครั้นถึงวันพฤหัสบดีเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เสด็จพระราช
 ดำเนินลงไปทรงลอยพระประทีป พระเจ้าลูกเธอพระองค์หญิง
 องค์ ๑ ปรากฏพระนามว่า พระองค์เจ้าจันทบุรี พระชนม์มได้ ๖
 พรรษา ตามเสด็จลงไปตำหนักแพ เมื่อเวลาจุดดอกไม้รับ
 สรงว่าประชวรพระเนตรอยู่ ให้กลับขึ้นไปพระราชวังเสียก่อน
 พระองค์เจ้าหญิงนั้นก็เสด็จกลับขึ้นมา ถึงที่เรือบัลลังก์กับตำหนัก
 แพต่อกันพลาดตกลงน้ำหายไป พิเลียงนางนมร้องอ้อองซน คน
 ทั้งปวงตกใจพากันลงน้ำเที่ยวค้นหา จึงพบพระเจ้าลูกเธอพระองค์
 นั้นเกาะท่อนหยวกอยู่ที่ขาน้ำหาได้เป็นอันตรายไม่ เป็นอัศจรรย์

จึงมีพระราชโองการดำรัสว่า พระเจ้าลูกเธอพระองค์นี้ เจ้าจอมมารดา ก็เป็นบุตรเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต สิ้นชีพเสียแต่เมื่อบุณเบ็ญจศก แต่พระชนม์พระองค์เจ้าได้ ๕ พรรษา ไม่มีมารดา ทรงพระกรุณามาก พระองค์เจ้าน้อยยกาก็เป็นเจ้าประเทศราช ยังดำรงชีพอยู่ ควรจะสถาปนาให้มีอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า ครั้นณวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๒ ค่ำ จึงโปรดให้ตั้งการพระราชพิธีเฉลิมพระนาม ครั้นรุ่งขึ้นวันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ พระราชทานพระสุพรรณบัฏ เลื่อนขึ้นเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากฤษดาภราชิภาวัฑฒณี แล้วมีงานสมโภช อีก ๓ วัน

✓ ตั้งเจ้าอนุครองเมืองเวียงจันทน์

✓ ในปีนั้นเจ้านครศรีสัตนาคนหุตล้านช้างซ้ออินทร์ ซึ่งเป็นอัยกาของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากฤษดาภราชิภาวัฑฒณี บัญถึงแก่พิราลัยในเดือน ๓ ขึ้น ๘ ค่ำ ครองเมืองได้ ๑๐ ปี โปรดให้ข้าหลวงเชิญสุภอักษร และพระราชทานโกศ และสิ่งของพระราชทานเพลิงขึ้นไปปลงศพเสร็จแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดตั้งเจ้าอนุผู้น้อง ให้ครองนครศรีสัตนาคนหุตล้านช้างต่อไป ✓

กรมหลวงเทพหริรักษ์ สิ้นพระชนม์

ครั้นถึงเดือน ๔ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ประสูติสิ้นพระชนม์ เมื่อวันจันทร์ขึ้น ๑๔ ค่ำ ได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดเลียบ ภายหลังพระราชทานนามว่าวัดราชบูรณะ

ชำระกฎหมาย

จุลศักราช ๑๑๖๖ ปีชวดคณศก" ทรงพระราชดำริว่า ฝ่ายพระพุทธจักรนั้นพระไตรปิฎก ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ อันสมเด็จพระพุทธเจ้า ทรงพระมหากรุณาประดิษฐานไว้ต่างพระองค์ ได้เป็นหลักโลกสั่งสอนบรรพชิตบริษัท และฆราวาสบริษัท ได้ปฏิบัติรู้ซึ้งทางสุกตัมม์และทุกคตัมม์ และพระไตรปิฎกธรรมนั้นพ้นเพื่อนวิปริตผิดเพี้ยนไปเป็นอันมาก ยากที่จะเล่าเรียนเป็นอายุพระพุทธศาสนาสืบไป ก็ได้อาราธนาประชุมเชิญพระราชาคณะทั้งปวงมีสมเด็จพระสังฆราช และพระธรรมอุดม พระพุทธโฆษาจารย์เป็นประธาน ฝ่ายราชบัณฑิตนั้น พระยาธรรมปรีชา เป็นต้น ให้ทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎก สอบไล่ด้วยอรรถกถา

ฎีกาให้ถูกต้องตามพระพุทธรูปบัญญัติ พระไตรปิฎกจึงค่อยถูกถว้น
ผ่องใสขึ้น ได้เป็นที่เล่าเรียนง่ายใจแก่กุลบุตรสืบไปภายหน้า
ก็เป็นพุทธการกกรรมกองการกุศลอันประเสริฐแล้ว

และฝ่ายข้างอาณาจักรนี้ กษัตริย์ผู้ดำรงแผ่นดินนั้นอาศัย
ซึ่งโบราณราชনীติกฎหมายพระอัยการ อันกษัตริย์แต่ก่อนบัญญัติ
ไว้ได้เป็นบรรทัดฐาน ซึ่งพิพากษาดราสีนเณอความราษฎรทั้งปวง
ได้โดยยุติธรรม และพระราชกำหนดบทพระอัยการนั้น ก็พ้น
เพื่อนวิปริตผิดซ้ำต่างกันไปเป็นอันมาก ด้วยคนอันโลกหลงหา
ความละเอียดแก่บ่าบมิได้ ตัดแปลงแต่งตามชอบใจไว้พิพากษา
ให้เสียยุติธรรมสำหรับแผ่นดินไปก็มีบ้าง

จึงทรงพระกรุณาโปรด จัดข้าทูลละอองธุลีพระบาทที่มีสติ
ปัญญาคือ ขุนสุนทรโวหาร ว่าที่พระอาลักษณ์ ๑ ขุนสารประ
เสริฐ ๑ ขุนวิเชียรอักษร ๑ ขุนวิจิตรอักษร ๑ กรมพระอาลักษณ์
๔ นาย

ขุนหลวงพระไกรศรี ๑ พระราชพินิจจัยราชปลัด ๑ หลวง
อธยา ๑ ลูกขุน ๓ นาย

หลวงมหาวินชาธรรม ๑ ขุนศรีโวหาร ๑ นายพิมพ์ ๑ นาย
ด่อนเปรียญ ๑ ราชบัณฑิต ๔ นาย

ชำระพระราชกำหนดบทพระอัยการอันมีอยู่ในหอหลวง ตั้ง
แต่พระธรรมศาสตร์ไปให้ถูกถว้นตามบาลี และเนอความมิให้ผิด

เพี้ยนซ้ำกันได้ จัดเป็นหมวดเป็นเหล่าเข้าไว้ และทรงพระ
 อุตสาหะทรงชำระ ดัดแปลงซึ่งบทอันวิปลาสนั้นให้ชอบโดยยุดติ
 ธรรมไว้ ด้วยพระทัยทรงพระมหากรุณาธิคุณ จะให้เป็นประโยชน์
 แก่กษัตริย์จะดำรงแผ่นดินไปภายหน้า ครั้นชำระแล้วให้อาลักษณ์
 ชุบเส้นหมึก ๓ ฉะบับ ไว้ห้องเครื่องฉะบับ ๑ ไว้หอหลวง
 ฉะบับ ๑ ไว้ศาลหลวงสำหรับลูกขุนฉะบับ ๑ ปัดตราพระราชสีห์
 ตราพระคชสีห์ ตราบัวแก้ว ทุกเล่มเป็นสำคัญ

ใต้ข้างสำคัญพระบรมนักษัตรและพระบรมคชลักษณ์

จุลศักราช ๑๑๖๗ ปีฉลู สัปตศก เป็นปีที่ ๒๔ ในรัชกาล
 ที่ ๑ ได้ข้างเสิบครบมาแต่เมืองนครศรีธรรมราชข้าง ๑ ได้ข้าง
 กระทบมาแต่เมืองเวียงจันทน์ข้าง ๑ โปรดให้ขึ้นระวาง

ข้างเมืองนครศรีธรรมราชพระราชทานนามว่า พระบรม
 นักษัตร สรรค์ต้นคเชนทร บวรวิศนุพงศ์ วงศคชพรรค อนันต
 คุณ สมบูรณ์เลิศฟ้า ข้าง ๑

ข้างเมืองเวียงจันทน์ว่า พระบรมคชลักษณ์ อรรคคเชนทร์
 สุเรนทรฤทธิ สัทธสมพงศ์ มงคลเลิศฟ้า ข้าง ๑

ไต่เมืองเชียงตุง เมืองเชียงรุ่ง และเมืองลื้อ สิบสองปันนา

ครั้นมาถึงณเดือน ๖ ปีฉลู สัปตศก จตุศักราช ๑๑๖๗ มีหนังสือเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองแพร่ บอกลงมาว่า กองทัพยกไปถึงเมืองของณเดือน ๔ ข้างขึ้น ปีชวด ฉศก พระยาอมมิได้ต่อสู้ ออกมาอ่อนน้อมขอเป็นข้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว แต่เมืองเชียงตุงนั้น เจ้าเมืองเชียงตุงยอมเข้าสวามิภักดิ์ จึงมิได้ยกเข้าตี พระยาเชียงตุงลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทณกรุงเทพฯ ๗ ให้มหาขานานผู้น้องอยู่รักษาเมือง ครั้นกองทัพยกขึ้นไปตีเมืองของ จำนวนคนในเมืองของซึ่งยกออกหา กองทัพเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองแพร่ เมืองน่าน นั้น เป็นคนชายหญิงใหญ่น้อยประมาณ ๑๐,๐๐๐ เศษ ปันใหญ่ น้อย ๑,๐๐๐ ข้างมาเป็นอันมาก ฝ่ายหัวเมืองขึ้นกับเมืองของก็เข้าหากองทัพทั้งสิ้น แต่ว่ายังหาได้จำนวนคนและปันข้างมาก น้อยเท่าใดไม่ กองทัพยังจะยกมาตีเมืองแรมต่อไปอีก ฝ่ายกองทัพเมืองน่าน เมืองหลวงพระบาง บอกลงมาว่า ครั้นยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองหลวง เมืองภูคา เจ้าเมืองภูคาออกหากองทัพแล้ว ตัวเจ้าเมืองหลวงนั้นขึ้นไปอยู่เมืองปาง แขวงเมืองพียงหากกลับมาไม่ ครั้นกองทัพยกขึ้นไปตีเมืองพียง เจ้าเมืองพียงยกหนีขึ้นไปอยู่เมืองนูน เมืองรำ และเจ้าเมืองนูน เจ้าเมืองรำ กับเจ้าเมือง

กลับไปเมืองก็ไม่ได้ด้วยพะม่ายกมารักษาอยู่ ตั้งมหาขนานผู้น้อง
 เป็นเจ้าเมืองเสียแล้ว พระยาเจิวตุงจึงได้ตั้งอยู่ที่เมืองเชียงใหม่
 ครั้งนั้นเมืองพะมามีเหตุสิ่งไรก็ไม่แจ้ง จึงมิได้ยกมาช่วยเมือง
 ขึ้นของพะมา ฝ่ายนายทัพนายกองครั้นเล็กกองทัพกลับมาบ้าน
 เมืองก็พาเจ้าแสนหัวฟ้า ท้าวพระยาเมืองลือลือสองบ้านนา กับ
 หัวเมืองลาวที่ขอมสวามิภักดิ์โดยดลลงมาเฝ้าเป็นอันมาก ถวาย
 เครื่องราชบรรณาการขางม้าสิ่งของต่างๆ ขอเป็นเมืองขึ้นถวายต้นไม้
 ทองเงิน แล้วโปรดพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภครักษาพระยา
 ลาวเป็นอันมาก จึงทรงพระราชดำริว่าหัวเมืองเหล่านี้ ถึงจะ
 สวามิภักดิ์ได้ไว้เป็นเมืองขึ้นก็คงจะรักษาไว้ไม่ได้ ด้วยใกล้เคียง
 เมืองพะมา เมืองจันทน์ มีการศึกมาแล้วจะยกไปช่วยก็ไม่ทัน
 ท่วงทีราชการ ถ้าพะมาและจันทน์ยกมาก็คงจะกลับไปขึ้นดังเก่า
 ครั้นจะเอาครอบครัวไว้ในบ้านเมืองเรา เขาก็ไม่มีความผิดสิ่งไร
 ไม่ได้สู้รบขอมสวามิภักดิ์โดยดี จะทำดั่งนั้นก็เป็นอันพลาดไปหา
 เป็นยุดติธรรมไม่ จึงโปรดให้ปล่อยเจ้าแสนหัวฟ้าและท้าวพระยา
 เจ้าเมืองต่างๆ ก็ครอบครัวกลับไปบ้านเมืองทั้งสิ้น ครั้งนั้น
 พระเกียรติยศก็แผ่ผ่านไปทั้ง ๔ ทิศ คือมีเมืองประเทศราช ลาว
 พุงคำ ลาวลือ ลาวพุงขาว ทังสน มาจนถึงเขมรก็มีพูซา เมือง
 แหก เมืองบักย์ใต้ พระราชอาณาจักรกว้างขวางยิ่งกว่าพระเจ้า
 แผ่นดินกรุงเก่า เว้นเสียแต่เมืองทะวาย เมืองตะนาว เมือง

มะริด ใต้แล้วกลับคืนไปเสีย

พระเจ้ากรุงเวียดนามมีราชศาสตร์ถวายบรรณาการ

ครั้นมาถึงข้างแรม เดือนนี้ในปีฉลู สัปตศกนั้น พระเจ้ากรุงเวียดนามแต่งให้ฮ่าเตียนญุกำชาย ซึ่งเป็นที่พระยาราชาเศรษฐีเจ้าเมืองบันทายมาศ เป็นทูตเชิญพระราชศาสตร์เข้ามาถึงความในพระราชศาสตร์ว่า ด้วยณปีชวด ฉศก ข้าพเจ้าแต่งให้ทูตจำทูลพระราชศาสตร์เข้ามากราบถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทูตกลับออกไปแจ้งว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตั้งพระทัยทรงพระเมตตาข้าพเจ้าเสมอต้นเสมอปลาย ข้าพเจ้าคิดถึงพระเดชพระคุณขอให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระเจริญครองสิริราชสมบัติ ให้อาณาประชาราษฎร์อยู่เย็นเป็นสุขสืบไป ถ้าและพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระเจ้าหลานเธออยู่เย็นเป็นสุขแล้ว ขอให้มิพระราชศาสตร์ออกไปถึงข้าพเจ้าให้ทราบด้วย พระราชศาสตร์ลงฉวันเดือนยชน ๑ ค่ำ ๒ ค่ำ ๓ ค่ำ ๔ ค่ำ ปี กับหนังสือพระมเหสีพระเจ้ากรุงเวียดนามมาถึง เวียนถึงออกทง คือโกเงินบุตรองเชียงซุนซึ่งเป็นอาของพระเจ้ากรุงเวียดนามใจความว่า เมื่อปีชวดทูตเข้ามา เวียนถึงออกทงได้ ผากแหวนเพชรออกไปให้วง ๑ ใต้รับแล้ว บัดนี้ได้ผากทองคำ

แห่ง ๑ หน้า ๑๐ คำสิงจีน กับเงิน ๕ ถั่ง หนักถั่งละ ๑๐ คำสิง
จีน เข้ามาให้ขบใจเวียนถั่งอกทง หนั่งสื้อองเลโบนะบับ ๑
ถั่งพระยาพระคลังใจความว่า ถั่งของที่พระราชทานออกไปนั้น
พระเจ้ากรุงเวียดนามได้รับแล้ว และของทรงยินดีในสมเด็จพระ
พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ส่งออกไป พระเจ้ากรุงเวียดนาม
ก็ได้รับไว้ รับสั่งให้จัดของถวายเข้ามา เครื่องม้าทองคำอย่าง
ญวนสำหรับ ๑ พระแสงดาบ ๒ อกค์ แพร่สีต่างกัน ๕๐ พับ

เมื่อพระยาราชเสนาธิบดี เจ้าเมืองบันทายมาศราชทูตจะกลับ
ออกไป ได้มีหนังสือพระยาพระคลังบอกไปถึงองเลโบนะบับ ๑
ใจความว่า พระเจ้ากรุงเวียดนามถวายเครื่องม้าทองคำสำหรับ ๑
พระแสงดาบ ๒ อกค์ แพร่สีต่างกัน ๕๐ พับ เป็นส่วนในสมเด็จพระ
พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่นั้น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้า
ฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรได้ทรงรับไว้แล้วด้วยความยินดี รับสั่ง
ว่าขอพระทัยพระเจ้ากรุงเวียดนามยิ่งนักหนา พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานของมาทรงยินดีพระเจ้ากรุงเวียดนาม
พระภูษารัตพระองค์สีม่วง ๑ แพร่รัตประคดหนามขนุน ๒ สาย
ทรงสะพักกรองทองสีม่วง ๑ สีเสด ๑ พระแสงปืนคาบศิลา
เครื่องทองคำบอก ๑ เครื่องม้าทองคำลายกุดั่นประดับพลอย
สำหรับ ๑ และมีความว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่
นั้น จะยกขึ้นดำรงทกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในปีขาด

อัฐศก^๕ พระราชวงศานวงศ์ทั้งปวงก็มีความสบายอยู่ทุกพระองค์
อย่าให้พระเจ้ากรุงเวียตนามมีความวิตกเลย

ราชทูตไปเมืองญวน

ลุลศักราช ๑๑๖๘^๖ ปีชวด อัฐศก เป็นปีที่ ๒๕ ในรัชช
กาลที่ ๑ พระยารัตนาทศ พระยาสุริยวงศา กราบทูลว่า นาย
คำเทพ นายขนานมหาวงศ์ พี่น้อง ตกไปอยู่เมืองตันซ้านาน
จะขอให้ลงมาทำราชการกรุง จึงโปรดให้พระยาเชียงใหม่ขึ้นไป
รับ พระยาเชียงใหม่ไปชักชวนครอบครัวเมืองตัน ๑๐๐ เศษ ญวน
จึงได้ยึดพระยาเชียงใหม่ไว้ อดเลโม่มีหนังสือฟ้องพระยาเชียงใหม่
ส่งเข้ามาทางเมืองเขมร จึงได้ทรงทราบว่ พระยาเชียงใหม่ไปทำ
การเกินรับสั่ง พระเจ้าเวียตนามไม่รู้ความก็จะสงสัยว่าที่กรุงเทพ
มหานคร ใช้ให้พระยาเชียงใหม่ไปกวาดครอบครัวแดนเมืองญวน
มา จึงใช้ให้ข้าหลวงขึ้นไปจำพระยาเชียงใหม่ลงมา ครอบครัวเมือง
ตันก็คืนกลับไป และทรงพระราชดำริว่า จะต้องจัดทูตออกไป
แจ้งความแก่พระเจ้าเวียตนามให้สิ้นสงสัย ครั้นนั้นทรงพระราช
ดำริว่าทูตจะไปทางทะเลในเดือน ๑ เดือน ๘ เป็นเทศกาลคลื่นลม
กล้า จึงให้แต่งราชศาสน์ตามสำเนา^๗ ให้พระยาจักรราชมนตรี

พระยาราชวังสัน นายเสนหิมาหาคเล็ก เชิญพระราชศาสน์ไปทาง
 บก จะได้ดูทางบกด้วย ราชทูตกราบถวายบังคมลา ณ เดือน ๗
 ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง อัฐศก จุลศักราช ๑๑๖๘^๑ เป็นปีที่ ๒๕ ใน
 รัชกาลที่ ๑ ไปทางเมืองลาว ทูตไปครั้งนั้นนายไพร่ ๕๕ คน
 ลาวเมืองเวียงจันทน์เป็นล่ามไปด้วย ๑๖ คน รวม ๑๑๑ คน ราช
 ทูตไปทางด้านกำโล เจ้าเมืองกวางตีบออกปกครองเวียดนาม เจ้า
 พนักงานจัดเรือให้ขุนนางและไพร่ ขึ้นไปรับมาลงกรุงเวียดนาม
 ณ เดือน ๘ ทศักราชขึ้น ๑ ค่ำ ทูตอยู่ที่กงกวนเกิดไข้ป่าติดไป
 ทูตไปครั้งนั้นป่วยตาย พระยาจักรราชมนตรีราชทูต ๑ นายเสนหิ
 มาหาคเล็กตรีทูต ๑ ไพร่ ๑๔ ลาวเวียงจันทน์ ๗ รวม ๒๓ คน
 เหลืออยู่พระยาราชวังสัน ๑ ขุนหมื่น ๖ ไพร่ ๗๒ คน รวม ๗๙
 คน ลาวเมืองเวียงจันทน์ ๕ คน รวม ๘๔ คน และเมื่อความใช้
 สงบแล้ว พระเจ้ากรุงเวียดนามมีพระราชศาสน์ให้พระยาราชวังสัน
 เชิญเข้ามา เมื่อเดือน ๑๐ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะเส็ง อัฐศกนั้น ใจ
 ความว่า การซึ่งพระยาเซียงเงินก่อเหตุชักชวนเอาตัวนายคำพิพ
 นางค่านัก กับครอบครัวไปนั้น พระเจ้ากรุงเวียดนามไม่มีความ
 สงสัยในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตัวหมื่นศรี ตัวเพี้ยจัน
 อาสา กับไพร่ที่ขุดไถนเมืองซอหงนั้น ได้สั่งให้มันหนังสือไปให้
 ปล่อยกกลับไปบ้านเมืองแล้ว ครั้นจะให้บูตกลับขึ้นไปทางเมือง

๑ พ. ศ. ๒๓๔๘.

ลาว เดินบกได้ความลำบาก จึงให้ส่งทูตเข้ามาณกรุงเทพมหานคร
ทางเรือ ให้เจ้าเมืองไซ่ง่อนและหัวเมืองญวนจัดส่งเข้ามา แต่ลาว
เวียงจันทน์ ๕ คนสมัครไปทางบก และพระยาราชนางสังคนนั้นเป็น
ที่พระยาชลบุรี เมื่อครั้งพาดงเชียงสือเข้ามาณกรุงเทพมหานคร
องเชียงสือนับถือมาก เป็นทูตไปครั้งนั้นก็ไม่ได้อยู่ที่ท่งกวน จัด
ให้ไปอยู่ที่ตัก่อน ให้ทำนุบำรุงไว้เป็นอันดี ทูตญวนเข้ามาณกรุง
ครั้งไร ก็มีของฝากเข้ามาให้พระยาราชนางสังทุกครั้ง

กรมพระราชวังหลังที่วังคต

ครั้นมาเดือน ๑๐ กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขฝ่ายหลัง
ทรงพระประชวรพระโรค มาถึงวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๐ ค่ำ
เวลาบ่าย ๔ โมง ที่วังคต พระชนมายุได้ ๖๑ พรรษา ได้ทรง
ปฏิสังขรณ์วัดบางวัน้อย ได้พระราชทานนามวัดอัมรินทร์าราม ๑
วัดเชิงเลนอีกวัด ๑ ได้พระราชทานนามวัดบพิตรพิมุข

ตั้งนักองจันท์เป็นสมเด็จพระอุทัยราชาเจ้ากรุงกัมพูชา

พ.ศ. ๒๓๔๙

ในปีขาล อัฐศกนั้น ฝ่ายเมืองเขมร สมเด็จพระเจ้าทละหะ
เห็นว่าตัวมีอายุมากชราลงแล้ว นักองจันท์อายุได้ ๑๖ ปี นักอง

สงวนอายุได้ ๑๓ ปี สมควรที่จะว่าราชการแผ่นดินได้อยู่แล้ว จึง
ได้พาเจ้าทั้ง ๒ องค์เข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท กราบทูลว่า
ได้ว่าราชการมาถึง ๑๐ ปีแล้ว ก็ขอลงเคลิบเคลิ้มไป ขอให้ตั้ง
นักองจันท์ขึ้นเป็นเจ้าเมืองกัมพูชา จะได้รับการรักษาแผ่นดินต่อไป
ครั้นอยู่มาสมเด็จพระฟ้าทะละหะปวยลง ถึงอสัญญกรรม เมื่อวัน
อาทิตย์ เดือน ๘ ปฐมษาตม แรม ๔ ค่ำ อายุได้ ๖๕ ปี พระ
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ทำการศพที่วัดสระเกษ พระราช
ทานเพลิงแล้ว

ครั้นมาถึงวันจันทร์ เดือน ๘ ทศุติยาตม ขึ้น ๕ ค่ำ จึง
ทรงพระกรุณาตั้งนักองจันท์ เป็นองค์สมเด็จพระอุทัยราชาธิราช
รามาธิบดี ✓ ศรีสุริโยพรรณ บรมสุรินทรมหาจักรพรรดิราช
บรมนารถพิตร สถิตเป็นอิสวรกัมพูชัรรฐราชโสภาสชาติวรวงศ์
ดำรงกรุงกัมพูชาธิบดี ศรีโยสทรนครอินทปัตถ์ กุรุรัฐบุรรมย์
อุดมมหาสถาน เจ้ากรุงกัมพูชา พระราชทานชฎาเครื่องยศ
เครื่องสูงตามอย่างเจ้าประเทศราช โปรดให้ไปครอบครองบ้านเมือง
ต่อไป แล้วโปรดให้ทำการเสกกันต์นักองสงวนด้วย โปรดให้
พระยาจักรี (แบน) พระยากลาโหม (เมือง) เป็นผู้ใหญ่ทำนุบำรุง
ครั้นเดือน ๘ สมเด็จพระอุทัยราชา กับพระยาพระเชมร็ก
กราบถวายบังคมลาไป

พระราชพิธีอุปราชาภิเษกเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร

ครั้นมาถึงวันอาทิตย์ เดือน ๔ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จุลศักราช ๑๑๖๘^๑ โปรดให้ตั้งการพระราชพิธีอุปราชาภิเษก สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ตั้งพลับพลาที่ประทับแรมที่โรงหล่อท้ายพระราชวังในกำแพง ซึ่งเป็นที่สวนกุหลาบในภายหลัง ตั้งเกยที่ข้างหลังพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ พลับพลาเปลื้องเครื่องตั้งนอกกำแพงแก้ว พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และพระมณฑปที่สร้างสนาม ตั้งที่ศาลาในกำแพงแก้ว ด้านตะวันออกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท โรงพิธีพราหมณ์ตั้งหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ในการพระราชพิธีนั้น พระสงฆ์ พระราชาคณะ คามวาสี ๓๒ อรัญวาสี ๒ พระองค์เจ้า ๑ ฐานานุกรม ๑๒ อาจารย์ในกรุง ๓ อาจารย์นอกกรุง ๓ รวม ๕๓ รูป เจริญพระพุทธมนต์ ตั้งแต่วันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ ไป ๓ วัน เวลาบ่าย ๒ โมง ๕ บาท ตั้งกระบวนแห่มีข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน และมหาดเล็กในพระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบวร ฯ และตำรวจซึ่งต้องเกณฑ์ในกระบวนแห่นั้น ทุ่มถมปักกลาย สวมเสื้อครุยขาว ขัดดาบขัดกระบี่ สะพายแล่งตามกระ

บวนบรรดาศักดิ์เป็นคู้ๆ ทั้งหน้าหลัง แห่เป็น ๔ สาย แล้วถึง
 ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่น้อย ฝ่ายทหารพลเรือน ใน
 พระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบวร ฯ นุ่งถมปักลาย สวม
 เสื้อครุยขาว ตามเสด็จท้ายกระบวนหลังอีก ๑๓๔ คู้ รวม ๒๖๘
 คน แห่ตั้งแต่เกยที่ประทับมาโดยราชวิถี มีราชวัฏฉัตรเบญจ
 รงค์รายเป็นระยะตลอดมา เข้าประตูสุวรรณบริบาล หน้าพระที่
 นั่งดุสิตมหาปราสาทแล้ว วงมาตามแนวกำแพงแก้ว เสด็จขึ้น
 พลับพลา เปลื้องพระวิภูษิตาภรณ์ เครื่องที่ทรงมานั้นแล้ว ทรง
 พระภูษา ลายพันทิวาใจหางหงส์รัดพระองค์บนแห่ง ประดับเพชร
 ทรงพระชามะรงค์เพชรครบนิ้วพระหัตถ์ขวาพระหัตถ์ซ้าย ทรงฉลอง
 พระองค์ครุยกรองทองแล้ว ทรงพระเสลี่ยงน้อยไปถึงที่ เสด็จ
 ขึ้นทางมุขหลังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เสด็จอยู่ข้างในพระฉาก
 ทรงสดับพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์จนจบทั้ง ๓ วันแล้ว เสด็จ
 ลงทางมุขหลังมาประทับที่พลับพลาเปลื้องเครื่อง ทรงผลัดเครื่อง
 แต่งพระองค์ ทรงพระมาลาเสวรีสูง ตั้งกระบวนแห่ เสด็จกลับ
 ทางประตูพิมานไชยศรีทั้ง ๓ วัน เวลาเช้าในวันที่ ๑ วันที่ ๒ นั้น
 ทรงพระเสลี่ยงน้อยเสด็จมาทรงปฏิบัติพระสงฆ์ฉันแล้ว เสด็จ
 ทางประตูพิมานไชยศรี กับพระราชวงศานุวงศ์ทั้งปวง ไปประทับ
 อยู่ณทิมสงฆ์ ดำรัสให้ตั้งทานถนตันกัลปพฤกษ์ทั้ง ๔ ต้น ชั่งตั้ง
 อยู่หว่างโรงละครนอกพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อ

ทอง เพื่องเงิน ไว้ในผลมะกรูด ในผลมะนาว รวมทั้ง ๓ วัน
เป็นทอง ๑๘ ตำลึง เงิน ๒๔ ชั่ง

ครั้นวันอาทิตย์เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง อัฐศก เวลาเช้า
ทรงเครื่องขึ้น ทรงพระมหากฐินน้อย เสด็จโดยกระบวนแห่ล้วน
สวมพอกขาวมีเกี้ยวมาตามทาง เข้าประตูสุวรรณบริบาล ประทับ
พลับพลาเปลื้องเครื่องแล้ว ทรงพระภูษาลายพื้นขาวโจงหางหงส์
รัตพระองค์บนเหนือประตูปะพีร์ ทรงพระธำมรงค์ครบนิ้ว
พระหัตถ์ขวาพระหัตถ์ซ้าย ทรงฉลองพระองค์ครุย เสด็จขึ้นบน
พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทโดยมุขหลัง ถวายนมัสการพระศรี
รัตนตรัย จึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนิน
มาณพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททรงศีล และทรงพระราชอุทิศ
ถวายสังฆมัตตานิสงส์ครบตติยวารแล้ว ทรงประเคนสำหรับ พระ
สงฆ์ราชาคณะรับพระราชทานฉัน ครั้นได้เวลามหามงคลฤกษ์
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร จึงเสด็จ
ลงมาที่ทรงสนาน ริมพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทด้านตะวันออก
พระราชโองการถวายพระภูษาขาวเครื่องถอด เสด็จประทับเหนือ
ตั่งตั่งบนถาดทองแดง บ่ายพระพักตร์ต่อบูรพทิศแล้ว หลวง
พิพิธภูษาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย พระเครื่องมูรธาภิเษก
ทรงสนานเสร็จแล้ว พระราชาคณะคามวาสี ๕ พระราชาคณะ
อรัญวาสี ๒ พระอาจารย์วัดบางช้าง ๓ รวม ๑๔ รูป ถวายน้ำ

พระพุทธมณฑล จึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระเต้า
 เบญจकरणและพระมหาสังข์ทักษิณาวัฏ พระสังข์ทองคำ พระสังข์
 เงิน อันเต็มด้วยน้ำบุญสุทธินที่ทรงรดพระราชทานเสร็จ และ
 พระครูพรหมณเฑียรใหญ่ถวายนำสังข์น้ำกลศต่อพระหัตถ์แล้ว ถวาย
 ไบเวศุทรงรับ พระพรหมณเฑียรใหญ่จึงร่ายพระเวทอิศวรมนต์ พระ
 พิษณุมนต์ พระพรหมมนต์ ถวายไชยมงคลเสร็จแล้ว พลัด
 พระภูษาขาวทรงพระภูษาลายเทศพื้นแดงเขียนทองทรงสะพักกรอง
 ขาว เสด็จขึ้นพลับพลาเปลื้องพระเครื่องคอยพระฤกษ์ ครั้นได้
 สุภวารมหุริฤกษ์แล้วเสด็จทรงพระเสด็จน้อย จมื่นมหาดเล็ก
 จึงเชิญรูปเทียนดอกไม้ตามเสด็จ ไปพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน
 เสด็จลงจากพระเสด็จเจ้าไปประทับอยู่ที่ห้องพระโรง ขุนมหา
 สิทธิโฆหารอาลักษณ์เชิญพานพระสุพรรณบัฏ มาจากพระที่นั่ง
 ดุสิตมหาปราสาทไว้ณพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับอยู่ณพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานข้างใน
 จึงมีพระราชโองการดำรัสใช้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากุณฑล
 ทิพยวดี ให้ออกมาเชิญเสด็จฯเข้าไปในพระที่นั่งข้างใน พระ
 เจ้าลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอหลายพระองค์ ทรงเชิญพานดอกไม้
 ไม้รูปเทียนตามเสด็จเข้าไป จึงทูลเกล้าฯ ถวายดอกไม้รูปเทียน
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว มีพระราชโองการดำรัสใช้
 พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรุโณทัย ให้ออกมาเชิญพาน

พระสุพรรณบัฏเข้าไปในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ครั้นเวลาเช้า
๔ โมง ๕ บาท ได้พระสิริราชาฤกษ์ หลวงโลกที่ป ขุนโชติ
พรหมา ขุนเทพากร โหรงทั้ง ๓ สั่งให้ประโคม พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวจึงพระราชทานพระสุพรรณบัฏ สมเด็จพระเจ้าลูก
ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร เป็นกรมพระราชวังบวรสถาน
มงคลแล้ว พระราชทานพระแสงดาบญี่ปุ่นฝักมะขามสีแดง จึง
ดำรัสฝากพระบวรพุทธศาสนา และพระราชทานพระราโชวาท
ให้ตั้งอยู่ในสุจริตธรรมโดยราชประเพณีแล้ว พระราชทานพระ
พรไชยให้ทรงเจริญพระสิริสวัสดิ์ด้วยขันทองขี้ผึ้งไป เสร็จการ
พระราชพิธีแล้ว กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จลงเรือ
พระที่นั่งกราบขาว ๑๓ วา พลพาย ๓๓ ซึ่งประทับณฉนวนประจำ
ท่าเหนือค้ำหนักแพ มีเรือดั่งคู่ชัก ๓ คู่ เรือนำและเรือกลอง
แขกเรือดำรวจเรือข้าราชการตามเสด็จ ๒๓ ลำ เสด็จข้ามไป
พระราชวังเดิม มิได้โปรดให้เสด็จไปสถิตในพระราชวังบวร ฯ

ตั้งพระบดินทรน้อย และ ตั้งกรมเจ้านาย

แล้วโปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง
เสนาณรงค์ รับพระบดินทรด้วย ครั้นนั้นข้าราชการกราบบังคมทูล
พระกรุณาออกพระนามว่า พระบดินทรใหญ่ พระบดินทรน้อย

แล้วโปรดตั้งสมเด็จพระราชธิดาเจ้าฟ้าประภาวดี เป็นกรมขุน
 เทพยวดี ๑ เลื่อนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพิทักษ์
 มนตรี ขึ้นเป็นกรมหลวงพิทักษ์มนตรี ๑ โปรดตั้งพระราชธิดา
 เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ เป็นกรมขุนกษัตริานุชิต ๑ สมเด็จพระ
 เจ้าหลานเธอพระองค์นี้ ครั้นทรงชนบรมพระนามว่า เจ้าฟ้าสุพันช
 วงศ์ ครั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราช
 สมบัติ พระราชทานพระนามใหม่ว่า เจ้าฟ้าอภัยธิเบศร์ ข้าราชการ
 การขานพระนามโดยย่อว่า เจ้าฟ้าอภัย ได้ทรงสดับรับสั่งว่าพ้อง
 กับพระนามเจ้าฟ้าอภัยทศครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ และ
 เจ้าฟ้าอภัยครั้งแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ซึ่งไม่เป็นสวัสดิ
 มงคลแก่ผู้พระนามนั้น จึงโปรดให้เปลี่ยนพระนามใหม่ว่า
 เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ โปรดตั้งสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าเกต
 ในกรมพระศรีสุदारักษ์ เป็นกรมขุนอิสราณรัษ์ ๑ โปรดตั้ง
 พระราชธิดาในสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้า เจ้าฟ้าพิบูลทอง เป็น
 กรมขุนศรีสุนทร ๑ โปรดตั้งพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า
 อรุโณทัย เป็นกรมหมื่นศักดิ์พลเสพย์ ๑ ตั้งพระเจ้าลูกยาเธอ
 พระองค์เจ้าอภัยทัต เป็นกรมหมื่นเทพพลภักดิ์ ๑ ตั้งพระองค์
 เจ้าอสนี ในสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้า เป็นกรมหมื่นแสนเทพ ๑
 พระองค์เจ้าในกรมพระราชวังหลัง ๓ พระองค์ พระองค์เจ้าปาน
 เป็นกรมหมื่นนราเทเวศร์ ๑ พระองค์เจ้าบัว เป็นกรมหมื่นนเรศ

โยธี ๑ พระองค์เจ้าแดง เป็นกรมหมื่นเสนาบดีวิรัชย์ ๑

การพระเมรุกรมพระราชวังหลัง

ลุจุลศักราช ๑๑๖๕ ปีเถาะ นพศก^๑ เป็นปีที่ ๒๖ ในรัชกาล
ที่ ๑ ฅวันเสาร์เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เชิญพระศพกรมพระราชวัง
หลังเข้าสู่พระเมรุณท้องสนามหลวง มีกรมหรสพสมโภช ๓ วัน
ฅวันจันทร์เดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ได้พระราชทานเพลิงแล้ว มี
การสมโภชพระอัฐิอีกวัน ๑ ในการพระศพกรมพระราชวังหลังนั้น
พระเจ้าเวียงคนามก็ได้จัดของเข้ามาสดับปกรณ์ด้วย

พระเจ้าเวียงคนาม

มีพระราชศาสน์ทรงยินดีในการอุปราชาภิเษก

ในปีเถาะ นพศกนั้น พระเจ้าเวียงคนามให้ทูตถือพระราช
ศาสน์เข้ามา ความในพระราชศาสน์ว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
เจริญพระชนมพรรษาขึ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้
อุปราชาภิเษกให้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลสืบไป อาณา
ประชาราษฎร์ได้ฟังพระบรมมโหรีเย็นเป็นสุข กรุงเวียงคนามยินดีนัก

จึงแต่งให้คำขยกายเกอทินลกเหาราชทูต คุมสิ่งของเข้ามาถวาย
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกะล่ำพักหนัก ๒ ชั่ง ออบเชยอย่างดี
 หนัก ๓ ชั่ง ออบเชยอย่างกลางหนัก ๒ ชั่ง แพร่สีต่างๆ กัน ๓๐๐
 พับ แพร่เกวียนขาว ๑๐๐ พับ ผ้าขาวเนื้อดี ๕๐ พับ ผ้าขาว
 ดั่งเกย ๕๐ พับ ถวายกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแพรบางสี
 ต่างกัน ๒๐๐ พับ แพร่เกวียนขาว ๕๐ พับ ผ้าขาวเนื้อดี ๕๐
 พับ ผ้าขาวดั่งเกย ๕๐ พับ ครั้นมาถึงวันพฤหัสบดีเดือน ๗ ขึ้น
 ๖ ค่ำ ทูตญวนกราบถวายบังคมลากลับไป มีพระราชสาสน์
 ตอบให้ทูตถือออกไปด้วยฉบับ ๑ ว่า ซึ่งพระเจ้าเวียดนามแต่งให้
 คำขยกายเกอทินลกเหาราชทูต คุมเครื่องราชบรรณาการเข้าไป
 ทรงยินดีนั้น ได้ให้เจ้าพนักงานรับไว้แล้ว และซึ่งพระเจ้ากรุงเวียด
 นามมีพระทัยรักใคร่ต่อกรุงเทพมหานครเสมอดั้นเสมอปลาย หา
 ได้รังเกียจประการใดไม่นั้น ขอพระไทยพระเจ้ากรุงเวียดนาม
 ยิงนัก ให้พระเจ้ากรุงเวียดนามเจริญอยู่ในสิริราชสมบัติ สืบ
 พระญาติพระวงศ์ ครอบครองอาณาจักร ไพร่ฟ้าประชากรข้าขอบ
 ขันขัตตเสมาขึ้นยาวไปชั่วฟ้าชั่วดินเทอญ

กรมหลวงจักรเจษฎาสิ้นพระชนม์

และในเดือน ๗ นั้น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า

กรมหลวงจักรเจษฎาประจวบ สิ้นพระชนม์

ใต้ข้างสำคัญ

ครั้นถึงวันอังคารเดือน ๓ แรม ๑๓ ค่ำ ได้พระยาข้างสี่ทอง
แดง ๒ ข้าง พระยานครราชสีมาถวายเป็น ๑ เจ้าทุ่งถวายเป็น ๑
ข้างงาเดี่ยวใหญ่ข้าง ๑ โปรดให้ทำโรงพักไว้ที่วัดสระเกษ พระ
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปสมโภชเสร็จ
แล้วพระราชทานชื่อข้างนครราชสีมาขึ้นระวาง เป็นพระบรม
นาเคนทร์ คเชนตราชาติตามพหัตถ์ ศรีสุวรรณเลิศฟ้าข้าง ๑ พระ
ราชทานชื่อข้างเจ้าทุ่งขึ้นระวางเป็นพระบรมคชลักษณ์ อรรคชาติ
ตามพหัตถ์ ศรีทศพงศรัตนรงค์เลิศฟ้าข้าง ๑ พระราชทานชื่อขึ้น
ระวางข้างงาเดี่ยว เป็นพระบรมเมฆเอกหนัด วิมลสุประดิษฐ์
สิทธิสนทยา มหาศุภมงคล วิมลเลิศฟ้า ข้าง ๑ แล้วให้แห่เข้า
มายังโรงไว้ในพระบรมมหาราชวัง

✓ สมเด็จพระอภัยภูฏาน้องอึ้ง นักร้อง

ในปีเถาะ นพศก เดือน ๔ นั้น ✓ สมเด็จพระอภัยภูฏาน้องอึ้ง
อักษรให้พระองค์แก้ว กับพระยาจักรี เข้ามากราบทูลขอ นักร้อง

นักร้องเอก ซึ่งเป็นพระปัดจุณาซึ่งเป็นพระสนมเอกสมเด็จพระ
 อนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวไม่โปรดพระราชทานให้ มีพระราชดำรัสว่ามีพระ
 องค์เจ้าอยู่ จะให้ออกไปมิได้ มารดากับบุตรจะพลัดกัน ✓

เชิญพระพุทธรูปพระศรีศากยมุนีมากรุงเทพฯ

จุลศักราช ๑๑๗๐ ปีมะโรง สัมฤทธิศก เป็นปีที่ ๒๗ ใน
 รัชกาลที่ ๑ ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เชิญพระพุทธรูป
 องค์ใหญ่ ซึ่งเป็นพระประธานในพระวิหารหลวงวัดมหาธาตุ ลงมา
 จากเมืองสุโขทัย หน้าตัก ๓ วา คืบ สมโภชที่หน้าตำหนักแพ
 ๓ วัน ครั้นเดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เชิญชักพระขึ้นจากแพทาง
 ประตู่ท่าช้างไปตำรับไว้ข้างถนนเสาชิงช้า ประตุนั้นก็เรียกว่า ประตู่
 ท่าพระมาจนทุกวันนี้ เหตุว่าต้องรื้อประตูจึงเชิญเข้าไปได้ พระ
 พุทธรูปพระองค์นี้ ภายหลังได้ถวายพระนามว่าพระศรีศากยมุนี

ปราบปรามเมืองยี่ริง

ในปีมะโรง สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๗๐ นั้น เจ้าพระยา

สงขลาบอกเข้ามาว่า พระยาตรังกานุกัปปดาตูปักถัน เมืองยี่ริง
 คบคิดกันไปชวนแขกเมืองเซียง เมืองลานน ซึ่งเป็นสลัดอยู่ใน
 ท้องทะเล จะยกมาตีเมืองสงขลาในเดือน ๕ เดือน ๖ เจ้าพระยา
 สงขลาได้เกณฑ์ผู้คนไว้คอยสู้รบอยู่ แต่ผู้คนนั้นน้อย ขอได้โปรด
 ให้กองทัพกรุงเทพ ฯ ออกไปช่วย จึงโปรดให้เจ้าพระยาพลเทพ
 (บุญนาค) บ้านแม่ลา ซึ่งเป็นผู้รักษากรุงเก่าแต่ก่อน เป็นแม่ทัพ
 เกณฑ์คนหัวเมืองฝ่ายได้ไปด้วย ช่วยราชการเมืองสงขลาและตี
 เมืองยี่ริง ได้ยกไปจากกรุงเทพ ฯ เมื่อณเดือน ๘ ปราบปราม
 เมืองยี่ริงเรียบร้อยดังแต่ก่อน

เจ้าฟ้ากรมขุนศรีสุนทรเทพสิ้นพระชนม์

ครั้นมาถึงณเดือน ๕ เจ้าฟ้ากรมขุนศรีสุนทรเทพ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอฝ่ายในประชวร ถึงวันอาทิตย์เดือน ๕ แรมค่ำ ๑
 เวลาเช้า ๕ บาทก็สิ้นพระชนม์

ครั้นมาถึงณเดือน ๖ การพระเมรุ เจ้าฟ้ากรมขุนศรีสุนทรเทพ
 เสร็จแล้ว ณวันเสาร์เดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ เชิญพระศพแห่ไปสู่
 พระเมรุ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเสร็จแล้ว ณวันจันทร์เดือน ๓
 ขึ้น ๗ ค่ำพระราชทานเพลิง ในการพระศพสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
 เจ้าฟ้ากรมขุนศรีสุนทรเทพครั้งนั้น ทรงพระภูษาลายพันทูทุกวัน

ตำราว่าลูกคนรักมากต้องนุ่งขาวให้ ครั้นเสร็จการพระศพแล้ว
โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระอัญญาธิราช เป็นกรมหลวงศรีสุนทรเทพ
แล้วทรงพระกรุณาโปรดให้เลื่อนเจ้าฟ้ากรมขุนเทพยวดี ขึ้นเป็น
กรมหลวงเทพยวดีด้วย แล้วรับสั่งให้เรือเอาทองหุ้มพระโกศ
นั้นมาเติมทองขึ้นอีก ทำเป็นพระโกศทองคำกุดัน ๘ เหลี่ยม
ยอดทรงมงกุฎขึ้นองค์ ๑ ไว้สำหรับพระองค์ แต่ลองไม้พระโกศ
เดิมนั้นโปรดให้เก็บไว้สำหรับขึ้นเกรินลองพระเบญญา

โสกันต์เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี

ในปีมะโรง สัมฤทธิศก นั้น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า
กุณฑลทิพยวดี พระชนม์ได้ ๑๑ พรรษา ถึงกำหนดโสกันต์ ทรง
พระราชดำริว่า ตั้งแต่ตั้งแผ่นดินมา ยังหาได้ทำการพระราชพิธี
โสกันต์เจ้าฟ้าให้เต็มตามตำราไม่ และแบบแผนพระราชพิธี
โสกันต์เจ้าฟ้าอย่างครั้งกรุงเก่า นั้น เจ้าฟ้าพันทิวดีพระราชธิดา
พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ได้ทรงแนะนำสอนไว้ในพระราชวังบวร ฯ
ครั้งโสกันต์พระองค์เจ้า ๓ พระองค์เป็นเยี่ยงอย่างอยู่แล้ว จึงโปรด
ให้เจ้าพนักงานตั้งเขาไกรลาสฉะลาในพระราชวัง ตั้งการพระราช
พิธีมีเตียงพระมณฑลบนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และตั้งราช
วิฆเนศวรรายทางนั่งกลาบาต และมีการเล่นต่าง ๆ ตลอดสองข้าง

ทางที่จะเดินกระบวนแห่แต่ประตูลำพร้า

ณเดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม ๑ ค่ำ ๒ ค่ำ เวลาบ่ายตั้งกระบวน
 แห่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี เสด็จทรงยานุมาศ
 คั้งแต่เกยในพระราชวัง ออกประตูลำพร้า มาตามถนนริม
 กำแพงพระราชวัง มาเข้าประตูพินาศไชยศรี แล้วประทับเกย
 กำแพงแก้วด้านบูรพทิศพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เสด็จลงจาก
 พระยานุมาศ แล้วเสด็จทางผ้าขาวลาดขึ้นบนพระที่นั่งดุสิตมหา
 ปราสาท ทรงสดับพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ ๓ วันแล้ว ณวัน
 ศุกรี่เดือน ๔ แรม ๓ ค่ำ เวลาเช้าแห่มาโศกนัณฑ์ที่พระมหาปราสาท
 แล้วเสด็จกลับทางประตูท้ายที่ทรงบาตร ที่ศาลาพระมหาปราสาท
 ข้างใน แล้วจึงทรงพระเสด็จน้อยขับไม้พราหมณ์นำเสด็จ พระยา
 ศรีธรรมราช พระยาธรรม พระยาบำเรอภักดิ์ พระยาอนุรักษ
 มนเทียร คู่เคียง ๒ คู่ เคียงพระเสด็จมาสร่งน้ำที่สระโหนดาด
 ที่เชิงเขาไกรลาส สร่งแล้วเสด็จประทับพลับพลาทรงเครื่อง
 เสด็จขึ้นบนเขาไกรลาส จึงเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราอนุรักษแต่งพระ
 องค์ทรงฉลองพระองค์ครุย ทรงชฎาเดินหน สมมติว่าเป็นพระ
 อิศวร เสด็จลงมาแต่พระมณฑปใหญ่ยอดเขาไกรลาส ทรงรับ
 พระกรที่ชั้นทักษิณทิศตะวันตกกลางบันไดนาค จูงพระกรขึ้นไป
 บนเขาไกรลาสประทานพรแล้ว นำเสด็จลงมาส่งที่เกยด้านตะวันออก
 ออก เสด็จพระยานุมาศแห่เวียนประทักษิณเขาไกรลาส ๓ รอบ

แล้ว แห่กลับมาตามทางออกประตูพินานไชยศรี ไปเข้าในพระราชวังทางประตูราชสำราญ ครั้นเวลาบ่ายตั้งกระบวนแห่เครื่องแดงมาสมโภชวันนั้นแล้ว ตั้งกระบวนแห่มาสมโภชต่อไปอีก ๒ วัน ๓ เดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ เป็นวันที่ ๗ จึงแห่พระเกศาไปลอย เป็นเสร็จการโสกัณฑ์พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี

แห่สะพานใหญ่แห่พระกฐินและมีกระจาดใหญ่ กัณฑ์เทศน์มหาชาติ

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น โปรดตั้งทำเนียบบรวงช้าง ม้า และโปรดให้มีแห่สะพานอย่างใหญ่ ขุนนางผู้ใหญ่ต้องแห่เป็นกระบวน ๆ กันครั้งหนึ่ง ครั้งนั้นเครื่องอาวุธที่แห่ไข้ทำด้วยไม้จริง

อนึ่งได้ทรงสร้างเรือพระที่นั่ง คือ พระที่นั่งศรีสมรรถไชย เป็นต้น และเรือกระบวนเป็นอันมาก และครั้งหนึ่งโปรดให้มีการแห่พระกฐินเป็นการใหญ่ ผ้าไตรพระกฐินที่จะพระราชทาน และผ้าไตรปลงเรือกิ่งเรือเอกไชยกระบวนแห่พยุหเรือแล้ว เกณฑ์พระราชวงศานุวงศ์และขุนนางข้าราชการทำเรือแห่ต่าง ๆ ตามแต่บัญญัติ ทำเป็นจรเข้บ้าง เป็นหอยบ้าง เป็นปลาบ้าง เป็นสัตว์น้ำต่าง ๆ และมีเครื่องเล่นไปในเรือนั้นด้วย แห่รอบพระนคร

แล้ว จึงได้เสด็จพระราชทานผ้าพระกฐินตามธรรมเนียมเป็น
การเอิกเกริกมาก

อีกครั้งหนึ่งมีเทศนามหาชาติแผ่พระราชกุศลถึงพระองค์เจ้า
ต่างกรมและข้าราชการผู้ใหญ่ ๆ ฝ่ายหน้าฝ่ายใน และเจ้าจอม
พระสนมเอกที่มีกำลังพอจะทำได้ ทำกะจาดใหญ่บูชาภัณฑ์
มหาชาติ ๑๓ กะจาด ตั้งกะจาดหน้ากำแพงพระมหาปราสาท
รายตลอดมาถึงหน้าโรงทอง และโรงนาฬิกา และข้างลานชาลา
ด้วย ประกวตประชันกันนัก กะจาดคุณแวนพระสนมเอก
ที่เขาเรียกว่าคุณเสื่อ แต่งเด็กศิรัษะจุกเครื่องแต่งหมัดจาด ถวาย
พระเป็นสัทธาชาติทีเดียว ก็เป็นการใหญ่อีกครั้งหนึ่งแต่จะเป็น
ปีใดค้นหาดหมายเหตุไม่ได้

ผลประโยชน์แผ่นดิน

ผลประโยชน์แผ่นดินในรัชกาลที่ ๑ ได้จากภาษีอากรที่
เก็บได้ในครั้งนั้น คือ อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย อากรขนอน
ตลาด ค่าน้ำเก็บตามเครื่องมือ อากรสมพัตสร อากรสวน แต่
ค่านานั้นเก็บเป็นหางข้าว และเก็บของส่วยสิ่งสินค้าต่างๆ เงิน
ที่ได้จากภาษีอากรปีละไม่มากนัก ผลประโยชน์ที่ได้มากในครั้ง
นั้นในการค้าสำเภา มีสำเภาเป็นรูปเรือตัวกึ่งอย่างจีนหน้าราหู

ศีรษะเขี้ยวบ้าง แดงบ้าง ปากกว้างเสมอ ๕ วา ไปหา ๑ วา ทั้ง
 ของหลวงและของเจ้านายข้าราชการพ่อค้าเป็นอันมาก เรือเหล่านี้
 นี้คือในกรุงเทพฯ บ้าง ตามหัวเมืองบ้าง บรรทุกสินค้าต่าง ๆ
 ออกไปขายที่เมืองจีนทุก ๆ ปี บางลำก็ขายแต่สินค้า บางที่
 ก็ขายทั้งสินค้าและเรือด้วยกัน ได้กำไรในการค้าสำเภาเป็นอัน
 มาก เงินตราในรัชกาลที่ ๑ เป็นเงินพดด้วงอย่างเดิมแต่แรก
 ใช้ศัตรูรูปจักรดวง ๑ รูปกรีดวง ๑ เมื่อภายหลังบรมราชาภิเษก
 ครั้งหลัง โปรดให้เปลี่ยนตรารูปกรี่ เป็นตรารูปบัวผัน แต่
 ตราจักรนั้นคงไว้

วัดที่ใต้ทรงปฏิสังขรณ์

นอกจากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดเชตุพน วัดสระ
 เกษ ซึ่งใต้ทรงสร้างและได้กล่าวมาแล้วนั้น พระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวใต้ทรงปฏิสังขรณ์พระอารามอื่น ๆ อีกหลายพระ
 อาราม คือ วัดเลียบเดิมสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า
 กรมหลวงเทพหริรักษ์ใต้ทรงปฏิสังขรณ์ไว้เพียงพระอุโบสถ และ
 กุฏิสงฆ์ ใต้ทรงสถาปนาต่อมาจนสำเร็จแล้ว พระราชทานนาม
 เปลี่ยนว่า วัดราชบูรณะพระอาราม ๑ วัดบางว่าใหญ่ทรง
 ปฏิสังขรณ์แล้ว พระราชทานนามเปลี่ยนว่า วัดระฆัง ให้

เหมือนกับวัดระฆังครุฑกรุงเก่า ซึ่งเป็นวัดอยู่ใกล้พระราชวังข้าง
 ด้านตะวันตกพระอาราม ๑ วัดศาลาสี่หน้าในคลองบางจากซึ่ง
 โปรดให้เชิญพระประธานมาเป็นพระประธานวัดเชตุพนนั้น ก็ทรง
 ปฏิสังขรณ์แล้วพระราชทานนามเปลี่ยนใหม่ว่า วัดมหาสุวรรณ ๑
 วัดพลับในคลองบางกอกใหญ่ ๑ วัดทองคลองบางกอกน้อย ๑
 วัดสมอราย ๑ วัดแจ้ง ๑ วัดท้ายตลาด ๑ วัดคอกกระบือ ๑
 ทั้งวัดสุวรรณที่กรุงเก่าซึ่งเป็นวัดเดิมของสมเด็จพระชนกาธิบดี ก็
 ทรงปฏิสังขรณ์ด้วย

พระราชานุกิจ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตั้งแต่ดำรงสิริราชสมบัติมา
 ทรงประพาศพระอริยาบถในพระราชานุกิจโดยปกติ เวลาเข้า
 เสด็จทรงบาตรแล้ว เสด็จออกห้องพระโรงถวายภัตตาหารเลี้ยง
 พระสงฆ์ฉันเวร พระกลับแล้วทรงฟังรายงานข่าวพระคลังมหา
 สมบัติกราบบังคมทูลการจ่ายเงินพระคลัง แล้วเสด็จขึ้นพระ
 แท่นที่ออกขุนนาง พระราชวงศานุวงศ์และตำรวจเฝ้าก่อน ใน
 เวลาขึ้นราชการมีจางวางและเจ้ากรมปลัดกรมตำรวจเป็นต้น ที่
 ได้ว่าความรับสั่ง นำรายงานการคดีขึ้นกราบบังคมทูล ทรง
 พระราชวินิจฉัยด้วยอรรถคดีของราษฎรตามสมควรแล้ว จึงให้

เบิกข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนกรมอื่นเข้าเฝ้า ทรงประภาษ
 ด้วยราชการแผ่นดินในเวลาเช้าแต่เล็กน้อยแล้ว เสด็จขึ้นเสวย
 พระกระยาหารแล้วเสด็จออกข้างใน ข้าราชการฝ่ายในเฝ้าทรงประ
 ภาษด้วยราชการภายในพระบรมมหาราชวังพอสมควรแล้วเสด็จ
 ขึ้นในที่ เวลาค่ำเสวยพระกระยาหารแล้วเสด็จออกท้องพระโรง
 ทรงสดับพระธรรมเทศนาภันท์ ๑ แล้ว ทรงฟังรายงานชาวพระ
 คลังในซ้ายคลังในขวาและคลังวิเศษ กราบบังคมทูลรายงานจ่าย
 ของพระคลัง และรายงานมหาดเล็กกราบบังคมทูลพระอาการ
 ประชวรของพระราชวงศานุวงศ์ หรืออาการป่วยของข้าราชการ
 ผู้ใหญ่ บรรดาที่ได้โปรดให้มีรายงานอาการกราบบังคมทูลนั้น
 ถ้ามีการก่อสร้างซึ่งโปรดให้มีมหาดเล็กตรวจ ก็รายงานกราบบังคม
 ทูลในเวลานั้นด้วย เมื่อหมดรายงานแล้วจึงเสด็จขึ้นพระแท่น
 ท่อออกขุนนาง เบิกข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนเข้าเฝ้าพร้อม
 กัน มหาดไทย กลาโหม กรมท่า นำใบบอกราชการหัวเมือง
 กราบบังคมทูล และทรงพระราชวินิจฉัยด้วยราชการแผ่นดิน
 จนเวลาประมาณยามเศษ ๔ ทุ่มจึงเสด็จขึ้น ถ้าคราวปรึกษาการ
 ทัพศึกหรือเวลามีราชการสำคัญก็เสด็จขึ้นถึง ๗ ทุ่ม ๘ ทุ่ม ทรง
 ปฏิบัติพระราชานุกิจดังนี้เสมอมา จนทรงพระชราลงมีพระโรค
 ชราเบียดเบียน ไม่สามารถจะเสด็จออกท้องพระโรงได้ จึงเสด็จ
 ลงมาประทับอยู่ในพระที่นั่งหลัง ๑๑ ห้อง ซึ่งมีนามในภายหลังมา

ว่า พระที่นั่งไพศาลทักษิณนั้น ครั้นเวลาเช้า ๆ โปรดให้ข้าราชการ
เข้าเฝ้าที่ศาลาข้างท้องพระโรงด้านตะวันตก ทรงพระอุตสาหะ
เสด็จออกขุนนางที่พระ บัญชรพระที่นั่งไพศาลทักษิณ มิได้ขาด

✓ สมเด็จพระอภัยราชาเข้ามาเฝ้า

ในปลายปีมะโรง สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๗๐ นักร้อง
จันทซึ่งเป็นสมเด็จพระอภัยราชาเจ้ากรุงกัมพูชาเข้ามาเฝ้า ครั้น
ณเดือน ๗ ปีมะเส็ง เอกศก ✓ สมเด็จพระอภัยราชาจะกลับออกไป
เมืองเขมร เวลาวันหนึ่งเสด็จออกพระ บัญชรยังไม่ทันเบิกขุนนาง
เข้าเฝ้า สมเด็จพระอภัยราชาเข้าไปเฝ้ากราบถวายบังคมลาเอา
เอง ไม่มีผู้ใดนำตามอย่างธรรมเนียม ทรงพระพิโรธสมเด็จพระ
อภัยราชา ครั้นนั้นสมเด็จพระอภัยราชาได้รับความอับระยศแก่
ข้าราชการมาก ✓

งามสม โภชน์พระแก้วมรกต

จุลศักราช ๑๑๗๑ ปีมะเส็ง เอกศก เป็นปีที่ ๒๘ ใน
รัชกาลที่ ๑ เดือนเดือน ๖ ทรงพระราชศรัทธา ให้มีการสมโภช

พระแก้วมรกตอีกครั้งหนึ่ง ตั้งสวดพระพุทธรูปตั้งแต่วันศุกร์
 เดือน ๖ แรม ๗ ค่ำ ไปจนถึงเดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ พระสงฆ์ทั้ง
 ในกรุนอกกรุนและหัวเมืองสวดวันละ ๒,๐๐๐ รูป ทั้ง ๓ วัน
 สำหรับเลี้ยงพระสงฆ์ของหลวง ๑,๐๐๐ รูป เป็นของพระราชวงศา
 นวงศ์ข้าราชการ ๑,๐๐๐ รูป แบ่งเลี้ยงวันละ ๖๖๗ รูป ฉนั้นใน
 พระอุโบสถ ๓๐ รูป หอพระมนเทียรธรรม ๕๐ รูป พระระเบียง
 ๕๘๗ รูป ฉนั้น ๓ วันครบพระสงฆ์ ๒,๐๐๐ เวลาเพลเลี้ยงพระสงฆ์
 ทำดอกไม้เพลิงด้วย ๑๐๐ รูปทั้ง ๓ วัน พระราชทานเงินผู้ทำ
 สำหรับเลี้ยงพระสงฆ์สำหรับละบาทแล้ว มีพระธรรมเทศนาในพระ
 อุโบสถบอกอานิสงส์วันละกัณฑ์ ครั้นณเดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ
 เวลาบ่ายตั้งบายศรีแก้ว บายศรีเงิน บายศรีทอง ในพระอุโบสถ
 เครื่องบายศรีมีกะทงดอกไม้ เวียนเทียนวันหนึ่งแล้วตั้งบูชาไว้
 เวลาค่ำมีหนัง มีดอกไม้เพลิง สมโภชเป็นค้ำรบ ๗ คืน มีละคร
 ผู้หญิงข้างในโรงละครใหญ่ และการเล่นต่างๆ สมโภชเวลา
 กลางวันพร้อมกัน ตั้งแต่เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ จนถึงเดือน ๗
 ขึ้น ๒ ค่ำเป็นค้ำรบ ๗ วัน มีต้นกล้วยพุกฤษ์วันละ ๖ ต้น ครั้น
 รุ่งขึ้นเดือน ๗ ขึ้น ๓ ค่ำเวลาเช้า ตั้งบายศรีแก้ว เงิน ทอง ทอง
 ในพระอุโบสถ เครื่องบายศรีของกระยาบวชตามอย่างธรรมเนียม
 บายศรีเวียนเทียนอีกครั้งหนึ่ง การครั้งนั้นโปรดให้ตั้งโรงฉ้อทาน
 ที่หน้าวัดมหาธาตุ เจ้าครอกใหญ่อัครชายาของกรมพระราชวังหลัง

ตั้งโรง ๑ ที่ท่าพระ พระเจ้าน้องนางเธอ ซึ่งปรากฏพระนามใน
 ภายหลังว่า กรมหลวงนรินทรเทวี กับกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์
 ตั้งโรง ๑ ที่โรงรองงาน พระยาศรีธรรมราชตั้งโรง ๑ ที่สะพาน
 ข้างโรงสี่ เจ้าพระยามหาเสนาตั้งโรง ๑ ที่สะพานตรงวังหน้า
 พระยาธรรมมาตั้งโรง ๑ ที่หอกดอง เจ้าพระยาพระคลังตั้งโรง ๑
 รวม ๖ โรง ท่านข้างในทำโรงน้ำยาโรง ๑ เลียงพระสงฆ์สามเณร
 ข้างทุลละอองรูปพระบาทและราษฎรชายหญิง ตั้งแต่ณวันเสาร์
 เดือน ๖ แรม ๘ ค่ำเวลาเช้า ไปจนถึงเดือน ๑ ขึ้น ๒ ค่ำครบ
 ๑๐ วัน เวลาบ่ายจึงเลิก

สวรรคต

ตั้งแต่ณดองวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว ก็ทรงพระ
 ประชวรพระโรคชราพระอาการทรุดลงโดยลำดับ จึงทรงมอบสิริ
 ราชสมบัติแก่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช กรมพระราชวังบวร
 สถานมงคลแล้ว ครั้นณวันพฤหัสบดีเดือน ๕ แรม ๑๓ ค่ำ ปี
 มะเส็ง เอกศก^๑ จุลศักราช ๑๑๗๑ ปี เวลา ๓ ยาม ๗ บาท ก็
 เสด็จสวรรคตในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระชนมายุ ๗๔ พรรษา
 เสด็จดำรงอยู่ในราชสมบัติได้ ๒๘ ปี

๑. พ.ศ. ๒๔๕๒.

พระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นปฐมในพระบรมราชวงศ์พระองค์นี้ มีพระนามปรากฏต่อมาในภายหลังว่า พระบาทสมเด็จพระปรโมรราชา มหาจักรีบรมนารถ นเรศวรราชวิวัฒนวงศ์ ปฐมพงศาธิราชรามาชิตินทร์ สยามพิชิตินทรวโรดม บรมนารถ บพิตร พระพุทธชอกตพำจุฟาโลก พระองค์ประสูติณวันพุธเดือน ๔ แรม ๕ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จุลศักราช ๑๐๕๙^๑ ณกรุงเทพรทวารวดีศรีอยุธยา มีนิวาสฐานอยู่ภายในกำแพงพระนครเหนือ บ่อมเพ็ชร ครั้นปีฉลู นพศก จุลศักราช ๑๑๑๕ พระชนมายุครบ ๒๑ ปี เสด็จออกทรงพระผนวชเป็นภิกษุอยู่วัดมหาธาตุพระรชา ๑ แล้วลาผนวชเข้ารับราชการเป็นมหาดเล็กหลวงในพระเจ้าแผ่นดินที่ ๓๓ ซึ่งปรากฏพระนามเรียกเป็นสามัญว่า ขุนหลวงดอกมะเดื่อ นั้น ครั้นต่อมาพระองค์ได้วิวาหมงคลกับธิดาในตระกูลเศรษฐีที่ตำบลอัมพะวา แขวงเมืองสมุทรสงคราม อยู่ต่อพระมदनเมืองราชบุรี จึงเสด็จออกไปรับราชการอยู่ในเมืองราชบุรี ได้เป็นตำแหน่งหลวงยกกระบัตร เมื่อพระชนมพรรษา ๒๕ ปี

ครั้นเมื่อกรุงเทพรทวารวดีศรีอยุธยา เสียดแก่พม่าข้าศึกแล้ว เจ้าตาก (สิน) ตั้งเมืองธนบุรีขึ้นเป็นราชธานี จึงเสด็จเข้ามารับ

ราชการในกรุงธนบุรี เมื่อปีชวด สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๓๐
พระชนม์ได้ ๓๒ พรรษา ได้เป็นตำแหน่งที่พระราชรินทร์ในกรม
พระตำรวจ ได้รับราชการเป็นกำลังของเจ้ากรุงธนบุรีทำการศึก
สงครามต่อมา คือ

ครั้งที่ ๑ ในปีชวด สัมฤทธิศกนั้น ได้เสด็จคุมกองทัพ
กอง ๑ ไปตีด่านขุนทด แขวงเมืองนครราชสีมา ซึ่งเจ้าพิมายให้
พระยาวรวงษาธิราชมาตั้งรับที่พากรุงธนบุรีอยู่ ตีด่านขุนทดแตก
แล้ว ยกตามพระยาวรวงษาธิราชลงไปตีได้เมืองนครเสียมราฐอีก
เมือง ๑ เมื่อเสร็จศึกเมืองนครราชสีมาครั้งนั้น ได้เลื่อนตำแหน่ง
ยศเป็นพระยาอภัยรณฤทธิ์ จางวางกรมพระตำรวจโดยความชอบ

ครั้งที่ ๒ ปีฉลู เอกศก จุลศักราช ๑๑๓๑ ได้เป็นแม่ทัพ
เสด็จไปตีเมืองเขมร ตีได้เมืองพระตะบองและเมืองนครเสียม
ราฐแล้ว กำลังทำการศึกค้างอยู่พอได้ข่าวเล่าลือว่าเจ้ากรุงธนบุรี
ทิวคตจึงยกกองทัพกลับมา

ครั้งที่ ๓ ปีขาล โทศก จุลศักราช ๑๑๓๒ โดยเสด็จเจ้ากรุง
ธนบุรีไปปราบปรามเจ้าพระฝางมัยชัยชนะ ได้เลื่อนตำแหน่งยศ
เป็นพระยาขมราชว่าที่สมุหนายก เมื่อพระชนมายุได้ ๓๔ พรรษา

ครั้งที่ ๔ ปีเถาะ ตรศก จุลศักราช ๑๑๓๓ พระชนพรรษา
๓๕ พรรษา ได้เลื่อนตำแหน่งยศเป็นเจ้าพระยาจักรี เป็นแม่ทัพ
ยกลงไปตีเมืองเขมรพร้อมกับเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งเสด็จไปทางทะเล

ที่ได้เมืองบันทายเพชรและเมืองบาพนม

ครั้งที่ ๕ ปีมะเมีย ฉศก จุลศักราช ๑๑๓๖ เป็นแม่ทัพหน้า
ของเจ้ากรุงธนบุรียกไปตีเมืองนครเชียงใหม่ ตีได้เมืองเชียง
ใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน แล้วเสด็จอยู่จัดการบ้าน
เมือง ได้เมืองน่านมาเป็นข้าขอบขัณฑสีมาอีกเมือง ๑

ครั้งที่ ๖ พะม่ายกกองทัพมาตีเมืองราชบุรี ในปีนั้นเสด็จ
ยกกองทัพจากเมืองนครเชียงใหม่ลงมาช่วยทัพหลวง รบพม่าได้
ชัยชนะ

ครั้งที่ ๗ ปีมะแม สัปตศก จุลศักราช ๑๑๓๗ พะม่ายกมา
ตีเมืองนครเชียงใหม่ เสด็จเป็นแม่ทัพยกขึ้นไปช่วย แต่พม่า
ทราบข่าวถอยทัพไปเสียก่อนหาได้รับไม่

พออะแซหวุ่นยกทัพพม่าเข้ามาตีหัวเมืองฝ่ายเหนือ จึง
เสด็จลงมาตั้งรับกองทัพอะแซหวุ่นที่เมืองพิษณุโลก นับเป็นครั้งที่
๘ ศึกพม่าครั้งนั้นเป็นศึกใหญ่ยกมาหลายทัพหลายทางตั้ง
ล้อมเมืองพิษณุโลกไว้ทุกด้าน แต่กองทัพไทยต่อสู้ป้องกัน
เมืองเป็นสามารภ พม่าเข้าตีหักเอาหลายครั้งก็ไม่ได้เมืองพิษณุ
โลก จนอะแซหวุ่นแม่ทัพพม่าขอคุ้มครองพระองค์ และสรรเสริญ
พระปรีชาสามารถที่ทรงต่อรบรักษาเมืองในครั้งนั้น ต่อมาพม่า
ตั้งล้อมเมืองพิษณุโลกไว้ และคอยตัดลำเลียงจากกองทัพหลวง
มิให้ส่งเสบียงเข้าไปในเมืองพิษณุโลกได้ แต่รักษาเมืองมาถึง

๓ เดือนเศษ จนเสบียงอาหารในเมืองหมดลงผู้คนอดอยาก
ระส่ำระสาย จึงจำเป็นต้องทิ้งเมืองพินธุโลกตีหักค่ายพะม้อออก
ไปได้ทางด้านตะวันออก ไปชุมนุมทัพอยู่ที่เมืองเพ็ชรบูรณ์

ครั้งที่ ๙ บั้วอก อัฐศก จุลศักราช ๑๑๓๘ เสด็จเป็นแม่ทัพ
ยกไปตีหัวเมืองลาวตะวันออก ได้เมืองนครจำปาศักดิ์ เมือง
สีทันดร เมืองอัครบ่อ และได้เมืองเขมรป่าดงหลายเมือง คือ
เมืองตะลุง เมืองสุรินทร์ เมืองสังข์ เมืองขุขันธ์เป็นต้น ได้
เลื่อนพระเกียรติยศขึ้นเป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกพิลึก
มहिมา ทูคนครระอาเดช นเรศวรราชสุริยวงศ์ องค์บาทมุลิกากร
บวรรัตนปรีนายก มีเครื่องยศอย่างเจ้าต่างกรมในปีระกา นพศก
จุลศักราช ๑๑๓๕ พระชนม์ได้ ๔๑ พรรษา

ครั้งที่ ๑๐ เมื่อบั้วอ สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๔๐ เสด็จเป็น
แม่ทัพยกไปตีเมืองล้านช้าง ได้เมืองเวียงจันทน์ และเมืองขัน
และได้เมืองหลวงพระบางมาเป็นข้าขอบขัณฑสีมาด้วย ในครั้ง
นี้ได้ทรงเชิญพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกต และพระบางลงมากรุง
ธนบุรี

ครั้งที่ ๑๑ เสด็จเป็นแม่ทัพออกไปปราบปรามจลาจลในเมือง
เขมร ทำการยังไม่ทันตลอด พอได้ทรงทราบข่าวว่าเกิดเหตุ
จลาจลขึ้นในกรุงธนบุรี ด้วยเจ้ากรุงธนบุรีเสียพระสติกระทำ
การกดข่มณะและข้าราชการอาณาประชาราษฎร์ให้ได้รับความเดือด

ร้อนร้ายแรง ราชการผันแปรปั่นป่วนไปทั้งพระนคร ก็เสด็จยก
กองทัพกลับจากเมืองเขมรเข้ามาถึงกรุงธนบุรี เมื่อวันเสาร์
เดือน ๕ แรม ๘ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๔๔ ปี มุข
มนตรีและประหารราษฎรเป็นอันมาก พร้อมกันกราบทูลอัญเชิญ
พระองค์ให้เสด็จดำรงสิริราชสมบัติ ทำการพระราชพิธีปราบดา
ภิเษก เมื่อวันพฤหัสบดีเดือน ๘ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก
จุลศักราช ๑๑๔๔ ปีนั้น พระชนมายุ ๔๗ พรรษา

ตั้งแต่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ก็ทรงพระอุตสาหะครอบ
ครองแผ่นดินโดยขัตติยานุวัตร ต่อสู้ข้าศึกซึ่งบังอาจมาย่ำยีให้
ปราชัยพ่ายแพ้ไปทุกครั้ง ทั้งปราบปรามศัตรูหมู่ร้ายทั้งภายใน
และภายนอกราบคาบ แม้พระราชอาณาจักรกว้างขวางยิ่งกว่า
แผ่นดินใด ๆ ในครั้งกรุงเก่าแต่ก่อนมา ทรงทำนุบำรุงพระพุทธ
ศาสนาและประชาชนทั่วพระราชอาณาจักรเป็นอเนกประการ ดัง
ข้อความพิสดารที่ได้กล่าวมาในพระราชพงศาวดารนี้

เสนาบดีในรัชกาลที่ ๑

มหาดไทย

๑. เจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สน) ข้าหลวงเดิม ใต้เป็นที่พระ

อักษรสุนทรเสมียนตรากรมมหาดไทยครั้งกรุงธนบุรี ได้ตาม
 เสด็จการสงครามมีความชอบหลายครั้ง และได้รับราชการต่าง
 พระเนตรพระกรรณมามิได้มีความผิด โปรดให้เป็นที่สมุหนายก
 เมื่อปราบดาภิเษก อสังัญกรรมในรัชกาลที่ ๑

กลาโหม

๑. เจ้าพระยามหาเสนา (ปลี) บุตรพระยากลาโหมคลอง
 แกลบ กรุงเก่า ได้เป็นพระยาเพชรบูรณ์ครั้งกรุงธนบุรี ได้ตาม
 เสด็จการสงครามมีความชอบด้วยกล้าหาญในการศึก โปรดให้
 เป็นสมุหพระกลาโหมเมื่อปราบดาภิเษก อสังัญกรรมในกลางศึก
 ที่เมืองทวายในรัชกาลที่ ๑

๒. เจ้าพระยามหาเสนา (ปิ่น) เป็นข้าหลวงเดิมรับราชการ
 มาในพระองค์ เป็นกำลังช่วยกรมพระราชวังหลังปราบปราม
 จลาจลในกรุงธนบุรีมีความชอบ ได้เป็นพระยาพลเทพเมื่อปราบ
 ดาภิเษก แล้วจึงเลื่อนเป็นที่สมุหพระกลาโหม แล้วเลื่อนเป็น
 เจ้าพระยาอภัยราชาผู้กำกับราชการ อสังัญกรรมในรัชกาลที่ ๒

๓. เจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) เป็นบุตรพระยาเจ้า
 แสนยากร กรุงเก่า เป็นสามเจ้าคุณนวล กนิษฐภคินีกรมสมเด็จพระ
 พระอมรินทรามาตย์ รับราชการมาในพระองค์ ได้ตามเสด็จการ

สงครามหลายครั้งมีความชอบ ได้เป็นพระยาอุทัยธรรมเมื่อ
ปราบดาภิเษก แล้วเป็นพระยายมราช แล้วจึงเป็นที่สมุหพระ
กลาโหม อสังยุตกรรมในรัชกาลที่ ๑

กรมท่า

๑. เจ้าพระยาพระคลัง (สน) เป็นพระยาพิพัฒน์โกษาครั้ง
กรุงธนบุรี ได้เป็นเจ้าพระยาพระคลังเมื่อก่อนปราบดาภิเษก อยู่
มาสดิบัญญัติพาเพื่อนไป ลงไปส่งสำเภาหลวงข้ามสันดอน มี
ไบบอกเข้ามาขอศีรษะสุกรและบายศรี รับสั่งว่าเลอะเทอะหนัก
แล้ว โปรดให้ถอดเสีย ภายหลังได้เป็นพระยาศรีอรรคราชช่วย
ราชการในกรมท่า

๒. เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เมื่อครั้งกรุงธนบุรีเป็นหลวง
สรวิชิต มีความชอบที่ได้นำข้าราชการไปกราบทูลถึงด้านพระ
จารึก ได้เป็นพระยาพระคลังเมื่อปราบดาภิเษก ภายหลังได้
เลื่อนเป็นเจ้าพระยาพระคลัง เป็นจินตковиเต่งหนังสือหลายเรื่อง
อสังยุตกรรมในรัชกาลที่ ๑

๓. พระยาพระคลัง (กุน) เป็นพระราชประสิทธิ์ครั้งกรุง
ธนบุรี ได้เป็นพระยาศรีพิพัฒน์เมื่อปราบดาภิเษก แล้วจึงเลื่อน
เป็นพระยาพระคลัง ท่านผู้นี้ว่าเป็นเศรษฐีค้าสำเภา เป็นที่สมุห

นายกในรัชกาลที่ ๒

กรมเมือง

๑. พระยายมราช ชื่อไม้ปรากฏ ครั้งกรุงธนบุรีเป็นหลวงอินทราชบิดส์หราชรองเมือง เป็นผู้รู้ขนบธรรมเนียมกรมพระนครบาลมาก มีความชอบเมื่อตามเสด็จในการสงคราม ได้เป็นพระยายมราชเมื่อปราบดาภิเษก ครั้นเมื่อศึกพะม่าครั้งที่ ๑ ได้เป็นแม่ทัพไปตั้งรับพะม่าที่เมืองราชบุรี ไม่เอาใจใส่ในราชการสงคราม มีความผิดถูกถอด ภายหลังได้เป็นพระยามหาธิราชช่วยราชการในกรมพระนครบาล

๒. พระยายมราช (บุญนาค) คือ เจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค)

๓. พระยายมราช (บุญมา) บุตรพระยาจำแสนยากร กรุงเก่า เป็นพี่ต่างมารดา กับเจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) เดิมรับราชการในพระองค์ ได้เป็นพระยาตะเกิงเมื่อปราบดาภิเษก แล้วจึงได้เลื่อนเป็นพระยายมราช เป็นที่สมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ ๒

กรมวัง

๑. เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ (บุญรอด) เชื้อพราหมณ์เพตุฉิ

บาท เป็นบุตรพระยามนเทียรบาลกรุงเก่า เป็นพระยาธรรมมา
 ชิกิรณ์เครื่องกรุงธนบุรี เป็นผู้คุ้นเคยรักใคร่ในพระองค์ และได้มี
 ความชอบเมื่อตามเสด็จการสงคราม และรู้แบบแผนการกรมวัง
 มาก จะย้ายไปกรมอื่นไม่ได้ จึงได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาธรรมมา
 ชิกิรณ์เมื่อปราบดาภิเษก ครั้นเมื่อศึกพะม่าครั้งที่ ๑ เป็นแม่ทัพ
 ออกไปตีรับพะม่าที่เมืองราชบุรี ไม่เอาใจใส่ในราชการสงคราม
 มีความผิด ถูกถอด ภายหลังได้เป็นพระยาศรีธรรมมาชิราชช่วย
 ราชการในกรมวัง ในรัชกาลที่ ๒ เลื่อนเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมา
 ชิราช อสังยุทกรรมในรัชกาลที่ ๒

๒ พระยาธรรมมาชิกิรณ์ (ทองดี) รับราชการในพระองค์
 ได้เป็นจมนศรีสรรัักษ์ เมื่อปราบดาภิเษก แล้วเลื่อนเป็นพระยา
 พิพัฒน์โกษา แล้วจึงได้เป็นพระยาธรรมมาชิกิรณ์ อสังยุทกรรม
 ในรัชกาลที่ ๑

๓ พระยาธรรมมาชิกิรณ์ (สด) เป็นข้าหลวงเดิมในกรม
 พระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท ได้เป็นพระยามนเทียรบาลเมื่อ
 อู่ปราบดาภิเษก แล้วจึงเลื่อนเป็นพระยาธรรมมาชิกิรณ์ อสังยุทกรรม
 ในรัชกาลที่ ๒

กวมนา

๑ พระยาพลเทพ (ปิ่น) คือ เจ้าพระยามหาเสนาที่เลื่อน

เป็นเจ้าพระยาอภัยราชา

๒ เจ้าพระยาพลเทพ (บุญนาค) เดิมอยู่บ้านแม่ลา กรุงเก่า
ต้นคืดกรุงธนบุรี ได้เป็นเจ้าพระยาไชยวิชิต ผู้รักษากรุงเก่าเมื่อ
ปราบดาภิเษก แล้วเลื่อนเป็นเจ้าพระยาพลเทพ เป็นโทษต้อง
ประหารชีวิตในรัชกาลที่ ๒

ตำแหน่งเสนาบดีในรัชกาลที่ ๑ อัครมหาเสนาธิบดีมหาด
ไทยและกลาโหมเป็นเจ้าพระยา แต่เสนาบดีตำแหน่งจตุสดมภ์
เมือง วัง คลัง นา นั้น ในหนังสือครั้งรัชกาลที่ ๑ ที่ได้พบ
เห็นปรากฏเป็นแต่พระยาโดยมาก ที่ได้พบหลักฐานแน่นอนว่า
เป็นเจ้าพระยานั้น คือ เจ้าพระยาธรรมมา (บุญรอด) ๑ เจ้าพระยา
พระคลัง (หน) ๑ เจ้าพระยาพลเทพ (บุญนาค) ๑ นอกจากนั้น
ยังไม่พบหลักฐานนอกจากที่กล่าวในพงศาวดาร ซึ่งเรียบเรียงขึ้น
ภายหลัง

รายงานทุกเกล้า ๆ ถวาย

ศาลาว่าการมหาดไทย

วันที่ ๒๑ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาท ปกเกล้าปกกระหม่อม

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ให้ข้าพระพุทธเจ้าตรวจชำระหนังสือพระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ มหาโกษาธิบดี ได้เรียบเรียงไว้แต่ก่อน โดยมีพระราชประสงค์จะให้ลงพิมพ์เพื่อประโยชน์ในการเล่าเรียนนั้น พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ๆ หาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานต้นฉบับ มาจากหอหลวงให้คัดสำเนาออกตรวจชำระมาโดยลำดับ จนสำเร็จในส่วนรัชกาลที่ ๑ เป็นหนังสือ ๑๒ เล่มสมุดไทย ได้ส่งลงพิมพ์เป็นเล่มที่ ๑ ในบัดนี้ชั้นหนึ่งก่อน แล้วจะได้รับพระราชทานตรวจชำระส่วนรัชกาลอื่นโดยลำดับต่อไป

การตรวจชำระหนังสือพระราชพงศาวดารครั้งนี้ เพราะจะรีบส่งลงพิมพ์ จึงไม่มีใครมีเวลาพอจะสอบกับหนังสืออื่นได้มากเรื่องทั้งหนังสืออื่นอันเนื่องด้วยพระราชพงศาวดาร ซึ่งควรจะเอามาสอบสวน ก็หาฉบับที่ควรเชื่อได้โดยยาก พบแต่ฉบับที่มีผู้บังอาจเปลี่ยนแปลง ข้อความวิปลาศไปเสียโดยมาก แต่หนังสือ

พระราชพงศาวดาร ที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เรียบเรียงไว้ฉบับนี้ เห็นได้ว่าได้เรียบเรียงโดยอาศัยคัดข้อความมาจาก พระราชพงศาวดาร ที่กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีฯ โนรสทรงเรียบเรียงบ้าง คัดหมายรับสั่งและท้องตราไปบอกอันเป็นจดหมายในราชการมาเรียบเรียงลงบ้างเป็นพื้นความ ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ตรวจชำระโดยตั้งใจที่จะคงความไว้ ตามที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เรียบเรียง ได้คัดทอนเพิ่มเติมและแก้ไขบ้างแต่ที่จำเป็น คือตัดข้อความอันปราศจากสารประโยชน์ออกเสียบ้าง เพิ่มเติมข้อความที่ยังบกพร่องขาดอยู่ให้บริบูรณ์บ้าง และแก้ไขโวหารและระเบียบที่เรียบเรียงให้เข้าใจเนื้อเรื่องได้ชัดเจนกว่าเดิมบ้าง แต่ข้อความที่ข้าพระพุทธเจ้าได้แทรกเพิ่มเติมเข้าใหม่ในพระราชพงศาวดารนี้ ได้เลือกสรรแต่ที่หลักฐานควรเชื่อถือได้ โดยเป็นจดหมายเหตุของเก่ามีอยู่ในห้องอาลักษณ์ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ได้ทรงช่วยค้นมาประทานบ้าง ที่ได้พิมพ์ไว้ในหนังสือวชิรญาณบ้าง เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบ้าง และที่สุุดตามพระราชนิพนธ์ และกระแสรับสั่งในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลถามได้เนื่องๆ ในเวลาที่มีความสงสัยนั้นบ้าง ได้ระวีอยู่เสมอที่จะแก้ไขตามคำบอกเล่า และหนังสือซึ่งจะไว้ใจมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าคิดว่าด้วยเกล้า ๆ ว่า เมื่อได้ลงพิมพ์หนังสือ
พระราชพงศาวดารนี้เป็นครั้งที่ ๑ เสร็จแล้ว จะหาหนังสือต่าง ๆ
มาสอบสวนตรวจชำระหนังสือพระราชพงศาวดารนี้ สอนพระเดช
พระคุณต่อไป และหวังด้วยเกล้า ๆ ว่า เมื่อลงพิมพ์ครั้งที่ ๒
ยังจะดีขึ้นได้กว่านี้อีก

ในที่สุด ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทาน กราบบังคมทูลพระ
กรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า ในกรณีที่ข้าพระพุทธเจ้าตรวจ
ชำระหนังสือพระราชพงศาวดารต่อนี้ พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ได้
รับเป็นธุระในหน้าที่การสอบทาน และหม่อมเจ้าประวิติวงศ์ใน
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ได้เป็นพนักงาน
ดูการคัดเขียนและส่งพิมพ์ตลอดมา

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ

ข้าพระพุทธเจ้า . ดำรงราชานุภาพ ขอเดชะ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญเรื่อง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

ก

กัจจ	ชิตาของมหาอุปราชเวียงนคราย เป็นภรรยา ดินเกี่ยม ๔๔
กงเขิน	อง เป็นจีน ต่เมืองไซ่ง่อนแตก ๕๑
กฏหมาย	ชำระเรียบเรียงใหม่ ๒๘๐
กบฏ	กำเรียบขึ้นในวังหน้า ๕๘
กบฏไถเขิน	๓๐
กบฏทะวาย	๒๐๒
กบฏฟ้าทะละหะมุ	๓๓
กบฏมั่งโพเขียง	๕๓
กรมท่า	แบ่งหัวเมืองไปขึ้นกรมพระกลาโหม ๑๕ เมือง คงมีเมืองขึ้นอยู่ ๕ เมือง ๑๕, พระยาพิพิธ เป็นผู้ช่วยราชการ ๒๗
กรรดิราช	พระเจ้า ณนครเขียงใหม่ ๒๑๕
กรอก	พระยาไกร ว่าที่พระยาเดโช ๖๑
กระ	เมือง บั๊กซ์ใต้ เดิมขึ้นกรมท่า แบ่งไป ขึ้นกรมพระกลาโหม ๑๕

กระจะ	บาง วิมวัตพนัญเชิง ๒๕๕
กระต่าย	จมน้พระราชบาล ๒๐๓
กระบี่รุช	ธงไชย ๘๒
กระบือ	เกาะ องเชียงสือหน้กบฏไ้กเขินมาอาศัย อยู่ ๔๐, ๕๓
	สนาม ๖๕
กระบี่	เมือง ๑๑๗
กระพงชะนัง	เมือง ๓๔
กระพงชม	เมือง ๓๑, ๓๔
กระพงสวาย	เมือง ๓๑
กระพงหลวง	๓๕, ท่า ๒๒๗
กรัง	เมือง ๒๖
กราบ	เรือพระที่นั่ง ๒๕๖
กรามข้าง	คาน ๕๕
กรี	รูป ตราประจำเงินพดด้วง ๓๐๗
กรุง	นาม ๕๑
กรุงเก่า	เรืออิฐกำแพงเมืองลงมาสร้าง พระนครใหม่ ๖๓
กรุงเทพ	เหตุที่ย้ายราชธานีจากจังหวัดธนบุรีมา ตั้งทาง ฝั่งตะวันออก ๗

กรุงธนบุรี	สมเด็จพระเจ้า ถวายเพลิงพระบรมศพ ๗๗
กรมฮวด	อง เป็นบิดาของ องอยาก องบาย องตาม ๔๖
กลศึก	๑๐๔
กลัก	อง บุตรองเชียงซุน ๔๕
กลันตัน	พระยา แต่งเครื่องราชบรรณาการมา ทูลเกล้าฯ ๑๒๓
กลาง	ขุน เป็นพระยาอภัยรัตนฤทธิ ๑๖ หลวง เป็นพระยาราชสงคราม ๑๖ วัด ๒๓
กลาวุ่น	ขุนนางพะม่า ๕๔
กลาโหม	กรม มีหัวเมืองขึ้น ๒๐ เมือง ๑๕, ๓๑๘ พระยา บ้านอยู่คลองแกลบ ๑๓, ซ้อบาง แม่ทัพฝ่ายเขมร ๒๖, ซ้อป่า เดิม เป็นพระยาวิบูลยราช ขุนนางเขมร ๓๖, ซ้อปก พวกรพระยายมราช (แบน) ๓๘, ไปรบพะม่าเมืองกาญจนบุรี ๕๘, ซ้อปก โปรดเกล้าฯ ให้เป็นสมเด็จ ฟ้าทะละหะ ๒๑๓, ซ้อพรหม ๒๓๔,

ถูกเจ้าอนัม กักฟ้องกล่าวโทษ ๒๔๕,
 ซ้อพรหม ต้องโทษ ๒๕๕, บ้าน
 ๒๖๘, ซ้อทองอิน ต้องหาว่าร่วมคิด
 การกบฏ ๒๗๑, ซ้อเมือง ๒๕๑

สมุห ๑๓, ๑๘

กลาโหมราชเสนา พระยา เดิมเป็นพระไชยบุรินทร์ ๒๐, ๑๐๖,
 ๑๓๕, บิดาเจ้าพระยาขมราช (ทองสุก)
 ยกทัพเรือไปปราบพวกภยาตานี้ ๑๗๖,
 ๑๕๕

กลี้ออง เมือง ๑๔๘
 กลีบ แม่น้ำ ถึงบ้านตะพู ๑๕๖
 กวักกอ ่อง ขุนนางผู้ใหญ่เมืองเว้ ๔๖
 กวักลา ่อง แม่ทัพเมืองตั้งเก็ย ยกทัพไปตีเมือง
 เว้ ๔๘

กวางตี เมือง ๒๘๕
 กวางเบอง เมือง ริมแม่น้ำชงขัน เดิมเป็นแต่ด่าน
 ตำบลโปจัน ๔๕

กวางหน้า เขา เป็นที่ย่องซุ่ยตี ๔๖
 เมือง ๔๗

กวางนเทียงดาว ราชทูตญวน ๒๗๖

กว้าน	อง ญวนเจ้ากรมช่างไม้ ๑๒๘
กษัตราณูจิต	กรมขุน ทรงสถาปนาเจ้าฟ้าธรรมา- ธิเบศร์ ๒๕๗
กษัตริย์	แม่น้ำ ระยะทางเดินถึงแม่น้ำสกลิก ๑๕๕
กองมอญ	๑๕, ตระเวนด้าน ๕๖
กะแจะ	เมือง ๓๖
กะโจมบ้อม	๒๖๗
กะเตา	เมือง ระยะทางเดินถึงเมืองหงสาวดี ๑๕๕
กั้น	พระยายมราช รักษาเมืองเสียมราฐ ๖๑
กั้นถิ่น	อง บุตรรองลองเขื่อง ๒๐๕
กัมพูชนัศัตร	พระองค์เจ้า ๒๖๕
กัมพูชา	กรุง ไม่ยอมถวายต้นไม้ทองเงินเครื่องราช บรรณาการแก่กรุงธนบุรี ๒๕, นักอง จันท์เป็นสมเด็จพระอุทัยราชา ๒๕๐
กัมโพชา	เมือง พระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ ๗๐
กาญจนบุรี	พระ เดิมเป็นหมื่นวิเศษ ๑๔ เมือง บั๊กย์ไต้ เดิมขึ้นกรมท่า แบ่งไปขึ้น กรมพระกลาโหม ๑๕, ๕๕, ๕๗, เสด็จ พระราชดำเนิน ๑๐๒, ชาวด่านสี่บรู๋ข่าว ศึกพะม่า ๑๓๔, ระยะทางถึงเมือง

ไทรโยค ๑๕๕

กาไชโยค

เป็นขุนโลกที่ป ๑๕

กาวิละ

พระยา เจ้าเมืองนครลำปาง ๑๑๑, ฝมือ

รบพะม่าเข้มแข็ง ๑๑๕, ๑๔๐, ต่อสู้

พะม่าเข้มแข็ง ๒๕๓

กำปอด

เมือง พระรามราชาปกครอง ขึ้นกรุง

ธนบุรี ๒๓, ๕๔

กำแพง

พระยา ขอบุญจัน บ้านถลุงเหล็ก ข่า

หลวงเดิม ๑๕

กำแพงเพชร

พระยา อพยพหนีพะม่าเข้าป่า ๑๑๑

เมือง พระแก้วมรกตเคยประดิษฐานอยู่

๓๐, ๑๑๔, ๒๑๘

กำไล

ด่าน ๒๘๕

กำแหง

พระ เดิมเป็นหลวงราม ๑๗

กิม

เจ้า พระเจ้าแผ่นดินญวน ๔๒

กู

เจ้า พระสามเป็นกรมหมื่นนรินทร์พิทักษ์

๑๒

กู

เมือง ๒๓๑

กุนทล

เจ้าฟ้า ๒๐๕

กุนทลทิพยวดี

เจ้าฟ้า เดิมเป็นพระองค์เจ้าจันทบุรี เจ้า

จอมมารดา เป็นธิดาเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ๒๗๕, โสกันต์ ๓๐๓

กุดันน้อย	โกศ ๒๓๒
กุดันใหญ่	โกศ ๒๓๒
กุน	ตรีศก จุลศักราช ๕๑๓ ปี ๗๓, จุลศักราช ๑๑๕๓ ปี ๑๘๑, ๑๘๕ นาย เดิมเป็นพระราชประสิทธิ์ เลื่อนขึ้นเป็นพระยาศรีพิพัฒน์ ภายหลังได้เป็นสมุหนายก ๑๗ เบ็ญจศก จุลศักราช ๑๑๖๕ ปี ๒๗๓ พระยาพระคลัง ๓๑๕
กุก	เอกศก จุลศักราช ๑๑๔๑ ปี ๓๒ เมือง บั๊กซ์ใต้ เดิมสังกัดกรมท่า แบ่งไปสังกัดกรมพระกลาโหม ๑๕
กุกเขิน	เมือง อกไกเขินเป็นเจ้าเมือง ๔๐, ๔๖, ราชธานีของญวนสมัยไกเขิน ๔๕, ๒๔๕
กุกหลาบ	สวน ๒๕๒
กุก	เกาะ ๑๓๑
กุกไถ	เรือ ๑๗๕
เกด	เจ้าฟ้า เป็นกรมขุนอิศราอนุรักษ์ ๒๕๗

	นายจำเรศ ๒๐๔
	ภรรยาพระยาพิพิธไอสุริย์ หงษ์ ๑๕,
เกนวุ่นแมงยี่	แม่ทัพใหญ่พะม่า ๕๓
เกศธาตุ	เรื่อง ภาพเขียน ๒๓๕
เกษตร	พระยา ขอบุญรอด ๒๒๕
เกษตราธิบดี	พระยา ขอบุญรอด ๒๗๒
เกสร	มหา เปรียญโท วัดโพธาราม เป็นพระ ญาณเสถียร ๒๓
เกียนสาว	๓๖
เกาทันท์	พระแสง ๘๑
เกาโล	อง ญวน เจ้ากรมช่างหล่อ ๑๒๕
แก	นัก มารดานักกองพิมพ์ ๒๒๖
แกงวุ่นแมงยี่	แม่ทัพพะม่า ๕๓, ๑๑๗, ๑๒๐, ๑๓๒
เกลตบ	คลอง บ้านพระยาขลาใหม่ ๑๓
แก้ว	พระองค์ นามเดิมว่า ดั่ง ๒๘, เชิญสุภ อักษรกรรณบุรี ไปถึงสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ ๓๕, ๓๐๐, พระอัครกษัตริย์ เป็นพระยาธรรมปโรหิต ๖๕ ภิกษุ เป็นที่พระรัตนมณี ๒๑
แก้วเการพ	พระยา ๑๒๑, ๒๐๑

แก้วมรกต	พระพุทธปฏิมา ๖๕, ดำนาน ๗๐, มังาน สมโภช ๓๑๐, วัด เป็นที่ประดิษฐาน พระพุทธปฏิมา โปรดให้สร้างใหม่ ๖๘
โกเงิน	บุตรขององเชียงซุนที่ซอมุเซ ๔๕, ซอเวียน ถึงอกทง ๒๘๖
โกศา	พระยา ซอล้าย ยกทัพไปปราบเขมรในปี ฉลุ จุลศักราช ๑๑๓๑ ปี ๒๖
โกศาธิบดี	พระยา ๘๘
โกสิต	พระเจ้า ๒๑๗
โก	อง ๑๗๕
โกเชิน	ญวน กบฏ ๓๐, ๓๗, ๑๑, เจ้าเมือง กวยเขิน ต่เมืองไซ่ง่อน ๔๐, เจ้า นาม เดิมว่าองอยาก ตั้งตนเป็นกษัตริย์ของ ญวนเว้และไซ่ง่อน ๔๕, ขอเป็นไมตรี กับไทย ๒๐๕
โกเตา	บ้าน เขมรลับแล ๕๐
โกร	พระยา ซอล้าย ขุนนางเขมร ๒๗
โกรโกษา	พระยา ๑๕๕, บ้าน ๒๖๘
โกรภพ	พระ ๒๕๓, ซอบุญรอด เลื่อนเป็นพระยา จำแสนยากร ๒๕๕

ไกรศรี

ขุนหลวงพระ กรรมการชำระกฎหมาย ๒๘๑

จ

ขนานมหางคี	นาย ๒๘๘
ขนน	ท่า ๑๓๕
ขบถ	กำเรียบขนในวังหน้า ๕๘
ขบถโกเชิน	๓๐
ขบถทะวาย	๒๐๒
ขบถมั่งโพเชียง	๕๓
ขบถฟ้าทะเลหะมู	๓๓
ขของ	บึง พวกขบถจับสมเด็จพระรามราชาถ่วง น้ำ ๓๔
ขลุ้ง	เมือง ๓๖
ขรรค์ไชยศรี	ราชสาตราเก่าครั้งพระเจ้าประทุมสุริยวงศ์ เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ส่งมาทูล เกล้าฯ ถวาย ๖๑, พระแสง ๘๑
xon	เมือง ๒๘๔
ขันฑาส์มา	เจ้า พระเจ้านครศรีธรรมราช ๓๕, เจ้า เชียงใหม่ ๒๖๒

ขาด	จัตวาศก จุติศักราช ๕๑๔ ปี ๗๔, จุติศักราช ๑๑๔๔ ปี ๗, ๘, ๒๑, ๔๐ ฉศก จุติศักราช ๗๕๖ ปี ๗๑, โทศก จุติศักราช ๘๓๒ ปี ๒๓๖, อัฐศก จุติศักราช ๑๑๖๘ ปี ๒๘๘, ๒๕๒
ข้าราชการ	วังหลวง ๑๓ วังหน้า ๒๐
ข้าวดอก	บาง ๑๑๓
ข้าหลวงเดิม	ข้างพระที่นั่งพังเทพลีลา ๑๕๒
ขุนเถร	พระองค์เจ้า นายทัพกองโจร ๑๐๑, ๑๐๕
ขุนนาง	วังหลวง ๑๓ วังหน้า ๒๐ หัวเมือง ๑๗
เขมร	พงศาวดาร ๒๕, รุกรานไทย ๒๖, ยอมเป็นประเทศสราช ขึ้นแต่กรุงธนบุรี ๒๘, ขบถต่อสมเด็จพระรามาธิบดี ๓๓, ฝักใฝ่ขึ้นอยู่กับญวน ๓๕, ช่วยญวนปราบขบถ ๓๗, โปรดให้เกณฑ์มาขุดคูพระนคร ๖๓, ๖๖, โปรดให้สร้างวังพระราชทานนักร้องเอง ๑๒๗, โปรด

ให้ยกทัพไปช่วยเจ้าอนัมกัก ๒๓๔,
โปรดให้นักร้องจันทร์เป็นสมเด็จพระอุทัย
ราชา ๒๕๐

เขมรเข็ว ^๔ รต	๓๘
เขมรลับแล	บ้านไถเตา ๕๐
เขมา	เมือง ^๔ ๑๔๓
เขงู	ตำบล แขวงเมืองราชบุรี ๑๐๖
เขอินทร์	วัด เมืองสวรรคโลก ๒๓๕
เข็ว ^๔ รต	เขมร ๓๘
แขก	ตเมืองสงขลา ๑๘๑
แขกจาม	๓๘
แข่งเรือ	ระหว่างวังหลวงกับวังหน้า ๒๒๔
โง	แม่น้ ๓๑, ๖๔
โงนอ ^๔ โมงค	ฉลองวัดพระเชตุพน ๒๔๒

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ค

ครอง	เมือง ^๔ ๓๖
ครุฑ	วัด ๒๖๕
ครุฑพ่าห์	ธงไชย ๘๒
คลองคูพระนคร	โปรดให้ขุดด้านตะวันออก ๖๓

คลองวาน	เมือง บั๊กซ์ไต๋ เดิมขณกรมท่า แบ่งไปขึ้น กรมพระกลาโหม ๑๕
คลองสวนพลู	จีน ถอบลักเครื่องประดับที่พระพุทธบาท ๑๓๗
กวร	พระขายมราช ขุนนางเขมร ๒๗
คอกกระบือ	ตำบลด ๓๕
คอกยา	ทหารพะม่า นำปืนลูกไม้กรงชนบุรีไปถวาย พระเจ้าอังวะ ๑๐๔
ค่อมองส่วย	๑๕๓
คางเวียง	อง บิดาขององเชียงสือ ๔๐, บุตรคนที่ ๒ ขององเฮี้ยวฮูเวียง ๔๕
คำเกิด	เมือง ๓๕
คำชายกาย	ราชทูตญวน ๒๕๕
คำนั๊ก	นาง ๒๕๕
คำเทพ	นาย ๒๕๕
คำตือ	พระยา เจ้าเมืองถ้ำ ๒๕๔
คำโสม	นาย น้องพระบาทกาวีละ เป็นพระยานคร ถ้ำปาง ๑๔๒
คิริกะเวียง	แม่ทัพหน้าของพระเจ้าปะดุง ยกไปตีเมือง ยะไข่ ๕๗

คุพระนกร โปรดให้ขุดด้านตะวันออก ๖๓
 คุหาสวรรค์ วัด เดิมชื่อวัดศาลาสี่หน้า ๓๐๘
 คุ่สวด ตำแหน่งในสมเด็จพระสังฆราช ๒๓
 โคนบุตร ข้าง พระอินทรไอยราทางค้วน เออทางโค
 ผูกต่อไว้ ๒๑๕

ง

งะพุง หัวหน้าขบถต่อพระเจ้าปะดุง ๕๖
 งา ตะเกียบ ทดลองยาพิษ ๕๒
 งาจูนัน นายกองพะม่า ๕๔
 งู เขา แขวงเมืองราชบุรี ๑๐๖
 เงินตรา ๓๐๗
 แก่อาณ เมือง ไทยเหนือเรียกเมืองถ่าน้ำ ๒๓๓
 แก่โอ เรือ ๓๓

จ

จตากล ในเมืองญวน เมื่อจุลศักราช ๑๑๓๔ ปี ๒๘,
 ในกรุงธนบุรี ๓๖

จวง	อง ๑๓๐
จอ	จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๖๔ ปี ๒๔๕, ๒๕๑ โทศก จุลศักราช ๑๑๕๒ ปี ๑๗๗ สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๔๐ ปี ๓๑, ๗๕
จอกชู	ขุนนางพะม่า พระเจ้าประดุงให้อยู่รักษาเมือง ยะไข่ ๕๗
จอกตลงโบ	แม่ทัพเรือของพระเจ้าประดุง ยกไปจับพระ เจ้าจิงกุกา ๕๖
จอกแยโบ	นายกองพะม่า ๕๔
จอกาโบ	นายกองพะม่า ๕๔
จอฮ่องนระทา	นายกองพะม่า ๕๕, แม่ทัพพะม่ายกมาตี เมืองฝาง ๑๓๕
จะโรยจังวา	เมือง ๓๓
จะหนะ	พระ โปรดให้เป็นเจ้าเมืองตานี ๑๒๔ เมือง ๑๒๗
จักร	พระแสง ๘๑ รูป ตราประจำเงินพดด้วง ๓๐๗
จักรเจษฎา	กรมหลวง เจ้าฟ้าลา ๑๐, ยกกระบัตร์ทัพ ไปรบพะม่าที่เมืองกาญจนบุรี ๕๘, ๑๑๓, ๒๖๘, สิ้นพระชนม์ ๒๕๕

จักราราชมนตรี
จักรี

พระยา ราชทูตไปเมืองญวน ๒๘๘
เจ้าพระยา ยกทัพไปปราบเขมร ในปี
เถาะ จุลศักราช ๑๑๓๓ ปี ๒๖
พระยา ช่อเปียง ถูกฆ่าตาย ๓๗, ช่อแกบ
พวกพระยายมราช (แบน) ๓๘, อยู่
รักษาเมืองโปรวิสาท ๖๑, ๑๕๕, ๒๒๗,
ช่อแบน ๒๕๑

จังหวัด

สังกัดกรมพระกลาโหม กรมมหาดไทย
กรมท่า ๑๕

จันท

นักอง โอรสสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี
๒๒๖, มาเฝ้าทูลละอองฉกรรจ์ ๗
๒๕๘, โปรดให้เป็นสมเด็จพระอุทัย
ราชา ๒๕๐

นาย ดำรงในกรมหลวงเทพหริรักษ์ ๑๒๘
ภรรยาพระยาถลาง บงการบ้องกันเมือง
ถลาง ๑๑๕

จันทบุรี

พระเจ้า ๑๘๓
พระองค์เจ้าหญิง เจ้าจอมมารดาเป็นบุตร
เจ้ากรุงศรีสัตนาคณหุต โปรดให้สถาปนา
เป็นเจ้าฟ้าคุณทลทิพวดี ๒๗๘

เมือง ขันกรมท่า ๑๕, ถูกเขมรรุกราน ๒๖,

๓๓, ๑๔๓

จันทร	พระ บ่อม ๒๖๗
จันทราทิตย์	พระ เดิมเป็นหลวงวัง ๑๗
จันอาสา	เพี้ย ๒๘๕
จัวคาง	บุตรจัวเหียน เป็นเจ้าเมืองเว้คนที่ ๕ เป็นบิดาขององเฮียวฮูเวียง ๔๕
จัวเตียน	บุตรของมหาอุปราชเวียนกราย ๔๔, สร้าง เมืองเว้ เป็นบิดาของจัวสาย ๔๕
จัวเทิง	บุตรจัวสาย เป็นเจ้าเมืองเว้คนที่ ๓ เป็น บิดาของจัวเหียน ๔๕
จัวสาย	บุตรจัวเตียน เป็นเจ้าเมืองเว้ คนที่ ๒ เป็นบิดาของจัวเทิง ๔๕
จัวเหียน	บุตรจัวเทิง เป็นเจ้าเมืองเว้คนที่ ๔ เป็น บิดาของจัวคาง ๔๕
จาม	เมืองตะบงคะมูม ๓๘
จาวาโบ	นายกองพะม่า ๕๔
จ่าเรศ	นาย ช้อเกด ๒๐๔
จ่าแสนยากร	พระยา บิดาของหม่อมบุญมา และหม่อม บุญนาค ๑๖, เดิมเป็นหลวงพิไชย ๑๗,

เดิมเป็นพระพลเมืองพิศณุโลก ๒๐,
ไปรบพะม่าเมืองกาญจนบุรี ๕๘, ๑๐๖,
๑๓๕, ซ้อทุเรียน ๒๐๕, เดิมเป็น
พระขามหาวิจิตร ๒๕๓, บ้าน ๒๖๘

จ้านง	หลวง ๑๗๘
จำปริง	เมือง ๓๘
จิกแก	ปลัดเมืองทะวาย ๕๓
จิกแก	ปลัดเมืองทะวาย ขอเป็นข้าไทย ๑๘๕
จิกสิบโบ	แม่ทัพพะม่า ๕๓, นายกอง ๑๐๖
จิกกุจา	พระเจ้า ฤกาม ถูกพวกกบฏจับถ่วงน้ำ ๕๕
จิดกงสิริย	นายกองพะม่า ๕๔
จัน	รบญวน ๔๖
จุฬาราชมนตรี	พระยา เดิมเป็นขุนบ้องพลชั้น ๑๖
จู้ย	ขุน ข้าหลวงเดิม เป็นพระยาอนุชิตราชา ๑๓ เจ้าฟ้า ทรงตั้งเป็นกรมขุนพิทักษ์มนตรี ๒๓๓
จู	ภรรยาพระยาพิพิธไอสุริย์ หงษ์ ๑๕
เจดีย์สามองค์	คนสนิทขององเชียงสือ ๕๐ ด่าน ๕๔, ๕๖, ระยะทางเดินถึงแม่น้ำ

กษัตริย์ ๑๕๕, ถึงปากแพรก ๑๕๖

เจ้ รามัญ	พระยา เป็นพระขามหาโยธา ๑๕
เจ้าขว้าว	ด่าน ๕๓, ๑๐๖
เจ้าสนุก	ท่า ๒๔๕
เจ้ยงบา	อง ๑๓๘
เจ้ยงเวียน	อง ๑๓๘
แจ	พ่อค้าจีน ในเมืองไซ่ง่อน ๕๓
แจกกระเรจโบ	แม่ทัพของพระเจ้าปะดุง ยกไปตีเมือง ยะไข่ ๕๗
แจกกายโบ	นายกองพะม่า ๕๖
แจ้หม	๕๕
แจ้	วัด ๕๑, เดิมเป็นพระอารามภายในพระ บรมมหาราชวัง ๒๔

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ฉลุ	ตรีศก จุฬศักราช ๑๑๔๓ ปี ๓๕, ๕๕,
	จุฬศักราช ๑๐๒๓ ปี ๒๒๐
	เบ็ญจศก จุฬศักราช ๑๑๕๕ ปี ๒๐๖, ๒๓๕
	สี่ปีศก จุฬศักราช ๑๑๖๗ ปี ๒๘๒

เอกศก จุลศักราช ปี ๑๑๓๑ ๒๕
 เมือง เดิมสังกัดกรมพระกลาโหม ต่อมา
 แบ่งไปสังกัดกรมมหาดไทย ๒๐

นัคร ๘๑
 นิม นาย มหาดเล็ก ๒๐๕

๖

ชนะสงคราม วัด เดิมชื่อวัดทองปู้ ๒๖๕
 ชมพู ท้าว ๒๓๘
 ชลบุรี พระยา เจ้าเมือง ออกตระเวนสกัด พบอง
 เชียงสื้อ ๆ ขอฝากตนเป็นบุตรเลี้ยง
 ๔๐, ๕๓, เป็นพระยาราษฎร์วังสัน ๒๕๐,
 เมืองสังกัดกรมท่า ๑๕, โปรดให้หม่อม
 เรือง เป็นเจ้าบ้านเรือนุชร แล้วเลื่อน
 เป็นกรมขุนสุนทรภูเบศร์ ๒๐, ๔๑

ชวด จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๕๔ ปี ๑๕๑
 ฉศก จุลศักราช ๑๑๖๖ ปี ๒๗๓, ๒๘๐
 สัมฤทธิศก จุลศักราช ๘๓๐ ปี ๗๒

ช่วย มหา เจ้าอธิการ ช่วยบำรุงขวัญการต่อสู้

พะมา ๑๑๕, ลาสิกขาบทแล้วโปรดให้
เป็นพระยาทุกขราษฎร์ ช่วยราชการเมือง
พัทลุง ๑๒๒

พระนะ	หลวง เป็นพระยาสรรคบุรี ๑๕
ชาดก	เรื่อง ภาพเขียน ๒๓๗
ชาวที่	จางวาง พระยาพิพิธไอสुरีย์ หงษ์ ๑๕
ข้าง	สะพาน ๖๕
ข้างเผือก	ขุน ๒๔๕, เลื่อนเป็นหลวงอภัยชลักษณ์ ๒๔๗
ข้างสำคัญ	พระบรมไกรสร บวรสุประคิษฐ์ และพระ บรมไกรสร บวรบุษปัทม์ ๗๗
ขำนิ	หมื่น เป็นพระยาศรีสุริยพาหี ๑๗
ชิดชิงโป	นายกองพะมา ๒๕๓
ชินราช	พระพุทธรูปฎิมา ๒๔๔
ชินสีห์	พระพุทธรูปฎิมา ๒๔๔
ชี	นัก ยายพระองค์เจ้ากัมพูชนัตร และพระ องค์เจ้าวงศ์ขัตติยา ๒๖๕, พระองค์ เจ้า ๑๕๓
ชุมพร	เมือง บั๊กย์ใต้ เดิมสังกัดกรมท่า แบ่งไป สังกัดกรมพระกลาโหม ๑๕, ๕๓,

๑๐๕, ๑๑๗, ๒๐๑

เชตุพน	วัด โปรดให้ปฏิสังขรณ์ ๒๓๔
เชิงเลน	วัด เปลี่ยนนามว่า วัดบพิตรพิมุข ๒๕๐
เชิงกะเล	นายกองพะม่า ๕๕
เชิงแจ้ง	เมือง สวามิภักดิ์ไทย ๒๔๔
เชิงเงิน	พระยา ๓๘๘
เชิงขำ	เจ้าเมืองไซ่ง่อน ๑๕๕
เชิงขุน	อง บุตรคนที่ ๔ ขององเฮียวฮูเวียง ๔๕, มาอยู่ในกรุงธนบุรี ๔๕
เชิงตุง	เจ้า ยอมสวามิภักดิ์ไทย ๒๘๓ เมือง เกณฑ์ทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือไปปราบ ๒๗๘
เชิงใหม่	เจ้า โปรดให้เป็นเจ้าชั้นตี่มา ๒๖๒ พระยา ๑๔๒, บอกข่าวศึกพะม่า ๒๓๑, ตีเมืองสาไกได้ ๒๕๑ เมือง ๗๑, ๕๕, ว่าง ๑๑๑, กรมพระราช วังบวร ฯ เสด็จไปตั้งเมือง ๑๓๕, ๒๑๕, ถูกพะม่าขกทัพมารบกวณ ๒๒๘, ถูก ทัพพะม่าล้อม ๒๕๓, ได้กวรวเมือง เชิงแสน ๒๗๔

เขียงราย

พระยา จงรักไทย ๑๔๐

เมือง พระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ ๓๐,

๒๑๕

เขียงรุ่ง

เมือง เกณฑ์ทัพเมืองเหนือไปปราบ ๒๓๘,

สวามิภักดิ์ไทย ๒๔๔

เขียงสือ

อง แดกหน้าขบถไทจีน ๓๗, เข้ามาพึ่ง

พระบรมโพธิสมภาร ๔๐, เป็นบุตรคน

ที่ ๒ ขององคางเวียง ๔๖, หนีไปอยู่บ้าน

บ้านไทเตา ๕๐, ๖๖, หนีจากกรุงเทพฯ

๑๒๗, ได้รับความช่วยเหลือจากไทย

๑๔๓, ขอความช่วยเหลือจากไทย ๑๕๖,

ถวายต้นไม้ทองเงินครั้งที่ ๑ ๑๕๕, ถวาย

ข้าวสาร ๑๗๒, ตั้งตัวเป็นเจ้าอนัมก๊ก

ถวายต้นไม้ทองเงินครั้งที่ ๒ ๑๗๗ (ดูที่

อนัมก๊ก และ เวียดนาม)

เขียงแสน

เมือง ๕๕, ๑๑๕, ขนแก่พะม่า ๑๓๕,

ไทยขับไล่พะม่า ๒๖๑, เป็นของไทย

๒๗๔

โชติพรหมา

ขุน ๒๕๖

ไชย

พระพุทธรูปนิมา ๘๑

ไชยณรงค์	หลวง เป็นพระนครสวรรค์ ๑๘
ไชยนาท	พระ เดิมเป็นขุนวิเศษ ๑๘ เมือง ๕๕
ไชยบาดาล	พระ เป็นพระยาอ่างทอง ๑๘
ไชยบุรินทร์	พระ ปลัดเมืองพระพิศณุโลก เป็นพระ ยากลาโหมราชเสนา ๒๐
ไชยวิชีวิต	เจ้าพระยา ช่อบุญนาค บ้านแม่ลา ข้าหลวง เดิม ๑๕
ไชยเสน	ขุน ข้าหลวงเดิม เป็นพระยาราชนิกุล ๑๕ หมื่น เป็นหลวงราชนิกุล ๑๗
ไชยา	เมือง บั๊กย์ใต้ เดิมขึ้นกรมท่า แบ่งไปขึ้น กรมพระกลาโหม ๑๕, ๕๓, ๑๑๗

สถาบันวิทย์บริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทรงยัน	แม่น้ำ ระหว่างเมืองเว้กับเมืองตั้งเกย ๔๕
ชาแตก	๖๗
ช่อหัง	เมือง เป็นชื่อที่ญวนเรียกเมืองทันต์ของพวก ทรงดำ ๓๒, ๒๘๕
ชูยจอนระท	นายกองพะมา ๕๕

๒๕

ชยุทองเวระ	แม่ทัพพะม่า ๕๕, ๑๑๑
ชยุทองสิริยะ	นายกองพะม่า ๕๕
ชยุทองเวระ	แม่ทัพพะม่า ๑๑๔
ชยุทองอากาศ	ขุนนางพะม่า ๕๔
ชู	พระยาวิบูลยราช ขบถต่อสมเด็จพระรามา ราชา ๓๓, เป็นพระยาภคินทร ๓๔, ตั้ง ตัวเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยา ๓๖
เซ้า	เมือง คือเมืองหลวงพระบาง ๓๓
เซียงยะ	แขก ต่เมืองสังขตา ๑๘๑ เมือง ๓๐๒
โซ่	ขังขวางแม่น้ำดงเฮย บึงกันทัพเรือเมือง ตั้งเกีย ๔๕
ไซ่ง่อน	เมือง ๓๐, โกลเซินเจ้าเมืองกุกุยเขิน ขกทัพ มาตีแตก ๔๐, ทัพไทยยกไปปราบ ๖๒, ๖๖, เสียแก่องเซียงสือ ๑๕๗

ญ

ญวน	ให้เจ้าเขมรอาศัย ๒๗, เกิดจลาจลในจุล ศักราช ๑๑๓๔ ปี ๒๘, รบเขมรแต่ไม่
-----	--

ณ

ณรงค์

หลวง เป็นพระอภัยมณี ๑๘

ค

ดงเฮย

แม่น้ำ ทอดโซ่ซึ่งป้องกันทัพเรือเมืองตั้ง
เกย ๔๕

ดงเหล็ก

วัด เปลี่ยนนามเป็นวัดสุวรรณคีรี ๒๖๕

ดวงทิพ

นาย เป็นพระยาอุปราชนครลำปาง ๑๔๒

ด้วง

นกกอง เป็นพระองค์แก้ว ๒๘, โอรส
สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี ๒๒๖

ด่อน

นาย เปรี๊ญ กรรมการชำระกฎหมาย ๒๘๑

ดัดคัล

เมือง ระยะทางเดินถึงเมืองกะเตา ๑๕๕

ดาม

อง น้องชายของอวยาก ๔๖

ดาม

อง เป็นเจ้าลองเขื่อง ครองเมืองเว้ ๔๕

ดาวดั่งสี่

เรื่องเทศนา ภาพเขียน ๒๓๕

दान

ขุน เป็นพระสวรรคโลก ๑๘

ดิน

ประตุ วังหน้า ๕๕

ดินแดง

ท่า ๕๕, ๑๐๕, ๑๓๓

ดิก

อง ๑๓๘

๒๘

ดึกุม อง บุตรคนที่ ๑ ขององเฮียวฮูเวียง ๔๕
ดุสิตาราม วัด ๒๖๘
ดุสิตมหาปราสาท พระที่นั่ง ๑๓๕
เดโช พระยา ช่อแทน ๓๒, ขบถต่อสมเด็จพระ
รามราชา ๓๓, เจ้าเมืองกระพงสวาย
แตกทัพเจ้าพระยาสุรสีห์พิฆณวชิราช
๖๓, หนีจากเมืองกระพงสวายไปอยู่
จำปรง ๓๘, น้องชายฟ้าทะละหะ (มุ)
ตั้งตัวเป็นฟ้าทะละหะ กำจัดตวนเซด ๖๐
โตด เกาะ ๑๓๐
โดยเวียน อง ราชทูตขององเชียงสือ ๑๓๗

ค

คน นักอง ทรงราชย์เมื่อจุลศักราช ๑๑๒๐ ปี
มีนามว่า สมเด็จพระนารายณ์ราชาธิราช
รามธิบตี ๒๕
ตรังกานู แต่งเครื่องราชบรรณาการมาทูลเกล้าฯ ๑๒๓
ตราด เมือง ขันกรมท่า ๑๕, ถูกเขมรรุกราน ๒๖,
๑๔๔

ตรี	อง เจ้าเมืองเต็กเซี่ย ๕๐
ตลิ่งชัน	ปากคลอง ๒๖๕
ทวนเขต	แขก ตั้งตัวเป็นใหญ่อยู่ที่เกาะลัวะเอม ๖๐
ทวนแขวงวัน	นายกองพะม่า ๕๔
ทองปิลิว	เรือวังหลวง ๒๒๔
ทองปู้	วัด ๒๔, เปลี่ยนนามเป็นวัดชนะสงคราม

ทองพะยงโบ	นายกองพะม่า ๕๓
ทองแพกะเมี้ยววัน	นายกองพะม่า ๒๕๓
ทองแมงวู	นายกองพะม่า ๕๕
ทองอุ	เมือง ๕๕
ต้นสำโรง	บ้าน โปรดเกล้าฯ ให้อั้งเจียงสี่อาศัยอยู่

ตะกั่ว	ท่า ๑๔๗
ตะกั่วทุ่ง	เมือง บักซ์ใต้ เดิมสังกัดกรมท่า แบ่งไป สังกัดกรมพระกลาโหม ๑๕, ๑๑๕
ตะกั่วป่า	เมือง บักซ์ใต้ เดิมสังกัดกรมท่า แบ่งไป สังกัดกรมพระกลาโหม ๑๕, ๑๑๕
ตะเกิง	พระยา หม่อมบุญมา ภายหลังได้เป็นสมุห พระกลาโหม ๑๖

ตะเกียบงา	ทคลองยาพิษ ๕๒
ตะคร้อ	เมือง ๓๖
ตะเคียน	คลอง แขวงกรุงเก่า ๒๓
ตะแคงกามะ	ราชบุตรที่ ๓ ของพระเจ้าปะดุง ๕๓, ๕๔, แม่ทัพพะม่าที่ ๓ ถอยทัพหนีไทย ๑๐๖
ตะแคงจักกู	ราชบุตรที่ ๒ ของพระเจ้าปะดุง ๕๔, แม่ทัพ พะม่าที่ ๔ ถอยทัพหนีไทย ๑๐๖
ตะแคงเปงตะแล	กบฏต่อพระเจ้าปะดุง ๕๓
ตะนาวศรี	เมือง บั๊กยไต เดิมขนกมรท่า แบ่งไปขึ้น กรมพระกลาโหม ๑๕
ตะนาวศรี	เมือง ขอเป็นข้าไทย ๑๘๘
ตะบงกะมม	เมือง ๓๑, ๓๘
ตะพู	บ้าน ทางเรอถึงเมืองเมาะตะมะ ๑๕๖
ตะเรียงบันย	นายกองพะม่า ๕๔
ตะเรียงขามะชู	นายกองพะม่า ๕๓
ตักโตโหร	พระยา เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมราช ๑๔
ตังเกี๋ย	เมือง ราชธานีของญวน ๔๒, เกิดขบถเล เลีย ๔๓, รบกับเมืองเว้ ๔๕, ๑๓๘, รับทูตพะม่า ๒๕๒
ตัน	เจ้าฟ้า เป็นกรมหลวงเทพหริรักษ์ ๑๒

ตาก	พระยา อพยพหน้ทัพพะม่า ๑๑๑ เมือง ๕๕, ๑๑๑
ตานี	ปีน ๑๒๓, เมือง ขัดแข็งกรุงเทพ ฯ ๑๒๓, พวกราชา ตานีคึกคกบฏ ๑๒๕
ตำหนักทอง	ที่ประทับ ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ย้ายไปปลูกเป็นกุฏิณวัดบางว่าใหญ่ ๒๒
ตังเวือง	อง เจ้าเมืองไซ่ง่อน ๖๒
ดินเกี่ยม	ขุนนางในเมืองตังเกี๋ย เป็นบุตรเขยมหา อุปราชเวียนกราย ๔๔
เต็กเซี่ย	เมือง ๕๐, ๑๔๓
เตียนซัน	เมือง ๒๐๕
แดง	พระองค์เจ้า เป็นกรมหมื่นเสน่บริรักษ์ ๒๕๘
โต	พระยาพิไชย เข้มแข็งในการศึก ๒๕๘
โตด	อำแดง แม่ค้าจันทบุรี ๑๔๓
ไทรทวาร	ทำด้วยไม้ซีก ๘๓
ไทรภูมิ	เรื่อง ภาพเขียน ๒๔๐
ไทรสรณัษ	พระ ครองวัดบางหลวง เจ้าคณะรามัญ เมืองนนทบุรีและสามโคก ๒๔

ถ

ถลุงเหล็ก	บ้าน ๑๕
ถลุง	เกาะ ๑๑๕ พระยา ถึงแก่กรรม ๑๑๕ เมือง ปักข์ใต้ เดิมสังกัดกรมท่า แบ่งไป สังกัดกรมพระกลาโหม ๑๕ ๕๓, ๑๑๗
ถอนน้ำ	หัวัดพระแก้ว ๖๕
เกาะ	ตรีศก จุลศักราช ๑๑๓๓ ปี ๒๖ นพศก จุลศักราช ๑๑๖๕ ปี ๒๕๘ เบ็ญจศก จุลศักราช ๑๑๔๕ ปี ๕๔, ๕๖, ๕๘
ถีน	สัปดาห์ศก จุลศักราช ๑๑๕๗ ปี ๒๑๖, ๒๒๐ เมือง ๒๕๒

ท

ทงยุงยาน	อง ๑๔๔, โปรดให้ออกไปช่วยของเชียง สือ ๑๕๖
ทนนไชยบาศ	พระราชพิธี ๒๔๖
ทรงกันดาล	ท้าว ๘๕

ทรงดำ	ชาว โปรตให้อยู่ที่เมืองราชบุรี ๓๒
ทรพิษ	ใช้ในกองทัพพะม่าเมืองกาญจนบุรี ๑๐๕
ทวย	๑๗๔
ทศชาติ	เรื่อง ภาพเขียน ๒๓๘
ทอง	ฉบับ พระไตรปิฎกงานลงใบลานใหญ่ปิด ทองที่บ ๑๗๐ ตำหนัก ที่ประทับของสมเด็จพระเจ้ากรุง ธนบุรี ย้ายไปปลูกเป็นกุฏิณวัดบางว่า ใหญ่ ๒๒ นาย ทหาร ๑๗๘
ทองกอง	นาย เป็นพระสมบัตินิบาล ๑๗
ทองกา	บ้าน สร้างเป็นเมืองหลวงขอมระปุระ ๕๖
ทองจัน	เจ้าฟ้า เป็นกรมหลวงนรินทรนคร ๑๑
ทองคำ	หม่อม เป็นพระราชนวงศ์ ๑๓
ทองดี	นาย เป็นจมนครศรีธรรมราช ภายหลังได้เป็น ที่ธรรมมา ๑๗, พระยาพิพัฒน์โกษา เลื่อนเป็นธรรมาธิกรณ์ ๑๑๖, พระยาธรรมาธิกรณ์ ๑๒๑ มหา เปรียญเอก วัดหงษ์ แม่พระ นิกรมมณี ครองวัดนาค ๒๓

ทศดา	พระยา โปรดให้ออกไปช่วยราชการเมือง บันทายมาศ ๕๔, ๖๖
ทาง	อง บุตรคนที่ ๕ ขององเฮี้ยวสุเวียง ๔๕
ท่าเวียน	๓๕
ท่าเจ้าสนุก	๒๔๕
ท่าดินแดง	ท่าบล ๕๕, ๑๐๕, ๑๓๓
ท่าพระ	ประตุ ๓๐๑
ท่าหอย	วัด ริมคลองตะเคียน แขวงกรุงเก่า ๒๓
ท้ายตลาด	วัด เดิมเป็นพระอารามภายในพระราชวัง ๒๔
ท้ายน้ำ	พระยา เดิมเป็นหลวงพิเรนทร์ ข้าหลวง เดิม ๑๖, กองโจร ย่อท้อข้าศึก ๑๐๐
ท้ายสระ	พระเจ้าอยู่หัว ๒๕๗
ท่านาย	ในคราวพม่าพระที่นั่งอมรินทราภิเศก ๑๗๓
ทิพโกษา	พระยา ขอแสง ๑๕
ทิพยรักษา	หม่น ขอสุด ๑๗
ทุกขราษฎร์	๑๔
ทุ่ง	เจ้า ถวายช้างสี่ทองแดง ขันระวางเป็นพระ บรมคชลักษณ์ ๓๐๐
ทุ่งชายเขิน	อง ๒๓๓

ทุเรีน	พระยาจำแสนยากร ๒๐๕
ทุพภิกขภัย	เกวียนละซัง ๕๒
เทพกวี	พระ เป็นที่พระธรรมอุดม, อยู่วัดปากน้ำ เดิมเป็นที่พระธรรมโฆษา ๒๒
เทพกฤษณ	พระ ช้างพังเผือก ๒๔๕
เทพขมุน	รูป ภาพเขียน ๒๓๘
เทพธิดาราม	วัด ๒๖๘
เทพบิดร	พระ ฉลองพระองค์สมเด็จพระรามาริบัติ (อุ่ทอง) แปลงเป็นพระพุทธรูปหุ้มเงิน ปิดทอง ๖๕
เทพพลภักดี	กรมหมื่น พระองค์เจ้าอภัยทัต ๒๕๗
เทพมุนี	พระ วัดบางว่าใหญ่ โปรดให้ไปครองวัด บางวัน้อย ๒๓
เทพโมลี	พระ เดิมอยู่วัดพลับ โปรดให้มาครองวัด ท้ายตลาด ๒๔
เทพลีลา	ช้างพระที่นั่ง ๑๐๒, พัง ๕๕๒
เทพวรรณ	พระ ช้อป่าน เสมียน ๑๗
เทพสตรี	ท้าว ช้อจันท์ ภรรยาพระยากลาง ๑๒๖
เทพสมบัติ	หลวง เดิมเป็นขุนสิทธิรักษ์ ๑๗
เทพสิทธิเทพาธิบดี	พระครู เลื่อนเป็นที่พระครูศรีสุนทรภคร-

วิจิตร ๒๓

เทพสุดาวดี	กรมพระ ตั้งพระพี่น้ององค์ใหญ่ ๑๐, พระ โอรส ๑๑, สิ้นพระชนม์ ๒๓๒
เทพหริรักษ์	พระยา เจ้ากรม ขอสั่ง ๑๕, ๑๐๕ กรมหลวง เจ้าฟ้าตัน ๑๒, โปรดให้ยกทัพ ไปตีเมืองไซ่ง่อน ๖๖, ๑๑๔, ๑๔๗, ทรงผนวช ๑๕๘, แม่ทัพไปรบพม่าที่ เชียงใหม่ ๒๕๒, ถูกลักจากเมืองเชียง แสน ๒๗๔, สิ้นพระชนม์ ๒๘๐
เทพอาญา	ขุน เป็นพระเพ็ชรบูรณ์ ๑๘
เทพา	เมือง ๑๒๗
เทพากร	ขุน ๒๕๖
เทพกรรม	เทวรูป ๘๓
เทพิงวาง	อง บุตรคนที่ ๓ ขององเฮียวอุเวียง ๔๕, เป็นเจ้าเมืองเว ๔๖
เทพยม	หลวง เป็นพระนครชัยศรี ๑๘
เทพองก	อง เป็นจีน ขอสัก ๕๑
เทพน	พระยาเดโช ขุนนางเขมร ๓๒, ตั้งตัวเป็น ฟ้าทะละหะ กำจัดตวนเซต ๖๐ มหา ๑๘๕

ไทยรบพะม่า

ปราบเมืองทวาย ๑๔๖, ครั้งที่ ๒ ๑๓๒

ไทย

พระยา แต่งเครื่องราชบรรณาการมาทูล
เกล้า ฯ ๑๒๓

ไทยโยค

พระยา ๑๕๕

เมือง บั๊กซ์ได้ เดิมสังกัดกรมท่า แบ่งไป
สังกัดกรมพระกลาโหม ๑๕, สิบรัฐข้าว
ศึกพะม่า ๑๓๔, ระยะทางเดินถึงด่าน
ผาน ๑๕๕

ธ

ธัญญวัต

เมือง ราชธานีของยะไข่ เสียแก่พระเจ้า
ปะดุง ๕๗

ธนบุรี

เหตุที่ย้ายมาตั้งราชธานีทางฝั่งตะวันออก ๗,
เดือนกรกฎาคมพญาให้ถวายต้นไม้ทองเงิน
เครื่องราชบรรณาการ ๒๕, เกิดขบถ ๓๖,
โปรดให้รอกำแพงเมืองฟากตะวันออก
๖๓, เชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐาน
๗๕, ถวายเพลิงพระบรมศพพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๗๗, พะม่ากลัว
ปืนลูกไม้ ๑๐๒

ธรรม	พระยาพระคลัง	ถูกราชฎรกำเร็บจับฆ่า
	ดาบ ๓๑	
ธรรมกิติ	พระ ๒๒๑	
ธรรมโคดม	พระ	โปรดให้แปลงนามเป็นพระธรรม
	อุดม ๒๒	
ธรรมโฆษา	พระ	วัดปากน้ำ เป็นพระเทพกวี ๒๒
ธรรมจักร		เรื่องเทศนา ภาพเขียน ๒๓๕
ธรรมไตรโลก	พระ ๑๖๘	
ธรรมปโรหิต	พระยา	ชื่อแก้ว ซึ่งเคยบวชเป็นที่พระ
		รัตนมุนี ๖๕, ๑๓๐
ธรรมรักษา	หลวง	เจ้ากรมสังฆการีขวา เดิมบวชเป็นที่
		พระพิมลธรรม ครั้งกรุงธนบุรี ๒๓
ธรรมราชมุนี	พระ	ชื่อชน วัดหงษ์ ว่าที่พระวันรัต ๒๒
ธรรมอุดม	พระ	แปลงนามมาจากพระธรรมโคดม ๒๒
ธรรมาธิกรณ์	เจ้าพระยา	หม่อมสด ข้าหลวงเดิม ๒๐,
		๘๘, แม่ทัพ ยกไปตั้งรับพะม่าที่เมือง
		ราชบุรี ๕๑, ชื่อบุญรอด เป็นโทษ
		เพราะประมาทในการศึก ๑๐๗, ชื่อ
		บุญรอด ถูกถอด แล้วโปรดให้เป็น
		พระยาศรีธรรมราช ๑๑๖

พระยา ช่อบุญรอด เป็นเจ้าพระยา กง
 นามเก่า ๑๔, ช่อทองดี เลื่อน
 จากพิพัฒน์โกษา ๑๑๖, ๒๐๕, ๓๐๔,
 ๓๑๒

ธรรมาธิเบศร์ เจ้าฟ้า พระนามเดิมว่าสุพันธ์วงศ์ เป็นกรม
 ขุนกษัตริย์ราชิต ๒๕๓
 ธิเบศรบดินทร์ กรมหลวง เจ้าฟ้าบุญเมือง เดิมเป็นพระ
 อภัยสุริยา ๑๑, ถิ่นพระชนม์ ๕๑

น

นกโพรง ป็น ๑๕๕
 นคร สมโภช ๕๐, นาม ๕๑,
 นครชัยศรี พระ เดิมเป็นหลวงเทิ้ม ๑๔
 นครบาล กรม ๑๓
 นครพนม เมือง พระบรมราชาเป็นโทษ ๒๑๔
 นครราชสีมา พระยา เดิมเป็นพระพิมาย ๑๔, ถวายข้าง
 พลายสี่ประหลาด ๑๗, ถวายข้างพัง
 สี่ประหลาด ๒๑๕, ถวายข้างสี่ทองแดง
 ขนระวางเป็นพระบรมนาเคนทร์ ๓๐๐,
 ถวายข้างพังเผือก ๒๔๕

- นครลำปาง เมือง พระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ ๗๑,
๕๖, ๑๑๐, ๑๑๔, ๑๔๐, ได้กว่ำเมือง
เชียงใหม่ ๑๗๔
- นครวัด เมือง ๓๕
- นครศรีธรรมราช เจ้าพระยา ช่อฟ้า หนัทัพพะม่า ๑๑๘,
รบแขกมะลายูเมืองเขียะที่มาตีเมืองสงขลา
๑๘๒,
พระเจ้า ฤกคตพระยศ ๗๘,
เมือง ปลัด ๑๕, ปักข์ใต้ เดิมสังกัด
กรมท่า แบ่งไปสังกัดกรมพระกลาโหม
๑๕, ๒๖, เสี้ยแก่พะม่า ๑๑๗, ๒๑๗,
ถวายข้างเสียบครบ ๒๘๒
- นครสวรรค์ พระ เดิมเป็นหลวงไชยณรงค์ ๑๘
พระยา ยกทัพไปปราบเมืองโขง ๖๒
เมือง ๕๗, ๑๑๔
- นครเสียมราช เมือง ๒๖, เป็นของไทย ๒๑๓
- นครหลวง โปรดให้สร้างกรุงรัตนโกสินทร ๑๓
- นนทบุรี พระ เดิมเป็นหลวงพิทักษ์เสนาหา ๑๘
เมือง สังกัดกรมท่า ๑๕, ๒๔
- นรา หลวง เป็นพระยาพิศณุโลก ๑๘

นราเทเวศร์	กรมหมื่น พระองค์เจ้าปาน ๒๕๗
นราสุริยวงศ์	เจ้า เป็นพระเจ้านครศรีธรรมราช ๗๘
นรินทรเทวี	กรมหลวง ๓๑๒
นรินทรพิทักษ์	กรมหมื่น หม่อมมุก เดิมเป็นนายกวด มหาดเล็กครั้งกรุงธนบุรี ๑๒, ๓๑๒
นรินทรณเรศร์	กรมหลวง เจ้าฟ้าทองจัน เดิมเป็นหลวง นายฤทธิ ๑๑, ไปรบพะม่าที่เมืองนคร สวรรค์ ๕๗, ๑๑๒, ทรงผนวช ๑๕๘
นเรศรโยธี	กรมหมื่น พระองค์เจ้าบัว ๒๕๗
นวน	ออกญา เขมรเข้รัต โปรดให้อยู่บ้านเหนือ วัดสมอราย ๓๕
นวล	เจ้าคุณ ๓๑๘
น้อย	ตลาด เกิดเพลิงไหม้ ๒๓๔
น้อยธรรม	นาย น้องพระยาภาวโละ เป็นพระยาอุปราช เชียงใหม่ ๑๕๒
น้อยอด	นายกองพะม่า ๕๕
นัดจ๊กโกโบ	นายกองพะม่า ๕๓
นัดมิแดง	นายกองพะม่า ๕๓
นัดมิแดง	แม่ทัพพะม่า ๑๔๗
นันทเสน	เจ้า โปรดให้ขึ้นไปครองเมืองตานช้าง ๓๗,

เป็นโทษ ๒๑๔

นา	หลวง เป็นพระยาพิจิตร ๑๘
นาก	มหา เปรียญเอก วัดบางว่าใหญ่ เป็น พระพุทธรักษาจารย์ ๒๒
นาขวา	เจ้าเมืองเชียงใหม่ หน้ทัพไทย ๒๗๔
นาก	วัด ๒๓
นาคปรก	พระพุทธรูปฎิมา ๒๓๕
นาคเสน	พระเถระ ๗๐
นางทะวาย	๑๕๐
นามวงศ์	ขุนนางเมืองเชียงรุ่ง ๒๘๔
นามิแลง	นายกองพะม่า ๒๕๓
นายกวดหุ้มแพร	เป็นกรมหมื่นนรินทร์พิทักษ์ ๑๒
นายสีทฐ์	หลวง ตั้งตัวเป็นเจ้านครศรีธรรมราช ๗๘
นารายณ์	เทวรูป ๘๓
นารายณ์มหาราช	สมเด็จพระ ๒๒๐, ๒๕๗
นารายณ์ราชา	สมเด็จพระ นักองคน วิวาทกัณฑ์ก้องโนน ๒๕, ขอให้พระรามราชาเป็นทรงราช ๒๕, ๓๘
นารายณ์รามาชิดดี	สมเด็จพระ พระนามเดิมว่า เอง ๒๑๓, ทูล ขออาและครอบครัว ไปจากกรุงเทพ ฯ ๒๒๑, พิราลัย ๒๒๖

นารายณ์สังหาร	ป็น ๑๒๖
น่าน	เจ้าฟ้า ๒๘๔
	เมือง ได้ครัวเมืองเชียงแสน ๒๗๔
น้ำมาก	๕๒
นิตยภัต	แทนเบ็ยหวัด ๒๕
นิพพานาราม	วัด เดิมชื่อวัดสลัก ๗๖, เปลี่ยนชื่อวัด พระศรีสรรเพชญ์คาราม ๑๖๗
นูน	เมือง ๒๘๓
นมโยคฺจนะรัก	แม่ทัพพะม่า ยกมาตีเมืองชุมพรเมืองไชยา ๕๓, นายทัพพะม่า ๑๒๐
นมโยคฺจนรัต	พะม่า นายทัพหน้า ๑๑๗
นมโยคฺยันตะมิก	นายกองพะม่า ๕๖
นมโยคฺสีหะชฺยุ	แม่ทัพพะม่า ๕๕, ๑๑๑, ๑๑๕
นเรายะยัณกิสู	พะม่า ๒๐๖
เนี่ยม	ข้าง พระบาราชนบุรีนำถวาย ขึ้นระวางเป็น พระบรมไกรสร ๗๗
โนน	นักอง เป็นพระรามราชา วิวาทกับสมเด็จพระ พระนารายณ์ราชาธิราช ๒๕, สมเด็จพระ พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้าฯ ให้เป็น สมเด็จพระรามราชาธิราชบรมบพิตร ๓๐

บ

บพิตรพิมุข	วัด เดิมชื่อวัดเชิงเลน ๒๕๐
บรมไกรสร	ข้าง ๗๗
บรมคชลักษณ์	พระ ข้างสำคัญเล็บครบ ได้จากเวียงจันทน์ ๒๔๒, ข้างสีทองแดง ๓๐๐
บรมฉัททันต์	พระ ข้างสีทองแดงได้จากพะเนียด ๒๖๓
บรมนัจฉณ์	พระ ข้างสำคัญเล็บครบ ได้จากนครศรี ธรรมราช ๒๔๒
บรมนาเคนทร์	พระ ข้างสีทองแดง ๓๐๐
บรมเมฆเอกทนต์	พระ ข้างงาเดียว ๓๐๐
บรมราชา	พระ เจ้าเมืองนครพนมเป็นไทย ๒๑๔
บรมราชาธิบดี	พระ เจ้าเชียงใหม่ ๒๖๒
บรมราชาภิเษก	ครั้งที่ ๒ ๘๐
บริบูรณ์	เมือง ๒๗, ๓๖
บริรักษ์	เขา ภาพเขียน ๒๔๐
บวร	กรมพระราชวัง ยกทัพไปตั้งรับพะม่าที่เมือง กาญจนบุรี ๕๗, เสด็จแหลมมลายู ๑๐๘, ทรงผนวช ๒๒๐, ประหารอยู่ เมืองเถิน ๒๕๒, สวรรคต ๒๖๕, พระ

ราชประวัติ ๒๖๖, พระราชทานเพลิง

พระศพ ๒๗๕

พระราชวัง ตำแหน่งขุนนางข้าราชการ ๒๐,
สร้างพร้อมกับวังหลวง ๖๕

บวรนิเวศ	วัด ๒๖๗
บวรรัตนโกสินทร์	กรุง ในรัชกาลที่ ๔ โปรดให้เปลี่ยนเป็น อมรรัตนโกสินทร์ ๕๑
บอกินยอ	นายกอง ๕๓
บัลลังก์น้อย	กรมหลวงเสนานุรักษ์ ๒๕๖
บัลลังก์ใหญ่	กรมพระราชวังบวร ฯ ๒๕๖
บันทายเพ็ชร	เมือง ๖๑, ๒๗, ๓๒, ๓๓, ๒๒๘
บันทายมาศ	เมือง ๒๖, พระยาราชาเศรษฐีเป็นผู้ว่าราชการ การ ๒๗, ๔๕, โปรดให้พระยาราชา เศรษฐีออกไปรักษา ๕๔, ๖๖ ๒๘๖
บันยี่ตะจอง	ขุนนางพะม่า ๕๔
บัลลังก์แก้ว	เรือพระที่นั่ง ๕๘
บัลลังก์หินกร	เรือพระที่นั่ง ๑๑๐
บัลลังก์บุษบกพิศาล	เรือพระที่นั่ง ๑๐๒
บัว	พระองค์เจ้า เป็นกรมหมื่นนเรศโรยธ ๒๕๗
บัวผัน	รูป ตราประจำเงินพดด้วง ๓๐๗

บากบินเชียง	เจ้า เต็มชื่อของบาย เป็นน้องเจ้าไกรเงิน ๔๕
บาง	พระ พระราชทานคันไปเมืองลานช้าง ๓๕ พระยากลาโหม แม่ทัพฝ่ายเขมร ๒๖
บางโพ	บ้าน ๑๔๕
บางยี่ขัน	คลอง ๒๖๘
บางยี่เรือ	วัด ๗๗
บางยี่เรือใน	วัด ๒๔
บางตะมุง	เมือง สังกัดกรมท่า ๑๕
บางลำภู	วัด ๒๖๕
บางวัน้อย	วัด ๒๓, เปลี่ยนนามว่า วัดอัมรินทร์าราม ๒๕๐
บางบัวใหญ่	วัด ๒๒, ๒๔, เปลี่ยนชื่อว่า วัดระฆัง ๓๐๗
บางหลวง	วัด ๒๔
บาพนม	เมือง ๒๓
บาย	อง น้องชายของอซาก ๔๖, เป็นเจ้าบากบิน เชียง ครองเมืองไซ่ง่อน ๔๕
บาราย	เมือง ๒๓
บาเวีย	เมือง ๑๕๕
บาวาเซียง	นายกองพะม่า ๕๓
บาเหวี่ยม	บัน ๒๐๕

บ้านระแหง	แขวงเมืองตาก ๑๑๑
บ้านเรอภักดิ์	พระยา ๓๐๔
บ้านเรอภูธร	เจ้า พระนามเดิมว่า เรือง ชาวเมืองชลบุรี ๒๐, ๒๕๒, วัง ๒๖๘
บ้านเรอราช	พระ หม่อมเงิน ๑๓
บ้านโป	อง ราชทูตญวน ๒๓๐
บ้านลุ่มยิง	ขุนนางพะม่า ๕๔
บ้านขของ	ทัพพวกบุญจับสมเด็จพระรามราชา ถังน้ำ ๓๔
บุญจัน	นาย บ้านถลุงเหล็ก ข้าหลวงเดิม เป็น พระยากำแพง ๑๕, เป็นพระยาวิชิต ภักดิ์ ๑๗
บุญมา	พระยายมราช ๓๒๐ หม่อม เป็นพระยาตะเกิง ภายหลังได้เป็น สมุหพระกลาโหม ๑๖
บุญเมือง	เจ้าฟ้า เป็นกรมหลวงชเชษฐาภินทร ๑๑ นาย เป็นพระมหาเทพ ๑๗ พระอินทรเดช ๒๐๓
บุญรอด	พระยาเกษตร ๒๒๕, พระยาเกษตรราชบิด ๒๗๒, พระยาธรรมสาริกธน์ ได้เป็น

เจ้าพระยาคนงามเก่า ๑๔, เจ้าพระยา
 ธรรมา เป็นโทษ เพราะประมาทใน
 การศึก ๑๐๗, เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์
 ๓๒๑

บุญสาร

เจ้า พระเจ้าลานช้างเก่า ๓๕

บุญนาค

เจ้าพระยาพลเทพ บ้านแม่ลา ข้าหลวงเดิม
 ยกทัพไปรบเมืองขีริง ๓๐๒, ๓๒๒,
 เจ้าพระยามหาเสนา ๓๑๘นาย ข้าหลวงเดิม เป็นเจ้าพระยาไชยวิชิต
 ผู้รักษากรุง ๑๔

พระขามมราช ๓๒๐

หม่อม เป็นพระยาอุทัยธรรม ภายหลังได้
 เป็นสมุหพระกลาโหม ๑๖

บุญศิริ

วัด ๒๖๘

บุญพาลิมุข

พระที่นั่ง ๒๖๕

เบ็ญจสุทธิดงคา

น้ำ ๘๐

เบ็ดจัต

อง ญวนผู้ใหญ่ที่เรียบเรียงพงศาวดาญวน

๔๒

เบ็ดตริง

อง ญวนผู้ใหญ่ที่เรียบเรียงพงศาวดารญวน

๔๒

เบ็ดเลื่อง	อง ราชทูตขององเชียงสือ ๑๓๓
เบะโอบ	นายกอง ๕๓
เบาสอ	อง นายทหารมาจากเมืองเว้ อยู่ช่วยพิทักษ์ สมเด็จพระนารายณ์ราชา ๒๘
เบี้ยววัด	พระสงฆ์รับ ๒๔
แบน	พระยาจักรี ๒๕๑
โบชุก	แม่ทัพใหญ่พะม่า ๕๓, ๕๕
โบสถ์	วัด ๒๖๕
โบโฮ	อง ๑๕๕, ราชทูตขององเชียงสือ ๑๓๓, ๒๒๒

ป

ปก	พระยากลาโหม พวกพระยาขมราช (แบน) ๓๘, สมเด็จพระฟ้าทะเลหะ เดิมเป็นพระ ยากลาโหม ๒๑๓
ปทิว	เมือง บั๊กซ์ไต้ เดิมสังกัดกรมท่า แบ่งไป สังกัดกรมพระกลาโหม ๑๕
ปรเมศวร	เทวรูป ๘๓
ประชาชีพ	พระยา ช่อพุล เดิมเป็นเสมียน ข้าหลวง

เดิม ๑๕

ประทุมคงคา	วัด เดิมชื่อวัดสำเพ็ง ๒๖๕
ประทุมสุริยวงศ์	พระเจ้า มีพระขรรค์ไชยศรี ๖๑
ประภาวดี	เจ้าฟ้า ๑๒, เป็นกรมขุนเทพยวดี ๒๕๓
ประมวนสอ	เมือง ๑๔๔
ปรากฏ	พระยา ๒๐๖
ปราจีนบุรี	พระยา เดิมเป็นหลวงสิทธิสงคราม ๑๘, เมือง ๒๓
ปราณ	เมือง บัณฑิต เดิมสังกัดกรมท่า แบ่งไป สังกัดกรมพระกลาโหม ๑๕
ปราบดาภิเษก	๘
ปราสาท	สร้างใหม่ ๖๘, ไฟไหม้เนื่องจากฟ้าผ่า ๑๗๒
ปลัดเมืองพิมาย	หลวง เป็นพระพิมาย ๑๘
ปลันโบ	นายกองพะม่า ๕๕
ปลี	พระยาเพชรบูรณ์ ได้เป็นเจ้าพระยามหาเสนา สมุหพระกลาโหม ๑๓, พระมหามน ตรี ๒๐๓
บึงพลจันทร์	ขุน เป็นพระยาจุฬาราชมนตรี ๑๖
บือม	โปรดให้สร้างรอบพระนคร ๖๔
ปะกันวัน	นายกองพะม่า ๕๔

ปะตาน	ตะแกง นื่องพระเจ้ามังลอก ๕๕
ปะดุง	ตะแกง นื่องพระเจ้ามังลอก ขบถ ๕๕ พระเจ้า ยกทัพใหญ่มารุกรานไทย ๕๓
ปะวาลี	๑๓๔
ปะเล็งโบ	นายกองพะม่า ๕๓
ปะไลโว	นายกองพะม่า ๒๕๓
ปักษ์ใต้	เมือง ๑๕
บังกลิมา	พระยา เจ้าเมืองกำปอด แข็งเมือง ๕๔
บัญญัติมหานที	รูป ภาพเขียน ๒๔๐
บัญญัติวาริสารเถร	พระ ช่อศรี วัดสมอราย ๒๓
ปัตตะตุ	ผ้า ๒๓๓
บันยเวซอ	นายกองพะม่า ๑๓๕
บันยตะจองโบ	นายกองพะม่า ๕๕
ปา	พระยาวิบูลยราช เป็นพระยา kala โหม ๓๖
ปากน้ำโพ	แคว ๑๑๒, ๑๑๔
ปากลัด	คลอง ปัดเมื่อจุลศักราช ๑๑๔๖ ปี ๗๖
ปาฏลีบุตร	เมือง ๗๐
ปาน	นาย เสมียน เป็นพระเทพวรชน ๑๗, ทหาร ๑๗๘ พระองค์เจ้า เป็นกรมหมื่นนราเทเวศร์ ๒๕๓

ปาดราช	พระเจ้า โอรสพระเจ้าไสยณรงค์ ๒๑๗
ปาเลไลยก์	พระพุทธปฏิมา ๒๔๐
ปาโมกข์	วัด ๑๑๖
ป่ายูง	บ้าน ๖๖
ป่าสัก	เมือง พระยาอาทิตย์วงศา ลวด วาราช การ ๓๓, ปากน้ำ ๖๖, ๑๔๔, ๑๕๕
ปิดคลองลัด	ในจุลศักราช ๑๑๔๖ ปี ๗๖
ปัญญาอุ	ขุนนางพะม่า ๕๔
ปัดลอก	คลอง ระยะทางเดินถึงสามสบ ๑๕๕
บัน	เจ้าพระยามหาเสนา ข้าหลวงเดิม ๓๑๘ พระยาพลเทพ ๒๐๕, ๓๒๑ หม่อม ได้เป็นเจ้าพระยาพลเทพ ๑๔
บัน	พระแสง คาบชูดข้ามแม่น้ำสะโตง ๘๒
เบา	พระยาราชสงคราม เลื่อนเป็นพระยาพิไชย- พิไชย ๑๑๖
เปรียญ	กรรมการชำระกฎหมาย ๒๘๑
เบียง	พระยาแสนทอ้งฟ้า ๓๒, เป็นพระยาจักรี ๓๔
เบียมจอกาแตก	เมือง ๖๖
เบียมชดอง	เมือง ๓๖
เบียมบาราย	เมือง ๖๖

เปี่ยมแสน	เมือง ๓๓
เปี่ยมขำนึก	๓๕
เป่งตะแล	ตะแกง น่องพระเจ้ามังกลอก ๕๕
แปดตองจา	นายกองพะมา ๕๓
แป้น	ออกญา เขมรเขารัด โปรดให้อยู่บ้านเหนือ วัดเสมอราย ๓๕
โปจัน	ตำบลด เป็นด่านของเมืองเว้ ที่ต่อแดนเมือง ตั้งเกย ภายหลังตั้งเป็นเมืองกวางเบอง
โปรตุเกส	๔๕ กงสุล ๔๑

ผ

ผลาญ	หมั่น นักมวยไทย ๑๕๕
ผวน	ด่าน ระยะทางเดินถึงคลองปลอก ๑๕๕
แผ่นม้า	เรือ ๒๓๐
เผา	พวกขบถเผาราชนนเทียรสถาน ของสมเด็จพระ พระรามราชา ๓๔

ฝ

ฝรั่งนักรวย	ทำพระนันทกกับไทย ๑๕๔
ฝั้น	๔๒
ฝ่าง	เมือง ถูกพระมหารบกวณ ๑๓๕

พ

พง	เมือง ๒๘๓
พงศ้อมรินทร์	พระ ทรงผนวช ๒๑๒
พจนานิมิต	พระยา ช่อทองอยู่ เดิมเป็นหลวงอนุชิต- พิทักษ์ ๖๕, ๑๗๐
พนมกำแรง	เมือง ๓๔
พนมเพ็ญ	เกาะ ๒๗ เมือง ๓๓
พณัญเชิง	วัด ๒๕๕
พรม	เจ้า น้อยพระเจ้าันนทเสน ลงมาอยู่กรุง เทพ ๑ ๓๕ พระยากลาโหม ๒๓๔
พรมชาดา	เทวรูป ๘๓

พระเทพบิดร	หอ ๖๕
พระพิฆณุโลก	เมือง ๕๕
พระยาด่าน	ปืน เก็บไว้ที่โรงข้างศาลาลูกขุนใน ๑๒๕
พระราชวงศ์	ประดิษฐาน ๑๐
พระเรียม	ตำแหน่งเจ้าหญิงลูกเธอ ของสมเด็จพระ นารายณ์ราชา ๓๘
พระศรีรัตนศาสดา	วัด ๖๕
พระอิสวร	ปืน ๑๒๖
พล	พระ เมืองพิศณุโลก เป็นพระยาจำแสนยา กร ๒๐
พลเทพ	เจ้าพระยา ชื่อหม่อมปิ่น ๑๔, ข้าหลวงเดิม ชื่อขุนนาค บ้านแม่ตา เดิมเป็นเจ้าพระ ยาไชยวิชิต ๑๕, ยกทัพไปปราบเมือง ยี่ริง ๓๐๒ พระยา เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยา (วังหน้า) ๒๐, ๘๘, อยู่รักษาพระนคร ๑๓๕, ชื่อบุ๋น ๒๐๕
พลแผ่นดิน	หลวง เป็นพระยาพิพิธเศษ ๑๗
พลพูน	หลวง เป็นพระยาเพชรบุรี ๑๘
พลับ	วัด ๒๓, โปรดให้ย้ายพระเทพโมลีไปครอง

วัดท้ายตลาด ๒๔

พลับพลาสูง	พระที่นั่ง ๒๔๖
พลิกพระสุธาหงาย	ปืน ๑๒๖
พลู	กลองสวน จินลอบดักเครื่องประดับที่พระ พุทธรูป ๑๓๗
พวน	เมือง ๑๗๘
พอกรุง	อง ๒๒๒
พะม่า	พงศาวดาร ๕๕, ยกทัพใหญ่มารุกราน ไทย ๕๒, ทำศึกกับไทยครั้งที่ ๒ ๑๓๒, เมืองทะวายถูกไทยปราบ ๑๔๗, ขอเป็นไมตรี ๒๐๖, ยกทัพมาตีเชียง ใหม่ ๒๑๖, มีหนังสือมากรรโชกไทย ๒๒๘, ขอเป็นไมตรี ๒๕๑,
พะม่าแพ้ว	ทัพพะม่าเมืองกาญจนบุรีแตกถอยไป ๑๐๕, ๑๐๖,
พะยาไซ	นายกองพะม่า ๕๕
พะยายอง	นายกองพะม่า ๕๕
พังกา	เมือง บักษ์ใต้ เดิมสังกัดกรมท่า แบ่งไป สังกัดกรมพระกลาโหม ๑๕

พัต	เจ้า เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ๗๘
พัทลุง	พระยา ๑๒๑ เมือง บั๊กซ์ใต้ เดิมสังกัดกรมท่า แบ่งไป สังกัดกรมพระกลาโหม ๑๕, ๑๑๕, ๑๘๑
พันพร้าว	เมือง ๓๒
พาบ	พระยา เจ้าเมืองพง ๒๘๔
พิบูลทอง	เจ้าฟ้า ๒๖๘, เป็นกรมขุนศรีสุนทร ๒๕๗
พินเนศวร	เทวรูป ๘๓
พิง	ปากน้ำ ๑๑๓
พิจิตร	พระยา เดิมเป็นหลวงนา ๑๘ เมือง ๕๕ .
พิไชย	พระยา ช่อโต เข้มแข็งในการศึก ๒๕๘ หลวง เป็นพระยาจำแสน ๑๗
พิไชยบุรินทร์	พระยา ๒๐๑
พิไชยณรงค์	หลวง เป็นพระยาพิไชยสงคราม ๑๖
พิไชยรณฤทธิ	พระยา เดิมเป็นหลวงภักดีสงคราม ๑๖
พิไชยสงคราม	พระยา เดิมเป็นหลวงพิไชยณรงค์ ๑๖
พิทักษ์ชินสีห์	หลวง ๒๔๑
พิทักษ์มนตรี	กรมขุน ๒๗๓, เป็นกรมหลวง ๒๕๗

พิทักษ์เสนาหา	หลวง เป็นพระนนทบุรุษ ๑๘
พินทวด	เจ้าฟ้า ราชธิดาสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ๓๐๓
พิบูลย์เอก	พระยา ๒๒๑
พิพัฒน์โกษา	พระยา ช่อสน เป็นเจ้าพระยาพระคลัง ๑๔, ช่อหน เดิมเป็นหลวงสรวิชิต ๑๔, ช่อ ทองคำ เลื่อนเป็นพระรามาธิบดี ๑๑๖
พิพิธ	พระยา เป็นพระยาราชเสนาบดี ว่าราชการ เมืองบันทายมาศ ๒๓
พิพิธเคชะ	พระยา เดิมเป็นหลวงพลแผ่นดินทะยาน ๑๗
พิพิธไอสุริย์	พระยา ช่อหงษ์ ๑๕
พิมพ์	นักอง พิวาลัย ๒๕๘, โอรสสมเด็จพระ นารายณ์รามาธิบดี ๒๒๖
	นาย กรรมการชำระกฎหมาย ๒๘๑
พิมพ์ธรรม	พระ ๒๑, ต้องสึกครั้งกรุงธนบุรี โปรดให้ กลับเข้าบวชใหม่ เป็นที่พระธรรมไตร โลก อยู่วัดสลัก ๒๓, ถวายพระพร ทักทวนว่า ไม่ควรสร้างสะพานข้ามคลอง มหานาค ๖๕, ๑๖๘
พิมพ์เมืองอินท	เรือพระที่นั่ง ๑๐๒
พิมพ์นรทัพยา	พระที่นั่ง ๑๑๕

- พิมาย พระ เดิมเป็นหลวงปลัดเมืองพิมาย, เป็น
พระยานครราชสีมา ๑๘
- พิรุณแสนห้า ป็น ๑๒๖
- พิเรนทร์ หลวง ข้าหลวงเดิม เป็นพระยาท้ายน้ำ ๑๕
- พิเรนทรเทพ พระ ชื่อสุดใจ ๑๗
- พิศณุโลก พระยา เดิมเป็นหลวงนรา ๑๘, อพยพหนี
ทัพพะม่าเข้าป่า ๑๑๑
เมือง ๒๐
- พุไคร้ คำบล ช้องแคบ ๑๐๐
- พุฒอนุราช พัน เป็นพระยาราชสุภาวดี ๑๕
- พุฒาจารย์ พระ ๒๑, วัดบางวันน้อย ถึงมรณภาพ,
เดิมเป็นที่พระพรหมมุนี วัดบางว่าใหญ่
๒๓,
- พุทโธษาจารย์ พระ ช่อมหานาก เป็รียชอุเอก วัดมวงว่า
ใหญ่ ๒๒
- พุททเทวปฏิมากร พระ วัดพระเชตุพน ๒๓๘
- พุททบาท โปรดให้สร้างมณฑป ๑๓๗
- พุททชยอดฟ้า พระบาทสมเด็จพระบรมนามาภิไธยที่จารึก
ในพระสุพรรณบัฏ ๕
- พุททสาร นาย ญาติของพระยาภาววิละ เป็นพระยาราช

วงศ์ ๑๔๒

พุทธสีหิงค์ พระพุทธปฏิมา เชิญลงมาจากเชียงใหม่

๒๑๓

พุด นาย เสมียน ข้าหลวงเดิม เป็นพระยา

ประชาชีพ ๑๕

พู่เวียน

เมือง ๒๐๕

เพชรดาพิจิตร

หลวง ชื่อเมือง โปรดให้เป็นพระยากลา

โหม ๒๕๕

เพชรบุรี

พระยา เดิมเป็นหลวงพลพูน ๑๘, หัวหน้า

กองโจร คอยตัดลำเลียงพะม่า ย่อ

ท้อต่อข้าศึก ๑๐๐

เมือง เดิมสังกัดกรมมหาดไทย แบ่งไป

สังกัดกรมพระกลาโหม ๑๕

เพชรบูรณ์

พระ เดิมเป็นขุนเทพอาญา ๑๘, พระยา

ช่อปดี เป็นเจ้าพระยามหาเสนา สมุห

พระกลาโหม ๑๓

เพชรบูรณ์

พระ ราชทูตไปเมืองญวน ๒๖๓

เพชรพิไชย

พระยา เดิมเป็นหลวงอินทร ๑๓, ชื่อหงษ์

ถึงแก่กรรม โปรดให้พระยาราชสงคราม

(เจ้า) เลื่อนขึ้นแทน ๑๑๖, ๒๐๕

- เพลง ที่ประชุมเล่นในคลองมหานาค ๖๔
 เพลง พวกขบถแพราขมนเทียรสถานของสมเด็จพระ
 พระรามราชา ๓๔, ดิดหลังคาหอพระ
 มนเทียรธรรม ๑๓๑, ไหม้พระมหา
 ปราสาท ๑๓๒, ไหม้สามเพ็ง ๒๓๔
- แพง ข้าวเกวียนละซัง ๕๒
 แพ่ง ขุน เป็นพระไชยบาดาล ๑๘
 แพร์ พระยา ๕๖
 เมือง ๑๔๐
- แพรกกบักปรัศ ตำบล ที่ประทับของสมเด็จพระนารายณ์ราชา
 ๒๘
- แพรกพระขามัน ๖๖
- โพ บาง ญวนอยู่ ๑๔๕, ปากน้ำ ๑๑๔
 โพธาราม วัด ๒๒, ๖๓, ๖๕, โปรดให้ปฏิสังขรณ์
 ๒๓๕, โปรดให้เปลี่ยนชื่อว่า วัดพระ
 เขตพน ๒๔๑
- โพธิวงค์ พระ ซ่อมหามี่ ปากแดง เปรียญเอก วัด
 คอกกระบือ ๒๔
- โพธิวงศาจารย์ พระ เดิมเป็นพระปลัดสมเด็จพระสังฆราช
 โปรดให้ไปครองวัดแจ้ง ๒๔

โพธิสัตว์	เมือง ๒๗
โพธิสาร	พระเจ้า ผู้ครองเมืองเก่า (คือเมืองหลวง พระบาง) ๓๓
ไพศาลทักษิณ	พระที่นั่ง ๓๑๐

 ฟ

ฟ้าผ่า	พระมหาปราสาท ๑๓๒
ฟ้าทะเลหะ	ชื่อแทน เดิมเป็นพระยาเดโช ๖๐, ชื่อ ขบดต่อสมเด็จพระรามาธิบดี ๓๓, ตั้ง ตัวขึ้นเป็นสมเด็จพระฟ้าทะเลหะ มหาราช บพิตร ๓๔, ถูกฆ่าตาย ๓๗, ชื่อ เป็นพี่ชายพระยาเดโช แทน ๖๐
ไฟ	พลขบดเผาราชมนเทียรสถาน ของสมเด็จพระ พระรามาธิบดี ๓๔, โหม้หลังคาหอพระ มนเทียรธรรม ๑๓๑, โหม้พระมหาปรา สาท ๑๓๒, โหม้วัดสามปลื้มตลอด ลงไปถึงตลาดน้อยวัดสามเพ็ง ๒๓๔

ภ

ภอมา	อง แม่ทัพเมืองเว้ ยกทัพไปตีเมืองกวาง หน้า แต่กลับใจเข้าด้วยเจ้าเมืองกวาง หน้า ๔๗
ภักดีภูธร	หลวง เป็นพระยารามกำแหง ๑๖
ภักดีรสธรรม	ขุน ๒๔๑
ภักดีสงคราม	หลวง เป็นพระยาพิไชยรณฤทธิ์ ๑๖
ภักธีบริฐ	พระที่นั่ง ทำด้วยไม้มะเดื่อหุ้มเงิน ๙๒
ภุกาม	ประเทศ ๕๕
ภูก	นาย ทหาร ๑๗๘
ภูกเขี้ยว	ป่า ๒๔๕
ภูกา	เมือง ขอมสวามีภักดีไทย ๒๘๓
ภูกเว	อง ญวน ๑๒๕
ภาก	นักร้อง ชิดาสมเด็จพระนารายณ์ราชา มหา อุปโยราช ๓๑, เป็นพระสนมเอกใน กรมพระราชวังบวรฯ ๓๘, ๓๐๐

ม

- มณฑลเข็ยรบาล พระยา บิดาเจ้าพระยาธรรมมาธิกรณ์ บุณรอด
๑๔, ชื่อหม่อมสด ทนาย ข้าหลวงเดิม
ภายหลังได้เป็นที่เจ้าพระยาธรรมมา ๒๐,
ไปรบจับได้พะม่าที่เมืองกาญจนบุรี ๕๘,
บ้าน ๒๖๘
- มณฑลจักรพรรดิ เรือพระที่นั่ง ๑๑๐
- มนตรีเสนาหา พระยา ชื่อโส หนัดทัพ ถูกประหารชีวิต
๓๒
- มณฑลเข็ยรธรรม หอ เป็นที่เก็บพระไตรปิฎก ๖๕, ๑๓๐,
๒๓๐, ๒๖๕
- มณฑลเข็ยรสถาน สร้างใหม่ ๖๕
- มณีจอข้อง นายกองพะม่า ๕๓
- มณีสินตะ นายกองพะม่า ๕๓
- มลายู เมือง กองทัพไทยออกไปปราบ ๑๒๒
แหลม กรมพระราชวังบวร ๆ เสด็จจากทัพ
ไปปราบ ๑๐๘, กองทัพไทยจับได้
พะม่า ๑๑๓
- มลาวประเทศ เมืองลานช้าง ๓๕, ในฝ่ายตะวันตกเฉียง

เหนือ ๑๔๑

- มวย ฝรั่งเข้ามาพบนัชนกกับไทย ๑๕๔
- มหากษัตริย์ศึก สนาม ในพระบรมมหาราชวัง ๑๕๕
สมเด็จพระยาเอกทัศ บกทัพไปตีเมืองล้านช้าง
ใต้ ๓๒, ทำนุบำรุงพระยาขมมราช
(แบน) ให้ได้อยู่ในคุกเป็นสุข, บกทัพ
ไปเขมร ๓๕, เถลิงถวัลยราชสมบัติ
๓๗, ๓๕
- มหาขนาน น้อยพระยาเชียงใหม่ ๒๘๓, เจ้าเมืองเชียงใหม่
๒๘๕
- มหาจอแหงตละยา แม่ทัพเรือของพระเจ้าปะดุง บกไปตีเมือง
ยะไข่ ๕๓
- มหาชมพู ท้าว ๒๓๘
- มหาชาติ เทศนา ๓๐๖
- มหาดไทย กรม แบ่งหัวเมืองไปสังกัดกรมพระกลาโหม
บ้าง กรมทำบั้ง ๑๕, ๓๑๗
- มหาดเล็ก จางวาง ๒๐
- มหาเทพ พระ ขอบัญเมือง ๑๗
พระยา บกทัพไปตีเมืองพนมเปญ ๓๘,
เชิญทองตรา ๒๖๐

มหาธาตุ	วัด เดิมชื่อวัดศรีสรรเพชญ์ ๒๖๕, ๓๐๑
มหาธีราช	พระยา เดิมเป็นพระยายมราช ๑๑๖, ๒๐๕
มหานาค	คลอง ๖๔
มหาพรหม	พระยา ผู้ครองเมืองเข็ญราย ๒๑๕
มหามนตรี	พระ เดิมเป็นหมื่นสนิท ๑๓, ซ้อปดี ๒๐๓
มหาอัภัย	ท้าว ๒๕๔
มหาโยธา	พระยา เดิมเรียกพระยาแจ้ง รามัญ ๑๕, คุมกองมอญไปขัดตาทัพหน้ากรมช้าง

๕๘

มหาโยธาอำมาตย์	พระยา ๑๕๕
มหาวิชาธรรม	หลวง กรรมการชำระกฎหมาย ๒๘๑
มหาวิจิฉัย	พระยา ว่าที่พระยาเจ้าแสนยากร ๒๕๓
มหาศีลวะ	อำมาตย์ แม่ทัพเรือของพระเจ้าปะดุง ยก ไปจับพระเจ้าจิงกูจา ๕๖
มหาสมบัติ	สมเด็จพระเจ้าพระยา ครั้งกรุงเก่า ๑๒
มหาสุเมธาจารย์	พระ ราชาคณะฝ่ายรามัญ ๒๔
มหาเสนา	เจ้าพระยา ซ้อปดี เดิมเป็นพระยาเพชร- บุรณ์ ๑๓, ไปรบจับได้พะม่าที่เมือง นครสวรรค์ ๕๗, ๑๑๒, ๑๔๗, แดก ทัพทะวายตายในที่รบ ศพก็ไม่ได้

- ๒๐๓, ๓๑๒, ๓๑๘
- มหาอำมาตย์ พระยา เดิมเป็นพระยาราชนิกูล ๑๕,
๑๔๘
- มหาอุดมวงศ์ เจ้า เมืองหลวงพระบาง ถูกเวียงจันทน์กล่าว
หาว่าไปเข้าด้วยพะม่า ๑๘๓
- มหาอุปโยราช สมเด็จพระ สมเด็จพระนารายณ์ราชาขอม
ลดพระยศลง ๓๐
- มอญ กอง ตระเวนด่าน ๕๖
- มะเดมะโยโกงดอรัตน์ นายกองพะม่า ๒๕๓
- มะเม็ย อัฐศก จุลศักราช ๑๑๔๘ ปี ๑๓๓
สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๖๐ ปี ๒๓๐
- มะแม นพศก จุลศักราช ๑๑๔๕ ปี ๑๔๖
สัปตศก จุฬศักราช ๑๑๓๗ ปี ๒๕
เอกศก จุลศักราช ๑๑๖๑ ปี ๒๓๒
- มะขอกแพะเม็ยวุ่น นายกองพะม่า ๒๕๓
- มะขอกวังมู นายกองพะม่า ๕๔
- มะโยลั้กวุ่น นายกองพะม่า ๕๔
- มะริด ทัพ ขกไปตั้งอยู่ทะวาย ๑๓๓, เมือง บั๊กษ์
ใต้ เดิมสังกัดกรมท่า แบ่งไปสังกัด
กรมพระกลาโหม ๑๕, ๕๓, ๑๑๗, ขอ

เป็นข้าไทย ๑๘๘

มะโรง	จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๓๔ ปี ๒๘ ฉศก จุลศักราช ๑๑๔๖ ปี ๖๑, ๖๖, ๗๕ สัมฤทธิ์ศก จุลศักราช ๑๑๗๐ ปี ๓๐๑,
	๓๑๐
มะเส็ง	อัฐศก จุลศักราช ๑๑๕๘ ปี ๒๒๓ นพศก จุลศักราช ๑๑๕๕ ปี ๒๒๖, ๒๒๘ ศัปดาห์ศก จุลศักราช ๑๑๔๗ ปี ๘๐, ๕๖ เอกศก จุลศักราช ๑๑๗๑ ปี ๓๑๑
มังกร	ตรา ๑๔๔ เรือ ของวังหน้า ๒๒๔
มังไซย	พระยาแพร์ จรุงไทย ๑๔๐
มังโพเชียง	น้องพระเจ้าปะดุงคิติกบฏ ๕๓
มังลอก	พระเจ้า ลุงของพระเจ้าจิงกูจา ราชบิดาของ มังหม่อง ๕๕
มังหม่อง	ราชบุตรพระเจ้ามังลอก ขบถต่อพระเจ้า จิงกูจา ๕๕
มัดขุนรันโบ	นายกองพะม่า ๕๕
มา	นาย แข็งความลับเมืองทะวาย ๑๕๗
มาก	นาย ไทย เป็นปลัดทัพพะม่า ๒๕๕

มาง	เมือง ๒๘๓
มานทะเลน	โรค ๕๑
มารประจัญ	เรื่อง ภาพเขียน ๒๓๕
มารประโลย	ปืน ๑๒๖
มิโกอุโบ	นายกองพะม่า ๕๕
มินคาง	เมือง ๒๐๕
มี	มหา ปากแดง เปรียญเอก วัดคอกกระบือ เป็นพระโพธิวงศ์, เปรียญเอก วัดเลียบ เป็นพระวินัยรักขิต ๒๓
มุก	หม่อม เป็นกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ ๑๒ น้องสาวของภรรยาพระยาตลาดง ช่วยพี่สาว ป้องกันเมืองตลาดง ๑๑๕
มู	ฟ้าทะละหะ ขบถต่อสมเด็จพระรามาธิบดี ๓๓, ตั้งตัวขึ้นเป็นสมเด็จพระฟ้าทะละหะ มหाराชบพิตร ๓๔
มูเซ	บุตรขององเชียงซุน ๔๕
มูถ	นาย เป็นหมื่นราชามาตย์ ๑๗
เมกุฎี	ภิกษุ ได้รับเชิญเป็นเจ้านครเชียงใหม่ ๓๔
เมจุนวัน	นายกองพะม่า ๕๔
เมซังกร	พระครู เลื่อนเป็นพระศรีสมโพธิ ๒๔

เมณ	นักร้อง ธิดาสมเด็จพระนารายณ์ราชวมหาอุป โยราช ๓๑, ถึงพิราลัย ๓๘
เมมราโบ	นายกองพะม่า ๕๔
เม็ย	แม่น้ำ ถึงแม่น้ำกลีบ ๑๕๖
เมรุ	ถวายเพลิงพระบรมอัฐิ สมเด็จพระชนกาศิ บดี ๒๒๒
เมาะตะมะ	เมือง ๕๔, ๕๖, ๑๐๖, ๑๘๕, ระยะทาง ไปเมืองหงสาวดี, ระยะทางเดินถึงเมือง ยางเงิน ๑๕๕
เมียนเมวุ่น	แม่ทัพพะม่า ๕๔, ๑๓๓
เมียนวุ่น	แม่ทัพพะม่า ๕๔, ๑๓๓
เมือง	นาย ตำรวจในกรมหลวงเทพหวิรัภัย ๑๒๘ พระยากลาโหม ๒๕๑ หลวง เป็นพระวิไชย ๑๘ สังกัดในกรมพระกลาโหม กรมมหาดไทย กรมท่า ๑๕
แม่กษัตริย์	ตำบล ๑๓๔
แมงจันจา	เจ้าเมืองทวาย ๑๔๓, ขอเป็นข้าไทย ๑๘๕
แมคฺหฺวุ่น	แม่ทัพหน้าของพระเจ้าปะดุง ยกไปตีเมือง ยะไข่ ๕๓

แม่ตะเภา	ตำนาน ๑๑๔, ถึงแม่น้าแม่ขี้ ๑๕๖
โมกกองจอพวา	นายกกองพะม่า ๕๕
โมมิกจอพวา	นายกกองพะม่า ๕๕
โมเขียงจอพวา	นายกกองพะม่า ๕๕

 ย

ยกระบัตร	ขุน เป็นพระยารักษ์มณฑลเพชร ๑๗
ยมราช	เจ้าพระยา ช่อทองสุก เป็นบุตรพระยากลา- โหมราชเสนา ๑๗๖ พระยา เดิมเป็นหลวงอินทราชบิดีสี่หราช รองเมือง ๑๓, ช่อควร ขุนนางเขมร ๒๗, ช่อแบน ข้าเก่าของสมเด็จพระ รามาธิราช ๓๔, ถูกจำคุกณกรุงธนบุรี แต่สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ช่วยบารุง ๓๕, ฆ่าสมเด็จพระฟ้าทะละหะ มู และพระยาจักรีเปียง ๓๗, ยกตัว ขึ้นเป็นผู้ว่าที่ฟ้าทะละหะ ๓๘, โปรด ตั้งเป็นเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ๓๙, ชื่อ กัน รักษาเมืองเสียมราฐ ๖๑, ๘๘,

แม่ทัพ ยกทัพไปตั้งรับพะม่าที่เมืองราชบุรี ๑๕, เป็นโทษ เพราะประมาทในการศึก ๑๐๓, เลื่อนจากอุไทยธรรม ๑๑๖, ถูกถอดแล้วโปรดให้เป็นพระยามหาราช ๑๑๖, ๑๔๓, โปรดให้ยกทัพออกไปช่วยรักษาเมืองตะวาย ๑๕๐, แดกทัพตะวาย ๒๐๒ ไปรบขับไล่พะม่าเชียงใหม่ ๒๕๒, ๒๖๔, เดิมเป็นหลวงอินทราชบิดี ๓๒๐

ของ

พระยา ชั่วรบพะม่า ๑๔๐
เมือง ขอเป็นข้าไทย ๓๘๓

ยอดคำ

พระนาง มเหสีของพระเจ้านครหลวงพระบาง พระชนนีของเจ้าไชยเสรมผู้ครองนครเชียงใหม่ ๓๓

ขอนจูุ่่น

นายกองพะม่า ๕๕

ขอยแหล गयाเขว็อง

นายกองพะม่า ๕๔

ยะไข่

เมือง อีกนามหนึ่งเรียกว่ารัฐญวดี เสียแก่พระเจ้าปะดุง ๕๓

ยะไข่โบ

นายกองพะม่า ๕๔

ยักจอกโบ

นายกองพะม่า ๕๔

ยางเงิน	เมือง ระยะเวลาทางเดินถึงเมืองสะเทิม ๑๕๕
ขานจู้วุ่น	นายกองพะม่า ๕๔
ขาบา	อง บุตรคนที่ ๑ ขององกางเวือง ๔๖
ขาดอง	นามแผ่นดินญวน ๒๕๑
ยี่ริง	เมือง เจ้าพระยาพลเทพ บุนนาค บ้าน แม่ลา ยกทัพไปปราบ ๓๐๒
ยี่ขัน	บาง ๒๖๘
ยี่วุ่น	นายทัพพะม่า ๑๑๗, แม่ทัพเรือพะม่า ๕๓
ยี่คนธร	บ้อม ๒๖๗
เขกั้วุ่น	นายกองพะม่า ๕๕
เขสิดอง	ปลัดทัพพะม่า ๒๕๕
เขช่องเดชะ	แม่ทัพของพระเจ้าปะดุง ยกไปตีเมืองยะไข่ ๕๗
เขจอนระทา	นายกองพะม่า ๕๕
เขจอสุมุท	แม่ทัพของพระเจ้าปะดุง ยกไปตีเมืองยะไข่ ๕๗
เขจออากาศ	แม่ทัพของพระเจ้าปะดุง ยกไปตีเมืองยะไข่ ๕๗
เขเลวุ่น	นายกองพะม่า ๕๔

ร

รถ	นัก มารดานักองอิมและนักองต้วง ๒๒๖
รองเมือง	พระ ๑๙๓
รอบกรุง	คลอง ขุดในจุลศักราช ๑๑๔๕ ปี ๖๓
ระกา	ตรีศก จุลศักราช ๑๑๖๓ ปี ๒๔๑, ๒๔๔ นพศก จุลศักราช ๑๑๓๙ ปี ๓๐ เอกศก จุลศักราช ๑๑๕๑ ปี ๒๓๔
ระฆัง	วัด มีอยู่กำนันอยู่ข้างๆ ๑๒, เดิมชื่อวัด บางว้าใหญ่ ๓๐๗
ระนอง	เมือง ๑๑๗
ระยอง	พระ ออกตระเวนสลัด พบองเซียงสือที่ เกาะกระปือ ช่วยเกลี้ยกล่อมให้เข้ามา กรุงเทพ ฯ ๔๐, ๕๓ เมือง สังกัดกรมท่า ๑๙, ๑๔๐ นายกองพะม่า ๙๕
ระวาลักวุ่น	
ระแหง	บ้าน ๑๑๒, ระยะทางเดินถึงด่านแม่ตะเภา ๑๙๖
รักษันารายณ์	ขุน ๙๔
รักษันมณเฑียร	พระยา เดิมเป็นขุนยกระบัตร์ ๑๗

รัตนพิมพวงศ์	เรื่อง ตำนานพระแก้วมรกต ๗๐
รัตนมุนี	พระ ช่อแก้ว ถูกศึก โปรดให้เป็นพระ อาลักษณ์ ๒๑
รัตนากาศ	พระยา ๒๘๘
รัตนพิพิธ	เจ้าพระยา ชนสน เดิมเป็นพระอัครสุนทร ๑๓, สมุหนายก ๙๗, ไปรบพะม่าที่ เมืองกาญจนบุรี ๕๗, ๑๓๕, ๑๔๗, แตกทัพพะวาย ๒๐๒, ๒๒๕, ๒๖๔, สน ข้ำหลวงเดิม ๓๑๗,
ราชโกศา	พระยา ๙๔
ราชเดชะ	พระยา ช่อมุ ขุนนางเขมร ๒๗
ราชธาดา	ขุน ๙๔
ราชนาคา	หลวง อุปทูตไปเมืองญวน ๒๖๓
ราชนิกุล	พระยา เดิมเป็นขุนไชยเสนี ข้ำหลวงเดิม ๑๕, เป็นพระยามหาอำมาตย์ ๑๕, ๑๙๕ หลวง เดิมเป็นหมื่นไชยเสนี ๑๗
ราชบัณฑิตย์	เข้าในการสังคายนา ๓๒ คน ๑๖๗, กรรม การชำระกฎหมาย ๒๙๑
ราชบูรณะ	วัด เดิมชื่อวัดเลียบ ๒๘๐, ๓๐๗
ราชบุรี	เจ้าพระยา ๒๐๓

พระยา เป็นเจ้าพระยาราชนบุรี ๘๘, ถวาย
ข้างเนียม ๗๗

เมือง โปรดให้เขมรเชลยไปตั้งภูมิลำเนา
ในปีเถาะ จุลศักราช ๑๑๓๓ ปี ๒๗, ๓๓
๕๔, ๕๗, ๑๐๖, กรัวเขียงแสนอาศัย
อยู่ ๒๗๕

ราชประวัติ

ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

๓๑๓

ราชประสิทธิ์

พระ ช็อกุน เป็นพระยาศรีพิพัฒน์ ภาย
หลังได้เป็นสมุหนายก ๑๗

ราชพินิจจัย

พระ กรรมการชำระกฎหมาย ๒๘๑

ราชมนตรี

พระ ถ้ามญวน ๔๑

ราชมนู

หลวง ๘๔

ราชรองเมือง

พระ ช่อสา เสมียน ๑๗

ราชวงศ์

ประดิษฐาน ๑๐

ราชวงศา

หลวง เดิมเป็นหมื่นสนิท ๑๗, ๘๔

ราชวังเมือง

พระยา เดิมเป็นพระยาอินทอรราช ๑๕

ราชวังสัน

พระยา เดิมเป็นพระยาชลบุรี ๒๘๕

ราชสงคราม

พระยา เดิมเป็นหลวงกลาง ๑๖, ช่อเป้า
เลื่อนเป็นพระยาเพชรพิไชย ๑๑๖, แม่

กองสร้างมณฑลพระพุทธรบาท ๑๓๗,

๒๓๒

ราชสีห์	รูป ๘๒
ราชสุภาวดี	พระยา เดิมเป็นพันพุ่มอนุราช ๑๕
ราชาคณะ	ตำแหน่งพระ ๒๑
ราชาจอมหงษ์	เจ้าเมืองสาก ๒๕๒
ราชานุกิจ	๓๐๘
ราชานวงศ์	พระ หม่อมทองคำ ๑๓
ราชาบาล	จมน ชอกระต่าย ๒๐๓
	หมน ชอสม ๑๗
ราชาพิมล	พระ ๑๕๓
ราชาภิเษก	ครั้งที่ ๒ ๘๐
ราชามาตย์	หมน ชอมูล ๑๗
ราชาเศรษฐี	พระยา ย้ายบ้าน เพราะต้องพระราชประสงค์ เนื้อที่สร้างพระราชวัง ๘, เดิมเป็น พระยาพิพิธ ๒๗, ออกไปรักษาเมือง บันทายมาศ ๕๔, ๖๖, ๑๔๔, ราชทูต ญวน ๒๘๖
ราม	หลวง เป็นพระกำแหง ๑๗
รามกำแหง	พระยา เดิมเป็นหลวงภักดีภูธร ๑๖, ปลัด

ก

ฤษีตัดคน ๒๓๓

ข

ลอกาซุงถ่อวุ่น นายกองพะม่า ๕๔
 ลองเปื่อง เจ้า เดิมชื่อองตาม ครงเมืองเว้ ๔๕
 อง ๑๓๘, บิดาองกันถิ่น ๒๐๕

ล่องไห้ ๖๗
 ละไมวุ่น ขุนนางพะม่า ๕๔
 ละว้าแอม เกาะ ๖๐
 ละว้า เมือง พระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ ๓๐
 ลักขมี เทวรูป ๘๓
 ลังกาทวีป เมือง พระแก้วมรกตเคยประดิษฐานอยู่
 ๗๐

ลัดด้นโพธิ์ โปรตให้ทำบ้อม ๑๓๒
 ลัดเบา อง แม่ทัพญวนเมืองตังเกี๋ย ยกทัพไปได้
 เมืองเว้ ๔๕

ลันซังโอบ ขุนนางพะม่า ๕๔
 ลับแล เขมร บ้านไโกเตา ๕๐

ลา	เจ้าฟ้า เป็นกรมหลวงจักรเจษฎา ๑๐
ลาดหญ้า	ตำบล เหนือเมืองกาญจนบุรี ๙๙, ๑๐๖
ลานน	เมือง ๓๐๒
ลำ	เมือง ๒๙๔
ลำน้ำ	เมือง คือเมืองแ่งอาน ๒๓๓
ลำย	พระยาโกษา ยกทัพไปปราบเขมร ในปีฉลู จุลศักราช ๑๑๓๑ ปี ๒๖
ลำน้ำข่าง	เมือง เสียแก่กองทัพไทย ๓๒, โปรดให้ เจ้านันทเสนขึ้นไปครอง ๓๕, เจ้านันท เสนเป็นโทษ โปรดเกล้าฯ ให้เจ้า อินทร์ขึ้นไปครอง ๒๑๔, โปรดให้ยก ทัพไปรักษาทางระแหง ๒๓๒, โปรด ให้เจ้าอนุเป็นผู้ครอง ๒๓๕
ลำตวน	พระองค์เจ้า ไปรบจับได้พะม่าที่เมืองเชียง ใหม่ ๒๑๖, ๒๖๙, ต้องหาว่าคิด การกบฏ ๒๓๐
ลำปาง	เมือง พระแก้วมรกตเคยประดิษฐานอยู่ ๓๑, ๑๑๐, ๑๑๔
ลำพูน	เมือง ๑๔๒, ๒๕๕
ลำภู	บาง ๖๓

ลัทธย	พระเจ้า ๒๑๓
ล ^๕	เมือง ๒๕๓
ล ^๕	เมือง ๒๘๕
ลุตตองเวระจอแทง	นายกองพะม่า ๑๓๕
ลุตตันจองโบ	นายกองพะม่า ๕๕
ลुकไม้	บัน กรุงกรงชนบุรี ๑๐๒
ลุตญเทือง	อง ราชทูตญวน ๒๔๔
เลโบ	อง ๒๘๓
เลเลข	คนญวนสามัญ อยู่บ้านลำเซิน ได้เป็นเจ้า แผ่นดินญวน ๔๒
เล็ก	พ่อค้าจีนในเมืองไซ่ง่อน ๕๓
เล็บกรบ	ข้าง ขันระวางชื่อพระบรมนัชมณี ๒๘๒
เล็บบ	วัด ๒๓, เปลี่ยนนามเป็นวัดราชบูรณะ ๒๘๐
เล็บบทาง	แม่ทัพจีน ยกมาตีเมืองตังเกี๋ยแตก ๔๒
แลกรุกก็มู	นายกองพะม่า ๕๕
แลจาลอพวา	นายกองพะม่า ๕๔
แลแซวุ่น	นายกองพะม่า ๕๕
โลกที่ป	ขุน เป็นพระโหราธิบดี ๑๕ หลวง ๘๔, ๒๕๖

	หลวง เป็นพระจันทรทศิย์ ๑๗
วังปอ	ค่าน ๑๔๓
วังสอด	พระยา ๒๒๑
วังหน้า	โปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ๑๐ (ดูคำว่า บวร และ หน้า)
วันรัต	พระ ขื่อทองอยู่ ถูกสึก และรับพระราชอาชญาเขี่ยน แล้วโปรดให้เป็นหลวงอนุชิตพิทักษ์ ๒๑, ขื่อชั้น วัดหงษ์ ๒๒, แม่กองชำระพระวินัยปีฎก ๑๖๘, ขื่อสุข โปรดให้สถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช ๒๑๒
	สมเด็จพระ ๒๔๒, ๒๖๕
วางตน	อง เป็นบุตรขององค์กมุ ๔๖
วาน	เมือง ระยะทางเดินถึงเมืองดัดคลี่ ๑๕๕
วามะนาว	คลอง ๖๖
วิจิตรอักษร	ขุน กรรมการชำระกฎหมาย ๒๘๑
วิษเณทร์	บ้อม รือออก ๖๓
วิจิตรรงค์	พระยา เดิมเป็นหลวงสัจจา ๑๖, ๖๒, ยกทัพไปตีเมืองไซ่ง่อน ๖๖

วิษิตภักดี	พระยา ช่อบุญจัน ๑๗
วิเชียร	พระ เป็นพระยาสุโขทัย ๑๘
วิเชียรปรากฏ	พระยา ถึงแก่กรรมที่เมืองสวรรคโลก ๑๑๑
วิเชียรอักษร	ขุน กรรมการชำระกฎหมาย ๒๘๑
วิไชย	พระ เดิมเป็นหลวงเมือง ๑๘
วินัยรัชิต	พระ เปลี่ยนนามมาจากอุป้าพี, ช่อมหามิ เปรียญเอก วัดเลียบ ๒๓
วิบูลยราช	พระ ช่อชู ทรยศต่อสมเด็จพระรามราชา ธิดา ๓๐ พระยา ๓๓, เป็นพระยากลาโหม ๓๔, ตั้ง ตัวเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยา, ช่อปา เป็น พระยากลาโหม ๓๖
วิเศษ	ขุน เป็นพระไชยนาท ๑๘ หมื่น เป็นพระกาญจนบุรี ๑๘
วิเศษไชยศรี	ประตุ ๑๒๕
วิหิตัน	เสมา ๒๖๗
วุ่นทอก	ทวย ขุนชาวเมืองให้ขัดแข็งต่อไทย ๒๐๒
เว	เมือง เกิดจลาจล ในจุลศักราช ๑๑๓๔ ปี ๒๘, รบกับเมืองตังเกี๋ย, จิวเตียนเป็น ผู้สร้าง ๔๕, ๒๕๑

เวียง	ชาว ๓๒
เวียงจันทน์	เมือง ๓๑, ๖๔, เจ้าไชยเสรมฐาธิราชเป็นผู้ สร้าง ๓๔, รบกับญวนไกเซิน ๑๓๘, ตีเมืองหลวงพระบาง ๑๘๓, ๒๕๒, ได้ ครวเมืองเชียงแสน ๒๓๔, ถวายข้าง เล็บครบ ๒๘๒
เวียงคานาม	เจ้า ห้องเบาสอนำทหารญวน มาพิทักษ์ สมเด็จพระนารายณ์ราชา ๒๘ พระเจ้า ถวายราชบรรณาการสนองพระคุณ ๒๕๕, รับสิ่งของเครื่องสำหรับกษัตริย์ ซึ่ง พระราชทาน ส่ง ไป แต่กรุง เทพ ๆ ๒๖๓, มีราชสาส์นกราบทูล เดือนให้ ทรงตั้งกรมพระราชวังบวร ๆ ๒๗๖, มี ราชสาส์นถวายบรรณาการ ๒๘๖, มีพระ ราชสาส์นทรงยินดีในการอุปราชภิเศก ๒๕๘ (ดูคำว่า เชียงสือ และ อนัมกัก)
เวียงนกราบ	คนญวนสามัญ ได้เป็นมหาอุปราชประเทศ ญวน ๔๒
เวียงถึงอกทง	โกเงินบุตรองเชียงซุน ๒๘๖
เวียงยงเคชะ	นายกองพะม่า ๕๓

แวน คุณ พระสนมเอก ๓๐๖
 ไวยวรรณ จมื่น เดิมเป็นหมื่นศรีเสนา ๑๗, ๑๖๐

ค

ศรี พระ วัดสมอราย เป็นที่พระปัญญาวิศาล
 เถร ๒๓
 สมเด็จพระสังฆราช ๒๑๒
 หมื่น ๒๘๕

ศรีไกรลาส พระ เป็นพระยาพัทลุง ๑๘๑
 พระยา ช้อยู่ เป็นช่างทอง ๑๖

ศรีธรรมมาชิราช เจ้าพระยา เดิมเป็นพระยาตักโศโห ๑๔
 พระยา ช้อยุ บุญรอด ธรรมมาชิกรณ ๑๑๖,
 ๒๔๕, ๓๐๔, ๓๑๒

ศรีธิกรณ พระยา ช้อยุก พี่เลี้ยงของนักร้องเอง เป็น
 พระยาวัง ๓๔

ศรีพิพัฒน์ พระยา ช้อยุก เดิมเป็นพระราชประสิทธิ์
 ภายหลังได้เป็นสมุหนายก ๑๗

ศรีภักดี ขุน เป็นพระอินทรบุรี ๑๘

ศรีรัตนศาสตร์ วัด ฉลองพระมณฑป ๒๓๐

- ศรีโวหาร ขุน กรรมการชำระกฎหมาย ๒๘๑
 ศรีศากยมนู พระพุทธปฏิมา เชิญมาจากวิหารหลวงวัด
 มหาธาตุเมืองสุโขทัย ๓๐๑
- ศรีสงคราม พระ เป็นพระพรหมบุรินทร์ ๑๘
 ศรีสมโพธิ พระ เดิมเป็นพระครูเมธังกร ๒๔
 ศรีสมรรถไชย เรือพระที่นั่ง ๓๐๕
 ศรีสรรักษ์ จมน ซอทองดี ภายหลังได้เลื่อนเป็นที่
 ธรรมาธิกรณ์ ๑๗
- ศรีสรรเพชญ์ พระพุทธปฏิมา ๒๓๖
 วัด เดิมชื่อวัดนิพพานาราม ๑๖๗, ๒๒๑,
 ๒๔๓, เกิดเพลิงไหม้ ๒๔๘, เปลี่ยน
 นามเป็นวัดมหาธาตุวรวิหาร ๒๖๕
- ศรีสวัสดิ์ เมือง ขาด้านสืบข่าวศึกพะม่า ๑๓๔
 ศรีสัตนาคนหุด กรุง เจ้านันทเสนเป็นโทษ โปรดเกล้า ๆ
 ให้เจ้าอินทร์ขึ้นไปครอง ๒๑๔, รบกับ
 ฉนวนไคเซ็น ๑๗๘, เจ้าอินทร์พิราลัย
 โปรดให้เจ้านุเป็นผู้ครอง ๒๗๕
 เจ้า เป็นไอยกาของเจ้าฟ้าคุณทลทิพยวดี
 ๒๗๕
- ศรีสุदारักษ์ กรมพระ พระพี่น้ององค์น้อย ๑๐, พระ

โอรสธิดา ๑๑, สิ้นพระชนม์ ๒๓๒,

๒๕๓

- ศรีสุนทร กรมขุน เจ้าฟ้าพิบูลทอง ๒๕๓
ท้าว น้องหญิงของท้าวเทพสตรี ๑๒๖
เมือง ๓๑
- ศรีสุนทรภักษรวจิตร พระครู เดิมเป็นพระครูเทพสิทธิเทพาธิบดี
๒๓
- ศรีสุนทรเทพ กรมขุน ๑๒, สิ้นพระชนม์ เลื่อนพระ
อัญญาเป็นกรมหลวง ๓๐๒
- ศรีสุริยพาหุ พระยา เดิมเป็นหมื่นธานี ๑๓
- ศรีเสนา ขุน ท้องสอไปเมืองญวน ๒๖๓
หมื่น เป็นจมนไวยวรรณถ ๑๓
- ศรีอยุธยา เมือง พระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ ๗๐
- ศรีอรรคราช พระยา รับใช้พระยาวิบูลยราช ชู ไปลอบ
ฆ่าพระมหาอุปราชเขมร ๓๐
- ศักดิ์พลเสพย์ กรมหมื่น พระองค์เจ้าอรุโณทัย ๒๕๓
- ศาลเจ้า ๔๒
- ศาลาลอย บ้าน ๒๔๕
- ศาลาสีหน้า วัด เปลี่ยนชื่อว่าวัดคูหาสวรรค์ ๓๐๘
- สังขร ๑๕๕

ศิวิโมกษ์พิมาน	พระที่นั่ง ๒๖๕
ศิวิจารย์	หลวง ๘๔
ศึกพะมา	๘๘, ครั้งที่ ๓ ๒๑๖
ศุข	สมเด็จพระสังฆราช ๒๑๒
เสวตทษรัตน์	ขุน ๒๔๓

สี่

สกลิก	แม่น้ำ ระยะทางเดินถึงเมืองสมิ ๑๕๕
สงขลา	เจ้าพระยา ๓๐๒ พระยา มีความผิด ๗๕, เดิมเป็นหลวง สุวรรณคีรี ๑๒๖ เมือง บั๊กย์ใต้ เดิมสังกัดกรมท่า แบ่งไป สังกัดกรมพระกลาโหม ๑๕, ๓๕, ๑๑๕ นักร้อง โอรสสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี ๒๒๖, มาเฝ้าทูลละอองฉกรรจ์แห่ง ๒๕๘, เกศากันต์ ๒๕๑
สงวน	
สด	พระยาธรรมมาธิกรณ์ ๓๒๑ หม่อม ทนาย ข้าหลวงเดิม เป็นพระยา มณฑลเชียรบาล ภายหลังได้เป็นที่เจ้าพระ

ยารรมา ๒๐

สน	พระอักษรสุนทร เป็นเจ้าพระยารัตนาพิพิธ สมุหนายก ๑๓, พระยาพิพัฒน์โกษา ได้เป็นเจ้าพระยาพระคลัง ๑๔, เจ้า พระยาพระคลัง ๓๑๕
สนามกระบือ	๖๕
สนามเพลาะ	๒๕๓
สนิท	หมื่น เป็นพระมหามนตรี ๑๓, เป็นหลวง ราชวงศ์ ๑๓
สนิทเสนาหา	ขุน ๑๓๘
สมเด็จพระเจ้าพระยา	มหาสมบัติ ครั้งกรุงเก่า ๑๒ วังหน้า เดิมเป็นพระยาพลเทพ ๒๐ ชู ชวนพระยายมราช (แบน) ไปคิดอ่านเอา เขมรมาขึ้นไทย ๓๓ มหากระษัตริย์ศึก ๓๑๖
สมบัติธิดา	พระ ช่อทองทอง ๑๓
สมบัติบาล	พระยา ๑๔๘
สมบุกสมบุรณ์	เมือง ๓๑, ๓๖
สมโภช	วัด ๖๑
สมโภชพระนคร	๕๐

สมอแครง	วัด ๒๖๕
สมอราช	วัด ๒๓, ๓๕, ๑๕๘, ๒๑๓
สมิ	เมือง ๕๖, ๑๓๓, ระยะทางเรือถึงเมือง เกาะตะมะ ๑๕๕
สมิถ่อ	ปากน้ำ ๕๓
สมุทรต่างภาษา	ขุน ๑๓๘
สมุทรปรากฏ	เมือง สังกัดกรมท่า ๑๕, ๔๑
สมุทรสงคราม	พระยา ช่อแสง ภายหลังได้เป็นสมุหพระ กลาโหม ๑๘ เมือง เดิมสังกัดกรมมหาดไทย แบ่งไป สังกัดกรมท่า ๑๕
สมุหนายก	๑๓, ๑๗
สมุหพระกลาโหม	๑๓, ๑๖, ๑๘
สมุหพิมาณ	จมน ช่อแสง ๒๐๓
สรรพ	พระยา ขบถต่อกรุงธนบุรี ๓๖
สรรพบุรี	พระยา เดิมเป็นหลวงชนะนะ ๑๕
สรรพเพื่อชญาปราสาท	พระที่นั่ง ๖๘, ๑๓๔
สรรพวิชิต	หลวง ช่อหน เป็นพระยาพิพัฒน์โกษา ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยาพระคลัง ๑๔
สระเกศ	วัด เดิมชื่อวัดสระแก ๖๔, ๒๕๑

สระแก	วัด พระราชทานนามใหม่ว่าวัดสระเกศ ๖๔
สระบุรี	พระยา ตันนภกระทุง ๑๑๒ เมือง ๓๒, ๓๓, ๒๔๕, กรัวเขียงแสน อาศัยอยู่ ๒๗๕
สระสนาน	แห่ ๓๐๕
สลัก	กรมช่าง ๑๒๘ วัด ๒๓, ปฏิสังขรณ์แล้วเปลี่ยนนามว่า นิพพานาราม ๗๕
สวนมังกุด	ที่ตั้งวังกรมหลวงนรินทรนคร ๑๑
สวนลินจี่	ที่ตั้งวังหลัง ๑๑
สวรรคโลก	พระ เดิมเป็นขุนด่าน ๑๘ พระยา อพยพหนีทัพพะม่าเข้าป่า ๑๑๑ เมือง ๕๕, ๑๑๑
สวัสดิกุญชร	หมื่น ๒๔๗
สวัสดิชิงไชย	เรือพระที่นั่ง ๕๘
สหัสสธารา	ท่อน้ำ ๘๐
ส้ม	นาย เป็นหมื่นราชาบาล ๑๗
ส้มเกลี้ยง	วัด ๒๖๕
สะดุกเมงกอง	บิดาเมงจันจา ๑๘๕
สะแตก	เมือง ขันเมืองไช้แง่อน ๖๒

สะโตมะหาสิริยะ	เจ้าเมืองตองอู ๕๕, ๑๑๐
สะโตง	เมือง ๓๕
สะเทิม	เมือง ระยะทางเดินถึงเมืองวาน ๑๕๕
สะพานช้าง	พระพิมลธรรมถวายพระพรทักทานว่าไม่ควร สร้าง ๖๕
สะเลจ	ขุนนางพะม่า ๕๔
สักระวา	ที่ประชุมเล่นในคลองมหานาค ๖๔
สังชะลา	แม่น้ำ ระยะทางเดินถึงด่านพระเจดีย์สาม องค์ ๑๕๕
สังคายนา	เมื่อจุลศักราช ๑๑๕๐ ปี ๑๖๐
สังคีตยวงส์	๑๖๒
สัง	นาย เป็นพระยาเทพสุตาวดี เจ้ากรม ๑๘
สังฆการีขวา	กรม ๒๓
สังฆราช	พระ นามเดิมว่า ชัน อยู่วัดหุยังษ์ ถูกถอด สมณศักดิ์ลงเป็นที่พระวันรัต ๒๒, เขมร ๒๕ สมเด็จพระ ขื่อศรี ครั้งกรุงธนบุรีเป็นไทย แต่โปรดสถาปนาขึ้นใหม่ ๒๑, ๒๔, สิ้นพระชนม์ โปรดให้สถาปนาพระวันรัต สุข ชันแทน ๒๑๒

สัจจา	หลวง เป็นพระยาวิชิตณรงค์ ๑๖
สัจตบรวิภณท์	เขา ภาพเขียน ๒๔๐
สาครบุรี	เมือง สังกัดกรมท่า ๑๕
สาก	เมือง ๒๕๒
สา	นาย เสมียน เป็นพระราชรองเมือง ๑๗
สามโคก	เมือง ๒๔
สามปลื้ม	คลองวัด ๘, ๖๓, เกิดเพลิงไหม้ ๒๓๔
สามเพ็ง	วัด มีคลองข้างวัด ข้ายพวกจีนจากที่สร้าง พระบรมมหาราชวังมาอยู่ ๘, เกิดเพลิง ไหม้ ๒๓๔, ๒๖๕
สามสบ	ตำบล ๕๕, ๑๐๕, ๑๓๓, ระยะทางเดินถึง แม่น้ำสังขะลา ๑๕๕
สารขั้บมัน	ประตู่ ๒๖๗
สารประเสริฐ	ขุน กรรมการชำระกฎหมาย ๒๘๑
สารจ้อชู	นายกองพะม่า ๕๕
สารวิรัชาคู	ของพระพุทธรเจ้า ที่บรรจุในองค์พระแก้ว มรกต ๗๐
สำเภาท้ายรถ	เรือพระที่นั่ง ๑๐๕
เสื่อ	คุณ ๓๐๖
เสนหาภูธร	พระยา ๒๐๑, ว่าที่กลาโหม ไปรบพะม่าที่

เชียงใหม่ ๒๕๒

- เสนา่หาญธร พระยา ช่อทองอิน ข้าหลวงเดิมเมืองพิษณุ
โลก ๒๐
- เสนา่ห้ นาย มหาตเล็ก ตรัฐุดไปเมืองญวน ๒๖๓,
มหาตเล็ก ๒๘๕
- เสนานนท์ พระ ๑๔๘
- เสนานุรักษ์ พระยา ปลัดทัพกองโจร ๑๐๐
กรมขุน ตั้งพระราชโอรสที่สามเป็น ๑๒,
ทรงผนวช ๒๑๒, เลื่อนเป็นกรมหลวง
๒๓๓
- เสนาภิมุข พระ ช่อทองสุข ๑๓
- เสนาบดี ในรัชกาลที่ ๑ ๓๑๓
- เสน่เทพ กรมหมื่น พระองค์เจ้าอสนี ๒๕๓
- เสน่บริรักษ์ กรมหมื่น พระองค์เจ้าแดง ๒๕๘
- เสมาวิหัตน์ ๒๖๓
- สุโขทัย พระยา เดิมเป็นพระวิเชียร ๑๘, อพยพ
หน้ทัพพะม่าเข้าป่า ๑๑๑
เมือง ๕๕, ๓๐๑
- สุต นาย เป็นหมื่นเทพยรักษา ๑๓
- สุตใจ นาย เป็นพระพิเรนทรเทพ ๑๓

- สุกุโธสวรรย์ พระที่นั่ง ๒๕๒
 สุนทรภู่เบศรี กรมขุน พระนามเดิมว่า เรือง ชาวเมือง
 ชลบุรี ๒๐, เป็นแม่ทัพรบขับไล่พะม่า
 ที่เชียงใหม่ ๒๕๒, วัง ๒๖๘
- สุนทรโวหาร ขุน กรมการชำระกฎหมาย ๒๘๑
 สุปันธวงศ์ เจ้าฟ้า เปลี่ยนพระนามว่าเจ้าฟ้าอภิไชยเบศรี
 ๒๕๓
- สุกุโธ พระยา ผู้รั้งเมืองลานช้าง ถูกเจ้าบุญสารฆ่า
 ตาย ๓๕
- สุกุเมธน้อย พระ ราชาคณะฝ่ายรามัญ ๒๔
- สุกุเมรุ พระ บ็อม ๒๖๓
- สุกุเมรุราช เขา ภาพเขียน ๒๔๐
- สุกุสรีห์พิษณวชิราช เจ้าพระยา ยกทัพไปปราบเมืองตามลำแม่น้ำ
 โขง ๓๑, ยกทัพไปเขมร ๓๕
- สุกุเสนา พระยา ๑๔๘
- สุกุระ หลวง เป็นพระยาสี่ทหารเดโชไชย ๑๕
- สุกุริงมะณี ทูตพะม่าไปเมืองตังเกี๋ย ๒๕๒
- สุกุรินทรจ้อซ้อง นายกองพะม่า ๕๓
- สุกุริยวงศา พระยา ๒๘๘
- สุกุริยอภัย พระยา เป็นเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ-

เทเวศร์ ๑๑, ๑๕

สุริยามรินทร์	พระที่นั่ง ๑๓๔
สุลด่าน	เจ้าเมืองตานี ขัดแข็งกรุงเทพฯ ๗ ๑๒๓
สุวรรณคีรี	วัด เดิมชื่อวัดคงเหล็ก ๒๖๕
	หลวง ๑๒๑, เป็นพระยาสงขลา ๑๒๗
สุวรรณदारาราม	วัด ๒๖๕
สีขัง	เกาะ ๑๒๘
สีประหลาด	ข้างพัง ๒๑๕
สีหราชเดโช	พระยา กองโจรคอยตัดลำเลียงพะม่าแต่ ย่อท้อต่อข้าศึก ๑๐๐, ๑๕๓
สีหราชเดโชไชย	พระยา เดิมเป็นหลวงสุระ ๑๕
สีหแขจอซ้อง	นายกองพะม่า ๕๓
สิงห์	รูปหล่อสัมฤทธิ์ ๑๗๑
สิงหคอ	พระ อยู่เหนือเมืองอังวะ ระยะทางเดิน ๕ กิโล ๕๕
สีทธิไชย	หลวง ๘๔
สีทธิรักษ์	ขุน เป็นหลวงเทพสมบัติ ๑๗
สีทธิสงคราม	หลวง เป็นพระยาปราบจันบุรี ๑๘
สีทธิโสม	หมื่น ๑๕๔
สีบจอพะวา	นายกองพะม่า ๕๕

สิบสองปันนา	เมือง ๒๘๕
สิริราช	พระเจ้า อนุครเชียงใหม่ ๒๑๕
สิงห์	พระพุทธปฏิมา เชิญลงมาจากเชียงใหม่ ๒๑๗
แสง	นาย เป็นพระยาทิพโกษา ๑๕, เป็นพระ ยาสมุทรสงคราม ภายหลังได้เป็นสมุห พระกลาโหม ๑๘, จมื่นสมุหพิมาน เป็นพระราชรินทร์ ๒๐๓
แสนท้อฟ้า	พระยา ขุนนางเขมร ๒๗ ชื่อเปียง ถูก เมียน ๕๐ ที่ ๓๒, ขบถต่อสมเด็จพระ รามราชา ๓๓, เป็นพระยาจักรี ๓๔
แสนหัวฟ้า	เจ้า ๒๘๕
โต	พระยามนตรีเสนาหา ๓๒
โตกัณฑ์เจ้าฟ้า	๓๐๓
โตทัด	นักพระ เป็นพระบิดาเลี้ยงของสมเด็จพระ นารายณ์ราชา ๒๖
ไสยณรงค์	พระเจ้า อนุกรุงสุโขทัย ๒๑๗

ให้

- หงษ์ นาย เสมียน ได้เป็นพระยาพิพิธไอสุริย์
 จางวางชาวที่ ๑๕
 พระยาเพชรพิไชย ถึงแก่กรรม ๑๑๖
 วัต ๒๒, ๒๓
- หน
 หน้า เจ้าพระยาพระคลัง ๓๑๕
 วัง สร้างข้างเหนือพระราชวังหลวง ใกล้ที่
 ประทับเดิม ๑๐, ตั้งข้าราชการ ๒๐,
 สร้างพร้อมกับวังหลวง ๖๕ ทรงผนวช
 ๒๒๐, เกิดเหตุขาดหมางกับวังหลวง
 ๒๒๔ (ดูคำว่า บวร)
- หมั้น อง เป็นบุตรคนที่ ๓ ขององคางเวียง ๔๖
- หมูล่า นาย เป็นพระยาราชวงศ์นครลำปาง ๑๔๒
- หลง พระยาราชุน ขบถต่อสมเด็จพระรามา
 ๓๓
- หลวง เมือง ๒๘๓
 วัง ตั้งข้าราชการ ๑๓, สร้างในจุลศักราช
 ๑๑๔๕ ปี ๖๕, เกิดเหตุขาดหมางกับ
 วังหน้า ๒๒๔

หลวงนายฤทธิ	เป็นเจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรณรงค์ ๑๑
หลวงนายสิทธิ์	ตั้งตัวเป็นเจ้านคร ๗๘
หลวงพระบาง	เมือง ยกไปตีเมืองทันต์ เมืองม่วย ๓๒, เดิมชื่อเมืองเข่า ๗๓, ถูกทัพเวียง จันทย์ยกมาตี ๑๘๓, บอกรักษาศึกพะม่า ๒๓๑
หลวงศักดิ์	นายเวรมหาดเล็ก บุตรพระบาทหลวงเก่า เป็นผู้ว่าราชการเมืองพัทลุง ๑๘๒
หลอด	กลอง ขุดในจุดสักกราช ๑๑๔๕ ปี ๖๔
หล่อปิ่นใหญ่	๑๒๕
หลัง	วัง เดิมเรียกว่าสวนลั่นจี่ ๑๑, ยกทัพไป เชียงใหม่ ๒๕๖, ทิวงกด ๒๕๐, พระราชทานเพลิงพระศพ ๒๕๘
หลังสวน	เมือง บั๊กย์ใต้ เดิมสังกัดกรมท่า แบ่งไป สังกัดกรมพระกลาโหม ๑๕
หับ	อง ๑๒๘
หัวเมือง	ตั้งข้าราชการ ๑๗
ห้ามสมุทร	พระพุทธรูปฎิมา ๘๑
หิมพานต์	ป่า ภาพเขียน ๒๔๐
หุงเมือง	พระเจ้า กษัตริย์ของญวน ๔๒

โหด็องคัก	อง ๑๔๔, โปรตให้ออกไปช่วยองเชียงสือ ๑๕๖
โหราชิบตี	พระ เดิมเป็นขุนโลกที่ป ๑๕
ไไหนง	๔๖
ไหมจัคียะ	บุตรราชาจอมหงษ์ ๒๕๒
ไหววรรณพ	ปี ๑๒๖

ปี

ฮวบ	หม่อม เป็นพระอนุชเทวา ๑๓
ฮาเตียนตุค้ำชาย	พระยาราชเสรษฐี ๒๘๖
ฮุ่น	จัน พ่อค้ำจันทบุรี ๑๔๓
เฮกุน	อง ญวน ยกกองทัพมาช่วยเขมรที่ขบถต่อ สมเด็จพระรามาธิบดี ๓๓
เฮี้ยว	อง เจ้ากรมช่างสลัก ๑๒๘
เฮี้ยวฮูเวียง	อง บุตรของจัวคาง เป็นเจ้าเมืองเว้คนที่ ๖ ไม่ยอมขึ้นเมืองตั้งเกีย ๔๕
ไฮกุน	อง ราชทูตญวน ๒๓๐

อ

- องเจือง คลอง ๖๗
- อนัมกัก เจ้า องเซียงสู่อั้งตัว ๑๗๗, ถวายเรือรบ
แต่ขอปืนและเหล็ก ๑๘๒, ขวนไทย
ให้รบเมืองดั่งเกีย ๑๘๑, ถวายต้นไม้
ทองเงินครั้งที่ ๓ ๒๐๖, ถวายต้นไม้
ทองเงินครั้งที่ ๔ ๒๒๒, ถวายต้นไม้
ทองเงินครั้งที่ ๕ ๒๒๕, ขอกองทัพไทย
เหนือและเขมร ไปช่วยรบเมืองเง่อาณ
๒๓๓, ถวายต้นไม้ทองเงินครั้งที่ ๖
๒๔๔, พ้องกล่าวโทษพระยาปลาโหม
เขมร ๒๔๕, ยกตัวขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดิน
ไม้ถวายราชบรรณาการ ๒๕๑ (ดูที่
เวียดนาม และ เซียงสู่อ)
- อนู เจ้า โปรดให้ยกทัพเวียงจันทน์ไปรบจับได้
พะม่าที่เซียงใหม่ ๒๕๒, โปรดให้ครอง
นครศรีสัตนาคนหุต ล้านช้าง ๒๗๕
- อนุชิตพิทักษ์ หลวง ช้อทองอยู่ เดิมบวชได้เป็นที่พระ
วันรัต ๒๑, เป็นพระยาพจนานิมิต ๖๕

- อนุชิตราชา พระยา เดิมเป็นขุนจ้อย ข้าหลวงเดิม ๑๗,
ยกทัพไปปราบเขมร ๒๖, ๒๑๕
- อนุรักษ์เทเวศร์ กรมหลวง ๑๕, แม่ทัพยกไปตั้งรับพะม่าที่
เมืองนครสวรรค์ ๕๗, ๑๑๐, ๑๑๒
เลื่อนเป็นกรมพระ ทรงพระยศเป็น
กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข ๑๑๖
- อนุรักษ์มันเทียร พระยา ๓๐๔
- อนุรุทเทวา พระ หม่อมฮวบ ๑๓
- อนโณดาต สระ ภาพเขียน ๒๕๐
- อกัย เจ้าฟ้า ๒๕๗
- อกัยทต เจ้าฟ้า ๒๕๗
- อกัยทัต พระองค์เจ้า เป็นกรมหมื่นเทพพลภักดิ์
๒๕๗
- อกัยชิเบศร์ เจ้าฟ้า เดิมทรงพระนามว่าเจ้าฟ้าสุพันธ์วงศ์
โปรดให้เปลี่ยนพระนามอีกว่า เจ้าฟ้า
ธรรมาธิเบศร์ ๒๕๗
- อกัยภูเบศร์ เจ้าพระยา เดิมเป็นพระยายมราช ชื่อแบน
๓๕, ไปรั้งเมืองเขมร ๖๐, โปรดให้
ยกทัพไปช่วยของเชียงสือ ๑๕๕, ๑๗๘,
เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบองและ

เมืองนครเสียมราฐ ๒๑๓

- อมัยรณฤทธิ พระยา เดิมเป็นขุนกลาง ๑๗, ยกทัพไป
ปราบเขมร ๒๖, ขบถ ๕๘, ๒๐๓
- อมัยราชา เจ้าพระยา ปีน เลื่อนจากเจ้าพระยามหา
เสนา ๓๒๒
- อมัยสุริยา พระ เป็นกรมหลวงธเบศรบดินทร์ ๑๑
อมระประ เมืองหลวง พระเจ้าปะดุงให้สร้างขึ้นที่บ้าน
ทองคำ ๕๖
- อมรินทรวินิจฉัย พระที่นั่ง ๔๑
- อมรินทราภิเศก พระที่นั่ง ๖๘, ๘๐, พ้าผ่าเกิดไฟไหม้
๑๗๒
- อมรินทรามาตย์ สมเด็จพระ ๓๑๘
- อยาก ่อง เป็นโจรชาวเมืองกุยเยิน บิดาช้อกรุ่ม
ฮวด ๔๖, เป็นเจ้าโกเชิน กษัตริย์ของ
ญวนเว ๔๘
- อยู่ นาย ข่างทอง เป็นพระยาศรีไกรลาส
๑๖, ดำรงในกรมหลวงเทพหริรักษ์
๑๒๘
- อรรคมหาเสนา เจ้าพระยา สมุหพระกลาโหม ๘๑
- อรุโณทัย พระองค์เจ้า ๒๕๕, เป็นกรมหมื่นศักดิ์พล

เสพย์ ๒๕๓

อสัน	พระองค์เจ้า เป็นกรมหมื่นเสนาทัพ ๒๕๓
อสุนี	พระองค์เจ้า วัง ๒๖๘
ออกกะมาวุ่น	นายกองพะม่า ๕๕
อะกัตตอ	นายกองพะม่า ๕๔
อะคุงวุ่น	ขุนนางพะม่า ๕๔, นายกองพะม่า ๕๖
อะแซวังมู	นายกองพะม่า ๕๔
อะแซหฺวุ่นกั	กบฏต่อพระเจ้ามิ่งหม่องและถูกตะแคงปะดุง จับมา ๕๕
อะตนวนุ่น	แม่ทัพพะม่า ๒๓๑
อะตอนวุ่น	นายกองพะม่า ๕๔
อะนอกกับแฝกคิตวุ่น	แม่ทัพพะม่า ๕๔, ๑๐๖
อะนอกวังมู	นายกองพะม่า ๕๕
อักขรสุนทร	พระ ชื่อสน ข้าหลวงเดิม เป็นเจ้าพระยา รัตนาพิพิธ สมุหนายก ๑๓
อั้งวะ	พระเจ้า ๕๖, แพ้ไทย ๑๐๖ เมือง เกิดกบฏมิ่งหม่อง ๕๕
อัฐทิศ	ตั้ง ๘๓
อัครถกสิทธิ์	พระเจ้า ๒๑๓
อัยยา	หลวง กรรมการชำระกฎหมาย ๒๘๑

อัมรินทร์าราม
อัชฎาจารย์

วัด เติมช่อวัดบางวัน้อย ๒๕๐
พระครู ๘๔

อา

อากาจอแหง	ขุนนางพะม่า ๕๔
อากาบันยี	นายกองพะม่า ๕๔
อาทมาต	กอง ๒๕๑
อาทิตยวงศา	พระยา ชื่อลวด เจ้าเมืองป้าสั๊ก ยกทัพไปช่วย เขมรที่ขบถต่อสมเด็จพระรามาธิบดี ๓๓
อาทิตย	พระ บ็อม ๒๖๓
อาประกามณี	เจ้าเมืองเชียงแสน ๕๕, ๑๑๕, ๑๓๕
อาลักษณ	เดิมบวชเป็นที่พระรัตนมุนี แล้วถูกสึก ๒๑, ชื่อแก้ว เป็นพระยาธรรมปโรหิต จาก วังราชบัณฑิต ๖๕
อ่างทอง	พระยา เดิมเป็นพระไชยบาดาล ๑๘
อ่ามละอกวุ่น	นายกองพะม่า ๕๔

อิ

- อินแชะ มหาอุปราช ราชบุตรผู้ใหญ่ของพระเจ้า
ปะดุง ๕๖, ๕๖
แม่ทัพหลวงพะม่า ๑๓๓
- อินแชะวุ่น อำมาตย์ ๕๖, แม่ทัพพะม่ารบเชียงใหม่
๒๕๓
- อินทร์ เจ้า น้องพระเจ้านันทเสน ลงมาอยู่กรุง
เทพ ฯ ๓๕, ราชบุตรพระเจ้าล้านช้าง
เก่า อาสาปล้นเมืองทะวาย ๑๕๒,
โปรดเกล้า ฯ ให้เป็นเจ้าผู้ครองนครศรี
สัตตนาคนหุต ๒๑๕, ถึงพิราลัย ๒๗๕
หลวง เป็นพระยาเพชรพิไชย ๑๗
- อินทรเดช พระ ขอบัญเมือง ๒๐๓
- อินทรบุรี พระ เดิมเป็นขุนศรีภักดี ๑๘
เมือง ๑๑๐
- อินทปัต พระองค์เจ้า ไปรบขับไล่พะม่าที่เมืองเชียงใหม่ ๒๑๖, วัง ๒๖๘, ต้องหาว่าคิด
การกบฏ ๒๗๐
- อินทรพิทักษ์ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมขุน ยกทัพ

ไปเขมร ๓๕

อินทรมนตรี	หลวง เดิมเป็นรองเจ้า ๑๗
อินทรอรรคราช	พระยา เป็นพระยาราษฎร์เมือง ๑๕
อินทรไอยรา	พระ ข้างฝั่งเผือกตรี ๒๑๕
อินทราชบิดี	หลวง เป็นพระยายมราช ๑๓
อิศรสุนทร	กรมหลวง ๑๒, โปรดให้ประทับณพระราช วังเดิม ๕๑, ๑๔๗, ทรงผนวช ๑๕๘, ๒๖๔, อุปราชาภิเศก ๒๕๒
อิศรานุรักษ์	กรมขุน เจ้าฟ้าเกิด ๒๕๗, ๓๐๔
อิสินทร	บ็อม ๒๖๓
อ้อม	นักร้อง โอรสสมเด็จพระนารายณ์รามาชิดี ๒๒๖

อี

อี	นักร้อง ธิดาสมเด็จพระนารายณ์ราชามาหา อุปโยราช ๓๑, บุตรีสมเด็จพระนารายณ์ ราชา เป็นพระสนมเอกในพระราชวัง บวร ฯ ๓๘, ๓๐๐
----	--

อุ

อุณาโลมทำแท่ง	๘๑
อุคงลือไชย	เมือง ๖๑
อุติงแจกกะโบ	นายกองพะม่า ๕๖
อุทัยธรรม	พระยา ชื่อหม่อมขุนนาค ภายหลังได้เป็น สมุหพระกลาโหม ๑๖, ไปรบขับไล่ พะม่าที่เมืองนครสวรรค์ ๕๗, ๑๑๒, ๑๑๔, เลื่อนเป็นพระยายมราช ๑๑๖
อุทัยธานี	พระ เดิมเป็นหลวงณรงค์ ๑๘ เมือง ๕๕
อุทัยราชา	สมเด็จพระ นักร้องจันท์ ๒๕๐, กราบทูล ขอนักร้องและนักร้องภี ๓๐๐, ถูก กริ้ว ๓๑๐
อุบากอง	นายทัพพะม่า ๒๑๖
อุปราชาภิเศก	เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ๒๕๒
อุปาฬี	พระ แปลงนามเป็นพระวินัยรักจิต ๒๓
อุมาภควดี	เทวรูป ๘๓

อุ้งกำปั้น
เอง

กรมส่งเสริมการศึกษา
นถอง โอรสสมเด็จพระนารายณ์ราชยามหา
อุปโยราช ๓๑, ๓๓, หน้าที่พิไทยไป
อยู่ที่เกาะเกิด ๓๖, พระยายมราช
พาหนีเข้ามาพึ่งกรุงเทพฯ ๑ ๓๘, ทรง
ผนวช ๒๑๒ โปรดเกล้าฯ ให้อภิเสก
เป็นสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี เจ้า
กรุงกัมพูชา ๒๑๓

เอียง

หญิง นายวิเศษปากบาตรวังหน้า สมคบ
กับขบถ ๕๘

แอม

อง ๑๓๘

โอจัว

ป่า เป็นที่สำหรับปล่อยคนโทษในเมืองตั้ง
กุฎยบาล

โอด

นัก มารดานักองจันท์และนักองสงวน ๒๒๖

โอดำเจ็ด

๒๒๗

ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ชื่อเรื่อง พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์

เลขหมู่ 959.35 เลขทะเบียน 1126

วันกำหนดส่ง	พ 1411พ 81 ผู้ชม	คณะและ ชั้นปีที่
-7.8.2525	2478 8.1 พิภพ วิเศษวงษ์	ค.1
-1.ก.ค.2526	2450.46 2478 8.1	ค.3
15.ก.ค.2526	2450.46	" 3
-3.ก.ย.2526	2810460	8.4

959.35 พระราชพงศาวดาร 1126

พ 1411พ

8.1

2478

8.1

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์

8.1

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Chulalinet

3 0021 00039304 1